

13.497
2

A Mennyei Birodalomnak

Története

Írta

Számos képpel

LOCZY LAJOS

WODIANER F. ÉS FIAI (LAMPEL R.)

cs. és kir. udv. könyvkereskedés kiadása BUDAPESTEN.

MAGYAR NEMZETI MUZEUM
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA

OLVASÓTERMI KÉZIKÖNYVTÁR

013665

KIKÖLCSÖNÖZNI NEM SZABAD

No. 18

A MAGYAR
FÖLDRAJZI TÁRSASÁG
KÖNYVTÁRA.

SZERKESZTI:

LÓCZY LAJOS.

~~~~~ II. KÖTET. ~~~~~

A KHINAI BIRODALOM
TÖRTÉNETE.

ÖSSZEÁLLITOTTA

LÓCZY LAJOS.

A KHINAI BIRODALOM TÖRTÉNETE.

ÖSSZEÁLLITOTTA :

LÓCZY LAJOS.

58 KÉPPEL ÉS 7 TÖRTÉNETI TÉRKÉPPEL.

BUDAPEST.

LAMPEL RÓBERT (WODIANER F. ÉS FIAI)

CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVKERESKEDÉS KIADÁSA.

~~Acrost~~
~~697~~

(R 2) 13.497/2
~~043665~~

KÖNYVTÁRA
1902 évi 242.

ELŐSZÓ.

A sárga faj jelenleg Ázsia törzsökének egy harmadát és e kontinensnek egész belsejét birja még.

Meddig fog e birtokban maradni, meddig fogja két ezer évnél régebb intézményeit fentarthatni?

Az utolsó két év eseményei azonban Khina jövődjé történetére forduló pontot jelentenek; kétségtelen, hogy Khinára nézve most először köszöntött be oly világtörténeti válság, mely rákényszeríti a khinai nemzetet, hogy kilépjen elzárkózottságából, hogy megbeesülje a nyugoti hatalmak erejét és tisztelni tanulja a nyugoti nemzetek szellemi felsőbbségét a maga ősrégi kulturájával szemben.

Történetének ismerete nélkül akármelyik nemzet jellemét és jelenkori eseményeit igazságosan megítélni és megérteni nem lehet.

Mikor 16 év előtt „Khina természeti viszonyainak és országainak leírását” készítém, a khinai faj történetét is gondosan tanulmányozám és már akkor papírra vettem a nyugot-európai irodalom alapján Khina történetének e rövid vázlatát.

E munkámnak közreboesíjtását most időszerűnek tartom. A magyarságnak nincsen ugyan sem politikai és sajnos gazdasági érdeke sem a messze kelet jelenkori eseményeiben, de éppen ezért elfogulatlanul kísérheti figyelemmel mindazt, a mi odakinn történik. Általános világ-történeti szempontból azonban nagy jelentőségű a jelenlegi khinai kérdés, melynek lényege az, hogy egy négyszáz milliónyi, egységes nyelvű nemzet, mely év-

ezredek óta ókori civilizációban, más országok terményeire rá nem szorulva élt, most a keresztény civilizációnak ezer év óta vele egyenlő számra növekedett nagy nemzetével összetűzött. A nyugoti kultúra az elavult kínai intézmények felett áll; mindazonáltal nem szabad kicsinyleni vagy megvetni a kínai nemzetet, mely nyelvét, irodalmát vallási kultusszal tiszteli, történetét becsüli és szülőföldét annyira szereti, hogy legnagyobb törekvése holta után az otthon földjén nyugodni.

E könyvecske nem akar egyéb lenni elfogulatlan kritikával kísért népszerű történeti vázlatnál, mely arra van hivatva, hogy a magyar olvasó közönséget a kínai események jobb megértésére vezesse.

Forrásmunkául a következők szolgáltak:

Bougler Ch. D.: History of China. 2. ed., London, 1898.

Richthofen, Freiherr F. von.: China. Band I, Berlin 1898.

Forsyth T. D.: Report of a Mission to Yarkund in 1873. (*Bellew*: History of Kashgar).

Yule H.: The Book of Ser Marco Polo. 2. Vol. London 1871.

Gützlaff: Geschichte von China. Übersetzt von *C. F. Naumann*, Stuttgart, 1847.

Pauthier M. G.: China. Übersetzt von *C. A. Mebold* (Welt-Gemälde-Galerie etc. Asien. Bd. I.) Stuttgart, 1839.

De Guignes: Allgemeine Geschichte der Hunnen und Türken etc. Übersetzt von *J. C. Dähnert*. 6 Bdt. Greissweld 1839.

Du Halde Joh.: Ausführliche Beschreibung des Chinesischen Reiches und der Grossen Tartarey. Übersetzt aus dem Französischen, 4. Band, Rostock, 1747—49.

Moyriac de Mailla J. A. M.: Histoire Générale de la Chine, ou Annales de cet empire; traduit du Tong-kien-kangmu. 13 vols., Paris 1777—1785.

Chinese Repository. 20 vols. Canton, 1833—53.

*Journal of the North China Branch of the Roy.
As. Society*, Shanghai. 1858—1880.

Favier Alph.: Péking, Histoire et description. Péking,
1897.

Oxenham E. L.: Historical Atlas of the Chinese Empire
Second edition, London, 1898.

A könyv díszes kiállításáért *Wodianer F.* és *Fiait*
illeti az elismerés.

Budapest, 1901. márczius havában.

Lóczy Lajos.

BEVEZETÉS.

Más nagy nemzetek őstörténetétől a khinaiaké sem különbözik abban az egyben, hogy az a mesék és mythologiai bizonytalanságok homályában vész el és miként a hinduknál és más ősrégi népeknél is kozmogoniai ábrándokkal van összeszőve. A nagy khinai néptörzs őstörténete és kozmogeniája azonban minden más nép rege-történetétől különbözik azon természeténél fogva, hogy azt kezdettől fogva materialisztikus felfogás jellemzi; vallási színezetet, természetfeletti személyeket, istent hasztalan keresünk a khinaiak ősrégiben. A meglevő anyagot khaoszban találta *Pan-ku* az első ember, ki óriás erejével hosszú idő lefolyása alatt elválasztotta az eget a földtől és midőn nagy művét befejezve kimúlt, szétfoszló testéből keletkezett a föld felületén mind az, mi az ember életével összefüggésben van és fejlődésére behat. Azok a kiváló személyiségek, akik *Pan-ku* után uralkodtak az anyagon, — ebbe az eget is beleértve — a császár czímet viselték és a khinaiak halandóknak tekintik őket. A khinai világtan fejlődő és nem elmaradó alapeszmével bír: az ember tökéletesedik, művelődik és egy boldogtalan küzdelemből emelkedik ki jobb, nemesebb és szerencsésebb állapotba. Valószínű és mythologiai események vegyülékéből válik ki az a történet, mely már pozitív időszakhoz van kötve, 2800—3000 évvel előzve meg a keresztény időszámítást. De azok az események is, melyek ebből az időből hagyományként fenmaradtak, legendaszerűek és maguk a khinai történetészek is kételkednek megbízhatóságukban. A belföldi irás-

magyarázók egy része a hindu mythologia módjára az évek myriárdjaival hajlandó mérlegelni nemzete őskorát; egy másik csoport a *Uson* dinasztia trónraléptétől 1122. Kr. sz. e. kezdi számítani a megbízható történetet; de a nemzet nagy része a jelenlegi dinasztia alatt a *Jau* és *Szun* császároktól (2357. és 2255. Kr. sz. e.) tekinti elődei történetét biztosnak. Ezt a nézetet *Kon-fuczius* tekintélye alapította meg. Az ő műveiben a *Su-King* könyvnek történeti adatai, melyek már nagy szerepet játszanak a khinaiak nemzeti büszkeségében, *Jau* császár idejével kezdődnek.

Ama szinologusok, kik a khinai történetnek nagy korát kétségbe vonják, vagy a belföldi kommentátorok félreértéseken alapúlt magyarázataiból indultak ki, vagy a biblia elbeszéléseinek tekintélye alatt bírálták meg azt. Maga *Legge*, a khinai klasszikusok fordítója is, a *Su-king* adatait *Jau* és *Sun* idejéből kétségbe vonja, vagy az ezekhez kötött eseményeket jelentéktelennek magyarázza, sőt ezen félig mesebeli királyok birodalmának nagy kiterjedését is tagadja. *Legge*-t az vezérli, hogy lehetetlennek hiszi, miszerint egy a babyloni nyelvzavar után délnyugoti Ázsiából Khinába bevándorolt nép 2000 évvel Kr. sz. e. a *Hoang-ho* mellékén egy olyan hatalmas és terjedt birodalmat alapíthatott volna, minő a *Jau* és *Sun* császárok birodalma a *Su-king* szerint lehetett. A szinologusok, akiknek nagyobb része lelkész és hittérítő, a biblia szó szerint vett elbeszéléseiből mérlegeli a régi khinaiak történetét, és ezért az önálló tudományos kutatás tekintetében *Legge*, *Williams* és mások messze elmaradnak a mult századbeli jezsuitáktól, kik azt vélték, hogy Keletázsia történetét délnyugoti Ázsia népeinek őstörténetétől függetlenül kell tárgyalni.

Az előítéletekkel nem vajudó kutatás nemesak *Jau*-t és *Sun*-t, de még a legendák személyeit: *Hoang-ti*, *Fu-hszi* császárokat is valóban létezett férfiaknak tekinti és azokat a hagyományokat, melyek ezek személyiségéhez kötve a régi khinai történetet képezik, a legendák megérthetlen elbeszélései és fantazmagoriái daczára is, lényegükben megtörtént eseményeknek vallja. — A független történeti kutatás Khinában elég anyagot

találhat, de még nem érkezett el az ideje annak, hogy Khinának jó történetét valaki megírhasssa. Sokkal kevésbé ismeri az európai tudományosság a khinai nemzet művelődéstörténeti fejlődését, észjárását, történeti irodalmát, a nagy birodalom belsejét és a régi épületmaradványok archeológiáját, hogy sem egy európai nyelvben írt kimerítő történetet ez időszertint Khináról várhatnánk.*) A birodalom geografiája még csak most nyílik meg Európa előtt, mindazáltal *Richthofen* bárónak már is sikerült a *Jü-kung* könyv hitelességét *Legge* és a khinai írásmagyarázókkal szemben bebizonyítani. *Yule II.* és dr. *Brettschneider* pedig a középkori írónak leírását kommentálva és ezeknek egyeztetését a khinai írókkal megkísértve, lényegesen megvilágították a khinai történet ujabbkori eseményeit és hitelt érdemlőnek bizonyították annak adatait.

Erős bizonyíték a khinai történet hitelessége mellett az, hogy régi időkből bevett szokás szerint valamely dinasztianak története csak letűnése után, a következő dinasztia uralmának megszilárdulása alatt kerül nyilvánosságra. A hisztoriografusok hivatala azonban a császárok életében is híven jegyzi fel az eseményeket és tagjai kötelesek följegyzéseiket szigorú tárgyilagossággal, minden tekintet nélkül arra, vajjon hizelgő-e valami dolog a császárra avagy árnyat vet-e reá, vezetni és ekként a történeti igazságnak hí őrei lenni.

Bizonyára ebben az intézkedésben rejlik a khinai történet esemény-halmazának száraz és rideg volta; sokszor hiányzik abból az, a mit csak a történetíró rokon- vagy ellenszenve önthet a sorokba. A következő lapokból mindazonáltal meggyőződhetik az olvasó, hogy az egyéniség imitt-amott a khinaiak történetében is a felszínre vergődik; vannak abban is lelkesítő események és a császár személyiségének gócpontja körül nem egyszer me-

*) A legujabb bővebb történetkönyv Khináról *Bougler D. Ch.: History of China, Vol. I—III.* London, 1881—1884. 2. kiadás, Vol. I—II. 1898. című munkája, egy népszerű könyv, mely jobbára *De Mailla: Hist. générale de la Chine (1777—1785.)* 13 kötetes nagy munkája után készült. E sorok írásánál nagy segítséget nyújtott *Bougler* munkája.

rülnek fel nagy jellemek a nemzetnek, a népnek fiaiból. Másrészt azonban a khinai történet pártatlansága miatt mintaképe lehet a hű történetírásnak. A hisztoriografusok irodája valóságos felső törvényszék a császárok kormányzása felett, melynek ítéletei azonban csak akkor publikáltatnak, mikor a letűnt uralkodóknak egy ivadékuk sincs többé a hatalmon. A khinai történészek megbízhatóságát bizonyítja ez intézménynek régisége. *De Mailla* elbeszéli, hogy a *Tang*-dinasztia nagy császára *Tai-czung* megkérte a hisztoriografusok elnökét, mutatná meg neki, mi van róla feljegyezve a birodalmi emlékkönyvekben. „Uram! — válaszolt az elnök — a történészek a császárok jó és rossz cselekedeteit, dicséretes és kárhozandó munkáikat, valamint minden intézkedésüket egyaránt leírják. Pontosak, részrehajlatlanok vagyunk és egyikünk sem merészkedik hibázni ebben. Ez a pártatlan szigorúság legyen a történetírók legelső kötelessége, hogy azt várhassuk tőlük, miszerint hódoló hűséggel szolgálva bár a fejedelmeknek, meggátolják őket vétkek elkövetésében. De alig hiszem, hogy valaha még egy császár is megpillantotta volna a róla feljegyzetteket.“ Erre a császár ezt mondta: „De feltéve, hogy én semmi jót nem tettem, sőt talán rossz cselekedeteim is vannak, leírod te ezt is?“ „Uram! a bánat nyomná el lelkemet; de mivel oly fontos kötelesség nehezedik reám a birodalom történeti hatóságának elnökségében, vajjon szabadna-e tudatosan hibázni feladatomban?“

Hogy mit lehet e téren még várni, azt jól eseteli *Williams*, midőn ezeket írja . . . míg Khinának jó történetét és annak vonatkozásait a többi ázsiai népekre nélkülözzük, nem leszünk képesek helyes fogalmat alkotni magunknak Khina népéről, sőt igen sok oly lényeges adat hiájával leszünk, mely az emberi nem őstörténetére világot vethetne.*)

A khinai történet, amint azt itt jobbára *de Mailla*, *Pauthier*, *Du Halde*, *Williams* és *Bougler* művei nyomán

---

*) Middle Kingdom II. köt. 193. lap.

röviden össze csoportosítani képesek vagyunk, oly műveken alapszik, melyek nem sokkal többek, mint a belföldi történet-írók és a dinasztiaiák történetének száraz és megbírálás nélküli fordításai.

Khinának története három fő részre osztható:

1. A történet előtti és mythologiai idők,
2. a legendákkal vegyes ősidők,
3. a történeti idők (1122 Kr. sz. e.-től mostanig) korszakára.**)

---

*) *Mayers G.*: Chinese Chronological Tables című értekezésében (Jour. of the N. Ch. Branch of th. R. A. S. New ser. IV. köt. 165. l.) a mesebeli korszakot 2205-ig Kr. sz. e. terjeszti, a legendák korszakát a Csou-dinasztia trónralépésével 1122. Kr. sz. e. szünteti meg, de a történeti időszakot csak *Konfuczius* idejétől 551—478-től Kr. sz. e. vagy a Csou-dinasztia fénykorától 781—711-től Kr. sz. e. számítja.

I. FEJEZET.

Mesebeli idők.

A világ teremtését a khinaiak a *jín* és *jang*, a női és hím eszményi alapfogalmak egymáshatásának tulajdonítják. Ezek kezdetben a világegyetem szélső határain voltak és teremtményeik nyomán kerültek össze. Az ég még alaktalan volt és khaoszból állott, benne az anyag rendezetlen zavarban volt. Legelőször a tiszta éther jött rendbe és ebből vált ki a világegyetem; a világegyetem a levegőt hozta létre, ebben keletkezett a tejút. Ekkor a tiszta hím fogalom, a *jang* kiterjedt és az Eget szülte; a súlyos és sűrű részek összetömörültek és a Földet képezték. A finom részecskék gyorsan egyesültek, de a súlyos és sűrű részek lassan álltak össze, ezért az Ég előbb létezett a Földnél. Az Ég és Föld eszményi lényegéből keletkezett az egyesült *jín* és *jang* kettős fogalma és ezeknek egyesült működéseiből származott a négy évszak; tovább folytatott erő kifejtésük hozta létre a Földnek valamennyi teremtményeit. A *jang* meleg kigőzölgései megsűrűsödve adták a tüzet, melynek legfinomabb részei a Napot képezték. A *jín* hideg kilehelései hasonlóképen kondenzálódva a vizet eredményezték és ennek legfinomabb részei a Holdnak adtak létet.

A Napnak és Holdnak gyermekeiként keletkeztek a csillagok. Ily módon ékesítették az Eget a Nap, a Hold és csillagok; a földnek az eső, a folyók és a por jutottak.

Ez a teremtéstan azonban a közönséges khinai ember előtt

nagyon magas röplő; azért a néphit személyeket és emberi alakokat szerepeltet a khaosz szervezésében. *Pan-ku* vagy *Hoen-tün* volt az első ember, ki a khaoszból mint a *jin* és *jang* születte vált ki. *Pan-ku* véste ki magának az Eget és Földet a khaoszból. A racionalisták — *Lao-cz* követői — *Pan-ku*-t óriási embernek rajzolják, ki vésővel, kalapáccsal kezében vési ki az Eget; mellette egy sárkány, egy teknősbéka, egy fönix és egy egyszarvú van, mely lények vele együtt voltak az állati élet ősszüllői. *Pan-ku* 18,000 évig dolgozott és mialatt munkája haladt, maga is növekedett. Miután az egek fölemelkedtek és a Föld kiterjedt és megvastagodott, *Pan-ku* meghalt. Fejéből a hegyek, végtagjaiból a tavak lettek, ereiből keletkeztek a folyók. Inai a föld hullámos felületét okozták. Lehelete felhőkké vált; hangjából lett a mennydörgés, szakállának szálai csillagokká lettek. Hajából pedig a fák és füvek keletkeztek; verejtéke szülte az esőt; a testén élősködő férgekől pedig az emberek származtak.

Azok a khinai írók, kik az emberiség történetét *Pan-ku*-val hajlandók kezdeni, az ő és *Konfuczius* kora közé sok millió évet helyeznek.

Pan-ku után három uralkodó következett: az Ég, a Föld és az emberek császára (*Tien-hoang*, *Ti-hoang*, *U-sen-hoang*); a mese ezeknek fantasztikus sárkány, kigyó és emberi testből kombinált alakokat tulajdonít. Egy khinai író ezeknek uralkodási tartamát 129,600 évre teszi. Ezután 10 hosszú időszak következik, melyek alatt emberképű, de kigyó- vagy sárkánytestű lények uralkodnak. Ezek barlangokban laktak, vagy fákon fészkeltek. A 7-ik korszakban végre megszűntek az emberek barlangokban lakni. A császárok ekkor már szekereket használtak, melyeket szárnyas egyszarvúak vontattak; az emberek füvekből öltönyt készítettek vagy állatbőrökkel védekeztek a hideg ellen; sok küzdelmük volt a vadállatokkal és a kigyókkal, tehát sorsuk igen nyomorult vala. *Pauthier* forrásai szerint *Czang-kie* a 9-ik korszak első császára találta fel a khinai írásjegyeket; az első törvények is ekkor hozattak, melyek sze-

rint a vétkesek bűnhődtek; a zene, a hangszerek és a táncz fel-
találása erre az időre esik; a járművek, a rézpénz és a mérleg is
ebben az időben jelentek meg először. Az emberek igen nagy
kort értek el és gyorsan benépesítették a Földet.

Mások szerint az Ég, Föld és az emberek esászára után
Ju-csao és *Szui-zsen* uralkodók következtek, kik mindazt
elvégezték, a mi a 10. korszakban az emberiség fejlődésével
együtt járt.

A mesék ideje a khinai legendák következő alakjával vé-
gét éri: *Fu-hszi*, ki *Hon-an*-ban, mások szerint *Szen-szi*-ben

Fu-hszi, az emberi társadalom megalapítója.

született, a khinai évkönyvek szerint 2852-ben kezdé meg kor-
mányzatát.

Fu-hszi*) alapította meg az emberek társadalmi és esa-
ládi szokásait; az ő idejéig az emberek állatok módjára éltek;
Fu-hszi kényszeríté reájuk a házasságot, a lakodalmi szertar-
tásokat; ő parancsolta a nőkre a férfiakétól különböző öltözéket.
Fu-hszi szelidítette meg és nevelte a házi állatokat. Az ele-
mek jelvényeit az ismeretes *Pah-ká*-t, vagyis nyolcz *kuá*-t, ő
találta fel.

Konfuczius az I-king könyvben *Fu-hszi*-nak tulajdo-

*) A szövegbeli képek jobbára régi khinai rajzok, melyek *Favier*
Aph.: Péking „Histoire et description“ czimű, Pekingben 1897-ben meg-
jelent művéből reprodukáltattak.

nítja az írásjegyek első alkalmazását az addig használatban volt zsinóresomók helyett, melyekkel az uralkodók parancsait alattvalóikkal közölték. *Fu-hszi* szerkesztette a *Kim* nevű hangszert. Hat minisztert nevezett ki maga mellé és ezeket sárkányoknak nevezte.

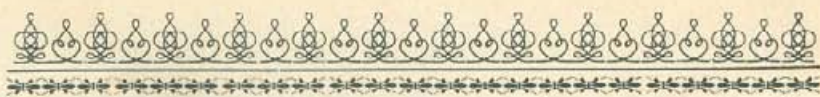
Fu-hszi különös tiszteletben részesül a khinaiak előtt; *Kanszuh*-nak *Csin-csou* nevű városában, hol állítólag el van temetve, a legszebb templom neki van szentelve. Ennek oltárhelyén *Fu-hszi*-t, a khinaiak első törvényhozóját zöld levelekkel összetűzött öltönyű ülő férfialak ábrázolja; homlokát szarvkinövések díszítik, mivel a khinai írók egy része őt bikafejűnek képzeli. 1879-ben alkalmam volt *Fu-hszi* hírneves szobrát Csin-csouban meglátogatni.

Fu-hszi-t 2737-ben *Sin-nung* követte; ő volt a földművelés feltalálója, ki már 6 gabonanemet vetett el; ő tanította reá alattvalóit a tengerből elpárologtatás által sót nyerni; vásárokat tartatott; a gyógyászat felfedezése is az ő érdeme. Hat sárkánnyal vontatott szekeren beutazta a földet és azt kelettől nyugotig 900,000, éjszaktól délre 800,000 li kiterjedésűnek találta.*)

---

*) A khinai li hossza *Kang-hszi* a nagy mandsu császár hivatalos megállapítása szerint 556,5 méter. Hajdan azonban *Richtshofen* szerint csak 353,33 méter vala (315 li esett egy aequator fokra). A Föld nagyságát tehát kelettől nyugotnak 317,999 és éjszaktól délre 282,666 kilométernyi kiterjedésűnek becsülték a régi khinaiak.

II. FEJEZET.

Legendákkal vegyes ó-kor.

Hoang-ti 2697-ben Kr. sz. e. követte *Sin-nung*-ot, a khinai történetírók azonban e két uralkodó közé több császárt helyeznek, de ezekről neveiknél sokkal többet nem említenek fel. *Hoang-ti* vagy *Ju-hiung* idejétől kezdődik a khinaiak időszámítása. A polgári vagy a napéjegyenlőségi év Khinában a legrégibb idők óta van használatban az időjegyzésre; az évek azonban nem századokra, hanem 60 éves cikluszokba csoportosítatnak. Az első ciklusz első éve *Hoang-ti* uralkodásának 61-ik évével, tehát 2637-ben Kr. sz. e. kezdődik. Az 1900-ik év a khinai időszámítás 76-ik cikluszának 37-ik évét teszi és *Keng* a ciklusz neve. Ezenkívül a khinaiak az események idejét a császárok uralkodásának évével is jegyzik; így például az 1900-ik évet az uralkodó *Kvang-szü* császár uralkodásának 26-ik és 27-ik évének is nevezik; a 27-ik év első napja 1891-ik év január 31-én volt, a következő ujév pedig 1901-ik év február 19-re esik. A mi khronológiánkkal való összehasonlítást a dinasztikiak *Mayer*-tól származó khronologikus táblázata könnyíti meg (I. függelék).

Sin-nung császár uralkodásának 55-ik évében egy császári herezeg lázadást támasztott a birodalomban és viszályt hintett a szövetséges királyok közé, kik *Sin-nung* fenhatósága alatt állottak, ennek következtében ő trónját elvesztette. A királyok egyrésze akkor *Hien-juan*-nal a mai *Ho-nan* tartomány urával szövetségelt, ki a fellázadt herezeget leverte. Szövetségesei ekkor *Hien-juan*-t tették a birodalom fejévé.

Hien-juan, ki 2698. Kr. sz. e. foglalta el a trónt, kormányformát szervezett; népét több osztályra különítette és minden osztálynak saját színt adva jelvényül a császári ház színéül a sárgát választotta, mely maig az uralkodó család színe maradt Kínában. Egyszersmind a *Hoang-ti* (sárga császár) czímet vette fel; ezen időtől fogva viselik a birodalom uralkodói a *ti* czímet, mely a legnagyobb hatalom fogalmát fejezi ki és azonos az egek uralkodójának *Sang-ti*-nak méltóságával. Az uralkodók czíme előbb *vang* volt, melyet a meghódított néptörzsek fejedelmei ma is viselnek.

Hoang-ti birodalmát 10 tartományra osztá és mindegyikét még háromszor 10 alosztályra különíté; így a tizedes mértékrendszer első alkalmazója ő volt. A tartományok neve Csou vala; mindegyik Csou ismét 10 Cze-re vagyis megyére, mindegyik Cze 10 Tu-ra avagy kerületre osztatott és mindegyik Tuban 10 Je, azaz város vala. A 10-edes mértékrendszer is tőle ered. Ő egy kölesszem átmérőjét vette egységül; 10 kölesszem egy hüvelyknyi hosszát, 10 hüvelyk pedig egy lábát adott. A krónika azt jegyzi fel róla, hogy csatáiban, melyekben a fellázadt herezegeket leverte, egy olyan szekeret használt, mely a dél fekvését és egyáltaljában a négy fővilágtáj irányát mutatta; ez a monda arra vall, hogy *Hoang-ti* az iránytűt már ismerte.

A krónika igen sok találmányt *Hoang-ti*-nak tulajdonít; azokat a felfedezéseket is, melyek már elődeinek is tulajdonítottak, sokan azért helyezik az ő idejébe, mivel az évszamos történet *Hoang-ti*-val veszi kezdetét. — Az ő érdemei közé tartozik a történetírás szervezése is. Miként elődei, ő is foglalkozott a csillagászzal; parancsára *Ta-nao* lótesítette a már említett 60 éves cikluszt. Alatta a számtan, mértan ismeretesek voltak; a rézkohászat és rézöntés, a pénzverés, hajóépítés, vízszabályozás, különféle hadiszerek és hangszerek szintén ezen uralkodó idejében találtattak fel. *Hoang-ti* felismerte a füvek gyógyhatását és leírta, miképen kell velük a betegségeket gyógyítani. Ilázakat építtetett és a városokat falakkal bekerítettte. Iskolákat is alapított. Birodalmát keletfelé a tengerig terjesztette. Nyugotról a

sivatag és Ja-esou, keletről a tenger, éjszakeről Csili, délről pedig a Kiang folyó képezték birodalmának határait.

A legfőbb lénynek, az egek teremtetőjének és urának, *Sang-ti*-nak ismerete *Hoang-ti* uralkodása alatt keletkezett. Ezen lénynek egy emlék emeltetett, melyen csupán *Sang-ti*-nak mutattak be áldozatot.

Hoang-ti hitvese *Lui-czö* megismertette a népet a selyemhernyóval és a selyemszövésre oktatta.

A khinai történetírók *Hoang-ti* székhelyét, kit legnagyobb és legdicsebb uralkodójuknak tekintenek, a birodalom nyugoti részébe helyezik és igen sokat azon találmányok közül, melyek alatta és utódai idejében a birodalomban elterjedtek, Kuen-lun hegység vidékéről származtatnak. Ez arra utal, hogy a khinai művelődés bölesője belső Ázsia magus földjén volt, honnét az kelet felé terjedt csupán, mivel nyugotról a sivatag és a nehezen járható hegységek vetettek gátat minden nagyobb népmozgalomnak. Lehet, hogy ezen hagyományok Khotan városra utalnak, mely Kelet-Turkesztánban a Nyugoti Kuen-lun lábánál újabb archaeologiai leletek alapján egy ősrégi kultúra központjának vehető.

Hedin Sven a Takla-makán homoksivatagban régi városromokat és antik terracotta-szobrocskákat fedezett fel (Utazások könyvtára I. köt.).

Hoang-ti udvarába már idegen népek követői jártak uraik hódolatát átadandó.

Hoang-ti után az ő családjából származó *Sau-hau* *Csuen-hü*, *Kuh* és *Ti-csi* császárok következnek, végül *Jau* és *Sun* fejezik be azt az időszakot, mely *Fu-hszi* trónralépésétől 9 uralkodót helyezett a khinai őstörténet személyesítőivé. — A khinai írók ezen korszakot 2852-től 2205-ig a *Vu-ti* vagyis az öt császár korszakának nevezik az 5 jeles uralkodó miatt, kik a 9 közül kiváltak; ezek: *Fu-hszi*, *Sin-nung*, *Hoang-ti*, *Jau* és *Sun*.

Hoang-ti három közvetlen utóda derék uralkodónak bizonyult, kik a csillagászatot művelték, a társadalmat és az erkölcsöt javították. Fia *Sau-hau* osztotta a hivatalnokokat és tiszteket rangosztályokba, megkülömböztető ruházattal látva el őket.

Negyedik utóda *Ti-csi* azonban fajtalanságba és dőzsölésbe merült, miért is 10 évi uralkodása után a birodalom nagyjai őt bátyja, *Jau* javára megfosztották trónjától.

Jau 2357-ben Kr. sz. e. foglalta el a trónt. E nagy császár csillagászati ismeretekkel bírt; felismerte a csillagászati évszakokat. *Jau* erényes és igazságot kedvelő fejedelem vala, palotájának kapujánál egy táblát függesztett ki, melyre mindenki feljegyezhetette panaszát vagy óhajtását, egy mellette levő dob pedig arra

Jau császár, az igazságos.

szolgált, hogy annak verése figyelmeztesse a császárt a felírt panaszokra.*) Uralkodásának 61-ik évében 2297-ben Kr. sz. e. nagy árvizek kezdtek a birodalmat pusztítani, melyek levezetésén megbizottjai hasztalan fáradoztak. 2285-ben Kr. sz. e. *Sun*-t egy szegény vak földműves fiát vette maga mellé uralkodótársul, kivel együtt még 28 évig ült a trónon. *Sun* az árvizek levezetése és a folyók szabályozását *Jü*-re, egy *Hoang-ti* nemzetségéből származó ifjura bizta. — *Sun* betutazta a birodalmat, rendezte a naptárt, törvényeket szabott; a

gonosztevők kegyetlen kinzását és megesonkítását eltörülte, a *kang*-ot vagy nyakkalodát és a mostani büntetésmódokat rendelte helyükbe. Midőn *Jau* meghalt, *Sun* minisztereire ruházva méltóságát, három évig gyászolt sírja mellett. Ezen szokás maig megmaradt Khinában; a császár halálát a nép, szüleiét a gyermek három évig gyászolja. Miként elődje, *Sun* sem választotta

*) Ezen intézmény jelvényei mai napság is láthatók minden közigazgatási avagy törvénykezési épület — *jamen* — pitvarában, de most már senkinek sem jut eszébe azokat igénybe venni.

esaládjából uralkodótársát és leendő utódját, hanem *Jü*-t, ki magyszerű munkáival megmentette a birodalmat az árvizek veszélyétől.

Jü 2224-ben Kr. sz. e. *Sun* uralkodótársává és 2208-ban, mikor *Sun* 77 évi országlás után meghalt, utódává lett. *Jau* és *Sun* idejéről a khinai klasszikusok egyik könyve a *Su-king*, melyet *Konfuczius* 1500 évvel később kétségen kívül meglevő

írott adatokból szerkesztett, számos oly följegyzést tartalmaz, mely élénk világot vet ezen császárok gyönyörű tulajdonságaira és *Jü* tehetségeire. Ugyanezen klasszikus mű tartalmazza a *Jü-kung*-ot vagyis *Jü* könyvét, melyet *Jü* a legtöbb független ítéletű szinologus szerint, ifjúsága éveiben írt. A *Jü-kung* a birodalom legrégebb geográfiai leírását is tartalmazza. Ebben *Jü* leírja *Jau* korából, midőn a birodalmat mint annak közmunka-minisztere betöltötte, a tartományok földrajzát; áttekintést nyújt a hegyek és folyók felett. Tovább elősorolja azokat a munkákat, melyekkel a vizek folyását rendbe hozta, azután egy

eszményi tervet ír le, melyben a ^{Jü} birodalom népei matematikai felosztásban körkörösén lakjanak a központot elfoglaló császári ház körül, végül a birodalom határait írja le.

A *Jü-kung* adatainak helyességét sokan az újabbkori szinologusok közül kétségbe vonták; a múlt század jezsuita térítői azonban, kik *Kang-hszi* udvarában magas hivatalokat viseltek és összehasonlíthatatlanul jobban ismerték a khinai irodalmat utódaiknál, *Jü* könyvét vele egykoru szerzeménynek tekintik; *Pauthier* szintén nem kétkedik valódiságán; *Richthofen*

saját tapasztalatai és tanulmányai*) alapján bizonyítja azt be, hogy a *Jü-kung*-ot maga *Jü* még *Jau* idejében írta. *Richthofen Legge* fordítását a *Jü-kung* szövegének szó szerinti fordításával állítva szembe, az utóbbi értelmezéssel igyekezik a birodalom régi geografiáját a *Jü-kung*-ból megállapítani. *Schrader G.* a *Tung-pao* folyóirat VII. kötetében (177—182. lap) illetéktelennek mondja ugyan *Richthofen* bárót, mint nem hivatásos szinológust, a *Jü-kung*nak *Legge*-től különböző fordítására és szövegmagyarázására, azonban lesújtó kritikáját semmi egyébbel nem támogatja, mint *Legge* nagy tekintélyével.

A *Jü-kung*-ból megtudjuk azt, hogy a birodalom határait *Jau* alatt keletről a tenger, nyugatról a futó homok (tehát a Sámó sivatag) képezte, északra és délre a legtávolabb vidékekig terjedt a birodalom és így a négy tenger közt mindent magába ölelt. A birodalom a *Hszia* dinasztia kezdetén 9 tartományból állott: *Ki, Jen, Csing, Szu, Jang, King, Jü, Leang, Jung*, melyek a mai *Kan-szu, Szü-csuan, Sen-szi, Szu-szi, Csi-li, San-tung, Ho-nan, Hu-pé, Hü-nan, Kiang-szi, Ngan-hvei, Kiang-szu* és *Cse-kiang* tartományok területeibe mentek át. A Hoang-hó és az alsó *Jang-cze-kiang* mellékén terült el a *Hszia* dinasztia birodalma (Lásd az 1. táblát).

---

*) *Pauthier*: Welt-Gemälde-Gallerie. China 49. I. *Richthofen F.* China I. köt. 275—301. 1.

II. FEJEZET.

A keresztény időszámítás előtti dinasztiák kora.

Hszia dinasztia kora. 2205-től 1766-ig Kr. sz. e.

(Uralma 439 évig tartott 17 császárral).

Ta-Jü, a *Nagy Jü* volt ezen ház őse; mikor *Sun* halála után egyedül maradt a trónon, elaggott férfi volt már ő is, alattvalói elődei alatt szerzett érdemeiért tisztelték őt. *Jü* kilencz bronz-edényt készíttetett, ezekre az egyes tartományok leírását rávésette és az edényeket az illető tartományok főhelyén helyezte el. Ezen urnák nagy tiszteletben részesültek és a dinasztia szerencséje ezek birtokához volt kötve; a *Csou* dinasztia végeig ezen urnák a császári hatalom jelvényeiül szolgáltak, mígnem ezen ház utolsó uralkodója (245-ben Kr. sz. e.) *Csuan-sziangvang*, midőn bukását látta, San-tung tartomány egyik folyójába vetette azokat.

Jü elődei példájára *Pi-ji* nevű tanácsosát óhajtá utódjául jelölni; a birodalom nagyjai azonban az iránta érzett szeretet által vezéreltetve *Ti-ki* fiát kivánták utódu. Ezen időtől fogva örökösödés útján töltik be a kínai császári trónt a nélkül, hogy az elsőszülöttet előjog illetné meg az öröklésben; mert a császárok fiaik közül tetszés szerint jelölték ki utódaikat. *Jü* a *Hang-san**)

*) Ez valószínűleg Hu-nan tartományban van. Lásd *Medhurst Journ. of the N. Ch. Br. of the Roy. As. Soc. New ser. V. köt. 78—84. lap.*

nevű szent hegy oldalába bevéslette a vizek által okozott veszélyt és annak elhárítását. Ezen felirat félig leporlott már a szikláról, de óriási betűinek lenyomatait a khinai történészek és archeológusok jól ismerik és kegyelettel tartogatják házaikban.

Jü életében egy *Ji-tie* nevű ember a rizsbor készítésének módját fedezte fel. *Jü*, ki a bor ártalmas, erkölesrontó hatását azonnal felismerte, a feltalálót száműzte.

Jü utódai ismét a *vang* „király“ ezimet vették fel; a *ti* császári cím csak a *Csin-dinasztia* által lőn ismét alkalmazva. Ez arra utal, hogy a *Hoang-ti* által egyesített birodalom *Jü* halála után ismét apró feudális fejedelemségekre oszlott szét, melyeknek leghatalmasabbika szerepel mindig a khinai császárok lajstromában, mint a khinai császári trón birtokosa. Ezen feudális tartományok egy már művelődéssel bíró nemzet csoportjaiból állottak. Egymással rendesen jó viszonyban valának; közmegegyezéssel választva főurukká a leghatalmasabb ház fiát, vagy elfűzve a vétkes és rossz kormányzatú császárt a trónról. Néha azonban a hatalomért versengve testvérharcokban gyengítették egymást. A harmadik század végén *Sih-Hoang-ti* a *Czin* dinasztia megalapítója újra és véglegesen egyesítette a különálló hercegségeket egy hatalmas egyöntetű birodalomba.

Jü után eseménytelen korszak következett; az uralkodók dőzsölés és vadászatban lelték kedvüket. Belharcok gyengítették a császárok hatalmát. *Csung-kang* a ház negyedik uralkodójának idejéből birja a történelem az első napfogyatkozás feljegyzését; ez 2155-ben volt Kr. sz. e. (*Gaubil* jezsuita szerint). Ezen nem várt jelenség *Hi* és *Ho* országnagyok életébe került, kik csillagászlétükre elmulasztották azt megjósolni.

A *Jü*-ház utolsó tagja a trónon *Kie-kuéi* volt, ki nejével együtt dobzódásban és fajtalan kicsapongásban töltötte életét. Egy ízben egy nagy medenczét ásatott, ezt színig töltötte borral és drága étkekkel rakatta körül, azután 3000 alattvalóját reá kényszeríté, hogy a medencze tartalmából lerészegedjenek. Ezeknek állatias kéjelgéseiben gyönyörködtek mindketten. Azon tanácsosait, kik undok kedvteléseit szemére vetették, száműzte vagy leölette.

Kie-kuéi erkölestelen országlását a birodalom nagyjai végre megunták és *Osing-tang* vezérlete alatt elűzték őt, megengedve neki, hogy saját tartományába visszavonulva élje le napjait.

Sang dinasztia.

(1766-tól 1122-ig Kr. sz. e. 644 évig, 28 uralkodóval).

Osing-tang, e dinasztia uralmának megalapítója saját tartományának nevét vette fel a ház nevéül. Szerény férfiú volt és szelidség jellemezte uralkodását. Uralkodása kezdetén az egybegyűlt hűbér-urak előtt érdemtelennek mondá magát és kérte őket, vegyék le vállairól az uralkodás terheit. Nagyjai azonban az ő országlását az ég rendeletének tekintve, reábirták, hogy azt megtartsa.

Usen-tang igazságos és jó erkölcsű volt, ki az ég uralkodójának kegyeihez imákban fohászkodott. Uralkodása alatt hét évi szárazság esapása nehezedett a birodalomra. Ezt ő saját vétkei büntetésének tulajdonította. Szigorú bűjtöt szabott tehát magára; haját, korának szokása ellenére lenyirta, meztelen lábakkal vezeklett és összekulesolt kezekkel könyörgött az egekhez, hogy bűneiért ne sujtsák a népet, hanem öntsék ki haragjukat ő rajta, és ime alig végezte imáját, megeredt az eső.*)

Usen-tang utódairól kevesett jegyzett fel a történet; többnyire fajtalan kényurak voltak, kik eselszövénynyel, árulással vagy fegyverrel úzték el elődjeiket a trónról; több ízben fejtelenség tört ki a birodalomban. Az általános zavart a Jang-cze-kiang mellékén lakó független törzsek javukra fordították, nagyon megnyirbálva a birodalom nyugoti részeit. A nyolczadik császár *Usung-ting* (1562—1549) alatt a Hoangho áradásai miatt a császári székhely *Sen-szi*-ből *Ho-nan*-ba, onnét *Csi-li* tartományba helyeztetett át. Ezen császár a független törzseket meg-

*) Ma is szokás ez Khinában a császár és a mandarinok részéről, kik elemi csapások idején saját magukban keresik a hibát, melyért az ég a csapást alattvalóikra méri.

verte. Utódai 200 évig dühöngött testvérháborúk közt követték egymást a trónon. E dinasztia uralkodása alatt csupán a 20-ik császár *Vu-ting* (1324—1265) volt méltó a trónra. Miután atyjáért a három évi gyászt a világtól elvonulva, ájtatos imák közt eltöltötte és palotájába ismét bevonult, álmában egy férfialak jelent meg előtte, melyet az ég tanácsosául ajánlott. Felébredésekor lefesté a látományt és meghagyta udvaroncainak, hogy hozzák elébe azt, ki a képhez legjobban hasonlít. Egy szegény kézmíves személyében találtak annak hasonmására, kit azonnal a császár elé vezettek. A császár kérdéseket intézett hozzá, melyekre *Fu-jue* — így hívták a kézmívest — oly találó feleleteket adott, hogy mindenki elbámult elméssége és ékesszólása felett. „Te vagy az *Fu-jue*, kit az ég tanácsadóul mellém rendelt“, így szólítja meg őt a császár „tekints engem, mint azt a fémet, melyet te fogsz csiszolni, vagy pedig mint olyan embert, ki egy meredély szélén tántorog, vezess te engem . . . ne hizelegj és ne kimélj, ha hibát látsz cselekedeteimben“. — *Fu-jue* leborult a császár előtt és hífi tanácsadója maradt országlása végeig, mely mintaszerű vala és a birodalom hírnevét messze lakó népekig terjesztette.

Utódairól keveset vagy csak szégyenletest jegyzett fel a történet; a 25-ik császár, *Vi-ji* agyagból emberi alakokat készített, ezeket istenekül tiszteltette, velük koczázott és ha megunta, félrevetette őket.

A császári udvar gonoszságai *Sou-szin* idejében (1151—1122) érték el tetőpontjukat. Ennek kevélység, gőg, töközlés és kegyetlen feslett élet voltak jellemvonásai. Neje *Ta-kia* a birodalom legszebb asszonya egyszersem mind nemének legaljasabbika volt. Szeszély, önkény és kegyetlenkedés jellemezte uralkodásukat, melyben *Ta-kia* fékezhetetlen szeszélye képezte a törvényt. A khinai írók hölgyeik természetellenes divatjának, a lábak összefűzésének eredetét *Ta-kiá*-nak tulajdonítják, ki különben is parányi lábait először fűzte szorosra; tőle azután ezen szokás csakhamar elterjedt a birodalom hölgyei között. Az új év 15-ik napjára eső lámpa-ünnepély is ezen időből ered *Ta-kia* azon szokásából, melylyel palotája belsejét éjje-

lenként nappali fénynyel világította. *Sou-szin* kegyetlenkedése mindig nagyobb fokot ért el; egy ízben télvíz idején kagylókat szedő nőket látott egy folyó szélén, ezeknek levágatta lábait, hogy meglássa, minő velő lehet az olyanok lábszáraiban, kik az ilyen nagy hideget kiállani képesek. Tanácsadóit, rokonait, kik féktelen kegyetlenségeit mérsékelni törekedtek, leölette vagy fogságba hurcoltatta.

Végül megelégték a hűbéres fejedelmek *Sou-szin* kiesapongásait, negyvenen a Csou-hercegség erényes és igazságszerető fejedelmét *Ven-vang*-ot választották közös főurokká. *Ven-vang* nem soká örvendhetett a bizodalomnak. Holtá után második fia *Vu-vang* örökölte méltóságait. *Vu-vang* a birodalom nagyjainak unszolására az embertelen *Sou-szin* ellen nagy hadat vezetett, melyhez e császár katonái is az első alkalommal átszegődtek. *Sou* vesztét látva, miként *Sardanapal* magára gyújtotta a palotát. A győztesen bevonuló *Vu-vang* saját kezével ölte meg a gonosz *Ta-kia* császárnét.

Vu-vang, a Csou dinasztia megalapítója.

Csou dinasztia.

(1122—249. Kr. sz. e. 873 évig, 35 császárral).

Vu-vang a dinasztia első fejedelme *Ho-nan*-ból *Szingan-fu*-ba, *Sen-szi*-ben, helyezte vissza székét. A jó törvényeket és erkölcsöket ismét érvényre emelte, alatta a császári tekintély újra távoli országokig terjedt el, melyek hódolatot küldtek udvarába és segílyt kerestek a hatalmas császári trón zsámolyá-

nál. A mi jót és nemeset tekintélyével felépített „a harezok királya“ *Vu-vang*, azt bőkezű intézményei által nagyon megingatta. Nemesak *Korea*-t ajándékozta oda elődje unokaöcsésének, *Ki-czou*-nak, hanem a birodalmat is a régi hercegi családok közt annyira feldarabolta, hogy a birodalom összeségének ezen szétforgácsolása utódai alatt nagy hátrányára szolgált a császári ház tekintélyének és hatalmának. A második császár *Vu-vang*

Csing-vang császár a delejtűvel kezében.

öcsese, *Csing-vang* volt (1115–1078); midőn a kokhin-khinai király követei uralkodójuk hódolatát és ajándékait hozták neki, *Csing-vang*, hogy hazájukba visszatáljanak, egy olyan eszközzel ajándékozta meg a küldötteket, melynek két vége mindig észak és dél felé fordult. *Csing-vang* tehát már ismerte a delejtűt, melynek feltalálását a khinai írók közül sokan *Hoang-ti*-nak tulajdonítják. Utódai szerették a sportot. *Csao-*

vang szenvedélyes vadász volt és a földművesek vetéseit legázolva, ezeknek sok panaszra adott okot; *Mu-vang* és *Hiao-vang* pedig a lovakban lelték örömlüket; mások a női szépségnek hódoltak kelleténél többet.

A hunok (?) *Hiungnu*-k betörései sokszor zavarták a *Csou*-dinasztia hosszú uralkodását.

Pazar, könnyelmű és kegyetlen uralkodóik közt *Sen-vang* nagy veszedelmet hozott a birodalomra. Ugyanis a *Hiung-nuk* hirtelen betöréseit éjjente tüzekkel volt szokásban a seregeknek

értésére adni, melyek a tüzek felvillanására a császári székhely védelmére siettek. *Pao-sze*, a császár kedvese nagyon tudott gyönyörködni e jelző-tüzekben és több ízben az ő kedvéért ok nélkül gyújtatta meg a császár az őrtüzeket, hogy *Pao-sze* a vak lírmára összegyűlt seregek boszuságán kaczaghasson. Egy-szer azonban bátyja, kinek hadat izent volt, a *Hiung-nukkal* szövetkezve meglepte a császári tábornokot; a felgyújtott őrtüzek ekkor nem találtak hitelre a távol fekvő csapatok közt; nem jöttek segítségre, úgy,

hogy az ellenség a tábornok hatalmába kerítve *Sen-vang*-ot leölte. *Vu-vang* bőkezű országadományozása ez után termé csak rossz gyümölcsök; az erélytelen és gond nélkül élő császárok nem bírtak a betörő *Hiung-nu* hordákkal; a szövetséges fejedelmek nem várhattak a birodalom fejétől védelmet, ezért mind-mindinkább elszakadtak a birodalomtól és egymás közt kötöttek fitigyet. Az elpártolt fejedelmek nem-

csak a birodalom feje ellen küzdöttek függetlenségükért, hanem egymás közt is vetélkedtek; *Czi*, *Sen-szi*, *Czu* pedig *Hu-kuang* és *Kiang-szi* tartományok urává emelkedett. Ezek a császár ellen és egymás közt küzdve, hosszas testvérháborúkat támasztottak, melyek csak két század múlva esillapodtak le. *Sziang-vang* (651—618.) a pártos hűbéreseket ellen a *Hiung-nu*-kkal szövetkezett, leányát adván nőül főnöküknek, de mihelyt a *Czi* fejedelmet *Szen-szi*-ben legyőzte, felmondta a barátságot. A megsértett *Hiung-nu*

Lao-cz, a Tao vallás alapítója.

vezér erre *Khun-tai-t*, a császár lázongó fiát a székvárosba segítve, a megfutott *Sziang-vang* helyébe ültette. *Sziang-vang* ekkor ismét megnyerte a fejedelmek segélyét, melylyel a *Hüing-nu*-kat elűzte és lázadó fiát megölte.

A dinasztia 21-ik császáranak *Ting-vang*-nak idejében 604-ben Kr. sz. e. született *Lao-cz* a khinaiak legnépszerűbb bölese, ki a *Tao* vallási szektának alapítója volt.

(Kung-fu-cz) Konfuczius.

A 23-ik császár uralkodása alatt pedig az 551-ik év Kr. sz. e. *Konfuczius* születési éve. *Konfuczius* rövid életrajzát a II. függelék tartalmazza.

Második *King-vang* első tanácsosa és harmadik *King-vang* idejében *Konfuczius* sokat fáradoztak azon, hogy a régi jó intézmények és erkölcsök érvényre jussanak. Daczára azonban azon nagy tiszteletnek és elismerésnek, melyben *Konfuczius* még életében honfiai előtt állott, daczára annak, hogy 3000 tanítvány környezte, a császári trón tekintélye nem maradt állandó. A hűbéres herezegek közt megújultak a viszályok, melyek közt a

Csou császárok hatalma folyvást alább hanyatlott. *Hien-vang* a 32-ik császár alatt született 368-ban Kr. sz. e. *Menczius* a khinaiak harmadik nagy bölese.

A három következő császár sokat szenvedett a *Czin* fejedelemség uraitól; a 35-ik császár *Tung-csou-kiun*, miután magára maradt az elpártolt hűbéresek között, önkényt lemondott a császári trónról, *Csao-sziang* a *Czin* fejedeleme, ki rég óta vágyódott már a császári trón után, még *Csao-sziang* lemondása előtt meghalt, egyetlen sarja is hamar követé őt. Unokája *Csuang-sziang-vang* örökölte a trónt és ő lőn a következő dinasztia első császára. A birodalom kiterjedését a *Csou* dinasztia idejében a II. tábla ábrázolja.

(Mong cz) Menczius.

Czin dinasztia.

(249-től 202-ig Kr. sz. e. 63 év, négy császárral.)

Csuang-sziang-vang csak három évig országolt. *Kvei* királya ellen sikeres hadviselést kezdve, ezen megrémültek a fejedelmek és őt közülök szövetségvén, 100,000 főnyi sereggel támadták és meg is verték a hódítani vágyó császárt. Nem sokára e vereség után meghalt, trónját fogadott fiára, *Sih-hoang-ti-ra* (246—200) hagyva.¹⁾ Egymásután verte ez le ezivódó ellenfeleit, kiknek családjai férfitagjait kegyetlenül kiirtatta. A fejedelme-

¹⁾ Miként igen sok nagy emberét az ókorban, úgy *Sih-hoang-ti* születését is mély homály fedi. A rege egy *Livu-tu-vei* nevű kereskedő fiának mondja. Ez az ember később sok bajt okozott állítólagos fiának, mig-nem *Sih-hoang* erélyesen lépett fel eselszövényei ellen, mire *Tu-vei* megmérgezte magát.

iktól megfosztott hűbérországok a császári uralom alatt ismét egyesültek, de ezután csak mint tartományok szerepeltek. Legtöbb ellenállást fejtett ki Vei herezege; *Uki* vezér, egy győzhetetlen vitéz, vezette ennek csapatait. *Sih-Hoang-ti* eselszövénnyel győzte le ezen ellenét. *Uki*-t uránál gyanúba hozta úgy, hogy az hű vezérét elűzte magától. Ezután könnyű volt a *Vei* ház hatalmát letörni.

Sih-hoang-ti, a birodalom tulajdonképeni alapítója és a nagy fal építője.

Mung-tien vezér, a Hiung-nuk legyőzője.

Már csak a *Czou* és *Han* fejedelemségek voltak legyőzendők. A *Han* herezeg jónak látta önkényt meghódolni, mire a *Csou* ház országa könnyű szerrel került *Sih-Hoang-ti* birtokába. Itt is ármánnyal szövetkezett a hódító császár, miként a *Vei* fejedelem ellen; a *Csou*-k híres vezérét, *Limu*-t bevádoltatta megvesztegetett udvaronezok által a *Csou* herezegnél. Ebből viszály keletkezett a fejedelem és a visszahívatásnak nem engedelmeskedő vezér között, mely *Limu*-nak orozva meggyil-

koltatásával végződött. Erre aztán *Sih-Hoang-ti* serege elárasz-
totta a *Csou*-k országát és megsarczolta fővárosukat *Han-tan-t*.
A *Csou* ház tagjai kegyetlen fogságba kerültek. 228-ban Kr. sz.
e. az egykor hatalmas *Csou* ország a khinai birodalom tartomá-
nyává lőn.

Sih-Hoang-ti győzelmes seregével délfelé nagyon kiter-
jeszté a birodalom határait és 36 tartományra osztá birodalmát.
Hogy a birodalomnak északi felét a Hiung-nu-k beütései ellen
biztosítsa, *Mung-tien* vezérlete alatt roppant sereget kül-
dött a veszélyes szomszédok ellen. Ez a Hiung-nukat a hatá-
roktól messze űzte. Azon eszme lebegett *Sih-Hoang-ti* szemei
előtt, hogy a birodalom éjszaki határai mindenkor megvédve le-
gyenek a portyázó Hiung-nu csapatoktól; e végből a nagy fal
építését rendelte el és azt a tengertől Sen-szi tartományig ve-
zette fel a mongol pusztákra. Öt — mások szerint tíz év alatt
készült el e nagy mű, mely, ha sok helyt romban is áll, most is
mindenütt megvan és pontosan kijelöli *Sih-Hoang-ti* biro-
dalmának éjszaki határait.

Sih-Hoang-ti birodalmát beutazva, mindenütt utakat
építtetett és gondja volt, hogy ne csak a fővonalakon, melyeken ő
járt, hanem a félreeső helyeken is jó utak épüljenek; mert,
úgy mond, a népnek sokkal nagyobb szüksége van jó utakra, mint
nekem, ki ritkán járok azokon. E böles uralkodó hosszú békét
szerzett népének, melyben a belső viszonyokat rendezte; szeren-
csés volt abban, hogy ügyesen tudta kiválasztani a jó tanácsadó-
kat. Jobb keze *Li-szé* vala, kivel nem mindenkor a régi hagyó-
mányok értelmében, hanem önállóan intéztette a birodalom
ügyeit. Evvel a tudósok ellenszenvét idézte fel, kik folyvást a
régiságok bölcsességét és erényeit dicsőíték. Részben a tudó-
sok osztályának e boszantásai következtében, de főleg hiúságból
Sih-Hoang-ti 219-218-ban Kr. sz. e. oly intézkedésre határozta
el magát, melyért utódai előtt méltán gyűlöletes az emléke. Ez a
könyvek elégetése volt. A vitéz katona előtt nem nagy becsben
állottak az írott történet és a bölcselkedés. A gyógyászat és
építészettel foglalkozó könyvek kivételével minden könyvet, főleg

pedig *Konfuczius* munkáit, melyekben az ősök erényeit sorolja a nagy böles elő, haszontalanoknak és károsaknak nyilvánítá, mivel azokból a nép csak elégedetlenséget szí magába és tápot, alapot merít a lázongáshoz. A könyvek tanulmányozása elvonja az embereket a hasznos munkától, különösen a földműveléstől, melyen az ország jóléte alapszik. Ezen kifogásokat azonban nem vették a történetet kedvelő utódok elég nyomósaknak; felismerve azt, hogy *Sih-Hoang-ti* csupán hiúságának elpalástolására eszelte ki azokat. A valódi indok, mely őt a könyvek elpusztítására ösztönözte, az volt, hogy a khinaiak első császára kívánt lenni. Halálbüntetés terhe alatt hagyta meg a történeti könyvek elpusztítását; oly szigorral lett az végrehajtva 213-ban Kr. sz. e., hogy mire 23 év után a *Han* dinasztia második uralkodója visszavonta a rendeletet, *Konfuczius Su-king* munkájának csak egy félig elporladt példánya került elő.

25 évig tartó harezai után *Sih-Hoang-ti* békét élvezett élte alkonyáig. Elvitázhatlanul egyike vala ő a khinai császárok legjelesbikének nemcsak az által, hogy a khinai egységes birodalom megalapítója ő vala, hanem böles kormányzása és felvilágosodott gondolkodása következtében is sokkal nagyobb elismerésre volt ő méltó, mintsem a khinai történetírók emlékéit részesítették. De a tudósok hatalmas osztálya sohasem tudta a nagy férfiúnak a könyvek elpusztítását megbocsátani és e miatti haragjában nem méltányolta országlásának előnyeit, melyek a khinai nemzet fénykorának a következő *Han* dinasztia alatt alapját megvetették. Holta után háza nem sokáig élte őt túl. Fiai a trón felett összevesztek, míg az ifjabb *Öhl-sih-Hoang-ti* bátyja gyilkosává lön. Kegyetlen, népét zsaroló uralkodó volt ez, ki házának legnagyobb ellenségét választotta első tanácsadójául, egy *Usou-kou* nevű eunuchot, kinek befolyása alatt leghívebb embereit is elidegenítette magától, mert közülök sokakat kivégeztetett vagy száműzött. A hűbéres fejedelmek ismét fellázadtak és nagy se-reggel indultak ellene. A eselszövő *Usou-kou* úgy intézte a dolgot, hogy a császárnak hű seregei segítség nélkül maradjanak, mire ezek is a vitéz *Hiang-kin* zászlója alá pártoltak. *Usou-*

kou ekkor, nehogy turpisságai napfényre jőjjenek, meggyilkoltatta a császárt és hogy ennek gyanúját magáról elhárítsa, annak unokaöcsését helyezte a trónra. Ez — *Jung-vang* — csak névlegesen uralkodott 45 napig, mialatt *Csou-kou* galádságairól értesülve, orozva meggyilkoltatta a rettegett embert. A fellázadt fejedelmek csapatai egy ügyes kalandor, *Liu-pang* rablóvezér, vezetése alatt *Jung-vang* székhelyét csellel, álszökevények segélyével bevéve, végét vetették a Czin-dinasztia uralmának.

Az a sok eselszövény, árulás, törvetés és gyilkosság, mely a khinai egységes birodalom megalakulásának eseményeit kísérte, a nyugoti felfogás szerint nem valami dicsőségesnek jellemzi *Sih-Hoang-ti* emlékét. A keleti észjárás, a khinaiaké különösen, másként ítél e dologban; ott az a főelv: „többet észszel, mint erővel“.

IV. FEJEZET.

A khinai birodalom fénykora.

A Han dinasztia.

(202. Kr. sz. e.—220. Kr. sz. u. 422 évig, 25 császárral).

Azon ház, mely a legtöbb jeles uralkodót adta Kхинának, mely alatt a birodalom nyugoti határai a rómaiak által uralt területekig terjesztettek, a polgárháborúk véletlenségei közben szerezte meg a trónt.

Sih-Hoang-ti gyenge utódai alatt *Hiang-jü* (*Pa-vang*) és *Liu-pang* hadvezérek versenkedtek a hataloméért a birodalomban. *Hiang-jü* nagy testi ereje és vitézsége által vált ki kortársai közül, de durvaság jellemezte őt; míg *Liu-pang* szelíd modora és emberszeretetével kedveltette meg magát. *Hiang-jü* a *Csou*-k fejedelmének alattvalójaként nem habozott magát a császári trón várományosának nyilvánítani, *Liu-pang* pedig, a *Han*-ok vezére, szintén mint trónkövetelő lépett fel. 4 évig harczoltak egymással, míg végre *Liu-pang*-nak kedvezett a szerenese, az öles termetű *Hiang-jü* nehogy élve kerüljön ellenfele kezébe, saját kardjába dőlt. Holta után a birodalom nagyjai *Liu-pang*-ot ismerték el fejükül és *Kao-Hoang-ti* vagy *Kao-czu* — fenséges és kegyelmes császár — ezimmel helyezték őt a császári trónra. Miként dinasztiaát alapító elődei, hazájának, — melynek királyává a birodalomnak *Hiang-kin* által eszközlött szétdarabolása alkalmával lön, — nevét, a *Han* nevet vette fel dinasztiaja eziméül.

Ellenfelének holttetemét nagy pompával takarította el, édes atyjának pedig egy kis fejedelemséget adott.

Szelid és szerény jellemét mindvégig megtartá. Hidakat, utakat építtetett és ezeket fákkal szegélyezte.*) A *Hiung-nu*-k beütéseinek csak az által volt képes véget vetni, hogy egy császári hercegnőt adott nőül győztes vezériüknek. Azonban a *Sih-Hoang-ti* óta elpártolt déli tartományokat sikerült a birodalomhoz visszacsatolnia. Székvárosául előbb *Lo-jang*-ot Ho-nanban választá, majd *Csang-nan*-ba (*Szi-ngan-fu*) Sen-sziben, tette át. Uralkodásának vége felé ismét sokat szenvedett Khina a *Hiung-nu*-k beütéseitől. Különösen *Mih* vezér fenyegette a birodalom nyugoti határait, sőt egy ízben az ellene indult *Kao-czu*-t úgy körülkerítette, hogy ez csak szégyenteljes békekötés árán szabadulhatott meg a csufos vereségtől.

Az öregség gyengesége nyilvánult *Kao-czu* minden későbbi intézkedésében; a Hunok ellen nem merészkedett többé fegyverrel indulni. Erőtlen-sége belzavarokat támasztott és hű vezérei elpártoltak tőle.

Fia *Hoe-ti*, kit *Kao-czu* halálos ágyán nevezett utódjává, ismét megszüntette a könyvtilalmat. Erre a *Su-king* egy félve

Liu-pang vagy Han-kao-czu, a Han dinasztia megalapítója.

*) *Pauthier* szerint ő alatta épültek Khinában az első függő hidak, melyek közül némelyik maig is épségben van. Ez alig lesz való, mert nem valószínű, hogy azok a lánczhidak, melyeket *gróf Széchenyi* expedíciója és *Gill* kapitány Szü-csuan nyugoti és éjszaki részében látott, már a *Han*-ok idejében épültek, mikor még ezen, még ma is benszülöttök által lakott hegyvidéket a khinaiak még aligha foglalták volt el.

rejtegetett példánya is megkerült, ennek hiányzó részeit a birodalom tudósai emlékezetükből egészítették ki.

Hoei-ti rövid uralkodása alatt anyja, *Lü-si* vezette a kormányt. Tehetséges, erélyes és uralkodni vágyó hölgy volt ez, a ki fiára nagy befolyást gyakorolt.

Lü-si esászárnő a korán elhalt *Hoei-ti* anyja, még 8 évig bitorolta a hatalmat egy pórntól vett gyermek mellett, kit *Hoei-ti* fiúnak állított. Kegyetlensége és zsarnoksága egész családját gyűlöletessé tette az utókor előtt. A *Han* hercegek már-már fegyverrel készültek őt és pártját a palotából elűzni, midőn *Lü-si* hirtelen meghalt. Halála után *Kao-czu (Liu-pang)* másodszületett fiát, *Ven-ti*-t emelték az országnagyok a trónra.

Ven-ti, *King-ti* és *Vu-ti* (179—88. Kr. sz. e.) egyenes örökösei voltak a trónnak és ősüknek a szelid és igazságos *Liu-pang*-nak szellemében kormányoztak. *Ven-ti* megújította azt a szokást, mely szerint mindenkit feljogosított a császár tetteit bírálgatni és neki javaslatokat tenni. *Ven-ti* megengedte, hogy birodalmában mindenütt pénzt verjenek; eddig a főváros monopoliuma volt ez.*) Ezen három esászár alatt a tudományok ismét felvirágoztak azon pártfogás következtében, melyben e derék esászárok az írókat és tudósokat részesítették. A gabna-adó leszállításával a földművelést is fejlesztették.

Vu-ti férfias, vadászatot és harcot kedvelő fejedelem volt, de ezen szenvedélyeit tudósainak befolyása alatt megfékezte. Belátva, hogy békében emelkedik népének jóléte, még a vadaskertjeit is átengedte a szántó-vetőknek, nehogy míveletlen föld legyen birtokában. Ő alatta került Nan-juei, a mai Kvangtung és Jüei, a mostani Fu-kian a khinai birodalom birtokába.

A Hiung-nuk *Mihi* fia, *Lao-csang*, majd *Kiun-csin* vezérlete alatt sokat alkalmatlankodtak *Vu-ti* idejében is. Nagy hadi tanácsok tartattak a felett, miként kellene a vad szomszéd-

---

*) *Boulger*: History of China 2. kiad. I. köt. 70. old. Az első khinai rézpénzek meglehetősen bizonyossággal *Sih-Hoang-ti* idejéből valók. *Neumann I.*: Besch. d. bekanntesten Kupfermünzen. Prag. 1863. III. kötet, 1. lap.

kat megfenyíteni. *Vang-kue* tábornok tanácsára akkor léptek fel először a khinai seregek támadólag a Hiung-nuk ellen, midőn 135-ben Kr. sz. e. *Usem-jü* fejedelmük egy hercegnőt kért feleségül. Ara helyett *Vang-kue* 150,000-nyi emberrel ment a határra, azonban minden törekvése, hogy a Hiung-nukat megverje, sikertelen maradt, mert azok kerülték a nyílt esatát; a hadjárat tehát dicstelenül és eredménytelenül végződött. *Vu-ti* hódította meg Nyugot-Szü-esuan hegyi lakóit, hidakat építtetett és az elfoglalt területet szorosán a birodalomhoz esatolta. A Vei királyság, a mostani Mandzsuoországnak egy része, önkényt vetette magát alá *Vu-ti* hatalmának.

127-ben Kr. sz. e. a Hiung-nuk harmadízben törtek be *Vu-ti* uralkodása alatt Sen-szibe (a mai Kan-szuh és Sen-szi tartományokba). Ekkor *Vu-ti* erélyes rendszabályokra határozta el magát: katonai telepeket szervezett a határon és utakat építtetett a hadsereg gyors mozgósítására. Ez által a Hiung-nuk, kiknek beütéseit már előbb is a nagy fal kevésbbé veszélyesekké tette, mint annak előtte, mindinkább jobban feltartóztattak rabló portyázásaikban. Ebből világtörténeti események keletkeztek, azok a nagy népmozgalmak, melyek Közép-Ázsiát elárasztották; ezeknek hullámai a nagy fal környékéből indultak ki és nyugot felé az Oxus és Jaxartes vidékéig gördültek; az első nagy népvándorlás, melyről a történet biztos tudomással bir, esik ebbe az időbe. A háborúskodó Hiung-nuk már *Kao-czu* óta mindinkább túl szoríttatva a nagy falon, nyugot és dél felé fordították fegyvereiket. 165-ben Kr. sz. e. leverték a *Jue-czi* vagy *Jue-ti* népet, mely a Nan-san hegység alján a mai Kan-szuhanak északnyugoti részét és a Kuku-nor tó vidékét lakta, Sá-esou és Lan-esou ma is virágzó főhelyek körül. A *Jue-czi* nép mellett még 25 népnek tűzhelyét dulták fel a Hiung-nuk és uralmukat a Lop-norig és a Tien-san északi aljáig kiterjesztették. A szorongatott *Jue-czi* ennek következtében elhagyták hazájukat (157-ben Kr. sz. e.); egy részük délnyugotnak vonult, hol még a második Czin-dinasztia idejében is Sá-esoutól nyugotra a Hu-lin pusztájában tanyáztak. Nagy zömük azonban észak-nyugot felé vándor-

rott az Ili folyó és a Balkás tó környékére, ott leverte a *Sz* népet, mely a Jaxartes felé futott. Az *Uzun* nép, mely a *Jue-czi-k* őshazájának északi szomszédságában lakott, a *Hiung-nuk* előtt futó *Jue-czi-ktől* veretett le. Az *Uzunok* a *Hiung-nukkal* szövetségbe, 145-ben régi szomszédjaik után nyomultak és őket új hazájukból a Jaxartes felé űzték. Ott a *Jue-czik* ismét ráakadtak a *Sz* népre és őket a *Hindu-kus* felé szorították, melyen át a *Sz-k* a mai *Kabul*-ba menekültek. A *Jue-czi-k* a Jaxartes vidékén tele-

Szo-ma-czien.

pedtek meg a *Geták* és *Indoskythák* birodalmait alapítva, melyekből Indiába is áttörtek. Ekkor először gondoltak a khinaiak arra, hogy a messze nyugoti népekről közvetlen tapasztalásból tudomást vegyenek. *Vu-ti* császár, miután értésére estek azok az események, melyek birodalmának nyugoti határainál lefolytak, megbizta *Csang-kien* tábornokát, hogy a *Jue-czi* népét új hazájában felkeresse. *Csang-ki-*

en 139-ben indult útnak 100 főnyi kísérettel; eljutott az Oxus mellékéig, hol azonban a *Jue-czi* nép nem volt hajlandó a *Hiung-nuk* ellen a khinaiakkal szövetségbe lépni, mert új hazájuk földje termékeny volt és zaklatásnak nem voltak kitéve. *Csang-kien* visszatérőben egy évet a *Hiung-nu* fogságban töltve, 127-ben érkezett haza, egyetlen embert hozva vissza 100 kísérője közül. Ebből a 13 éves kalandos expedícióból vettek először a khinaiak tudomást a belső- és nyugot-ázsiai tartományokról. *Sze-ma-czien* történetíró (100. Kr. sz. e.) terjedelmesen

leírta *Csang-kien* geográfiai felfedezéseit. *Sze-ma-czien* történéstől kivül még az erényes életű és szépséges udvarhölgy, *Pan-csau* is, ki *Sze-ma-czien* iratait kiegészítette, a dinasztia korabeli írók legjelesebbek között való. Iratait a kínai litterátusok nagyra veszik.

Csang-kien jelentéseiben *Ta-juen* (Ta-van) tartomány játszsza a főszerepet, cz *de Guignes* szerint a mai *Ferghana* vagy *Kokand* helyén, *Richthofen* szerint pedig ezektől nyugotra a Jaxartes déli kanyarulatában feküdt. Körüle számos nép lakik az Oxus és Jaxartes országaiban az Aral-tóig, melyek hadviselését, szokásait és életmódját *Csang-kien* kimerítően eszterli. A Tarim medenczében azonban akkor is kevés ember tanyázott. A Lop-nor táján kerített városokat talált. Északra ezektől az *Uszun*-ok laknak, a *Jue-lien* és a *Han-mo*

Pan-csau.

nép pedig *Kotán*-ban és talán *Kiria* táján lakott a *Kuen-lun* aljában.

Csang-kien leírja ezután a Pamiron túli országok gazdagságát; hol rizs és szőlő terem, melyből jó bor készül; az emberek pompás lovakat tenyésztenek és a kereskedők árúikat hajón és szekeren több ezer li távolságra viszik a nagy kerített városok piaczaira. *Csang-kien* váratlan jelentései a turáni országok kifejlett társadalmi viszonyairól felkölték *Vu-ti* császárnak a vágyát, hogy azon távoli népekkel kereskedelmi összeköttetése-

ket létesítsen. Különösen azok a leírások, melyeket *Csang-kien* Ta-hiaban — az Oxustól délre — való időzése alkalmával a *Sintu* országról vagyis Indiáról hallott, érlelték meg azt a tervet, hogy a Czaidámban és a Kukunor vidékén kalandozó Hiung-nuknak elkerülésével Csing-tu-fúból délfelé jussanak el Indiába.

Az erre tett kísérletek a határszéli vad törzsek ellenszégülése miatt nem sikerültek ugyan, de a déli tartományok elfoglalására vezettek, melyekből aztán a kereskedők Birmába kezdtek átjárni.

Ezalatt a nyugtalan Hiung-nuk ellen szerencsés hadjáratot kezdtek *Vu-ti* seregei. Előbb *Vei-czing* tábornok verte meg őket, sikerülve a Hiung-nuk egész táborát, podgyászát, nőket és gyermekeket több mint 15,000 harcossal együtt elfogni. *Vu-ti* egy napi járóra ment elébe a diadalmasan hazatérő hősnek. Később *Vu-ti* támadólag lépett fel a Hiung-nuk ellen és *Ho-kiu-ping* nevű vezért küldé ellenük az ő földjükre, a Góbira. 119-ben Kr. sz. e. *Ho-kiu-ping* lovasaival a homoksivatagban véres esztában megverte a veszélyes szomszédokat úgy, hogy ezek többé a homoksivatag déli felén nem táboroztak. *Vei-czing* és *Ho-kiu-ping* vezérlete alatt még több fényes győzelmet vívtak ki a khinai seregek a Hiung-nuk ellen, kik egy időre teljesen megtörve elkerülték a khinai határokat. De csak egy időre, mivel *Vu-ti*-t élete végéig folyvást foglalkoztatták a Hiung-nuk elleni kevés dicsőséggel járó költséges háborúk. Ekkor *Csang-kien* azt ajánlotta *Vu-ti* császárnak, hogy szövetkezzék az *Uzun* néppel, kiknek országa az Iszik-kul tava mellett nincs messze Tahiatól és a többi turáni országtól. Ez a szövetség létre is jött és *Csang-kien* halála évében el is indult az első karaván az *An-szi* néphez, mely elnevezés alatt valószínűleg a *Parthusok* értendők. A kereskedés a turáni államokba hirtelen nagy lendületet nyert, főleg miután az út mellett a nagy falon kívül khinai gyarmatok és őrhelyek keletkeztek. A Tarim-medence és a turáni lapály fejlődemei hódoló követségeket küldtek *Vu-ti* fényes udvarába, melyeket ő követivel viszonzott. A *Hiung-nu*-k az egyik küldöttséget fondorkodással vádolva, annak vezetőjét, *Szü-vu*-t fővétel

fenyegetésével unszolták elpártolásra; de *Szü-vu* állhatatos maradt urához való hűségében; mire a Hiung-nuk vezére őt a Baikál-tó melléki pusztákra száműzte, honnét 19 évi nyomorult tengődés után került csak vissza hazájába, miután *Vu-ti* értesülvén sorsáról, fegyveres erővel szabadította őt ki. Otthon a legnagyobb kitüntetésekkel jutalmazta meg a császár *Szü-vu* hűségét és arczképét a nagy férfiak sorába függesztette.

Vu-ti egyike volt a legkitünőbb császároknak, ki nem hódításokkal és véres háborúkkal, hanem a kereskedelmi összeköttetések által terjesztette a khinai birodalom hatalmát és tekintélyét Belső- és Nyugoti-Ázsiában. Habár hosszú uralkodásának egész folyamán háborúskodott is a Hiung-nuk ellen, még sem volt képes a legnagyobb erőfeszítések mellett sem azokat egészen tönkre tenni; még a legutolsó csatározásai is a Hiung-nuk javára dőltek el. Daczára ennek a khinaiak tekintélye Belső-Ázsiában *Vu-ti* uralkodása alatt mindjobban emelkedett, birodalmának nyugoti határai pedig a Hiung-nuk portyázásai daczára is megerősödtek. *Vu-ti* seregei a Gobi puszta déli részén levő királyságokat egymásután elfoglalták vagy pedig mint adófizetőket a császári trón védnöksége alá helyezték. Ezen királyságok közt vala Cser-esen is és Ta-ván (talán a mai Kasgár) kivételével valamennyi királyság Belső-Ázsia e részében meghódolt a khinai császárnak.*)

Ebben a korban Liau-tung, Kvang-tung (Nan-juei*), Fukian, Szü-esuan és Jün-nan tartományokkal gyarapodott a birodalom, mely ekkor már körülbelül 100 millió lakost számlált.

Khinának híre ekkor terjedt először a Kaspi- és az Aral-tó partjáiig. A karaván-utak a Turim-medenezén vonultak végig; először a Kuen-lun északi lábát követte a legjárta út Sá-esoutól a Lop-nor mellett el egész *Khotan*-ig, honnét valószínűleg a mai Jarkandot és Kasgárt útba ejtve a *Terek* hágón mentek át leggyakrabban a karavánok a Jaxartes mellékre.

*) *Boulger* : History of China. (1. kiadás.) I. köt. 128. l.

**) Nan-juei a mai Kvang-tung és a szomszédos tartományok részeitől állott.

Azonban *Vu-ti* nagy vállalkozásainak eredményei csak utódai alatt váltak érezhetővé, midőn a távol nyugoti népek *Csao-ti* és *Sziuen-ti* császárokhoz hódolatot küldtek.

A mi időszámításunkat megelőző félszázadban a birodalom hatalmi nagysága elvakította a császárokat; dőzsölés, tékozlás kapott lábra közöttük, mialatt a nép sokat szenvedett a nagyok zsarolásaitól.

Természeti tűneményeket, erős földrengést jegyeznek fel a *Han*-dinasztia évkönyvei ezen időből. 17-ben Kr. sz. e. a Hoanghó árvize 31 várost pusztított el.

Krisztus születése idejében *Vang-mang*, a 9 éves *Osing-ti* gyámja, miután a gyermek császárt megmérgezteté, *Szin-mang* névvel 15 évig bitorlá a trónt.*) Zsarnok, harezkedvelő kényúr volt ez, ki azonban, miként a római császárok, hízelt a népnek. Véres belháborúk 20-ban Kr. sz. u. vetettek véget uralkodásának, mely alatt a birodalom anarchiába kezdett sülyedni és a *Hiung-nuk* ismét nyugtalanították a khinai telepítvényeseket. A polgárháború alatt a bitorló gyiloktól pusztult el. *Szin-mang* meggyilkoltatása után a győztes hadsereg ismét a *Han*-családból emelte a trónra császárját. *Liu-sziuen* a *Han* hercegek legidősbike, egy jeles hadvezér szabadította meg a khinai nemzetet a kegyetlen trónbitorlótól. Ezért a sereg őt emelte a császári trónra, ahol azonban legkevésbbé sem elégítette ki a hozzá fűzött várakozást. Miután a császári székvárost *Csang-ngan*-ból (*Szi-ngan-fu*) *Lo-jang*-ba, *Honan*-ban áttevé, kiesapongásba és tétlenségbe sülyedt és unokaöcsésére, *Liu-sziuen*-re hagyta a birodalom zavaros helyzetének rendezését. Ez megverte „a bibor szemöldökűek” lúzongó seregét, melyeket *Fang-csong* *San-tung*-ban *Vang-mang* ellen szervezett, ennek leveretése után azonban *Fang-csong* hívei rablókként pusztították a birodalmat. A kormányra képtelen *Liu-sziuen* nemsokára megfosztatott trónjától s helyébe a hadsereg *Liu-szeuen*-t emelte.

*) *Vang-mang* *Szin* nevet vett fel dinasztiai czímmül, de ezt a khinai történetírók tudomásul nem vették.

A süllyedő császári tekintély *Liu-sziuen* unokaöccse *Liu-szeuen* alatt, ki *Kuang-vu-ti* nevet vett fel, ismét érvényre emelkedett. Igazságos, kegyes fejedelem volt ez, a ki az iparos és földműves népet pártolta, sikeres hadjárataival pedig a birodalom hatalmát növelte.

Miután *Fan-esong* „bibor szemöldökűeit“ *Kuang-vu-ti* több véres csatában szétszórta, előbb a birodalom déli részeiben, majd Sen-szi és Szü-esuan tartomány nehezen járható hátrhegységeiben viselt háborút. Vezérei mindenütt győzelmet arattak. Bárha békeszerető fejedelem vala, a körülmények folytán mégis egész élete hadviselésben telt el.

Alig hozott rendet a birodalom lázadó tartományaiba, *Kao-csi*, a mai Tonking és Khokhinkhina, mely a *Sih-Hoang-ti* ideje óta hűbérországa volt a császári trónnak, *Csing-cze* királynője alatt fellázadt és nagy sereggel indult a khinai csapatok ellen. *Kuang-vu-ti* azonban *Ma-juen* vezére által tökéletes győzelmet vívott ki az amazon seregein. Vele a keleti *Han*-ok dinasztiaja vette kezdetét. Elődei, kik Csang-nganban laktak, a Nyugoti Han nevet viselték.

Ming-ti (58—76-ig Kr. sz. u.) uralkodása az által lön nevezetessé, hogy alatta nyomult először Buddha vallása Khinába. *Ming-ti* egy álmólátás következtében küldötte Indiába követeket *Fo* (vagyis Buddha) tanainak megismerése végett; mint-hogy álommegfejtői szerint ott van *Fo* aranszobra, melyet álmában látott.

A buddhista térítők ugyan már előbb is megfordultak Khinában; azonban *Ming-ti* volt az első császár, ki őket behívta és működésüket saját példájával — Buddha dogmáit magyarázva — szentesítette. Azóta nagyon elterjedt a buddhizmus Khinában, melynek miszteriumai és fényes szertartásai jobban kielégítik a népet, sőt a műveltebbeket is, mint *Konfuczius* tiszta, szertartások nélküli böleselete. Azonban Khinában a buddhizmus nagyon kivetkőzött eredeti alakjából és lithurgiájában a lamaizmustól, valamint a birmai legtisztább buddhizmustól is nagyon különbözik.

Ming-ti uralkodása alatt hosszú békének örvendett a birodalom, mely ekkor hatalma tetőpontján állott. Khokhinkbinától Liau-tungig az egész tengerparton, nyugot felé pedig a Kuku-norig terjedt a császári trón hatalma.

Ming-ti a hosszú béke ideje alatt utakat építtetett, a Hoang-hot gátak közé szorította.

A dinasztia 18-ik császárijának *Ho-ti*-nak idejében (89—106) a khinai fegyverek győzelmesen hatoltak Ázsiának legnyugotibb tartományaiiba. Még *Ming-ti* alatt *Pan-csao* hadvezér küldetett a Hiung-nuk megfékezésére. Erős seregével *Pan-csao* a *Sá-csou-t* fenyegető déli Hiung-nukat legyőzve, Kascgárig hatolt, ezt elfoglalta és a mai Kutsza és Kharasárig minden földet meghódított.

Ho-ti uralkodásának 6-ik évében *Pan-csao* győztes seregét, melyet a Tarim-medence népeivel erősített meg, átkelt a Pámir hágóin, leverte a Jue-czi népet Baktriában és 95-ben a Kaspi-tó partjain táborozott, miután 50 királyságnak trónörökösét küldte Csang-nganba a császár udvarába tűszokúl. Innét *Kiu-kan-jing* tábornokát a rómaiak által uralt túlparti tartományokba küldé követül. Azonban a kereskedelmi összeköttetésekre féltékeny Parthusok lebeszélték *Kiu-kan-jing*-ot arról, hogy a Kaspi-tavon a *Ta-czin*, vagyis a római birodalomba átkeljen, azzal ijesztgetve őt, hogy az oda- és visszautazás, ha minden jól megy, 3 évig is eltart. *) Ily módon az óvilág két leghatalmasabb kulturnépe nem jött egymással közvetlen érintkezésbe akkor, midőn birodalmuk csaknem határos volt. *Pan-csao* elvonulása után a turáni országokban a khinai uralom mindinkább gyengült és 120-ban egészen megszűnt. Ha nem is jöttek a khinaiak a rómaiakkal közvetlen érintkezésbe, történészeik, kik a seregeket a turáni hadjáratban kísérték, hallomás után elég híven írták le a rómaiak szokásait, életmódját; a turáni népekről és országokról pedig kimerítő

---

*) *Hirth F.* szerint a *Ta-czin* ország Szíriában volt Antiochia fővárossal (China and the Roman Orient).

leírásokat adnak a *Han*-dinasztia történetirői. Annál kevesebbet tudtak a rómaiak hatalmas ázsiai szomszédjaikról. A selymet hozó népek ugyan már *Nagy Sándor* idejétől ismeretesek voltak névleg a római óvilágban, de lakásuk felől csak *Ptolomeus* adott ismertetést; előbb a „*Serica*“ birodalmat azon kereskedők hazájának hitték, kik a selymet elhozták. *Ptolomeus* bőven leírta *Serica* geografiáját és fővárosát „*Sera metropolis*“ néven említi. Annak a karaván-útnak a leírása is befoglaltatott *Ptolomeus* és *Marinus* irataiban, mely az *Imeus* (Pámir) hegységen át a Tárím-medenczében vezetett a Seresek fővárosáig. Ez Csang-ngan a mai Szi-ngan-fu vala, mely sokáig fővárosa volt a khinai birodalomnak a Han császárok idejében. Hogy a rómaiak geográfiai leírásából annyira nehéz a khinai karaván-utat és annak városait felismerni, annak oka abban rejlik, hogy *Ptolomeus* az adatokat az utazó kereskedőktől nyerte, kik maguk is sokszor csak hullomásból vett közleményeket beszéltek el. Nem csak szárazföldön, hanem tengeren is fölkeresték az ó-kor hajósai Khina partjait; *Kattigara* volt a hajózás végpontja és *Ptolomeus* Sinanak nevezi azt az országot, melynek partjain az ó-kornak eme legtávolabb kikötője feküdt. Ennek helye déli Khinában legtöbb valószínűséggel a mai Tonking partjain volt, mely a 3-ik század közepéig Khina egyik tartományát képezte. Valószínűleg ebbe a kikötőbe érkezett *Marcus-Aurelius* római császár követsége, mely 166-ban Kr. u. a khinai történetírók szerint Ji-nan-ban szállott partra és a szárazon utazott *Huan-ti* császár fővárosába Lo-jiang-ba (Honanban), mely *Ptolomeusnál* „*Sina Sinarum*“ névvel említettik.

Ho-ti utódai alatt nem történtek nevezetes politikai események Khinában. Az udvart az eunuchok befolyása a tudósok előtt gyűlöletessé tévék, a császároknak pazarlása és élvívgya fokozta az elégedetlenséget, melyet még természeti csapások is szítottak. *Ngan-ti* uralkodása alatt 114-ben nagy földrengés volt Tonkingban; a Hoang-hó árvizei is nagy károkat okoztak. *Huan-ti* és *Ling-ti* alatt 151 és 175-ben iszonyú éhség tize-

delte meg a népet. *Ling-ti* kényuraskodása alatt az elégedetlenség nyílt forradalomban tört ki. Három *Osang* fivér vezette a lázadók seregét a császár csapatai ellen. A császár hadvezérei azonban a *Osang* fivéreket legyőzték, ők maguk is 180.000 vitézzel a csatamezőn maradtak. A polgárháború azonban a *Osang* fivérek eleste után nem szűnt meg.

Hien-ti, az utolsó *Han* császár alatt a birodalom három független fejedelem közt oszlott meg. A keleti rész *Tung-cso* császári tábornok ellen harczolt, és ezen harczok alatt *Csao-csao*, egy mély belátású államférfi és kitűnő hadvezér még harmincz évvel odázta el a *Han*-ház bukását és császári hatalmának elenyészését. A Keleti Han dinasztia idejéből a III. tábla mutatja a birodalom kiterjedését.

V. FEJEZET.

A kis dinasztiák korszaka.

A hármas királyság ideje.

Az Utó-Han, a Vei és a Vu dinasztia.

(220—265. Kr. u. 44 évig.)

Hien-ti Csao-pi-nek, *Csao-csao* fiának kényszerült a kormányt átengedni, ki a *Vei* dinasztia nevet vette fel és három utódával az akkori közép és déli Khina legnépesebb részei felett *Lo-jang*ból uralkodott. Az *Utó-Han* dinasztia két rövid ország-lású császára a mai Szü-csuan tartomány főhelyén Csing-tu-fu-ban székelt. A *Vu* ház szintén éjszaki Khinának egy részét uralta; hol 5 tartomány engedelmeskedett neki, majd a *Jan-cze-kiang* jobb partján előbb *Kian-khang* vagyis *Nan-king*, majd pedig *Vucsang-fu* volt székvárosa.

A khinai történetírók, miután a birodalom szétesztása nem tetsző dolog előttük, vagy talán mivel az igen rövid tartamú volt és az uralkodó családok egyike sem viselt állandó hatalmat a másik kettő felett, nem tárgyalják külön e fejedelmi családok történetét, hanem azt a nyolczadik dinasztia rovatában egybefoglalják.

A hármas királyság félszázados ideje folytonos harcok közt telt le, melyekben a *Vei* császárok lőnek győztesek. *)

*) A történetírók különböző nevek alatt sorolják fel a *Vei* császárokat. *De Guignes* 5-öt, *Mayers* khronologiai táblázataiban 4-et említ fel. A khinai írók az egész időszakot a hármas dinasztia helyett *Utó-Han* dinasztia uralmának hajlandók odaitólni.

Vei utolsó ura, miután a *Han* és *Vu* királyokat legyőzte, saját *Sze-ma-jen* nevű hadvezére által üzetett el trónjáról.

Kiang-szi tartományban *Favier* lazarista hittérítő szerint (Peking, 53. lap) a 15. században egy nagy vas keresztet találtak, melyen *Szun-vu* a *Vu* fejedelemség 230 körül élt királyának neve van felvésve. Ezen emléket a khinaiak csodatevő erejűnek tartották és *Ki-nganban* templomot emeltek fölébe, melyet a

Taipingok pusztítottak el. Talán a kereszténységnek első nyomai, a miszcionáriusok szerint, *Szun-vu* idejében már eljutottak Khinába és ott tiszteletben részesültek.

Szun-vu, *Vu* fejedelem, a kinek idejéből egy vas kereszt származik.

Czin dinasztia.

(265—420. Kr. sz. u. 155 évig, 15 császárral).

A dicsőséges *Czin* nemzetségből származott *Sze-ma-csou*, a *Vei* császárok derék hadvezére, ki a *Vu* és a *Han* vagy *Han-csou* fejedelem-társakat egymásután legyőzte és utóbb a *Vei* királyoknak csak czimét hagyta meg, míg a hatalmat ő viselte. Fia *Sze-ma-jen* a bábkirálynak még czimét sem hagyta meg; elűzve azt a trónról, őseinek a *Czin*-eknek nevét helyezte a császári dinasztiaik névsorába. Dicstelenül telt le a *Czinek* országlásának ideje. A fejedelmek fényűzők voltak és csupán a dinasztia megalapítója *Vu-ti* fejtett ki erélyt. Nagylelkűség és őszinteség jellemezte őt, melylyel magát megkedvelteté alattvalói előtt. Ő véres háboruk után 281-ben lőn az egységes birodalomnak ura, miután a *Jang-e-kiang* folyón átkelve *Nan-kingot* bevette és a *Vu* királyságot megsemmisítette. *Vu-ti* uralkodása alatt 270-ben a *Szien-pi* király *Tufa-csu-kineng* nagy sereggel tört a mai *Mongolia* felől a

khinai területre. Változó szerencsével folyt a harez több évig, melyből a khinai fegyverek győztesen kerültek ki ugyan, de az éjszaki szomszédok ereje is növekedett és a mongol uralom ideje lassan előkészült.

Ekkor épült a Hoang-hón az első híd. Ekkor érkeztek Lo-jang-ba *Heraklius* római császár követei (284). A 286-ik év 7-ik havában (aug.) nagy csillaghullás volt.

Vuti utóda egy bárgyú ifjú volt, ki ágyasainak befolyása alatt állott. Ezeknek egyike magát „második császárnőnek“ ezimezteté, elűzte a törvényes császárnőt és urának egyetlen fiát megmérgezte. Eme kegyetlenségek belharezokat támasztottak; az apró hatalmasok a dinasztia ellen törtek és csak saját meghasonlásaiaknak köszönhető a *Czin* dinasztia további fennállását. A Hsiung-nuk 5 klánra osztva a 304. év óta északi Kхинában a császárok alattvalóiként éltek. Főnökük *Liau-juen* felhasználta az általános zavart, magát a *Hanok* anyai ágon való utódjának tekintve, a Han dinasztia visszaállítását tervezte; fia *Liau-szong* 311-ben fölégette Lo-jangot, a következő évben pedig Csang-nant (Szi-ngan-fu) vette be.

A Han dinasztia *Liau*-családbeli képviselői Kхинának északi tartományai felett 352-ig uralkodtak anélkül, hogy dinasztijuk valaha a történetírók által mint a Hanok legitím örököse elismertetett volna. Királyaik a régi *Han* császárokat igyekeztek majmolni fényes, drága udvartartással és szertartásokkal. Egyikök nagy palotát építtetett, amazon testőrséggel vétette magát körül és orgiákra nagy összegeket pazarolt, míg népe éhségben synylett. De a *Czin* ház fiai sem voltak jobbak északi vetélytársaiknál; a szeszélyes nőkormány alatt sanyargott a nép délen is. Nem növelte hatalmát a *Czin* császároknak még a *Liau-Han* dinasztia bukása sem, mivel annak birtokán a Jen-és Csin fejedelmi nemzetségek osztakoztak. Az utolsó előtti *Czin* császár *Ngan-ti* ismét veszélyes ellenségekkel állt szemben: északon a „Gigen-Tulár“ törzs, a mongolok történeti előőrsé, délen a *Szunghen* kalózvezér fenyegette birtokait.

Ekkor emelkedett ki *Lieu-ju* a legalantabb néposztályból

— mint házaló varga és sarú-foltozó kereste eleinte élelmét — szorgalmával és lángesze erejével hadvezérré, mely minőségben leverte mindkét felől a fenyegető veszélyt. *Lieu-jü* sokáig híve maradt *Ngan-ti* császárnak és szolgálataiért a *Szung* herczegséget nyerte ajándékuul. Midőn azonban a császár gyengesége miatt hadi vállalataiban sikert nem arathatott, palotaforradalmat támasztott, melynél a császárt saját övével fojtották meg eunuchjai. *Lieu-jü* a meggyilkolt császár fivérét *Kong-ti-t* helyezte a trónra, ki azonban jónak látta 419-ben *Lieu-jü* javára a trónról lemondani. Kien-khang (Nangking) közelében nagy ünnepelességgel történt a lemondás; az egybegyűlt sokaság előtt *Kong-ti* egy magas emelvényről leszállt és annak alján a helyébe ülő *Lieu-jü* előtt leborulva nyilvánította hódolatát.

A Szong, Czi, Liang, Csin és Szui dinasztziák.

(420—618. Kr. sz. u. 108 évig).

Öt rövid életű dinasztia következik az 5. és 6-ik században egymásután, mely idő alatt a birodalom két részre volt szakadva. Az új dinasztziák gyilkos és méreg segélyével alapultak meg és polgárháborúk voltak ezen időszaknak főeseményei. A buddha vallás elterjedése és bigott vallási dogmái okozták a birodalom hanyatlását. Csak miután a *Szui* dinasztia alapítója *Jang-kien* (vagy *Kao-czu-Ven-ti*) a birodalmat egyesítette és a régi törvényeknek tiszteletet szerzett, sőt az irodalmat is ápolni kezdte, emelkedett fel ismét a császári trón tekintélye, hogy a következő *Tang* dinasztia alatt fényesen felvirágozzék.

Déli-Khinában a *Szong*, *Czi*, *Liang* és *Csin* dinasztziák követték egymást, mialatt a birodalom északi felét a *Vei* ország *Topa* nemzetségű királyai, majd a *Ti-czi* vagyis az északi Czi dinasztia fejedelmei bírták. A *Szui*-ház felemelkedése 581-ben egyesítette ismét a birodalmat.

A khinai történetírók a déli rész történetét kimerítőbben jegyezték fel, mint az északi udvarokét. Azon időszakból, melyet

Nan-pe-csao vagyis az észak-déli uralomnak neveznek, a hivatalos dinasztia-jegyzékek a hatalmasabb déli rész uralkodóit lajstromozták. Ezek Nan-kingban székeltek, melyet az északi császár veje, ki a *Sui* herezogséget birta, bevett és az egész birodalmat saját kormányja alatt egyesítette.

Mialatt a déli császárok a buddha szerzeteseket dédelgették, az északi udvarok tűzzel-vassal üldözték őket. A *Czi* dinasztia alatt a tisztviselőknek tiltva volt 3 évnél tovább szolgálni egy helyen; egy másik rendelet azt a régi házassági akadályt erősítette meg, mely ma is fennáll, ez a névrokonok közt tiltja meg az egybekelést. A *Liang*-ok alatt élénk összeköttetésbe jöttek a birodalom népei Indiával. India királyai a császár udvarába ajándékokat küldtek hódolatuk jeléül. A közös Buddha vallás fokozta ezen közlekedést. Már a *Czin* dinasztia *Ngan-ti* császáranak uralkodása alatt *Fa-hszien* khinai buddhista zarándok 399—414-ben beutazta a Túrím medencze nyugoti országait, mindenütt elterjedve találta Buddha vallását. Majd Indiába ment át és Ceylonból Jáva érintésével tengeren tért haza. Később *Vu-ti* császár 518-ban két buddhista zarándokot küldött nyugoti Indiába, kik 172 vallásos könyvet hoztak a mai *Pesavur*-ból a császárnak. A buddhizmus befolyása alatt — mert annak tanai szerint élő lényt leölni nem szabad — ekkor a halálbüntetés rövid időre el lett törölve. A *Szui* császárok kezdetben ismét Csang-nganban (*Szi-ngan-fu*) székeltek.

A dinasztiaját megalapító *Ven-ti* igazságszeretetével és erélyességével végét vetette a belzavaroknak és az egységes birodalomnak a *Tang*-ok alatt bekövetkező fényes korszakát mintegy előkészítette. A khinai császári hatalom ismét kiterjeszté jogarát a nyugoti barbárokra, a *Tukieni* hordákra, kik, miután Khina határain erejük megtörtetett, nemcsak elismerték *Ven-ti* főuralmát, hanem elfogadták az ő naptárát is. A legyőzött *Tuki*-neik ezután nyugot felé kalandoztak; közülök váltak ki bizonyára a Hunok, kik, mint a második nagy népáramlat képviselői Belső-Azsiából az atlanti oceán partjáig hordozták meg dúló fegyvereiket és Pannónia térségein alapítottak rövid időre új hazát.

Ven-ti népét India példájára 4 kasztra (államhivatalnok, katona, földművelő és kereskedő) akarta osztani, de ez nem sikerült és igen nagy elégedetlenséget okozott.

Fia *Jang-ti* felépítteté 311-ben Kr. u. a lerombolt Lo-jang várost és Csang-nganból oda költözött át; palotákat emelt, nagy magtárakat építtetett, és ezeket a bekövetkező inségek idejére gabonával tölteté meg. A belföldi közlekedést utak építésével és csatornák ásásával fejlesztette. A vizek felügyeletének története, „Suj-hszing-kin-kien“ szerint *Jang-ti* idejében kötötték össze hajózható csatornákkal a folyókat. Az akkori középzásiai karaván-utak végpontja Csang-je, a mai Kan-esou-fu (Kan-szuhban) volt. A perzsák innét vitték a selymet Bizanczba; kívülök Nyugat- és Középzásia számos népe megfordult Kan-esou-fuban. *Jang-ti* megbízta *Pei-kin*-t az oda érkező kereskedők nyilvántartásával; ezen hivatalnok a Csang-jebe érkező idegenek elbeszéléseiből 44 nyugoti ország geográfiai leírását nyujtá be uralkodójának. Ezeknek egy része meghódolt *Jang-ti*-nek, ki 609-ben az Uiguruk földjéig vezette seregét és a khinai császárok letűnő tekintélyének Közép-Ázsia népei előtt újra tiszteletet szerzett. Még a Liu-kiu szigeteket és Koreát is felkereste seregeivel, itt azonban nem kedvezett neki a szerenese.

Hadjárait közben *Jang-ti* a tudományokról sem feledkezett meg és székvárosában 16,000 kötetnyi könyvtára volt. A hivatalokra csupán azokat alkalmazta, kik az irodalmi szigorlatokat sikerrel kiállották. Költséges vállalatai és hadjáratai miatt azonban a birodalomban általános elégedetlenség támadt, mely utóbb lázadásban tört ki. *Li-juan*, az egyik országnagy leverte ezt, Sen-szit hatalmába kerítette és Csang-nganban, mint a Tang hercegség ura székelte. Miután *Jang-ti* Kiangnan tartományban gyilkos kéznek esett áldozatul, utóda a kapzsi, de erélytelen *Kang-ti* lón, ki a növekedő zavarokkal nem birt és *Li-juan* részére, kinek kezéből a hatalmat nyerte, lemondott a trónról.

VI. FEJEZET.

A külső befolyások kezdete; a Budhizmus, az izlam és a kereszténység elterjedése.

A Tang-dinasztia.

(618–906. Kr. sz. u. 288 évig, 22 császárral).

Li-juan, ki már az utolsó *Szui* császár alatt mindenható volt az udvarban, *Kao-czu* névvel lépett a trónra. Uralkodását általános amnesztia kihirdetésével kezdte. Országlása harcok közt folyt le; mert egyrészt a trónra vágyó nagyok lázadását kellett leverni, másfelől a *Tu-kiu* nép ellen kellett Szsi határait védeni. Ezen harcokban vitéz fiának, *Li-si-min*-nek jutott az oroszlánrész, ki egymásután verte le a trónért versengő hercegeket és a belbékét Lo-jang bevételével helyreállította. Azt a tömérdek kineset, melyet Lo-jang falai közt zsákmányul ejtett, katonái közt osztotta szét. Innét diadalmasan bevonult *Csang-ngan*-ba (*Szi-ngan-fu*), melyet atyja székhelyül választott.

Li-si-min korának legnagyobb vitéze vala, kit a merre fordult, győzelem követett; harcaiban sisakos és fekete, tigris-kaczagányos testőrei közepette az ő megjelenése segítette elő legjobban a csaták eldöntését. A *Tu-kiu* népet is véres csatákban űzte tova a birodalom határaitól. Míg a vitéz fiú a birodalom ellenségeit semmisítette meg, *Kao-czu* a tudományokat pártolta és a régi bölcsesek tiszteletét eleveníté fel. *Konfuczius* mellett azonban

Lao-cz-nak is híve volt. A buddhista szerzetesek közül azonban 100,000-et házasságra kényszerített, fiaikat hadseregének szánta. *Kao-czu* 626-ban engedte át a trónt fiának, kit már akkor örökösévé nevezett, midőn annak fivérei életére törtek.

Fia *Tai-czung* nevet véve fel 627-től 650-ig uralkodott; benne a khinai történet egyik legnagyobb alakja tanulmányozható; és méltán sorozható ő a világtörténelem legjelesebb férfiai és legtökéletesebb uralkodói közé. Az ő 23 éves uralkodása alatt nemcsak a birodalom határai és hatalma nyerték a legnagyobb kiterjedést, hanem birodalmában emberséges és böles intézkedései folytán a jólét és műveltség jobban felvirágozott, mint elődei és utódai alatt bármikor.

Kao-czu császár, a Tang-dinasztia megalapítója.

A Kr. utáni 634-ik évben először jöttek a *Tu-fan* vagy *Tu-po* néptől, azaz Tibetből követek Szingan-fuba. Egy tibeti király küldte őket, kinek elődei a 6-dik század végén a *Szan-po* mellékén a többi törzsek fölött uralomra jutottak, sőt Közép-Indiában is győztesen hordozták meg fegyvereiket. *Szan-pu*, ez volt neve a királynak, egy későbbi küldöttség által *Tai-czung* egyik leányát kérte nőül. Ez megtagadtatván, fegyverrel indult leánykérőbe. Szü-csuan határán két tekintélyes sereg állott már szemben, midőn békére került a dolog, melyben *Szan-pu* Khina hűbéreséül nyilvánítá magát, miután *Vencsang* hercegnőt feleségül haza vihette. *Szan-pu* felvette a khinai szokásokat és nejének kértére kerített várost építtetett.

Uralkodása elejétől kezdve azonban, sokkal inkább mint a tibetiek, a Tu-kiu nép vette igénybe *Tai-czung* haderejét. A Hiung-nuk szétszórátása után a 2-ik század elején a *Szien-pi*-k és az *Uigur*-ok voltak Belső-Ázsiának urai, de egyuttal a civilizáltabb nemzetek rémei is. A *Szien-pi* törzsek közül a *Juan-juan* nép volt a leghatalmasabb. Miután ezen utóbbit a *Vei* dinasztia 531-ben legyőzte, az Ektag-Altái hegységből és *Kob-do* medencéjéből egy új néptörzsnek hordái árasztották el Belső-Ázsia pusztáit. Ez volt a Tu-kiu nép, mely előbb csak az Uigurokat semmisítette meg 540-ben, de 10 év alatt uralmát a Kaspi-tótól Koreáig kiterjeszté, délről a nagy fal és a tibeti föld vetett határt elterjedésének. *Tai-czung* 640-ben megverte a Tu-kiukat és felettük való uralmának jeléül a Tien-khán czimet is felvette. Ennek alapján gyakorolja ma is, mint Bogdo-khán, a khinai császár a mongolok feletti uralmat. Az utak Belső-Ázsián keresztül nyugot felé ekkor ismét megnyitlak; Khami és Turfán is ekkor esatoltattak Khinához. A győzelem hírére a Pámiron túli államok önkényt meghódoltak és a khinai fegyverek alatt kerestek védelmet a vad hordák és a Saracónok ellen, kik ekkor már Perzsiában dúltak. *Tai-czung* a turáni államok fejeit, mint khinai kormányzókat erősítette meg és országaikat a khinai tartományok módjára fu, csou és hszien kerületekre osztá, melyek khinai helyőrségeket nyertek. *Perzsia*, *Szamarkand*, *Kabul*, nyugati *Tibet* stb. követei jártak *Tai-czung* elé hűbérajándékokkal. *Tai-czung* dicsőségének híre még tovább is terjedt; 643-ban *Fu-lin*-nak a keletrómai birodalomnak császára, II. *Constantin* is Byzancezból követséget indított *Tai-czung* udvarába. *Tai-czung* országlása alatt *Hszüen-czang*, a híres buddhista utazó nevezetes utazást tett Belső-Ázsián keresztül Indiába és visszautazásainak leírása kimerítő tudósítást nyujt az akkori politikai és geofiraffiai viszonyokról. *Liang-csou*-ból kiindulva *Hszüen-czang* a *Tien-san* hegységet északról kerülte meg; bejárta a Jaxartes és Oxus melléki tartományokat és a *Hindu-kus* hegységen keresztül jutott el Indiába; visszafelé *Kabull*, *Kusgárt* és *Khotant* ejté

útba; az utóbbit virágzó és hatalmas államnak írja le, mely rendezett társadalommal bir, népe szorgalmas és vidám. Khotán keleti határaitól azonban 3000li hosszóságban néptelen pusztákon utazott át ott, hol a Han dinasztia idejében még 5 népes állam létezett. A beutazott országokban mindenütt Buddha vallása volt elterjedve.

Ezen utazás következtében az indiai királyok és *Tai-czung* császár küldöttei sűrűn váltották fel egymást a barátságos viszonyban álló kínai és indiai udvarokban. *Magadha* királya azonban megtagadta a barátságot, midőn *Tai-czung* követi ismételve arra szólíták fel őt, hogy a turáni fejedelmek módjára ő is a császár vasallusaként hűbérajándékokat küldjön udvarába. Erre *Tai-czung* Tufán és Nepál segélyével — Tufán (Tibet) 1000 embert, Nepál 7000 lovast adott — beütött Indiába és az indiai királynak 580 városát foglalta el.

Koreában is harezolt még *Tai-czung*; itt azonban nem sikerült elhatározó győzelmet aratni a szabadságszerető népen, mely legtovább őrizte meg az idegen befolyástól való függetlenségét Kelet-Ázsia népei között. A hadsereg szervezése egyik kiváló ténye volt a harezkedvelő császárnak; seregét 895 ezredre osztá, melyből 634 a belbékére ügyelt, 261 ezred pedig a nyugoti határokat őrizte; három kategóriát különböztetett meg az ezredekben: 1200, 1000 és 800 harcossal úgy, hogy seregeinek létszáma körülbelül 900,000 emberre rugott. A hadsereg felszereléséről is jobban gondoskodott, mint bármelyik elődje; raktárakat, kaszárnyákat építtetett és a fegyvergyakorlatokat az udvari etikette ellenére személyesen intézte. A császári palota őrizete nem volt különös testőrségre bízva; az ezredek egymást váltották fel abban.

Nemcsak fegyverrel kezében volt *Tai-czung* nagy; a tudományokat is kellő pártfogásban részesíté. Könyveket gyűjtött, a régi kanoni klasszikusokat kiadatta. Csang-ngan fővárosában nagy csarnokot emelt, melyben 10,000-nél több tanuló fért el. Az igazságszolgáltatást is rendezte; polgári törvénykönyve 560, büntető codexe 20 czikkből állt, 1590 §§. pedig a szokásokra és

szertartásokra vonatkozott. A büntetéseket enyhébbekre szabta és jutalmakat tűzött ki az erkölcsös cselekedetekre.

A birodalom 10 tartományra volt osztva; ezek 358 kerületből állottak, melyekben 1992 első-, másod- és harmadrendű fallal kerített város létezett. (Lásd a IV. táblát.)

Tai-czung derék cselekedeteiben és intézményeiben kiváló segítséget nyert hitvese, az erényes *Csang-szun-csi* császárnő részéről. E hölgy erényét, országlási tehetségeit, szelid, igénytelen viseletét emelkedett szavakban dicsőítik a khinai írók. Ő megérdemelte, hogy a császár szétűzze a palota háremét, mely elődei alatt 3000 hölgyből állott és a császárnő mellett csak 128 nőt hagyott meg, miként ezt a szertartások könyve elírja. A derék császárné 636-ban hunyt el.

A khinai történetírók *Tai-czung*-ról több nevezetes vonást jegyeztek fel, mely nagy bölcseségéről tesz tanúbizonyságot. Mindjárt trónralépésének évében egy nagy Tu-kiu horda tört be Khinába és Szi-ngan-fu faláig mindent feldúlt. *Tai-czung*, habár hijjával volt elegendő fegyvereseknek, büszkén visszautasította a vezérnek békefeltételeit. Néhány száz testőre kíséretében *Tai-czung* maga lovagolt az ellenséges Tu-kiu vezérek táborához és a khánoknak árulásukat és az esküszegést szemükre veté. Szavai, méltóságteljes alakja annyira megrendíték a Tu-kiu vezéreket,

hogy leszállva lovaikról, beismerték vétküket és jóvátenni ígérték azt. A Vei-suj folyó hídján ezután ünnepélyes békeszövetség kötöttetett, mely alkalommal a barátság és békefeltételek megtartásának esküjét egy leölt fehér paripának teste felett mondták el. Midőn uralkodásának 7-dik évében *Tai-czung* a börtönöket meglátogatta, egyikben 390 halálra ítélt gonosztevőre akadt. Azon feltétel mellett, hogy az aratás után visszatérjenek, szabadon

16. ábra.
Tai-czung császár.

bocsáttatta őket és valóban e halálra ítélték a kitűzött időben egy szálig beállítottak a fogházba, mely esemény a császárt annyira megindítá, hogy mindnyájuknak megkegyelmezett. Ezen körülmény arra indította őt, hogy törvénynyé emelje, miszerint jövőben a császár három napig mindennemű élvezettől magát megtartóztatni tartozik, mielőtt valamely halálítéletet aláír. Fenmaradt ezen császár axiomáinak írott emléke is.

Egy izben egyik udvaroncza fölöttébb dicsérte azon két magas fát, melyek alatt kerti pavillonja állott. „Egy őszinte emberem figyelmeztetett” — úgymond *Tai-czung* — „hogy a hízlegőkben nem lehet bízni, ugyan mit vétettek neked e fák, hogy úgy magasztalod őket?”

Azon könyv, melyet *Tai-czung* az országlás mesterségéről írt, figyelemre méltó tétéleket foglal magában . . . „Ha meg gondolom, hogy mi okozza azt a sok elégedetlenséget és gyakori lázadást, mely a fejedelmek békés óhajtsái daczára keletkezik, úgy azt látom, hogy ennek oka abban rejlik, miszerint a fejedelmek keveset foglalkoznak önmagukkal; az pedig csaknem lehetetlen, hogy olyasmit halljanak meg személyükről, mi nekik visszatetszenék. Ezért mindvégig vakok hibáik és feladataik iránt és ez okozza bukásukat.” — „A jó uralkodásnak lényeges kelléke az, hogy csak erényes és érdemtelmes férfiak alkalmaztassanak magas hivatalokra.” . . . „Az uralkodás nehéz feladat, mondják némelyek, könnyű, állítják sokan. Az utóbbiak szerint a császár a többi ember fölött áll; hatalma korlátlan; jutalom és büntetés fekszik kezei között; a birodalom kinesei és alattvalóinak ereje és tehetségei rendelkezésére állanak. Mi egyebet kívánhatna még? és mit nem létesíthetne? Azok, kik az ellenkezőt állították, így ítélnek: ha a császár az ég urát nem tiszteli, esodák és öldöklések történnek, ha a szellemeket átkozza, úgy szomorú halál éri őt. . . Ha kívánságait kielégíti . . . úgy a népet az adó és robot sujtja, ezt pedig a földművelés sinyli meg. Mindez inséget és éhséget okoz. A nép sóhajtozik, morog és pusztúl. Ha a császár nem hajt erre és elmulasztja a bajon segíteni, úgy zsarnok, a népek szerencsétlenségére született és mindenki átkozza. Ennél pedig nem érheti rosszabb . . . Még nehezebb jól

megválasztani a hivatalnokokat és mindenkit tehetsége szerint alkalmazni . . . A különböző tehetségűek közül mindig a legjobbnak kiválasztása és egyenlő hajlamúak közül jó választást tenni nehéz dolog, de a jó kormányzáshoz felette szükséges . . . Minden erénynek alapja a gyermeki szeretet . . . Hogy az egész birodalom megértse, mennyire szivemen fekszik ez: adassék ezen rendeletem kihirdetésekor nevemben minden kerületben öt súly rizs mindenkinek, ki a gyermeki szeretetben kitűnik; a 80 éves aggastyánoknak két-két súly rizs, a 90 és 100 éveseknek három-három súly rizs és két vég ruha osztassék ki. Továbbá az első hónaptól kezdve minden nőnek, ki fiat szül, egy teher rizs adassék; fordíttassék gond arra, hogy a ki hazáját szükségétől szorítva hagyta el, visszatérjen és az én költségemen nyerjen megélhetést. A tartományok kormányzóinak megghagyom, hogy jó és rossz alárendelt tiszviselőik lepecsételt jegyzékét nekem megküldjék. Azt is gondosan megfigyeljék, vannak-e kerületeikben olyanok, kik polgári és katonai szolgálatra képesek, vagy pedig, kik becsületességük által tűnnek ki; írják össze az ilyen egyéneket . . . Ezen rendelet haladéktalanul kihirdettessék. Hiszen azt mondják — a mint való is — sokszor három évig bánkodunk egyetlen napnak rossz felhasználásán. A birodalom soha sem értesülhet elég gyorsan az én nézeteimről.“ — Midőn *Tai-czung* egy izben gyermekeivel a víz mellett járt, így oktatóta őket: „Édeseim, ime látjátok a vizet, mely a hajót hordja, de azt elsülyeszteni is képes. Gondoljátok meg, hogy az alattvalók a vizet képezik, a császár pedig a hajó rajta.“

A nép szerette, dicsőítette őt és *Amiot* atya szerint ma is *Tai-czung*-gal hasonlítja össze jó császárait. A kínai történet józansága mellett szól az, hogy a dicső *Tai-czung* hibáit sem hallgatja el; ezek: 1. A nők szeretete. 2. Fu- azaz Buddha túlságos tisztelete. 3. Dicsvágy.

Midőn *Tai-czung* uralkodásának 23-dik évében kimúlt, gyászba borult az egész birodalom. A szomszéd népek követei nemzetük szokása szerint gyászolták meg. Az előkelők levágták hajukat, felvagdosták arcukat és vérüket ontották a nagy csá-

szár koporsójánál. A Tu-kiu fejedelmek, kik az udvarnál voltak, az elhúnyt császár sírjánál kardjaikba akartak dőlni; de az elhúnyt fia ezt nem engedte meg, mivel ez atyja parancsa ellen volna, ki előre megtiltá, hogy sírjánál valaki neki feláldozza magát. Tizen-négyszer Tu-kiu főnök erre kőszobrait állítá fel a sírnál örök hűségük jeléül. Ez utóbbi bizonyítja azt a szokást, hogy a régi khinai császárok sírjánál számos alattvalója hűsége jeléül öngyilkossá lőn, hogy a tulvilági életben is urának oldala mellett lehessen. Valószínű, hogy a császár szolgálóinak nagy serege és paripái a sírnál leölettek, hogy méltó kísérete legyen új életre-ébredéskor a lélekvándorlásban. A mai temetkezési szertartások, melyeknél papirosból mintázott emberi alakok, paripáik stb. a sírnál elégettetnek, is ezen nézet mellett szólnak.

Tai-czung idejében jelentkeznek a kereszténység első nyomai Khinában; 1625-ben *Szi-ngan-fu*-ban egy kőtáblát fedeztek fel, melyen a kereszt van bevésve; a rajta levő felirat bizonyítja, hogy az emlék 781-ben emeltetett; a felirat szerint 635-ben nyugatról *Alapen* szent könyveket hozott és *Tai-czung*-tól engedélyt nyert a fővárosban templomot építeni.

Kao-czung császár dicső atyjának méltatlan utóda volt, ki élvágya és léhasága által hosszú nőuralmat létesített, mely a khinai történetben egészen hasonló eseményeket idézett elő, mint Erzsébet királynő vagy Katalin czárnő erélyes, de szeszélytől vezérelt országglása Európában.

Kao-czung atyjának egyik ágyasa, a szellemdús és kiváló szépségű *Vu-si* iránt szerelemre gyúlva, maga mellé emelte a nagy uralkodó halála után kolostorba vonult hölgyet, miután 2 törvényes nejét eltaszítá magától. *Vu-si* mindenekelőtt vetélytársnőit, a két császárnét kinoztatta halálra. *Kao-czung*, határtalan szenvedélye folytán, mely őt e tehetséges és művelt nőhöz kötötte, ez csakhamar a hatalmat magához ragadta. A szerelmes császár *Tien-kou* — égi királynő — nevet adta neki; *Vu-si* szeszélylyel, kegyetlenséggel uralkodott előbb *Kao-czung* oldalán, ennek halála után pedig 22 évig egyedül, mert fiát, a trón törvényes örökösét, *Csung-sziung*-ot, számkivetésbe üzte.

Hosszú uralkodásának daczára a khinai történetírók nem sorolják őt fel a császárok között. *Vu-si* nagy műveltségű, tudományt kedvelő és erélyes nő volt, de egyszersmind kegyetlen és kicsapongó életű. A ki előtte félelmesnek látszott, azt megölette, kedveseit egymásután változtatta; egy buddhista szerzetes, sőt unokaöcsese is ezek közt voltak. Különben a birodalomra nézve országglása áldásos volt. A császári család tagjai szerették őt; a nagyok pontosan teljesítették rendeleteit úgy, hogy a birodalom tekintélye csak növekedett kormánya alatt. A khinai fegyvereket is a szerenese kísérte alatta, mert Korea meghódolt és a *Tu-fan* (Tibeti) nép is megveretett. Eleinte a Tu-fanok győzelmes csatákat vívtak a khinai seregek ellen és 678-ban a *Kuku-nor* tava mellett egy 180,000-nyi khinai sereget tettek tönkre, de később a khinaiak a mohamedán *Huei-he* csapatok segítségével visszahódították az általok elfoglalt részeket. A Khitánok, mint a khinai birodalom új ellenségei, ekkor támadtak a sokszor fenyegetett San-szi tartomány északi határán.

Hadviselési mellett a császárnő a tudományokat is művelte és pártolta. A történet az érezöntés korabeli nevezetes példányairól tesz említést, melyeket szerzetes kedvese létesített. *Vu-kou* maga osztotta ki a megvizsgált tudoroknak a kivivott ki-tüntetésekét!

Nő létére az ég urának (*Sang-ti*) is áldozott és ezen legmagasabb császári jogok bitorlása miatt boszankodtak reá legjobban kortársai, kik azonban ellene fellépni, a mig élt, nem merészkedtek. A későbbi történetírók azonban élesen felróják e nőnek, hogy a császár fenséges jogait megszenteltségteníté.

Vu-si 704-ben nyolczvanadik életévében betegeskedni kezdett és több hónapig nem érintkezett minisztereivel. Ellen-ségei felhasználva a császárnő testi gyöngeségét, palotaforradalmat támasztottak és *Vu-si*-t lemondásra kényszerítették, melyet a férfierőlyvel felruházott agg császárnő csak egy évvel élt túl. A nőuralom *Vu-si*-nak 81 éves korában történt elhunytával nem szűnt meg. *Usung-sziung*, a 22 évig száműzve volt trónörökös, anyja halála után, 705-ben elfoglalta ugyan a trónt, de helyette neje uralkodott, kinek gyermekes szeszélyei és a

palotahölgyek által gyakorolt hivatalosztogatás miatt a császári tekintély nagyon aláhanyatlott.

Hszüen-czung vagy *Ming-li* (712—756) lón *Tai-czung*-nak első méltó utóda. Uralkodása kezdetén a nyugoti hűbértartományokat fenyegette veszély. Az arabokkal szövetségzett Tu-fan népek elfoglalták a turáni országokat és kelet felé *Kasgárig* terjeszkedtek. A győztes arab vezér *Kutaiba* 713-ban követeket is küldött Csang-nganba, a honnét gazdagon megajándékozva tértek vissza. Azonban a benszülött fejedelmekkel egyetértve, sikerült ezen tartományoknak visszafoglalása. *Hszüen-czung* kiirtá a visszaéléseket és a korrupceziót, mely az udvarnál és a hadsereg vezetői közt asszonyelődje alatt elharapódzott. A törvényeknek ismét tekintélyt szerzett. Az udvar fényüzését megszünteté és háremét feloszlatta.

A *Han-tin* akadémiát, mely ma is a kínai tudományosság legfőbb foruma, *Hszüen-czung* alapította.

Népszámlálásokat rendelt el, melyek szerint a udvar, országnagyok, hivatalnokok, papok, katonák és ezek házanépének kivételével 722-ben a birodalomnak 7,861,236 háztartása és ezekben 45,431,265 lélek volt. 754-ben egy második cenzus 9,619,254 családot és 52,884,818 lelket mutatott ki.

Később azonban *Hszüen-czung* jó tulajdonságai alább-hagytak, hiú multságokban kezdé kedvét lelmi, különösen a zenében talált gyönyörűséget; palotájában 100-nál több fiatal leányból álló ének- és zenekart személyesen vezetett; ezt a történetírók igen zokon veszik tőle, mivel a zenetanítást nem tekintik a császárhoz méltó foglalkozásnak.

Hszüen-czung a Khitanok ellen is küzdött még és velük 718-ban békét kötött Jün-nanban. Uralkodásának végén *Ngan-lu-san* lázadása hozott nagy veszedelmet a birodalomra; ez egy Khitan menekült vala, kit a császár a Hoang-hon túli országok kormányzójává nevezett ki. 754-ben *Nan-csau* királyának lázadása nagy erőfeszítéssel folytatott el. A pártütő *Ngan-lu-san* 755-ben *Szü-csuan*-ba tört és ott magát császárnak kiáltotta ki. Midőn *Hszüen-czung* fia javára lemondott, a *Tang*-ház barátai új reményekre kelve, iparkodtak a lázadó-

kat leverni. Azonban az új császár *Szu-czung* ismét a nők és az eunuchok szégyenteljes befolyása alatt állott; nem esodálhatni tehát, hogy a birodalom helyzete jobbra nem fordult. *Ngan-lu-san* hatalmába kerítette a birodalom nyugoti részét; 758-ban bevette a székvárost *Csang-ngan-t*, honnan a császári palota kincseit *Lo-jang*-ba szállíttatta. E városok visszakerültek ugyan ismét legitim urukhoz, azonban a mostoha események mindinkább gyülekeztek a Thangok történetében, mig nem 764-ben saját eunuchjai ölték meg a pártütő vezért.

Mint hogy ezen lúzadás elfojtására a *Kuku-nor* vidékén fekvő seregeket vissza kellett hívni, a Tufánok kaptak ismét vérszemet. 300,000 harcossal betörve, Csang-ngant a császári palotával együtt felégették. A khinai birodalom fénykora ekkor hanyatlani kezdett. A dinasztianak következő császárai alatt a Tufánok beütései körül forognak a nevezetesebb események. Az indiai királyok követei járnak a császárok udvarába segélyt kérni a tibetiek és az arabok ellen.

A Tarim medenceze népei közül a *Huei-he* mohamedán törzs nyújtott legerősebb segítséget a khinai császároknak a tibetiek megfékezésében. Változó szerencsével folyt ezek ellen a háború, de ez alatt a nyugoti határok és különösen *Sen-szi* tartomány vidékei őrizetlenül maradván, a nomád hordák betöréseitől sokat szenvedtek.

791-ben Turfán közelében a khinai seregeken nagy vereség esett a tibetiek részéről. Egyidejűleg az Izlám terjedése folytán a *Czung-ling* (hagymás hágók) vagyis a *Pámír*-on túli országok szakadtak el mindenkorra Khinától. A 9-ik század elején pedig a Tarim medenczében szűnt meg a Tang-dinasztia birtoklása.

A tibeti háború a 821-iki békével végződött *Muczung* császár idejében; e békekötés pontozatai kötáblákra vésettek, melyek jelenleg is megvannak *Lasszá*-ban, az I-ke-csao kolostor kapuja felett a falba illesztve.

E békekötés óta Tibet és Khina közt nagyobb háború nem volt.

Az udvari eunuchok mindinkább nagyobb hatalmat ragadtak magukhoz; hasztalan volt az utolsó Tang császárok törekvése e nyűg alól szabadulni, melyet ezek felettük gyakoroltak.

Ok emelték a trónra a császárokat és méreg és gyilok által rövid idő alatt négy ízben hozták üresedésbe a trónt. A *Tao* papok által készített ételtal, melynek halhatatlanságot adó ereje abban a korszakban nagy hitelt talált — készítése az alchémisták törekvéseivel vethető párhuzamba — három császárnak okozta korai halálát. Az ez időből való khinai évkönyvek már megemlékeznek a keresztény vallásról; mert a Tang-dinasztia alatt korlátlan volt Kхинában a vallásszabadság, csupán a nagyon elszaporodó *Buddhista* és *Tao* szerzetesek ellen hoztak rendszabályok, melyek a celibatusban élő papok egy részét családalapításra szorították. A 16-ik császár, *Ven-czung* kezdé először az idegen vallásokat elnyomni; ilyen idegen tanok valának a buddhizmus, a kereszténység (a *Ta-czin*-ből került vallás) és a *Mu-ku-tu* (valószínűleg a Magusok) vallása.

Gyorsan vitték az események a dinasztiaát a bukás felé. Rossz aratási évek, éhség, kérlelhetetlen adószedés, általános elégedetlenséget keltettek a birodalomban, mely lázadásokban tört ki; majd rablóbandák kezdték dulásaikat és végül általános anarchia állt be.

A lázadók élére *Huang-csau* állt, ki 885 táján bevette Lojangot és Csang-ngant úgy, hogy ekkor a Tang császárok már csak *San-tung* és *Ho-nan* tartományokat bírták. Sikerült ugyan a *Huei-he* törzsek segélyével a lázadókat leverni, azonban a birodalom fel volt dulva, a falvak elpusztultak, a népesség megfogyott és a föld parlagon hevert. Az utolsó tulajdonképeni Tang császár, *Csao-czung* nem volt képes az eunuchok hatalmát megtörni; ezek börtönre vetették őt, melyből hű tisztjei az eunuchok felkonczolása után, szabadították ki. Azonban az ügyefogyott császár nem lendített többet a dolgok javításán, ő is orgyiloknak esett áldozatul, melyet *Csu-van* mindenható fővezére bérelt föl. Fia *Csao-Sziuen-ti*, az utolsó Tang, két évi névleges uralkodás után lemondani kényszerült a császári méltóságról *Csu-van* javára, ki ekkor már csak a császárhoz hű *Li-he-jong* török (Tu-kiu) vezértől tartott, ki mint Sen-szi kormányzója több ízben verte szét az utolsó Tangok ellenségeit és lázadó alattvalóit.

Vu-tai, az öt kis dinasztia.

(906—909. 54 évig, 13 császárral).

A dinasztia bukásának hírére ismét a trónkövetelők egész serege támadt. Ezek közül rablás és háborúk között követte egymást a következő öt dinasztia: *Utó-Liang*, *Utó-Tang*, *Utó-Czin*, *Utó-Han* és *Utó-Csou*. Az Utó-Liang-ház apagyilkos második császárat 923-ban a Hwei-he származású *Csuang-czung* vezér űzte el; ez dinasztijának nevéül hasztalanul vette fel a *Tang*-ok népszerű czimét; harmadik utódja a *Khitan*-ok seregétől ostromolt palotáját, Sardanapal módjára, magára gyújtá 936-ban. Az Utó-Tangok méltó viselői valának a nagy Tang-dinasztia nevének; *Ming-czung* idejében (926—934) találták fel Kхинában a könyvnyomtatás mesterségét egy félezreddel *Guttenberg* előtt. Az *Utó-Czin*-házat, mely *Liau-tung*-ból való herezegeket adott a birodalom kormányára, 947-ben egy khinai tábornok űzte el; ennek háza már négy év múlva a derekabb *Utó-Csou*-háznak engedett. Ennek két császára a tudományokat pártolta, a régi erkölcsöket megújította és az apró herezegeket ismét a császári hatalom alá vonni törekedett. A *Khitan*-ok is visszaűzettek általuk *Lian-tung*-ba. A második Utó-Csou császár *Sziczung* kiskorú fiát nevezte örökösévé, a birodalom nagyjai azonban megunva a folytonos vizályt, erős kezet óhajtottak a trónra helyezni és a trónörökös gyámját választották császárrá.

Szung-dinasztia.

(960—1279. 319 évig, 18 császárral).

A khinai történet egy állandóbb időszaka következik az öt kis dinasztia letűnte után. Bátran számíthatjuk innét a khinai történet új korát.

A konszolidált társadalmi viszonyok és állameszmék kifolyásaul tekintendő, hogy a 10-ik századtól kezdve 900 évnél hosszabb ideig a sárkánynyal ékesített trónon csak négy dinasztia császárai ültek.

A Szung-ház tagjai tudománykedvelő, felvilágosodott és igazságos fejedelmek voltak; a tudományok és irodalom kormányuk alatt magasra felvirágozott és azok az újabb eszmék és a természetes böleselkedés, mely a nyugoti művelődésben ma is még csak a keletkezés korszakát élék és népszerűeknek egyáltalában még alig mondhatók, a nyugoti népek középkorának ideje alatt Khinában már a császárok pártfogásában részesült. Azonban a fegyverforgatás nem volt inyükre a későbbi eszményi és lúgy *Szung* császároknak, az ismert közmondás megfordítottja „Inter musas silent arma“ alkalmazható a *Szung* császárok idejére; alattuk is utóbb a birodalom tekintélye Ázsia belsejében gyorsan süllyedt; egymás után a *Khitan*-ok, a *Kara-Khitan*-ok, és a mongolok lettek Belső-Ázsia urai.

A dinasztia első császára *Cson-kvang-in* erélyes, igazságos és emberszerető uralkodó volt. Császári névül a *Tai-czu* ezimet vette fel. A nép alsó rétegéből emelkedve fel, ismerte annak sanyarúságait és lehetőleg enyhíteni igyekezett azt. Így Nan-king ostromakor megesketteté tábornokait, hogy az általános keleti szokást, mely szerint az elfoglalt város lakosai kardélre hányatnak, nem fogják követni s midőn az ostrom hevében néhány ártatlan mégis odaveszett, 100,000 adag rizst osztatott szét az ostromlottak között. *Tai-czu Konfuczius* sírját meglátogatva a nagy böleselkedő tiszteletére csarnokot emelt, melyben a nemzet böleseinek között ennek szobra foglalta el a főhelyet. A tudományyal foglalkozókat pártolta és kitüntette; azon vizsgálati csarnokokat, melyeket a *Szui*-dinasztiaiból való *Ven-ti* bezárt, ismét megnyitotta és újakat is építtetett. Mértékletessége az udvar túlságos fényét megszorítá. A khinai történészek eszményi császára volt ő, kiben megvolt az őt uralkodói főerény; *zen, j, li, csi-szin* (humanizmus, igazságosság, rend, régi erkölcsök és szokások szerete, őszinteség és becsületesség). A csatákban — ilyeneket a trónkövetelő hatalmasokkal vívott — kimélte az emberéletet. „Mivel — úgymond — az élet az embernek legdrágább kincse a földön, nem lehet eléggé őrizkedni attól, hogy még a legalsóbb emberek élete is elvétessék,

ha csak a törvény vagy a szükség nem kívánja azt.“ Ezen felfogás alapján elrendelte, hogy a tartományok kormányzói az udvarnál levő legfőbb ítélő székhez terjeszszék fel a halálítéleteket és a halálbüntetés végrehajtása csak a császár engedélyével történhessék meg.

Tai-czu a hadsereget rendben tartotta, a tisztektől megkivánta a katonai képzettséget; és inkább e rendszeretetének, mintsem vitézségének tulajdoníthatók a korabeli sikeres fegyvertelvények. Északon egy, a liau-tungi Khitan-okkal szövetséget kötött, Han herceget, délen a Csou-ház

maradékai, kik függetlenül bírták a gazdag Szü-esuan tartományt, készültek ellene. Felbátorítva az elővigyázó császárnak a kihívó Han herceget ellen gyakorolt semleges viselkedésétől, Szü-esuan ura egy gyenge sereggel beütött Ho-nanba. *Tai-czu* fegyelmezett seregei azonban nemesak a betört csapatokat verték meg, hanem két hó lefolyása alatt az egész Szü-esuan tartományt meghódították, 26 milliónyi emberrel növelve a birodalom népességét.

Nan herceget Kvan-tung és Kiang-szi tartományokból; a Tangok egyik utódát pedig Kiang-nan birtokából fegyverrel és ügyes diplomaciával kiűzte. Ta-juen-fut, az északi Hanok utolsó fészket akkor ostromolták seregei, midőn már haldoklott, s így a Hanok elleni hadjárat befejezése utódának jutott.

Tai-czung és *Csin-czung* a liau-tungi *Khitan*-ok ellen harcoltak; az utóbbi megverte ugyan őket, de győzelme daczára olyan békét kötött, mintha a khinai seregek győzettek volna le. 100,000 liang (unczia) ezüst és 200,000 vég selyem évi ajándékot

Tai-czu,
a Szung-dinasztia első császára.

nyertek e szerint a legyőzött Khitanok. *Tai-czung* a birodalmat 15 tartományra osztotta. *Usin-czung* 1013-ban népszámlálást tartott, mely a földművelő férfiak lélekszámaul 21,966,965-öt adott. *Usin-czung* élete utolsó éveiben a spiritisták híve lett; bűbajosok, szellemidézők hemzsegttek udvarán; az egek urának *Sang-ti*-nak tisztelete az ő idejében kezdett hanyatlani.

A *Khitan*-ok vérszemet kapva a Khinára nézve lealázó békekötés következtében, ismételték beütéseiket; erélyes fellépés helyett ismét szégyenletes békepontozatokkal békéltették meg őket; ezek évenként 200,000 liang ezüstöt és 300,000 vég selymet biztosítottak nekik. Ez *Zsen-czung* idejében (1023—1063.) — kinek kiskorában anyja vezette a kormányt — történt; az anyacsászárné a békéért mindent kész volt feláldozni, de uralkodása másként sikeres és népszerű vala; a tea- és sójővedék eltörlése és a bűbajosok elűzése kiváló intézkedései közé tartoznak. Ekkor történt, hogy egy éhínség alkalmával 600,000 ember részesült könyöradományokban *Fu-pie* miniszter részéről.

Ekkor a *Tangut* vagy *Hszia* királyság, mely 881-ben Kr. u. a mai Kan-szuhnak éjszak-nyugoti részében alakult, hatalmas és művelt fejedelmével veszélyes szomszédságot képezett. *Osao-juen*, a tangut király győzelmesen küzdött a Tibetiek ellen és hatalma érzetében és mert oly családból eredett, melynek több tagja ült a császári trónon, egyenjogúságot követelt *Zsen-czung*-gal. De erre már a békeszerető *Zsen-czung* sem volt hajlandó, miért is megtiltott alattvalóinak mindenféle érintkezést a fenhéjazó hszia-fejedelem népeivel. Ezt a sértést *Osao-juen* fegyverrel torolta meg és győzelmesen tért vissza a khinaiak ellen vívott háborúból Ning-hszia fővárosába.

Zsen-czung vizsgáló-csarnokokat építtetett és megállapította a szigorlati szabályokat úgy, a mint azok ma is érvényesek az évenkénti nyilvános szigorlatoknál.

Sze-ma-kuang történetíró *Zsen-czung* császár idejében élt. Már Ho-nan kormányzója vala, midőn történész és nyilvános cenzorrá neveztetett ki. A cenzorok hivatala a khinai udvari méltóságokhoz tartozik; feladatuk a császár és a főhiva-

talnokok működését bírálgatni és a hibákat leplezetlenül tární fel a császár előtt.

Sze-ma-kuang hiven teljesítette föladatát és korát messze túlhaladó felvilágosodottságot árult el ítéleteiben. 1061-ben egy részleges napfogyatkozás volt látható Khinában, melynél a csillagászok $\frac{6}{10}$ -nyire számíták ki előre az elsötétedést, a napkorongnak azonban csak $\frac{4}{10}$ része borult el. Még jelenleg is fogyatkozások idején a legnagyobb komolysággal azon van a császártól kezdve az utolsó tisztviselőig minden hivatalnok, hogy harezi lárma és imádsúggal elijeszse azt a képzelte szörnyet, mely a napot vagy holdat fölfalni készül. Midőn a fogyatkozás után a Nap vagy a Hold ismét egész korongján fényesen ragyog, eme törekvések sikerének tulajdonítja azt a néphit. *Sze-ma-kuang* idejében is az udvaroncok szerencse-kívánatokkal halmozták el a császárt, ki oly hamar háritá el a veszélyt a nap mellől. *Sze-ma-kuang* azonban kikelt a hizelgők ellen. „A ezenzor — úgymond — tartozik az igazat kifejezni. Hogy a fogyatkozás kisebb volt, mintsem az előre hirdette lőn, annak sem rossz, sem jó jelentősége nincs; ezért a császárt nem illeti köszönet. A csillagászok tévedtek és ha tévedésük oka hanyagság volt, úgy ők ezért büntetést érdemelnek.

Az azonban rossz jelenség, hogy az emberek előtted így szólni merészkednek és Te őket meghallgatod.“ *Zsen-czung* hajtott *Sze-ma-kuang* szavára, de utódai nehezen szivelték az őszinte embert; ezért ő tisztségeit letéve, magányba vonult és megírta történeti munkáit, melyek még ma is ki nem merített történeti kútfőkül szolgálnak azok számára, kik az eredeti khinai forrásokból képesek méríteni.

Sze-ma-kuang mellett *Fu-pie*, *Han-li*, *Tan-czung*-

Sze-ma-kuang
történetirő.

zsen, *Ngen-jang-szien*, *Csi-ha* stb. jeles emberek éltek, kik egyetértésben — mintegy társulatot képezve — működtek; ezek nyilvános bírálathoz vonták és szatirizálták kortársaik balgaságait. A császártól kérdőre vonatva *Ngen-jang-szien* gyönyörű védbeszédben fejté ki előtte, hogy szövetségük nem tör a császári hatalom ellen, hanem az erkölcsök és az igazság megvédése által inkább annak megerősítésén fáradoznak.

Ezen felvilágosodott férfiak működésének következménye volt az, hogy egy reformpárt keletkezett Kínában, mely a régi elavult szokások és babona ellen tört. Ezen párt élén *Vang-an-si*, *Sin-czung* (1067—1085.) császár első minisztere állt. E császár is a reformátorokkal tartott; míg a történészek *Sze-ma-kuang*-gal élükön a régi szokások és tanok védői maradtak. A reformátorok elvei a természetes bölcselkedésen alapultak, miként a következő epizód azt bizonyítja. Az 1069. év elemi csapásokkal sújtá a birodalmat. Ilyenkor a cenzorok kérdőre vonják, csaknem vallatás alá fogják a császárt, hogy nem követett-e el olyast, amikkel a csapásokat előidézte, melyek mindig az ég büntetéseiül tekintettek a császár vétkeiért; a császár pedig vezeklésül megtartóztatja magát a testi élvezetektől. *Vang-an-si* ez alkalommal lebeszélni akarta a császárt e maig is fennálló szokások gyakorlatától; mert hiszen: a természet nem fogja törvényeit megmásítani az emberek kedvéért. *Sze-ma-kuang* azonban ellene szólt e felfogásnak, mivel — úgymond — a fejedelmeknek félniök kell az égtől: mi tartaná őket vissza különben a gonosz tettektől, ha ez nem? Végre is a hosszú küzdelem után, mely Kínában az egyedüli szellemi fegyverekkel vívott harc volt, a konzervatív nézetek maradtak túlsúlyban. Azon törekvés, hogy az irodalmi vizsgálatoknál is a szent könyveknek természetszerű magyarázata legyen a vizsgálandók feladata, *Vang-an-si*-t népszerűtlenné, sőt gyűlöltté tette az utókor előtt. Mialatt *Vang-an-si* a császár kegyét bírta, gyakorlati kísérletet tettek az ő kommunisztikus politikájának megvalósításához. Szerinte az állam köteles az egész birodalom kereskedelmét, iparát és földművelését igazgatni, azon lenni, hogy a munkás-osztály megéljen és a gazda-

gok által el ne nyomassék. Alatta a szegények nem fizettek adót, sőt föld és vetőmag osztatott ki közöttük, hogy mindenkinek elegendő vagyona legyen és ne létezzék a birodalomban szegény, de nagyon gazdag ember sem. Hivatalok állítottak fel, melyek feladata volt ezen tervnek létrehozására felügyelni.

Az eredmény azonban nem felelt meg a várakozásnak; ellenkezőleg ép Sen-sziben, hol még leginkább szabályoztattak a kommunista agrarius viszonyok, a földbirtoknak *Vang-an-si* tervei szerinti tulságos feldarabolása és a kényszerművelés elszegényedést idézett elő. Ez a sikeretelenség volt a népszerű miniszter bukásának okozója.

A mennyire buzgón művelték a Szung császárok a tudományokat és az irodalmat, olyan lanyha politikusok és gyáva katonák valának és a birodalom hatalmát kifelé éppen nem törekedtek terjeszteni.

A nyolczadik császár *Huei-czung* a *Khitan*-ok ellen a *Niu-csi* vagy *Khorlha* törzset hívta segítségül, mely a mai Mandzsuországot lakta. — Ezek hamar hatalmukba ejték a *Khitanok* birodalmát, a mai *Liau-tung*-ban, annak 218 évi főállása után. A *Niu-csi*-k szabadítókból azonban csakhamar

ellenségek lettek. Vezérük *Akuta* 1115-ben *Tai-czu* nevet vett fel és a *Kin*- (arany) dinasztíát alapította meg; így a *Niu-csi*-k még a *Khitan*-oknál is veszélyesebb szomszédokul bizonyultak. Miután inkább ravaszsággal mintsem vitézséggel az elégedetlen tisztviselők árulása és a seregek gyávasága következtében *Csi-li* és *San-szi* tartományokat elfoglalták *Huei-czung* lealázó békefeltételek mellett bírta őket nyugalomra. *Huei-czung* azonban miniszterei tanácsára megszegte a békét, mire a *Kin*

A khitan-birodalom
Liau dinasztíájának császára.

seregek ismét betörték Kchinába, előzőnlötték *Sen-szi* tartományt; vezérok *Huei-czung*-ot ravaszul elfogta, őt foglyul a *Góbi* sivatagba hurczoltatta. Ezentúl a *Kin*-ek mindig tovább terjesztették foglalásaikat dél felé és *Kin-czung*-ot, ki csak egy évig (1126.) volt a trónon, *Ho-nan*-ban egész udvarával hatalmukba kerítették. *Kao-czung* (1127—1162.) a *Kin* seregek által szorítva, *Nan-king*-ba vonult vissza, azonban a *Jang-cze-kiang* folyó nem tartóztatta többé vissza az előrenyomuló *Kin*-eket. *Kao-czung* *Nan-king*-ből is futni kényszerült és *Cse-kiang* tartomány főhelyére *Hang-csou-fuba* tevé át székhelyét. Ettől az időtől kezdve a *dinasztia* a *Nan* (déli) melléknevet vette fel. Egyidejűleg tehát a déli *Szung* császárokkal északon a *Niu-csi* eredetű *Kin*-dinasztia uralkodott; ennek császárijai felvették a khinaiak szokásait, eltanulták műveltségüket, hódoltak *Konfuczius* emléke előtt, csakhogy a legyőzött tartományokban népszerűvé tegyék házuk uralmát. Habár *Kao-czung* seregeinek sikerült is az északi tartományokban a *Kin*-dinasztia ellenében több győzelmet vívniok, maradó eredményekre ezek többé nem vezettek. *Kao-czung* nem merészkedett személyesen átvezetni a *Jang-cze-kiang* folyón tekintélyes seregét, mely azután erélyes vezérének elhalálozása után széteszlott. *Kao-czung* hallatlan gyávasággal futott *Hang-csou-fuból* *Nan-king*-ba és innét a *Csu-san* szigetekre. A *Kin* sereg nyomában volt mindenütt. A khinai csapatok eközben a *Jang-cze-kiang* alsó folyása mentén derekasan viselték magukat és a *Kinek* a nagy folyó északi partjára űzték. A *Kinek*, kiket éjszakon a mongolok kezdtek nagyon zaklatni, ekkor már hajlandók voltak a békekötésre; *Kao-czung*, ki jellemtelen tanácsadókkal és kapzsi eunuchokkal vétette magát körül, meg is kötö az velük, de oly lealázó feltételek mellett, melyek a khinai császárt, mint a *Kinek* adófizetőjét tüntették elé. De ezt a békét sem voltak hajlandók a *Kinek* megtartani. *Tikunai* uralkodójuk 1161-ben ismét nagy hadat vezetett a *Szung*-hatalom ellen, de nem volt képes a *Jang-cze-kiang* folyón átkelni. Végre a hosszú táborozást megunva, katonái is fellázadtak, királyukat megölték és egy kardesapást sem mérve az ellenségre, hazatértek. Neve-

zetes események érlelődtek ekkor Khina északnyugoti határain, azok az események, melyek Belső-Ázsiát egy századra lángba borították.

Midőn a Niu-csi vagy Kin néptörzs a Khitánokat leverte és a Liau-dinasztiát a hasonló nevű folyó mellett megsemmisíté vala, az előzőtt fejedelmi ház egyik sarja *Jelü-tasi* 1124-ben 200 lovasal nyugotra menekült, ott a rokon néptörzseket maga köré gyűjté és a következő évben hódító hadjáratot intézett a nyugoti államok felé. Hatalma rohamosan emelkedett: a Tarim medenceze, Nyugot-Turkesztán a Kazár királysággal együtt meghódolt fegyverei előtt. *Jelü-tasi* 1126-ban vezette vissza kelet felé seregeit, a Tien-san északi aljában, hol a legjobb legelőt találta, megtelepedett és birodalmának fővárosát *Hu-sze-va-r-do-t* vagy *Béla-szagun-t* alapítá. Birodalma, mely az Aral-tótól a Tian-san keleti végéig terjedt, *Kara-khitán* nevet nyert és a khinaiak *Hszi-Liau* (Nyugoti-Liau) név alatt ismerték. Ennek a birodalomnak a híre a középkor homályában eljutott a nyugoti kultúrnépekhez is.

Az a csodás „*Cathaj*“ birodalom, melyről *Marco Polo* mesés leírásokat mondott tollba genuai börtöntársának, a Khitán névből keletkezett és híre a Karu-khitánok közelsége miatt jutott el *Marco Polo*-tól függetlenül Európába.*) Egyidejűleg e névvel jutott el Gabala püspökének közlése nyomán a keresztény tartományokba egy ázsiai keresztény király „*Prester Johannes*“ regéje is, mely valószínűleg a *Kara-khitán* birodalom megalapítójára *Jelü-tasi*-ra, vagy egyik utódjára vonatkozik, ki felvette vagy csak megtűrté a nesztorianus térítőktől hirdetett vallást, mely a középkorban egész Belső-Ázsiában Pekingig nagy elterjedésnek örvendett. Ezen általános nézet ellenében *Yule* a 12. századbéli barbár keresztény király országát Abessziniában keresi.**)

A *Kara-khitán* birodalmat 1211. vagy 1212-ben *Gusluk*

*) Kaszárban jelenleg is Khitáj névvel illetik a turki benszülöttek a bevándorolt khinaiakat. *Forsyth*: Report of a mission to Yarkund in 1873 Oroszul is *kítai* Khinának a neve.

**) *Yule H.*: *Marco Polo*: The Book of Ser XLVI. fejezet 3. jegyz.

Naiman herezeg semmisítette meg, kit az utolsó Kara-khitan fejedelem vendégszeretőleg fogadott be népestül birodalmába; de *Gusluk* rút hálátlansággal üzte el jóltevőjét és maga ült helyébe. *Gusluk* állítólag hive volt a nesztori vagy khaldeai kereszténységnek és dühös üldözője az izlamnak.

Gusluk nem sokáig birta rablott trónját, 1218-ban *Sebé* mongol vezér végét vetette a Kara-khitan birodalom maradványának, mely már *Gusluk* trónraléptekor a tatár törzsek elszakadása után hanyatlóban volt. A mongol uralom követte a Kara-khitanokat Belső-Ázsia pusztáin. A 12-ik század elején *Khinán* éjszak-nyugoti határain kicsiny nomád néptörzs volt még a mongol, mely *Dzingiz-khán* alatt Nyugot-Ázsia népeire Isten ostoraként ütött. *Budantszár* tekinthető *Dzingiz* ösének; ő foglalta el az Onon és Kerulon közti földet, honnét 1135-ben kezdték utódai a *Kin*-ek határait megtámadni. *Jisszuzsei* mongol gurkhán (vezér) a szomszéd tatár törzseket hódoltatta meg és elfogta *Temuzsin* tatár főnököt, kinek nevét azután *Ogolen-Ike* nejtől született fiának adta. A fiatal *Temuzsin* az Ónon partján Dilun-Buldak hegy alján látott először napvilágot. Születésének éve bizonytalan, a perzsa írók 1154-re teszik azt. *Temuzsin* gurkhán már ifjú korában szomszédjait hatalma alá kényszerítette. A Hoang-ho melléki *Keraít* népet, Dzungária *Naiman*-jait egymásután győzte le és a 13-ik század első éveiben a *Hszia* birodalmat támadta meg a Nan-sán hegység éjszaki lábánál. Annyira emelkedett már ekkor tekintélye, hogy az a nagygyűlés (Kurultáj), melyet a rokon néptörzsek 1206-ban az Ónon partján tartottak, őt *Dzingiz-khán*, vagyis a mongol és tatár népek közös főurává választotta.

Dzingiz-khán vitézséggel és dicsőséggel folytatta uralkodását, a kít legyőzött, azt nyomban barátjává és szövetségesevé tette. Miután 1209—1210-ben a *Hszia* birodalmat leverte és ennek királyának leányát nőül vette, a Kinek országa ellen fordult, átment a nagy falon és bámulatos gyorsasággal ellepte seregeivel éjszaki *Khinát* és *Jen-kinget*, a Kinek szék-városát a mai Peking közelében bevette. A Kinek elleni há-

boruzást ezután *Mukuli* vezérére bízva, *Dzingiz-khán* hazatért, hogy 1218-ban megindított nyugot-ázsiai hadjáratára készüljön. Megkerülve északról a Tien-san hegységet; Bokhara, Taskend, Szamarkand egymásután estek el ostromgépei előtt; meghódolt a hatalmas Kazár birodalom is az Aral-tó körül; Balkh, Perzsia és Média városai elpusztultak a nomád fegyverek dúlásaitól. *Dzingiz-khán* Indiába is behatolt. A Káspitól az Indusig a mohamedán műremek romjai jelölték se-

Temuzsin v. Dzingiz-khán (Tai-czu).

Ogotai khán (Tai-czung).

regeinek utját. *Dzingiz-khán* éltének végső éveiben Azsia urának tekinthette magát; birodalmának határait a japáni-tenger, Szibiria, az európai Oroszország, a Fekete-tenger, Perzsia, a Kuen-lun hegység és Khina képezték. *Dzingiz-khán* 1227-ben halt meg, midőn a Kin-ek ellen egy új hadjáratra készült. Végrendeletében országait fiai közt osztá fel; *Ogotai*-t a keleti rész örökösét nevezve ki az összbirodalom fejévé.

Utódai folytatták atyjuk megkezdett hadjárait; *Ogotai* és

Tuli-khánok a Kinek ellen indultak, és miután *Tuli*-khán *Szubutai* vezérével Kai-föng-fut vitéz védelem után bevette, egyesült seregeik a Kin uralomnak 1234-ben végét vetettek Észak-Khínában. *Ogotai* Karakorumot Észak-Mongoliában választá székhelyül. A mongol pusztában khinai és mohamedán kézművesekkel fényes palotát emeltetett, melynek környékét oda kényszerített telepítvényesekkel népesítette meg. *Ogotai*-t 1241-ben kiskorú fia *Kujuk* követte a trónon; mellette *Turakina* öz-

Turakina régens császárnő.

vegy császárné kormányzott 1246-ig. E hölgy régenssége alatt folyt le a mongolok hódító hadjárata Európában. *Ogotai* halálának hírére a hercegek egy kurultájra hivattak össze, ez okozta *Batu* gyors kivonulását Magyarországból. *Batu* azonban nem jutott el szülőföldre; hihetőleg már *Dzingiz*-khán fiai közt keletkezett az a viszály, mely a négy mongol birodalmat nem sokára a karakorumi udvartól függetlenné tette. *Batu* a Volga mellett telepedett meg, hol *Szarai*

várost alapítá. *Kujuk* rövid uralkodása után *Mangu*-khán lőn a mongolok immár névleges főura. Ennek *Hulagu* nevű fivére újból nyugotnak indult, hadát Perzsián át az Eufrátiig és a Tigrisig vezette és 1258-ban 10 napig dúlta Bagdadot.

Mangu-nak másik fivére, *Kublai* Khína ellen fordult. Hódításait merész stratégiával Jün-nanban kezdé el, nem csak Jün-nan kerített városait vette rövid idő alatt hatalmába, hanem Birma (Ava) és Tonking királyait is meghódoltatta. Szü-esuan

és Sen-szi elfoglalására került ezután a sor. Itt és Hu-kuanban (Ho-nan és Hup-pé) nagyobb ellentállást fejtettek ki a *Szungok* seregei; Szian-jang a Han folyó mellett 1274-ben öt évi vitéz védelem után esett el. *Bajan* mongol vezér, ki már *Hulagu* perzsiai hadjáratában is részt vett, Szian-jang eleste után gyorsan vette be a Han melléki városokat és csak Kiang-sziban talált ismét hevesebb ellenállásra. De a *Szung* császárok fegyverei *Csang-csi-kie* khinai tábornok vitézsége daczára nem voltak

Kujuk-khán. (Ting-czung).

Mangu-khán. (Szian-czung).

képesek a mongol seregeken erőt venni; *Bajan* a tengerig nyomult, Csang-esout a nagy esatorna mellett Kiang-sziban megostromolta, mire Szu-esou és Kia-king a Jang-cze-kiang deltáján kardesapás nélkül megadták magukat.

Az utolsó *Szung* császár, *Ti-ping* kész lett volna bármily feltételek mellett békét kötni, *Kublai* azonban megtagadta azt. A *Szungok* végső ereje egy tengeri ütközetben Kvan-tung partjainak közelében semmisített meg. Midőn *Lo-szion-cz*

miniszter meggyőződött arról, hogy az ütközet veszve van, a gyermek császárt átkarolva, a hullámok közé vetette magát, nehogy a mongol fogságba jusson a Szungok utolsó sarja.

Csung-csi-kie tábornok még egyszer megkísérlé a hajóhad töredékeivel az ellenállást; nem a mongol fegyverek, de a véletlen balszerenese hiúsították meg kísérletét, alig érkezett ugyanis Kvan-tung (Kanton) alá, egy nagy vihar — Tai-fun — keletkezett, mely a hű vezér gályáit 1279 ben az utolsóig elsüllyesztette.

A mongol hadjáratok történetét *Bretschneider* a perzsa, kínai és mongol évkönyvekből kimerítően állította egybe.*)

Dzingiz-khán, miután a Kara-khitán birodalmat (Kaszgár, Jarkand, Khotan városokkal) 1218-ban megsemmisítette, kereskedelmi szerződést kötött Bokhara urával. A következő évben azonban küldöttei *Otrar*-ban, melynek romjai a Jaxartes északi partján Perovszki erőd és Turkesztán közt fekszenek, meggyilkoltattak. Ennek hírére *Dzingiz* három fiával *Ogotai*, *Csagatai* és *Djucsi*-val Nyugot-Ázsiába indult, *Otrar*t bevette és elfogott parancsnokának fílei és szemeibe megömlesztett ezüstöt öntetett. Bokhara és Szamarkand elfoglalása után a kazár birodalmat dúlta fel és fejedelmét a Kaspi-tó mellékére üzte. *Dzingiz-khán* az 1224 év végeig tartózkodott Nyugot-Ázsiában, seregei Perzsiába és Heratig hatoltak. Hazatérését ugyan már 1223-ban Indián és Tibeten át tervezte, de az út nehézségei miatt Pesaver-ba kényszerült visszatérni. *Dzingiz Mohamed sah*, Bokhara fejedelmének üldözésére *Szubutai* és *Sebé* vezéreit küldé; ezek Nyugot-Perzsiába hatolva feldúlták ennek városait, bevették Tebriszt és közel jutottak Tifliszhez, majd átkeltek a Kaukazuson, hol az ulánok, eserkeszek és kipcakok állták el útjokat. Az utóbbiakat esellel rábirták szövetségeseik elhagyására, kiket azután könnyűszerrel győztek le. A *Juan-si* (a Juan dinasztia története) adatai szerint *Szubutai* a *Kin-sa* (Kipcak) nép meghódítására indulva a *Kuan*

*) Journal of the North. Ch. Branch of the Roy. As. Society, Shanghai, 1876. New Ser. X. (Notices of the medieval history of central and western Asia).

lien-gi-sze (Kun-tenger) partjaira vezette seregét és miután a Kaukázus északi felén a Kipesakországot elpusztította és az *A-li-gi* (Volga) folyóig nyomult előre, hol a *kipesak* (kúnok) és oroszok egyesült haderejét 1223-ban tönkre tették.

Dzingiz-khán visszatérésével szünet állott be nyugoton, mert ezután ő a Kin-hatalom leverésével volt elfoglalva északi Khinában.

1234-ben *Ogotai-khán*, kire Dzingiz birodalmát hagyta, ismét nyugotnak fordult; *Szubutai* volt a fővezér, kinek 7 nemzet, ezek közt a *kibcsa* (kún), az *uluszu* (orosz), a *magyar*, *bular* (bolgár) stb. nép meghódoltatása bizatott; 1240-ig *Szubutai* serege, melyben *Mangu*, *Kujuk* és *Batu*-khánok is benn voltak, Moldvát, Galicziát, Orosz- és Lengyelországot elárasztotta, csak ezután került a sor Magyarországra.

A magyarországi tatárjárás 1241—42-re esik; a tatár elnevezés az orosz írók nyomán, kik így nevezték a mongolokat, kerülhetett az európai leírásokba. A tatárjárás története ismert dolog, de érdeklél birhat az olvasó előtt annak khinai verziója, melyet *Bretschneider* a Juan-si könyvből közlött,*) ezért az ő fordítását magyarítva ide iktatom: „Az orosz hadjárat leírása után a Juan-si így folytatja: A Mongol hadsereg átment a *Ha-cza-li* hegységen és megtámadta a *Kie-lien*-t vagyis a *Magyarok* királyát; a mongol sereg 5 csapatban külön utakon haladt előre; *Szubutai Batu*val járt és az előcsapatot vezényelte; a többi hadtestet *Hu-li-vu*, *Sziban* és *Hadan* (Kadan) vezették. Mivel a *Kie-lien* (magyar király) vitézsége ismeretes volt, *Szubutai* hadieselhez folyamodott. A *Tun-ning* folyóhoz érkezve, ezen *Batu* felső folyásánál hídon kelt át. *Szubutai* lejjebb mélyen vizen összetákolta szálfákkal vert hídat, miközben *Batu* az ellenségtől megtámadtatván, harmincz emberét és *Ba-ha-tu* (Bátor) nevű hadsegédét elveszté. *Batu* megrettenve visszavonulást ajánlott, de *Szubutai* biztatta: Perczeg, ha visszamégyesz, nem gátolhatlak; de magam nem tágitok, míg a *Tu-na* (Duna) folyót el nem érem és a *Ma-cha*

*) A Juen-si a mongol-dinasztia történetét tartalmazza; a Ming-ek idejében az első császár, *Hung-vu* parancsára iratott.

fővárosig el nem jutok! — Erre újult hévvel nyomult előre és Batu is rárohant az ellenségre, mely leveretett és a mongol had elérte a fővárost. Később egy nagygyűlés alkalmával *Batu* szemére vetette *Szubutai*-nak, hogy: „midőn mi a *Tun-ning* folyó mellett esatáztunk, a te késedelmed miatt vesztettem el *Ba-ha-tu* hívemet.“ „Herczeg — felelt *Szubutai* — jól tudod, hogy a folyó, ahol te rajta átmentél, sekély volt és hozzá kész hidat találtál rajta. Elfelejtetted, hogy az én átkelőmnél a víz mély volt és

Szubutai, a magyarországi mongoljárás vezére.

hidat kelle veretnem!“ — Egy más alkalommal *Batu* kumiszbortól felhevülten igazat adott *Szubutainak* és beismerte, hogy az ő vitézsége okozta a *Kie-lien* (magyar király) elleni háború szerencsés kimenetelét. *Ogotai* halála után a herezegek 1242-ban egy nagy gyűlésre hívtak egybe. *Batu* — mivel *Kujuk*-kal rossz viszonyban volt — nem akart oda elmenni; *Szubutai* azonban ösztönözte: „Te vagy most a herezegek legidősbike, nem cselekszel bölcsen, ha a meghívást visszautasítod!“ *Batu* erre 1242-ben seregével visszaindult. De nem ért soha vissza

huzájába, mert a mohamedán történetírók szerint a Volga mellett telepedett meg, hol 1256-ban hunyt el. Midőn *Kujuk* 1246-ban a trónra lépett, *Szubutai* is visszatért és szülőföldjén a Tula folyó mellett 1246-ban 60 esztendőskorában meghalt.“ — Ezen rövid leírás *Szubutai* életrajzából van merítve. Nem sokat tudat velünk, de az a kevés, mi abban foglaltatik, nem válik szégyenünkre; a magyar király, IV. Béla vitézsége és a sajátmelléki ütközet heve fel van abban jegyezve; *Batu* már-

már meghátrált és *Szubutai*, a nyugoti és déli hódítások hőse, birta csak kitartásra. Meglepő az, hogy a mongolok és ezek nyomán a khinaiak a „Magyar“ nevet használják, midőn az egykorú perzsa és latin írók *Hongross*, *Hungarus*, *Ungarus*, az oroszok *Ugry* névvel jelölték meg nemzetünket. A *Ha-za-li* hegység neve a Kárpátokra illik; a *Tun-ning* a Sajó folyót jelöli. E két név jelenleg ismeretlen és talán azon nem magyarajkú néptől származott, mely hazánk északkeleti részén a mongolok idejében is lakott.

Juan-dynasztia.

(1280—1341-ig, 62 évig 9 császárral).

Noha már *Dzingiz*-khán elkezdé északi Khinát a *Kinek*-től elfoglalni, mégis csak unokája, a vitéz *Tuli*-nak fia, *Kublai* (vagy Ku-bi-lai) lőn az első mongol császár a khinai birodalom trónján.

Dzingiz halála után fiai, *Ogotai* és *Tuli* folytatták a Kinek elleni háborút, mely változó szerencsével 1234-ig folyt. *Szubutai* — ugyanaz a vezér, a ki később *Batu*-nak magyarországi hadjáratában fölöttébb kitüntette magát — 12 havi ostrom után vette be a Hoang-ho melléki Kai-föng-fut, a Kin fővárost. *Ninkia-szu* az utolsó Kin császár végső erőfeszítéssel küzdött a mongolok ellen; midőn azonban a Szung csapatok is ellene törtek, megszűnt minden reménye a győzelemhez. De azért nem adta meg magát és midőn az utolsó várának Czui-esannak falait a mongolok megostromolták, *Nin-kia-szu* vezéreivel és katonáinak nagy részével saját életét oltá ki inkább, mintsem hogy az ellenség hányja őket kárdélre.

A Kinek vitézül küzdöttek és legyőzetésük sokkal több fáradságába került a mongoloknak, mint a nyugoti-török és keresztény nemzeteken vett diadal.

A Szung hatalom leveretése után *Kublai Sih-czu* ezimet vett fel, miután dinasztiáját még 1271-ben *Juan* (eredeti) névvel nevezte el.

Ekkor Azsziának nagyobb része mongol uralom alatt állott és a khinai birodalom csak egy részét képezte *Dzingiz-khán* örökségének, melyet utódai közt halálakor felosztott.

A 13. század végén a mongol fegyverek 70 évi harez után uraivá lettek az ázsiai szárazföldnek, mely így oszlott fel négy részre :

1. A *Nagy-khán birodalma*, mely állott: Khina, Korea, Kelet-Mongolia, Mandsu-ország és Jiszet területeiből; Tongking és Ava (Birma), mint adófizető országok is még a Nagy-

Batu-khán.

Batu testőre.

khán főurasága alá tartoztak. Ezekre fektették *Dzingiz-khán* utódai a fősúlyt és *Kublai* mindjárt uralkodása kezdetén Karakbrumból *Khan-balig*-ba (Kambaluk), vagyis a mai Pekingbe tette át székhelyét, mely ebben az időben épült a régi Kin főváros, Jen-king (Csung-tu) közelében. A tulajdonképeni Khina kiterjedését a mongol dinasztia idejében az V. tábla mutatja.

2. *Csagatai khánság* vagyis Tatárország közepe az előbbi-től nyugotra terült el az Altái és Kuen-lun hegylánczok között, magába ölelte az egész Tárím medenczét, a Tien-sán környéket

és Dzungária is ehhez tartoztak; nyugotra a khánság a Jaxartes és az Oxus melléki államokig terjeszkedett; Afghanisztán és Penszab is beletartoztak még ebbe. A Czagatai khánság fővárosa *Almatik* volt az Ili folyó mellékén. 1400 körül ebből a részből keletkezett Timurlan (Tamerlan) birodalma.

3. A *Kipcsakország* vagyis északi Tatárország *Batu-khán* hódításaiból alakult. A Khirgiz-pusztáktól Litvániáig, Magyarország határáig az Aldunáig és a Kaukázus-hegylánczig terjedt. Székvárosa a Volga melléki *Szerai* volt. A Kipcsak-birodalom a 15-ig századig állott fenn.

4. A *mongol-perzsa birtoklások*. Perzsia északi részét, Örményországot és Kis-Ázsia nyugoti felét ölelték magukba. Ezt a birodalmat *Tábriszből Hulagu* és utódai körülbelül egy századig uralták.

Kublai, mint említve volt, már a Kinek leveretése után Karakórum-ból Pe-kingbe költözött át, belátva azt, hogy országainak erkölcsi súlypontja csakis legműveltebb alattvalóinak közepette lehet. Első dolga volt a khinai szokásokat elsajátítani; gyorsan elterjedő népszerűségét és dinasztíájának megszilárdulását Khinában az segítette leginkább elő, hogy a khinai intézményeket és a régi tradíciókat tiszteletben tartá, s azoknak őrévé lett; de e mellett minden vallás iránt a legnagyobb türelmet gyakorlá. Kublai vallási türelmességét, vagy inkább vallási közönyösségét legjobban jellemzi az, hogy ő egyenlő tiszteletben részesítette a buddhizmust, az izlámot, a

Kublai-khán (Sih-czu).

zsidók és a keresztények vallását. Állítólag úgy nyilatkozott volna egy ízben, hogy ő mind a négy prófétát, Buddhát, Mohamedet, Mózeszt és Krisztust, kiket különböző népek követnek vallásukban, tiszteletben részesíti; abban a reményben, hogy a ki leghatalmasabb közülök, a mennyországban majd segíteni fogja őt.

Idegen tudósok és kiváló férfiak szives fogadtatásban részesültek udvarában, *Marco Polo* a híres velencei utazó is szolgálatában állott és három évig kormányozta Kiang-szu tartománynak Jang-esou nevű városát. *Kublai* bölcsességéről tanuskodik az is, hogy kezdettől fogva magához édesgette a jeles khinai férfiakat, szerencsésen választott tanácsadói (*Jao-esu*, *Hialeng* és *Te-mo*) segítségével a közigazgatás rendes gyakorlata és a földművelés és kézművek pártolása által csakhamar visszaédesgette a harezok közben megfutamodott népet. Terjedelmes birodalmában a khinai kereskedők Szamarkandig jártak.

A nagy esatorna kiépítése Pe-kingtől Hang-esou-fuig *Kublai* érdeme, egy oly művet teremtett ő ebben mérnökei által, mely alapeszméjében a szállítás megkönnyítését illetleg és műszaki tervezetében is dicsőségére válnék még a jelenkor vízi mérnökeinek is.

Kublai építtette *Ta-tu-t*, vagyis *Kambaluk*-ot (Khan-balig — a khán városa) vagyis a későbbi Pe-kinget északkeletre Jenking-nek, vagy Csung-tu-nak, a Kinek székvárosának falaitól. Mint a fénynek és pompának kedvelője, a hagyományos khinai szertartásokat előszeretettel fogadta el és pontosan gyakoroltatá azokat fényes palotájában. Nem kevésbbé lelkes pártolója volt *Kublai* a tudományoknak: a *Han-lin* akadémiát is visszaállította előbbi tekintélyére.

Marco Polo kimerítőleg írja le a császári várost, megemlékezik a khán palotájának fényéről és azon ünnepélyekről, melyek az új év napján vagy pedig vadászatok alkalmával a khán udvarában megtartattak. *Kublai* személyét *Marco Polo* ekkép jellemezte: Alakja tetszetős, sem magas, sem túl kicsiny, hanem közepes magasságú, kellemesen termetes, tagjai jól idomultak. Arcszíne fehér és piros, szemei feketék és szépek, orra szabályos és nagy ékessége arcának. Neje négy van, kiket, mint

törvényes hitveseit mindig megtart; ezen nejeitől való fiainak legidősebbike leendő törvényszerinti örököse. A négy császárné külön palotákban lakik; mindegyikét legalább 300 szép fiatal udvarhölgy környezi. Számos apród, eunuch és mindkét nem-beli nagyszámú szolgaszemélyzet áll rendelkezésükre úgy, hogy mindegyik császárné udvartartása 10,000 személyből áll. Ha a császár valamelyik császárné társaságát kívánja, azt palotájába kéreti vagy hozzá látogat el. Van azonban még igen nagy háreme is, melynek hölgyei a szépségéről híres Ungrat (Kungurat mongol törzs a nagy fal közelében) törzsből valók; ez évenként 100 legszebb szüzét a Nagy-khán udvarába küldi. Ezek közül a hárem idős női kiválasztják az éptestűeket, kiknek lehelete kellemes és a kik nem horkolnak. A kiválasztottak közül minden 3-ik nap 6 leány váltja fel egymást a császár szolgálatában.“*) *Kublai* még a Szungok végleges bukása előtt a koreai vazallus király segítségével úgy, hogy a hajóhad nagy részét az szolgálhatta, hadjáratot kezdett Japán ellen, mivel a japániak nem jöttek neki hódolatot bemutatni; 1274-ben 300 hajón 15,000 katonát küldött Japánba; ez a sereg azonban a *Czin-simo* szigetekenél tökéletesen megsemmisített. E kudarc daczára *Kublai* nem szűnt meg követői által a japániakat nógatni, hogy főuraságát elismerjék, mígnem azok egyik követét leölték. Ennek hallatára 1281-ben tekintélyes haderőt, 100,000 fegyverest indított az utolsó Szung-császár legyőzött hajóraján Japánba; a hűbéres Korea lényeges segélyt adott ehhez a hadjáratához is. De a tengeri harcban járatlan mongoloknak ekkor sem kedvezett a szerencse; a hajórajt a tengeri viharok szétszórták, a partrakerült csapattöredékeket pedig a japániak irgalom nélkül felkonezolták.

A hadjárat szerencsétlen kimenetelében nagy része volt annak, hogy két vezér, egy mongol és egy khinai tábornok állott az expedíció élén, kik nem tudtak megegyezni a partraszállás helye felett. Talán az sincs kizárva, hogy a khinaiak mint árulók szerepeltek a balsikerű hadjáratban; mert a partra menekült

---

*) Yule H : Marco Polo, I. köt. VIII—X. fejezet.

hajótörött seregekből a japániak csupán a mongolokat kenezolták fel, a khinaiak és a koreaiak életét ellenben megkimélték.

Kublai 1283-ban ismét készült Japán ellen hadat szervezni, de e tervétől azon nagy ellenszenv miatt, melyet az tanácsadói körében keltett, elállt.

1277-ben Birma és Annam ellen kezdődtek meg az ellenségeskedések.

Uriang-kadai volt *Kublainak* azon fővezére, ki mintegy 30 évvel előbb egy bámulatra méltó hadjáratban, miután Hannibál módjára seregét a délnyugoti Szü-esuan havasain, melyek hágói az Alpok hágóinál sokkal magasabbak, átvezette, rövid idő alatt Jün-nant és Ton-king egy részét a mongol hatalom alá hajtotta. Győzelmei jutalmául az általa elfoglalt tartományok kormányzójává vagyis alkirályává tette őt *Kublai*.

Mialatt a Szungok végleges meghódoltatása folyt, *Mien**) (vagyis Birma) királya a birmaiak hatalmának fénykorában megtagadta a mongol tekintély följobbvalóságának elismerését, sőt a három évig kimaradt hűbéradót sürgető követeket is megölette. Erre *Uriang-kadai* minden nélkülözhető emberét a hátra küldé; a mongol had Jung-esang-fu lapályán találkozott a túlnyomó sereggel, melyben 2000 elefánt és 16 ágyú is volt.

Állítólag csak 12,000 mongol állott 50,000 birmai katonával szemközt. Már minden a birmaiak előnyére szolgált, midőn a mongolok nyilzápóra által zavarba hozott elefánt-csapat megbontotta a csatarendet; ezt felhasználva az ismét lóra kapott mongolok, a négyszerte nagyobb ellenségen elhatározó győzelmet vettek. A nagy hőség gátolta csupán, hogy a mongol sereg már ekkor Birmába nem követte a futókat.

Hat évvel később egy nagy sereg ment le Jün-nan magus

---

*) Ma is „Mien“ Birmának khinai neve. A mongolok idejében a hatalmas Pong birodalom, mely a 8-ik században az Iravadi és a Szvöli folyók mellett alapított, ölelte magába a modern Birmának nagy részét Jün-nan délnyugoti vidékeitől a bengáli öbölhöz (*Anderson J. A. : Report on the expedition to western Yunnan. Calcutta, 1871.*)

felföldjéről az Irvadi lapályára. *Szing-tur*, Kublai unokabátyja volt a fővezér. Ez 1284-ben meghódította a Pong birodalmat és Tarou-pongig Prómtól délre hatolt előre. A mongol sereg tehát Peguban is meghordozta fegyvereit és meghódította az asszámi törzseknek néhányát.

Csaknem egyidőben a birmai hadjáratral és hasonló körülményekből mint az, fejlett ki a tonkingi háború; sem itt, sem pedig a szomszéd Annamban nem kísérte a szerenese a mongol fegyvereket.*) Ha Ton-king nem is, de Annam, miután a már győztes *Togan* mongol fővezért kiűzte és királya *Kublai*-nak egy arany szobrot küldött ajándokul, mindvégig megőrizte függetlenségét Khina ellenében és csupán az időnkinti ajándékok, melyek az annami és pekingi udvarok közt kicseréltek, szolgáltak a khinniak névleges szuverénitásának elismerésül.

Nagyobb szerenese kísérte *Kublai* fegyvereit lázadó rokonai ellen; Észak-Mongoliában *Arikbuka* áskálódott; később 1287-ben pedig *Najan* és *Kaidu* egyesültek ellene; *Kublai* maga vezette ezek ellen seregeit. *Najan* haderejét *Liau-tung* lapályán győzte le; itt négy elefánt hátára épített fatoronyból a 70 éves császár maga intézte a döntő esatát. Az ütközetben elfogott *Najan*-t zsákba varrva halálra verette, mert a mongoloknál saját rokonaik vérét venni tiltá a szokás. E hadjárataiban *Beján* vezérét illette a győzelmek dicsősége.

Kublai nem okult japánikudarczain; 1292-ben ismét tengeri hadjáratokra vállalkozott; ekkor három vezérét 20,000-nyi emberrel Jávára küldé. A hajóhad Fu-kian tartománynak *Zaiton* (a mai Csang-csou) nevű kikötőjéből, mely a mongolok idejében nagyobb jelentőségű volt, indult ki; a flotta a nyílt tengeren vitorlázott út Közép-Jáva partjai alá, útba ejtve *Billiton* szigetét, hol a hajók kijavítottak. A khinai sereg a villongó benszülött főnökök között szövetségeseket is nyert és Kediri királya csakhamar le-

*) *Boulger.*: History of China I. 569—575. old. 2. kiad. I. 367. old.

győzetett, országával életét is elvesztve. Ennek ellenfele *Raden Vidjaja* ezután egyedül harczolt a mongolok ellen, kiket előbb vetélytársa, Kediri ura *Adi-kotang* ellen segített. Erre a mongol vezérek megrettenve hajóra szálltak, nagy zsákmányt és sok foglyot vittek magukkal diadaljelül, de anélkül, hogy a kalandos vállalatnak bárminemű maradó hasznát vették volna.

Kublai 80-ik évében 1294-ben halt meg; halálát már egy évvel előbb egy üstökös feltünéséből és az öt bolygónak együtt való megjelenéséből előre megjósolták a khinaiak, kik szigorú és olykor kegyetlen kormányzásával nem voltak egészen megelégedve.

Kublai-nak halálakor a mongolok uralma tetőpontján állott. A sziberiai lapálytól Malakkáig, a Khinai-tengertől a Kárpátokig és délre a Kuen-lun hegységig minden nép a mongol hercegeknek alattvalója vagy adófizetője volt. Egy khinai térkép 1330-ból előtünteti mind eme mongol birtoklásokat. *Kublai* hatalma Khinán kívül Pegu, Birma, Tibet, Turkesztán, Mongolia és Koreára terjedt ki.

A Ta-tu-i, mongolul Khan-balig-i vagyis pekingi udvar fényének hirtelen nemcsak Ázsiában elterjedt, hanem Európába is eljutott.

A perzsa és arab írók közül *Rasid eddin* és *Abulfeda* bőven megemlékeznek a Kathaj-országról, mely Korli (Korea) és Manczi (Miaocze) között fekszik. Nem csak követeket küldötték a nyugot-ázsiai államok a nagy khán udvarába, hanem *Hajton* örmény király 1254-ben maga utazott a mongol khánhoz. Az európai udvarok is a mongol beütés következtében először vettek tudomást a távoli hatalmas birodalom felől. Ha *Julián* barát tudósításai kevésbé megbízhatók is Nyugat-Ázsiáról, annál fontosabbak és hitelt érdemlők IV. Innocentius pápa követeinek jelentései. E pápa két követséget küldött a mongolokhoz, az egyiket portugáliai (Lőrincz) barát, a másikat *Pian de Carpine János* ferenczrendű szerzetes vezette. *Lőrincz* barától nem maradt följegyzés; de *Pian de Carpine*-ről tudva van, hogy 1246-ban *Batu*-khánt, hihetőleg Szaraiban a Volga mellett, a pápa békéltető levelével felkereste. *Batu* ötlet Karakórumba küldé, hol jó fogadásra talált ugyan, de eredménytelenül tért vissza a pápa óhajításait és békéltető ajánlatait illetőleg.

Később IX. vagy *Szent Lajos* francia király, ki 1248-ban egy szerencsétlen végű keresztes hadjáratba indult, kíséretéből a flandriai *Rubruck Vilmos* minoritát küldötte a nagy khán udvarába Karakórumba. *Rubruck* szintén a turáni tartományokon keresztül utazott Mongoliába. *Pian de Carpine* ép úgy, mint *Rubruck* becses leírásokat adott a Volga és Kaspi-tó melléki népekről. Az ottani nagy Magyarországról is megemlékeznek; szerintük: „a Baskirország vagy Nagy-Magyarország ugyanaz és a baskirok nyelve azonos a magyarokéval“; ha az újabb nyelvészeti kutatások, különösen a finn-ugor iskola hívei nem konstatálják is a jelenre e tételt, olyan följegyzések ezek, melyek nemzetünk őshazáját illetőleg a legnagyobb mértékben figyelemre méltók.*)

Majd *Szép Fülöp* küldöttei értek el 1288-ban a nagy khánhoz; ők már nem kényszerültek leborulni a khán előtt. Utóbb a mongol khánok is küldtek Olasz-, Francia- és Spanyolországba követeket az ismét felülkerekedő mohamedánok ellen szövetséget keresendő.**)

Mindazok a kath. papok, kik a mongol udvarban jártak, valamint *Marco Polo* is a nesztorianus keresztényeknek egész belső Ázsiában való elterjedéséről szólnak. Mielőtt az első katolikus hittérítő, *Montecorvino* János, 1294-ben Ceylonból Khinába érkezett, a nesztorianusok vetélytársak nélkül lévén, már számos hívőket számítottak itt is, sőt tanaik annyira

23. ábra.

Rubruck tolmácsa, Mungu khán udvarában.

*) *Pian de Carpine János* és *Rubruck Vilmos* utinaplóit a Hackluyt Society II. Ser. IV. köt., London, 1900. egész terjedelemben közli és kimerítően magyarítja. Lásd *Török A.*: Anthropologiai füzetek I. köt. Budapest, 1882. is.

***) *Richthofen*: China I. köt. 600. l.

elterjedtek, hogy fejedelmek is fölvtették azokat; maga *Najan* is, ki *Kublai* ellen fellázadt, állítólag keresztény volt. Majd *Montecorvino* is engedélyt nyert Pekingben templomot építeni, hol sok hívője akadt, a mi felkelté a nesztoriánus hittérítők féltékenységét; mindenféle akadályt gördítettek *Montecorvino* elé és e versengés a nesztoriánusok hanyatlását idézte elő.

Ugyancsak *Kublai* alatt a mongol birodalmakban a buddhizmus nagyon elterjedt s annak maga is buzgó híve volt.

Kublai közvetlen utódai *Csing-czung* mongol vezér, *Timur-khán* (1295—1307.) és *Vu-czung*, mongol nevén *Kaisán* vagy *Geneszeh-khán* (1308—1311.) alatt a *Kublai* által szerzett birodalom még egész terjedelmében fennállott; *Kublai* erkölesi hagyományaként a jó igazságszolgáltatás, a szükölködő nép segélyezése és a tudományok művelése töltötte ki a béke idejét. A papirpénz, melyet már *Kublai* is forga-

lomba hozott, mindinkább nagyobb alkalmazást nyert. *Csing-czung* idejében a déli államokban kitört lázadás leverése volt seregeinek nagyobb fegyverténye. Még öt mongol herezeg ült ezután a khinai birodalom trónján; ezek 20 év alatt csaknem egyenletes időközökben követték egymást. A gyakori trónváltozás nem vált előnyére a mongol-ház tekintélyének; a khinaiakban felébredt az öntudat és a rabság érzete, mely a mongol-ház kiüzetésével végződő lázadásokat előidézte.

Zsen-czung, mongol nevén *Ajulipalipata* (1312—1321.) szerette a tudományokat és a régi klasszikusokat, és ezáltal a khinai történetírók elismerését biztosította emlékének, kik a

Gerneszeh-khán,
(Vu-czung) a maig is divatos
khinai öltönyben.

tudományok és irodalom pártolását mindig elébe teszik a vadászatnak és férfias testedző sportnak, ezért a khinai történet a mongol császárok közt *Zsen-czung*-ot leginkább magasztalja.

A dinasztia három utolsó császárában megvolt ugyan a jóakarát a helyes kormányzáshoz, de az ismét hatalomra jutott eunuchok a császár nevével visszaélve, ellensúlyozták uraik jó indulatát; a nép a mongol tisztviselők önkénye és zsarolása alatt nyögött; a lámák, kiket a mongol császárok mindig pártoltak, túlhatalomra jutottak és a császár nem merészkedett felettük hatalmat gyakorolni, sőt annyira tartott tőlük, hogy a tibeti Talé láma látogatásakor *Ven-czung* vagy *Tu-Timur* nem mert előtte leülni.

Az utolsó császár *Sun-ti* vagy *Tohan-Timur* (1333—1368.) korában árvizek, ragály, hegyomlások és földrengések pusztítottak, az égen megjelenő üstökösök pedig a nép szemében rosszat jelentettek: a dinasztia bukását jósolták. A hivatalra vágyó mongol urak az udvarban a vesztegetés és az orgyilkosságot mindennapossá tették. A nép a rossz kormányzat miatt és elemi csapásokért egyaránt a császárt okolta; a tekintélyes khinai férfiakban pedig felébredt a nemzeti önérzet. Ilyen körülmények közt az idegen dinasztia elűzése közóhajttá vált s az égi jelenségek és elemi csapások a dinasztia bukásának előjeleiként tekintettek. Az első lázongások 1337-ben kezdődtek. Fokozta az elégedetlenséget a Hoang-ho-nak a Tien-czini öbölbe való átvezetése. Jün-nan-ban és Szan-tung-ban 100,000 felkelő pusztított, Cse-kiang és Kiang-szu parti városait pedig *Fang-ku-csin* kalózvezér fosztogatta. Ezalatt *Sun-ti* ünnepélyekben és háreme örömeiben töltötte idejét. A mongol hercegek, kik a nyugoti tartományokat kormányozták, már rég megszűntek a Nagy Khántól függni és a 14-ik század elejétől a császári udvartól egészen elszakadtak.

A felkelők néhány nagy csatában az alsó Jang-cze-kiang mellékén megverték a mongol seregeket, King-kiang-ot és Hang-csong-fu-t a mongolok hősi védelme daczára bevették. Mire *Csu-juan-csang* a felkelők vezére trónvesztettnek proklamálta a Juan-dinasztiát.

VII. Fejezet.

A műveltségi viszonyoknak áttekintése a Han-dinasztia idejétől a mongol uralom hanyatlásáig.

(202. Kr. sz. e. — 1398. Kr. sz. u.).

A Han-dinasztia megalapítója szorosabban egyesítette azokat az apró államokat, melyek előbb vazallusai voltak választott császáraiknak, de önállóságuk még sokáig nem olvadt fel a khinai birodalom központi hatalmában. Helyesen itél *Richtofen*, midőn a Han császárok fényes és dicsőségteljes uralkodását a khinai nagy fal keletkezésének tulajdonítja, melyet *Sih-hoang-ti* építtetett a Hiung-nu-k betörései ellen. Az európai felfogás nevetségesnek hajlandó tekinteni a törekvést, egy fallal rekeszteni el a határt, de a történeti események magok igazolják ennek jogosultságát. A nagy fal a birodalom természetes határait védi, és csaknem mindenütt összeesik a földművelés és a puszták, vagy a lecsapolt és lefolyás nélküli területek határával.

A birodalom megszilárdult hatalma a nagy fal keletkezésétől számítható. Azok a fejedelemségek, melyeket a nagy fal befoglalt, önkénytelenül is beleolvadtak a birodalom egységébe.

A nomádok beütései a nagy fal felépítése után megszűntek veszélyesek lenni és Khina képes volt nagyobb seregeket állítani ellenük csatasíkra.

A Hiung-nu-k, a birodalom veszélyes szomszédai, miután Liu-pang által kiszorítottak a nagy falon és fegyvereiket többé nem is hordozták meg Khinában, a Kr. e. 2-ik századtól kezdve nyugoti szomszédaikat zaklatták, messze északra portyázva zsák-

mány után. A nagy fal okozta azt, — tagadhatlan — hogy a Hiung-nuk elől a Jue-ezi nép és rokonaik kivándoroltak a Nansan (Ki-lien-san) és a Tien-san közt fekvő hazájukból, letáposták maguk előtt az Uszunokat és a turáni termékeny vidékeken alapítottak maguknak új hazát. A Hiung-nuk utánuk üzték az *Uszun*-okat is. Miután a *Han*-ok alatt *Pan-csao* a Hiung-nukat megsemmisítette, a Szien-pi és Juan-juan népek lettek Belső-Ázsia urai, és a turáni országokig parancsoltak az ott lakó törzseknek. A Tang császárok idejében a Tu-kiu törzsek kerekedtek felül, kik az Uigurok, Kirgizek rokonai voltak. Később a Szung-ok alatt a Khitanok és Kara-khitanok és Kinek emelkedtek túlsúlyra Belső-Ázsia pusztáin, sőt Khinának északi tartományaiban is, végül aztán a mongolok árasztották el az ázsiai kontinens nagyobb részét.

A fenn említett néptörzsekről nem sokkal többet tudunk neveiknél. A névhasonlatnál egyéb nem bizonyítja a Hiung-nuk és Hunok azonosságát. Midőn *Attila* harcossai az 5-ik században Európát pusztították, a Hiung-nuk a khinai seregektől már régen szétszórattak és helyükbe más népek léptek, melyek bölesége az Altaj hegység, az Irtyis és a Liau folyó melléke volt. Ha nem is közvetlen ezen népek, de az előttük elfutók árja gördült át Európába és okozta időszámításunk 3—9-ik századában a keleti népvándorlásokat; bármily bizonytalan is az összefüggés a nyugoti történet hunjai, avarjai vagy a bolgárok, a khazarok, a magyarok, a kúnok és a khinai évkönyvek fenn említett népei között: alig vonható az kétségbe, hogy azon népmozgalmak eredménye volt a keletről jövő népek népvándorlása, melyek a khinai birodalom határán a nagy fal felépítése után támadtak.

Midőn *Liu-pang* uralma a nagy falon belül megszilárdult, a khinaiak azon kívül először 139-ben kezdtek terjeszkedni. *Csang-kien* tábornok ekkor indult ki 100 kísérelőjével nyugot felé, eljutott a Jaxartes és az Oxus mellékére, hírt hozott Indiáról és a Han-dinasztia történészei nem mulasztották el a nyugoti népekről szerzett tudomásaikat följegyezni. *Csang-kien* utazása következtében a khinai kereskedők fölfedezték Birmát és a karavá-

nok a Tarim-medenczén át a Jaxartes mellékéig jártak az első Han császárok védnöksége alatt. Midőn a Hiung-nuk ismét fenyegető állást foglaltak és a kereskedés miattuk megszűnt, a Kr. előtti évszázad elején *Pan-esao* khinai hadvezér a Hiung-nukra ütött, hatalmukat Khina határán véglegesen megsemmisítette, fegyvereit győzelmesen meghordozva, a Tarim-medenczében a Pamir felföldön át a Kaspi-tóig hozta a *Han*-ház dicsőségének hírét; ekkor hallottak először a khinaiak a *Ta-czin* vagyis a római birodalomról, melytől csak a Kaspi-tó víztükre választotta el őket. Ezen időtől fogva a kereskedés közvetve és közvetlenül folyvást fennállt a legtávolabb Kelet s a Közép- és a Fekete-tenger kulturnépei között. *Plolomeus*, „Serica“ országa a Tarim-medenczére vonatkozott, honnét a karavánok a selymet Rómába hozták.

A keletnek és a nyugotnak ezen első egymásról való tudomásvétele után még hosszú idő telt el, míg azok tényleg érintkezésbe léptek. Előbb India ismerete jutott el Khinába, honnét buddha szerzetesek jöttek *Ming-ti* udvarába, az indiai fejedelmek pedig követekkel ajándékokat küldtek Khinába. A hajózás is mindig távolabbi partokat keresett fel, és midőn az első században a római parthajósok Malakkát megkerülték, eljutott Czin vagy Szin-országnak a híre is a messzi nyugatra. A Czin birodalmat azonban a Serica-országgal nem azonosították. Némelyek szerint a Czin név a hasonló nevű hatalmas dinasztiaétól származott. *Richt-hofen* felderítette, hogy a Malajok régóta *Czinnek* nevezik a dél-khinai partokat; a khinaiak pedig Dél-Khinát *Ji-nan* névvel jelölték, mely név a Szina szóval hasonhangzással bir. Kattigara kikötője volt a régiek hajózásának végpontja. Hihetőleg a *Tonking*-i öbölben *Hannoi*-nál volt ez és itt szálltak partra 166-ban Kr. u. *Marcus Aurelius* római császár követei, hogy innét a szárazon utazzanak a fővárosba, melyet *Plolomeus Sina Sinarum* névvel említ és mely a mai *Lo-jang*-gal egyeztethető. A khinai évkönyvek *Autunnak* nevezik *M. Aurelius* császárt; a római követek rhinoceros-szarút, elefántesontot, teknősbékahéjat hoztak ajándékkul; mindéz azonban épen nem talált elismerésre a khinai udvar-

ban, sőt a követek abba a gyanuba jöttek, hogy a reájuk bízott becses ajándékokat utközben elharácsolták. Ezzel vádoltatott később *Montecorvino János* is.

Egy későbbi követség valószínűleg Ta-czin-ból *Tai-czu* Vei-dinasztiabeli császárnak üveget, festékeket és egy mestert hozott, ki „a kovakövet tűz segítségével kristálylyá“ tudta változtatni.

284-ben ismét követek érkeztek Rómából, ezek is „hűbért“ hoztak, mivel a khinaiak az ajándékokat a meghódolás jeléül vették. A khinai udvar nem viszonzta a követségeket; a Han*) dinasztia hanyatlásával felbomlani készült a Sih-hoang-ti által egyesített birodalom és a buddhista zarándokok vándorlásain kívül semmi sem történt a nyugoti országokkal való közlekedés fentartására. A hajókázást azonban Dél-Khina tengerészei az Indiai-óceán partjain fentartották. A khinai hajósok az indiai Sziget-tenger partjaira jártak, különösen *Kublai* alatt a hajózás nagyon nagy lendületet nyert; a 12 vitorlás nagy hajók (Dzsunkák) Ceylon és Malabár partjait sűrűen látogatták. Ha tehát Európa egészen elfeledkezett is *Sericá*-ról és *Cziná*-ról, Perzsiában és Örményországban tudomással bírtak egy távoli népről, mely a Scythák keleti szomszédja.

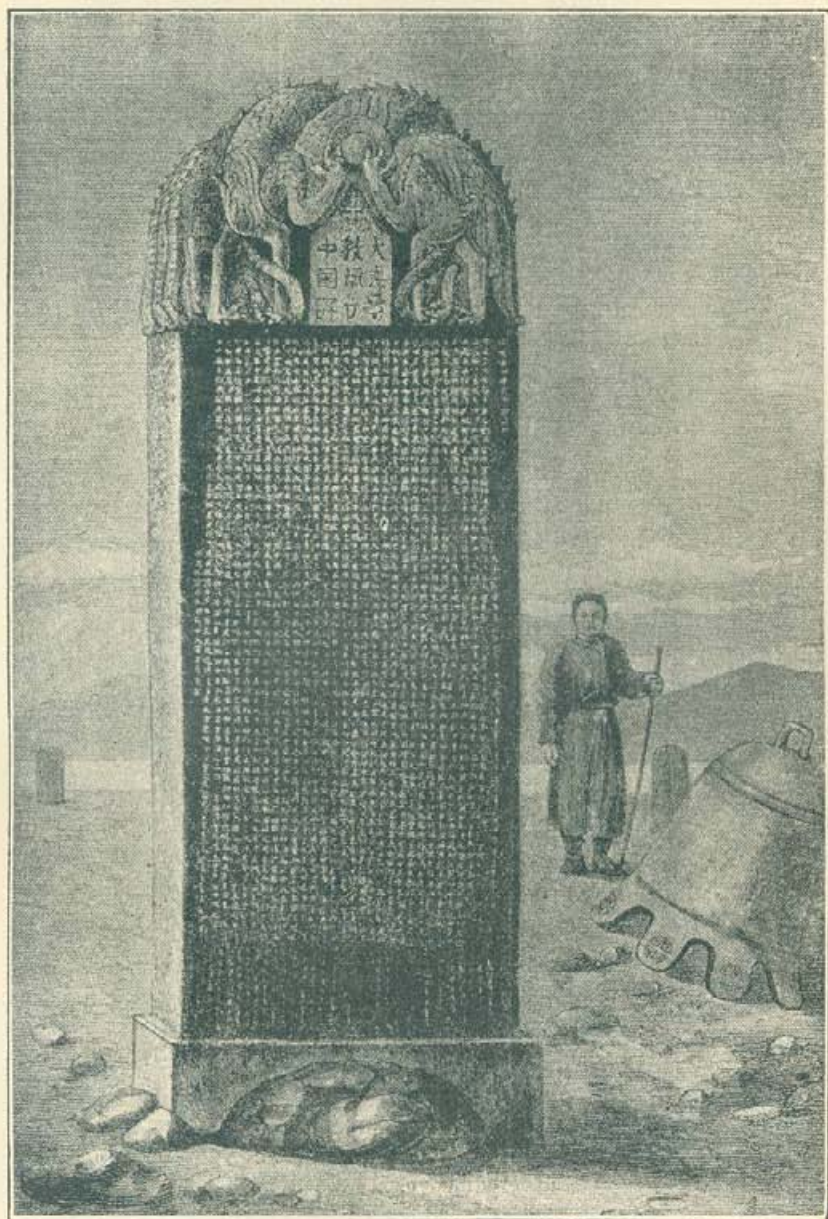
A Tang-dinasztia idejében Khina fénykorát élte, midőn Európa még a középkor babonás műveletlensége idejében volt. A Tarim-medenczében hihetőleg a Tu-kiu nép közvetíti a selymet; a selyem világvására Csang-je-ben (Kancsou) van, hol már polgárosult viszonyok vannak és egy statisztikai hivatal áll fenn, melynek feladata az idegen kereskedők nyilvántartása. A Tangok alatt ismét győzelmesen járták be a khinai seregek a nyugoti tartományokat és a 7-ik század közepén *Hszüen-csang* 17 évig utazott Közép- és Nyugot-Ázsiában, honnét gyakran érkeztek hódoló követségek *Tai-czung* fényes udvarába. A kelet-római birodalom Fulin név alatt volt ismeretes Khinában. A bizanczi császároktól a 7. és 8-ik század-

*) *Fule* H.: Cathay, I. köt. II. fej. 38. czikk.

ban 5, később a görög császároktól még két követség érkezett a khinai udvarba. Nyugotról a nesztorianus hittérítők árasztották el Belső-Ázsiát; már a 8-ik században elterjedésük nagy volt Khinában, miként ezt a 781-ben felállított hírneves nesztorianus emléktábla Szi-ngan-fuban hirdeti.

Az emléktábla a városon kívül áll, mintegy 3 kilométernyire annak nyugoti kapujától, a lan-esou-fui főút mellett egy sírkertfélében, mely buddhista papok temploma körül magas vert fallal van körülvéve. Nem sírkert e hely, hanem különböző emléktáblák pantheonja, melyek hosszú feliratainak kibetűzése érdekes feladat lehet a khinai archaeologusok előtt; ezt a gyakori lenyomatok festék-nyomai bizonyítják. Szi-ngan-fu és Lan-esou-fu körül az utak sűrűn vannak szegélyezve emléktáblákkal; mind ugyanazon alakkal bírnak és annyiban figyelemre méltók, hogy a 8-ik század kézimunkáját láthatni rajtuk. A táblák között 3—4 méter magas monolitokat láttam; felül legömbölyített szegleteiken egymásba font sárkányok kerítik a feliratok nagy jegyű homlokiratát; aljukat teknősbéka teste képezi. A buddha vallás mythológiájából átvett alak ez, mely szélében szerepel jelenleg is Khinában, mint a jósok és magusok szimbóluma.

A mellékelt rajz adja a nesztorianus tábla képét; feliratáról gróf *Széchenyi Béla* levonatokat készíttetett, melyek egyikét a Magyar Tud. Akadémiának ajándékozta. A felirat homlokán lévő nagy jegyek értelme: „A fényesen világító, Ta-czin-ből származó tannak a nagy középbirodalomban való elterjedésének emléktáblája.” E felirat felett a kereszt látható; a kőtábla alján és oldalain szyriai jegyekkel a felállító pap neve és az van feljegyezve, hogy őseik törvényeit tartalmazza. A khinai felirat azt hirdeti, hogy *Alapen* 635-ben szent könyvekkel és képekkel *Tai-czung* udvarába érkezvén, a császár a keresztény vallás — melynek lényege a tábla feliratában foglaltatik — helyes voltát beismerte és neki engedélyt adott, hogy vallását hirdethesse és templomot építsen, melyben azonban a császár képét fel kellett függesztenie.

A szinganfui nesztoriánus keresztény-emlék.

Az emléktáblát 1625-ben találták meg, *Alvarez Semedo* kath. misszionárius látta ekkor és ő adta először hírét.*) A khinaiak nagyra becsülik az emlékkövet és azon nagy kiméletnek, melyben részesült, tulajdonítható, hogy igen ép állapotban van. Jelenleg ismét felállították a tágas sírkerít keleti felén, de szabadon és fedél nélkül; *Richtshofen* látogatásakor 1872-ben a mohamedán lázadók dúlásai következtében fel volt döntve. Daczára, hogy a nesztoriánus keresztények nagyon el voltak terjedve és kilenez századon keresztül hirdették Belső-Ázsiában és Khinában Krisztus igéit, tőlük nem értesült a nyugot az ottani viszonyokról.

Az arabok és perzsák a 8. és 9-ik században tudtak egyet-mást a Khinába vezető szárazföldi útról; a tengeren pedig a partok mentében eljártak Khan-fu-ba, (a mai Hang-csou-fu közelében levő Kan-puig). Khan-furól kimerítő leírás maradt fenn az araboktól, s ebben találóan esetelik a khinaiak társadalmi viszonyait, akkori jó erkölceiket és szokásaikat. Ezután ismét megszűnt a közlekedés, míg nem a mongol beütés, a keleti népvándorlások legutóbbika élénk és többé meg nem szűnő összeköttetésbe hozta Európát a kelettel. A mongolok uralma alatt a khinai kultúra elárasztotta egész Belső-Ázsiát. Dzingiz-khán khinai telepítvényesekkel népesítette meg a Tarim-medence oázisait és a khinai munkások és kereskedők a turáni országokba szabadon jártak át a mongolok védelme alatt. Miután a nagy khán székhelyét Kambalukba, régi khinai nyelven Ta-tuba (a mai Pe-kingbe) tette át, a khinai szokásokat is követte; történései feljegyezték az eseményeket és azon évkönyvekből, melyek a Juan-dinasztiáról a Mingek idejében megjelentek,**)

*) *Yule H.*: Cathay, I. köt. VI. fejezet 68. cikk. Marco Polo, II. köt. XXXIX. fejt. 2. jegyzet. Chinese Repository. 440. és 449. l. XIV. 201. l. XIX. 552. l. *Williams*: The Middle Kingdom, II. köt. XIX. fejt. 290—297. l. *Heller J.*: A szinganfui nesztoriánus emléktábla; gróf *Széchenyi B.* keletázisai utazásának tud. eredménye, II. köt. 613—640. l.

**) A „Juan-si“ 1369-ben jelent meg, Bretschneider bőven kivonatolta. (Notices of the mediaeval geography and history of central and western Asia; Journal of the N. Ch. Br. of the Roy. Asiatic Soc. New series X. Shanghai, 1876).

kiviláglik, hogy nemcsak Belső-Ázsiáról, hanem a Volga és Duna vidékeiről is, a meddig csak a mongol fegyverek meghor- doztattak, biztos ismeretek jutottak el a nagy khán történészé- hez valamennyi országról és népről.

A mongolok dúlásai daczára az arab és perzsa kulturál- lak műveltsége ki nem irtatott; a 13. és 14. századból a perzsa *Rasid Eddin* és az arab *Ibn Batuta* meg *Abulfeda* geo- grafiai és történeti leírásokat hagytak az utókorra Khináról, melyek becsét különösen az emeli, hogy egyrészt a Juan-si adataival, más oldalról pedig a keresztény írók irataival hasonlíthatók egybe. A mongolok (az európai történet népszerű nyelvén tatárok) beütése után *Pian de Carpin* 1245-ben felkereste *Batu*-t *Szarai* Volga melléki városában, de onnét Karakórumba kellett utaznia, hogy a Nagy Khánnak (*Kujuk*) *IV. Innocentius* pápa levelét átadja. 1253-ban *Kegyés Lajos* második követe, *Rubruek* ér- kezett a nagy khán udvarába. E szerzetesek leírásaiból nyertek az európai kath. udvarok először tudomást Nyugoti- és Belső- Ázsiának néptörzseiről és politikai viszonyairól. *Hayton*, Kis- Örményország királya 1254-ben maga utazott *Mangu*-khán udvarába, utazását 1307-ben *Gorigoszi Hayton* premontrei apát Poitiers-ben mondta tollba.

Legnevezetesebbek voltak azonban a velencei *Polok* utazásai.

Először *Marco Polo* atyja *Nicolo* és nagybátyja *Maffeo* utazott egy perzsa követséggel *Kublai* udvarába (1260-ban), mely ekkor már Kambaluk-ban (a mai Pekingben) volt; ott jó fo- gadtatásban részesültek. *Kublai* levelet küldött általuk a pápához, melyben 100 keresztény tudóst és művészt kér tőle, kik a nyugoti vallást és műveltséget, mely neki a velencei urakon megtetszett, birodalmába átültessék; *Kublai* lel- kükre kötötte a *Polók*-éknak, hogy hozzá ismét visszatérjenek. 1271-ben indultak a velencei nobilek ismét útnak, magukkal vive a 17 éves *Marco*-t is. Három évig utaztak Perzsia, Badaksan, Kasgár, Jarkend és Khotan útjain Khinába, hová 1275 nyarán jutottak el. Khotan és Sá-csou között nyomdokai-

kon csak újabb időben jártak európai utazók: *Przsewalszkij* és különösen *Hedin Szven*.

Marco megnyerte *Kublai* kegyét, szolgálatába állott és tizenhét évig magas méltóságokat viselt; ezen idő alatt nagy utazásokat tett *Kublai* birodalmában, melyek élményeit 1298-ban mondotta tollba egyik fogolytársának a genuai börtönben.

Marco Polo utazása után a Fekete-tenger partjairól, hol a velenceiek *Tana* nevű kereskedő-gyarmatot alapítottak, élénk üzleti összeköttetés folyt *Khinával*.

Míg a nesztoriánus keresztényektől nem jutott el Európába semmi tudósítás, noha *Marco Polo* Kan-csou-fu-ban is három szép templomukról emlékezik meg, már az első katolikus misziónáriusok becses adatokat hoztak *Khinából*. A francziskánusok és dominikánusok, kik *Pian de Carpin* és *Rubruck* nyomait követték, nem a kontinensen keresztül jutottak ugyan el *Khinába*, mert az első katolikus hittérítő, *Montecorvino* János tengeren érkezett a 13-ik század utolsó negyedében, már *Kublai* halála után *Khina* partjaira. 1289-ben *Montecorvino* visszatérve első keleti útjából és ellátva *X. Gergely* pápa áldásával és Kelet-Ázsia uralkodóihoz intézett leveleivel, a század utolsó tizedében indult nagy vállalatára a Nagy Khánt megtéríteni. 1307-ben érkezett Kambalukba vagyis Pekingbe, a hol a esászárs kegyesen fogadta őt és megengedte, hogy templomot építsen. A nesztoriánusok fondorkodása daczára számos hívőre talált, sőt még a esászárs családjában is akadt követőkre. A pápa Kambaluk püspökévé nevezte ki. *Montecorvino* utódai gyakran küldtek Európába levelet és 1330-ban a szultániai érsek, valószínűleg a hittérítők jelentéseiből megírta a NagyKhán birodalmának könyvét. *Pordonnai Odoric* barát, aki 1317—30-ban sok földet bejárt, keleten és *Khinában* is öt évet töltött, Tibeten keresztül utazott haza, és ő volt az első európai, ki *Lasszá*-ban megfordult.

Odoric élethűen eseteli a khinai viszonyokat és különösen

---

*) *Fule H.*: Cathay II. köt. V. fejt.

nagyra van a városok, leginkább Canzay, Cassay, vagy Quinsai (ma Hang-esou-fu) dicsőítésével, melyről egyebek közt azt is írja, hogy nem merészkednék a város nagyságát leírni és azt a világ legelső városának mondani, ha Velenezében nem találkozott volna sokakkal, kik szintén látták Canzay-t, és így megerősíthetik állításait. *Montecorvino*, *Odoric* és társaik, (kik közül *Montecorvino* főnöksége alatt 7 khinai püspökség lett volna betöltendő) tengeren jutottak Khinába. *De Marignolli* minorita szerzetes Konstantinápolyból Szarai, Almalik (Kuldsa) és Hámin keresztül 1338—42-ben utazott Pekingbe, de 1346-ban Zaytunból (Fu-kian partján, a mai Csang-esou-fu) *) ismét hazavitorlázott.

Yule még a következő európai utazókat említi, kik a 14-ik században Khatajban megfordultak.

Pegolotti Balducci Ferencz a 14. század első feléből a Khatajba vezető kereskedelmi útat írja le. *Pegolotti* a hirneves *Baldi* bankár-ház ügynöke volt előbb Antwerpenben, majd Cyprusban. *Pegolotti* kézikönyve kereskedőknek való, kiknek azt ajánlja, hogy ha Khatajba utaznak, tanulják meg a kún nyelvet és vigyenek magukkal Tanából a Volga mellől asszonyt az útra. *Pegolotti* azt is megírja, hogy egy khinai utazás 120,000 forintba kerül.

Marignolli János egy régi florenzi nemes család ivadéka szintén írt Khináról. *Marignolli* 1290-ben született, minoritarendű szerzetes volt, a pápa küldötteként járt Kambalukban és mint IV. Károly császár krónikása halt meg Csehországban. Útleírását, melyet Csehország krónikájába szőtt bele, a múlt század végén találták meg.

E szerint 1338-ban *András* frank szerzetes és 15 kísérője Katháj Nagy-khánjától levelet hozott a pápának. Ezek a követek meglátogatták a pápa ajánlásával a velencei dozsét, Magyarország és Sicilia királyait. Nemsokára a pápa négy szerzetest szemelt ki, ezek között egy *Gergely nevű magyarországi*

*) *Phillips G.*: The identity of Marco Polo's Zaitun with Chang-chau; Tung-pao, I. köt. 218—238. *Yule* szerint Csiuen esou.

barátol, hogy *Marignollit* a válaszszal Kambalukba elkisérjék. Ez a követség 1342-ben érkezett a khán trónja elé és 11 év után tért vissza Zaytun, Jáva, Ceylon és Malabar érintésével Avignonba. Ezenkívül még egy másik magyar papról tesz *Yule* említést, ki mint hittérítő működött a 15-dik században Khinában. *Mendez Pinto Fernand*, egy világgjáró kalandor, kinek keletázsiai utleirása máig is kedvelt olvasmány, 1541—44. közt a Nagy-csatornán Nanking és Peking közt keresztényekkel találkozott, a kiket budai *Escandel Máté* szinaihegyi remete térített 1400. táján a kereszténységre. Az ottani keresztények egy könyvet mutattak *Pinto*-nak, melyben *Escandel Máté* története volt leírva.*)

Pian de Carpin-tól *Marignolli*-ig tehát ép 100 év telt le a khinai kath. missziók első korszakául; e missziók *Marco Polo* után a legtöbb tudomást juttattak el hozzánk a távoli Katháj és Maneci birodalomból, miként a középkorban Északi- és Déli-Khinát Európában külön országokként nevezték. A 14-ik század második felében a mongol-dinasztia bukásával megszűnt minden közlekedés Khina és Európa közt.

A fenn elősorolt utazók mindnyájan bámulattal voltak eltelve Khinának nagy és fényes városai, rendezett viszonyai és jó törvényei felett. Kambaluk (Peking), Can-fu (vagy Canzay, Quinsay (Hang-csou-fu), Zaytun (Csang-csou vagy Csiuen-csou) városok fényét, nagyságát nem győzik magasztalni azon művelt férfiak, kik Velenczéből és Rómából kerültek ide és ismerték Bizancz palotáit. *Marco Polo Kublai* palotájáról így szól: „Tudnod kell, hogy ez, mióta a világ áll, a legnagyobb palota, emelete nincs, minden földszintes, de tíz arasszal emelt alapon nyugszik . . . Teteje nagyon magas, ez és a palota falai arannyal, ezüsttel vannak borítva. Diszítése sárkányokkal, szörnyekkel, madarakkal . . . és egyéb különböző tárgyakkal történt. És

*) *Yule H.*: Cathay and the way thither, London, 1866. I. köt., C. old. 2. jegyz. Lásd. id. *Szinnyei J.*: A magyar írók élete és munkái, VII. köt. 792. old. *Szinnyei* szerint *E. M.* 1009-ben távozott hazájából; ez valami hibás adatból eredhetett.

a mennyezetten is csupa aranyat, ezüstöt és festményeket láthatsz . . . A palota csarnoka oly nagy, hogy 6000 embert könnyen befogadhat. Egyáltalában az egész épület olyan tágas, olyan gazdag és szép, hogy az ember annál különbet már el sem képzelhet a földön.“ *)

*

Miután *Hoei-ti Han*-császár a könyvtilalmat beszüntette, a khinai történetírás hatalmas lendületet nyert; a történetírók buzgón hozzáláttak, hogy klasszikusaikat kiegészítsék; az elrejtve volt régi iratok nagybecsűek lettek és az események följegyzése szigorúbb és pontosabb alakot nyert. A tudományok felvirágzása jellemzi a Hanok idejét; a bölcselkedést maguk a császárok, különösen *Ven-ti* és *Vu-ti* mozdították elő igazságos és erkölcsös kibocsátványaikkal. A történetírás pedig egyes városok eseményeit is feljegyezte. *Easton* a China Inland Mission tagja szíves volt nekem Csin-csou-ban Kan-szu déli részében azon földrengések lajstromát átadni, melyek e város környékén a Han-dinasztia kezdetétől a 18. század közepéig feljegyeztettek, Csin-csou városnak monografiájából jegyezte ki ezeket *Easton* úr. 203-tól Kr. sz. e. 1764-ig 56 nagyobb földrengés jegyeztetett föl Kan-szu déli részében.

Vu-ti császár idejében született 145. Kr. sz. e. *Sze-ma-czien*, a Han-ok híres történésze; mint az évkönyvek hivatalának főnöke, *Sze-ma-czien* a könyvégetés elől megmentett iratokat felhasználva *Sze-ki* (történeti nevezetességek) cím alatt 300 füzetben foglalta egybe a khinai birodalom történetét *Sih-Hoang-ti* (2697. Kr. sz. e.) idejétől *Vu-ti* császár haláláig. A könyvek megőrzésére *Sze-ma-czien* egy császári könyvtárt alapított. *Ho-ti* császár idejében egy tudós nő tüntette ki magát. *Pan-csao* tábornok nővére *Pan-hoei-pan*, ki másik fivérének, *Pan-ku*-nak, a császár udvarában az évkönyvek vezetőjének munkáit átdolgozta és kiadta; Han-su, a Han-ok könyve volt ennek címe, mely *Sze-ma-czien* műveinek kommentálását és birálatát is tartalmazta. *Pan-hoei-pan* mint nő is mintaképe

---

*) *Yule II.*: Marco Polo I. kötet X. fejezet.

vala a női erényeknek ; kora özvegységre jutva elvonta magát a világi örömeiktől és a számára átengedett magányban a tudománynak és a szépirodalomnak élt. Nagy hírre jutott még életében.

220-tól 618-ig az egymást követő belzavarok közben hanyatlásnak indult a tudományok művelése. De midőn a Tangok foglalták el a trónt, ismét feléledt az irodalom ápolása. *Tai-czung*, a Tang-dinasztia megalapítója a kanoni könyveket és a klasszikusokat kommentálva kiadatta ; ő alapította Csang-ngan-ban (Szi-ngan-fu) a nagy kollegiumot, melyben 10,000 tanulónak van helye. Katonai intézeteiben pedig a tisztok és katonák nyertek rendszeres oktatást a fegyverforgatásban. *Tai-czung* maga is írt erkölestani munkákat, rendezte az igazságszolgáltatást ; az általa szerkesztett polgári törvénykönyv 500, a büntető-kodex 20 és a szokások gyűjteménye 1500 cikket tartalmazott.

Hszüen-czung (710—712.) alapította a ma is fennálló legmagasabb irodalmi forumot, a *Han-lin* akadémiát. A csillagászati ismeretek is fejlődtek a Tangok alatt. *Hszüen-czung* idejében Khinának és mellékországainak már térképe volt ; *Kian-tan* szerkesztette ezt. Ez a nevezetes térkép *Gaubil* szerint 33 láb hosszú és 30 lábnyi széles vala, magába foglalta Indiát, Perzsiát, Arábiát és Konstantinápolyt.*) A Csou-dinasztia és a Hanok alatt is volt már egy hivatal, melynek feladata volt a birodalom térképét elkészíteni. *Hszüen-czung J-hang* buddhista szerzetesre bízta a birodalom felmérését. *J-hang* asztromonini módon határozta meg a birodalom főbb helyeinek fekvését. *Gaubil*, ki a khinaiak astronomiájának történetét írta meg, *J-hang* ismereteit túlbecsülte, midőn oly feladatok megoldását tulajdonította neki, a mi még ma is nehézséggel jár ; minő például a bolygók járásának, különösen Jupiter pályájának megállapítása. *J-hang* a földrajzi szélesség meghatározásához a déli árnyék hosszát használta ; a nap- és holdfogyatkozás kiszámítását is értette. Később *Kublai* khán perzsa és arab csillagászokat hozatott, kiknek feladata azonban leginkább a csillagjósulás

*) *Richthofen* : China I. 399. l. 2 jegyz.

volt. A könyvnyomás a 6-ik században fedeztetett fel, de *Pauthier* szerint csak *Ming-czung* császár idejében (926—933.) nyomattak Khinában először könyveket. A jegyeket, miként maig is általában, fatáblákra vésték; szétszedhető jegyeket csak az újabb időben alkalmaztak, bizonyára az európaiaktól tanulva el azok készítését. Az irodalmi szigorlatokat *Zsen-czung* (1023—1063.) szabályozta és maig sem változtak az ekkor felállított szabályok. Ekkor élt *Sze-ma-kuang* is, a Szungok híres történésze és államférfia, ki *Cse-csi-lung-kien* című munkájában a Csou és a Szung-dinasztiák közli időszak történetét írta meg. Itt is megemlítésre méltó, hogy *Vang-an-szi*, *Se-ma-kuang* politikai ellenfele, *Sin-czung* császárt szocialistikus elveinek megnyerte. *Vang-an-szi* a természetes böleselet hirdetője volt, ki a természet törvényeire vezetett vissza minden jelenséget és ezeknek megfelelőleg többféle reformokat hozott be a kormányzatba. *Sze-ma-kuang* azonban egész tekintélyével küzdött az újítások ellen.

Tudományok, irodalom a Szung-ok idejében nagyon felvirágoztak és hogy mily tiszteletben részesültek azok művelői, azt azon kitüntetések tanúsítják, melyek *Sze-ma-kuang*-ot életében és halta után is érték.

A művészetekről és kézművekről kevés jegyezhető fel. A Tang császárok alatt a festészet nagyon kifejlett, a bronzöntés *Vu-hou* császárné idejében (683—705.) nagy tökélyre emelkedett. A delejtű ismerete is megvolt már ekkor Khinában. A mesterségekről szólva, a régi följegyzésekben a Czin-dinasztiától (250. év Kr. sz. e.) kezdve, többször történik említés mindig délnek mutató kocsikról.

Boulger említi, hogy 274-ben Kr. sz. után egy kalandos ember, *Tu-ju* hidat vert a Hoang-hó-n. A Szien-pi-k ellen kellett ekkor a későbbi Czin császárok elsőjének, *Vu-ti*-nak idejében Ho-nan-ból, a birodalom akkori központjából hadat vezetni San-szi-ba. *Tu-ju* ajánlatát a császári tanács, mint kivihetlent, elutasította; a birodalom bölesei előtt ugyanis azért tetszett képtelenségnek a terv: mert különben a régiek bizonyosan építettek volna már hidat.

Tu-ju azonban mégis rávette *Vu-ti*-t, hogy neki a kísérletet megengedje, mire néhány hó alatt Mőng-csin-hszien közelében elkészítette a hidat.*) Mőng-csin még ma is a főréve Hoang-hónak, hol a Pekingbe vezető országút átkel a folyón. A hídnak azonban jelenleg itt nincs már nyoma.

A 7-ik században épültek először Khinában olyan hajózható csatornák, melyek nagy folyókat kötnek össze. A *Szj-hszing-kiu-kien* vagyis „a vizek felügyeletének története“ leírja, hogy *Jang-ti*, Szui-dinasztiabeli császár korában egy *Sziao-vai-czing* nevű nemes feltalálta a módját, mikép kelljen a folyókat hajózhatóvá tenni és egymással összekötni. Terveit *Jang-ti* nagy apparatussal létesítette, nemsokára a Hoang-hó-ból a Jang-cze-kiang-ba jártak át a hajók; a birodalom négy fővárosát is két fűzfával szegélyezett csatorna kötötte össze.

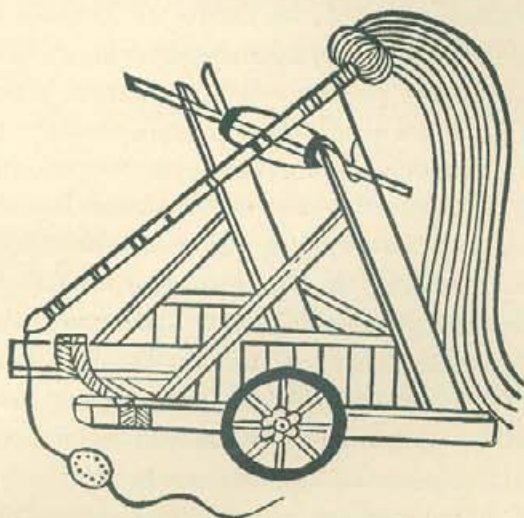
Érdekes az, hogy a későbbi Han-ok alatt földrengésmutató készült. *Pfitzmaier***) értekezésében található adatok és *Easton* úr fentemlített szíves fordításából, melylyel Csin-csou monografiájából a földrengéseket kiírta, megemlítésre méltónak tartom, hogy „*Sun-ti* császár alatt 138-ban Kr. u. nagy földrengés lévén Csin-csou vidékén, ezt a *Usang*-tól bronzból készített földrengésmutató nagy távolságról megérezte. Az egész egy befödött teacsészéhez volt hasonló; belsejében gépezettel volt ellátva, kívülről nyolez sárkány volt ráillesztve, mind-egyik egy golyót viselt szájában; ha a sárkányok valamelyike kilökte a golyót, abból az irányból volt a földrengés várható. A készülék a fővárosba vitetett, hol csakhamar földrengést jelezett, de ez ott nem következett be. Már rossznak hitték a gépet, midőn hire jött, hogy Csin-csou-ban erős földrengést éreztek vala.

A lőpor feltalálását Khinában hajlandó az európai közvélemény távoli korba tenni. *Mayers W.* kutatásai szerint, ha ismerték is a régi khinaiak a lőport, annak a háborukban

*) *Boulger*: History of China 2. kiad. I. köt. 128. 1.

**) *Pfitzmaier*: Kunstfertigkeiten und Künste der alten Chinesen Sitzungsber. d. Kais. Akad. d. Wiss. Phil.-Hist. Classe Bd. 69. Wien, 1871.

használata azonban csak az európaiaktól származott út.)* A lőpor és robbantószerke ismerete valószínűleg Indiából került Kínába az 5-ik vagy 6-ik században; először a Szuidinasztia korából történik említés róluk, midőn *Jang-ti* császár pazar és élvhajhászó udvarába mindenféle bűvész jött szerencsét próbálni. Annyi azonban bizonyos, hogy a 12-dik század közepén már hadi alkalmazást nyertek a tűzszerke, míg a kőhajító gépek már a 4-dik századból ismeretesek voltak. A mongolok is ilyeneket használtak európai hadjárataikban és tudva van, hogy a Sajó hidjánál kőhajító-gépek űzték tova a magyarokat.

Követő-gép a régi kínaiak hadseregében.

A *Vu-pej-cse* könyv szerint, mely a hadi tudománnyal foglalkozik és 1621-ben publikáltatott, egy ilyen gép kezeléséhez 100 ember volt szükséges; 25 ketti súlyú (33 font) kövek 80 pu (160 meter) távolságra röpítették; a Szung-dinasztia idejéből való hadigép neve Szung-huo-pao vagyis a „Szung-dinasztia tűzvetője.“ Ezen gép mindenféle gyújtó-lövegek, mint tűzgolyók, fazekak, kelevézek dobására szolgált. Ez volt ősatyja valamennyi ágyúnak.

*) *Mayers W. F.*: Journ. of the North. Ch. Br. of the R. A. Soc. New. Ser. VI. köt. 73. 1.

A tűzfegyvereknek, illetőleg a löpornak használata a lövegek kihajtásához csak a 15-ik század elején *Jung-lo* császár alatt, a *herati* szultántól visszatérő követekkel került Khinába. *Jung-lo* Tonking-i hadjáratában vette először hasznát a lövegyvereknek, melyek csak 1422-től kezdve alkalmaztattak az egész hadseregben.

A papirpénz használata Khinában *Yule II.* szerint már a 9-ik században kezdődött, de csak a mongol dinasztia alatt lett általános. *Marco Polo* hosszasan szól a papirpénzről. *Kublai* többször bocsátott ki új bankjegyeket és gyakran devalválta a régieket; voltak 10, 20, 30 és 50 czienes, száz czienes jegyek, továbbá ezer czienes vagyis liáng (tél) értékű bankjegyek is. Mindezek papírra voltak nyomtatva. Ezen kívül voltak — habár nem is a rendes forgalomban — selyembankók 1-től 10 liáng értékben; ezek az ezüsttel egyenlő értékkel bírtak; míg a papirjegyek ezüstben névleges értéküknek csupán felét képviselték.*) Új kibocsátványok a régi pénz ötszörösével váltattak be. A sérült bankjegyek 3% veszteséggel voltak újakkal cserélhetők. A bankjegyek neve *Csao* volt. *Marco Polo* leírja gyártásukat, megemlíti, hogy az utánzás halálbüntetést von maga után. Mindenki tartozik elfogadni a papirpénzt, de a kormánynak is azzal fizethet. *Marco Polo* idejében a papir az ércpénz-forgalmat teljesen kiszorította.

Az ételtal készítés mániája a Tang-dinasztia idejében valóságos tükörképe az európai középkor alchymistikai törekvéseinek.

---

*) Vajjon régen állandó volt-e az értéke avagy ágiónak volt-e az ezüst liáng alávetve, az még nincs földerítve. Jelenleg névlegesen 1 liáng 1090 ércz czient, azaz váltópénzt ér, de értéke különböző időben és helyen 1500–2200 czien között változik és a mennyiben a mostani magán bankjegyek czien értékkel bírnak, névleges liáng értéküket soha sem érik el. Bővebbet közöl erről a X. fejezet.

VIII. FEJEZET.

A khinai birodalom ujkorá.

A Ming-dinasztia.

(1368—1644. Kr. sz. u. 16 császárral).

Csi-juan-csang, ki a mongol dinasztit a khinai birodalom trónjáról elűzte, szegény napszámosból küzdötte fel magát a császári hatalomra. *Csu* egy láma-kolostor szolgája volt, és mint ilyen lépett a lázadók közé; szerencsésillaga itt gyorsan emelkedett, mert a felkelők *Csu-kung-csi* névvel vezérükké választották.

Mialatt a mongol udvar őt és a nemzeti forradalmat semmibe sem véve, hadierejét a Szung-család tehetetlen pártja ellen elfecsérelte, *Csu* nemzeti seregeivel mindinkább fenyegetőbben lépett fel. Mielőtt a mongolok meggyőződtek a növekedő veszély nagyságáról, ő már Közép-Khina tengerparti tartományait meghódította és Nankingban magát császárnak proklamáltatta. Majd Észak-Khinának fordult, hol a mongolok immár csak Csi-li néhány városát bírták. Peking bevétele után a győztes szabadsághős *Tai-czu* (*Hung-vu*) császári címet vett fel és dinasztiajának nevéül a *Ta-ming* (nagyreményű) elnevezést választotta, ünnepélyesen kijelentve, hogy nem dicsvágy ösztönzi őt a trón elfoglalására, hanem az elemi csapások és az égi jelenségek valának az indokok, hogy azt az idegen dinasztit, melynek bűnei idézték elő a csapásokat és az ég haragját, a méltatlanul elfoglalt trónról letaszítsa.

Fang-kie-csin, egy rettegett kalózvezér, ki azonban mindig a khinaiak nemzeti harczosának tekintette magát, derék szövetségesevé lett *Csu-juan-csang*-nak. 1358-ban *Fang-kie* követeket küldött *Csu*-hoz, szövetséget ajánlva neki és mint hűsége zálogát, fiát küldé Nankingba tuszul.

Csu nagy bölelősséggel visszaküldé fiát atyjához, mert ha igazi a barátság, akkor nem szükséges azt tuszokkal megerősíteni. Erre *Fang-kie* egy gyöngyökkel gazdagon ékesített paripát küldött a népvezérnek, de *Csu* ezt az ajándékot is visszautasította. „Nem kívánok egyebet, mint a khinai birodalmat szolgálni, ebben nagy segélyemre vannak a derék vezérek és a jó tanácsadók; búza, vászon és selyem is nagyon szükségesek nekem seregeim számára, ékszereket nem hordok, tehát azok nem is kellenek nekem.“

A mongol sereg ez alatt szerencsével harczolt a Szungok ellen és 1359-ben fővárosukat Kai-föng-fu-t bevette. Az erélytelen *Sun-ti* császár azonban nem használta fel e sikert *Csu* erejének leverésére, a mi ekkor neki annál inkább sikerült volna, minthogy Dél-Khinában több ellenfél támadt, a kikkel a Ming-dinasztia megalapítójának ugyancsak meggyült a baja, sőt még *Fang-kie-csin* sem bizonyult hű szövetségeseznek. De *Sun-ti* léhasága folytán nem csak a mongol udvarban, hanem a sereg vezérei közt is viszály és egyenetlenség kapott lábra. *Alibuga*, *Ogotai* khán ivadéka is beütött Mongoliából azon ürügy alatt, hogy a mongol tekintélyt feltámaszsa. De *Sun-ti* pártütőt látott benne és legyőzve őt, kivégeztette. *Csahan-Timur* volt az egyedüli, ki sikerrel állott szembe a mongol-ház ellenségeivel, mignem ő is orgyilkos alatt vérzett el. Szü-esuan elesett, Korea elszakadását pedig *Sun-ti* ügyetlen beavatkozása a királyi család ügyeibe idézte elő.

Csu-juan-csang (vagy ekkor már *Hung-vu*) elérkezettnek látta az időt, hogy támadólag lépjen fel a mongolok ellen. 1366-ban három jól felszerelt és fegyelmezett hadtestet indított el Nankingból. Ezekből kettő Fu-kien, Kuang-szi és Kuangtung elfoglalásával bizatott meg és inkább diadalmenetet, mint

hódítást végzett. A harmadik leghatalmasabb, jobbára lovasságot tevő 250.000 főnyi sereg az északi főváros felé indult és *Szu-ta* fővezérrel 1367. őszén kelt át a Hoang-hó-n. A mongolok nagyon kevés ellenállást fejthettek ki, csupán Tong-csou-nál, Pekingtől keletre állott szembe az ellenséggel *Pu-jen-Timur* herceg. De e város csakhamar elesett, mire *Sun-ti* be nem várva Peking körülvételét, megmaradt fegyvereseivel gyáván Észak-Mongoliába futott.

Hvang-vu Pekingbe bevonulva, onnét a mongolok és a rabló csapatok ellen intézett hadjáratot. Seregei szerencsével küzdöttek. *Sun-ti* az utolsó mongol császár Karakorumba, őseinek székvárosába költözött, a honnét a mongolok még sokáig nyugtalanították az ismét nemzeti dinasztia alá került khinai birodalom határait. Később azonban *Hung-vu* seregei a nagy falon túl is sikerrel harezoltak ép úgy Kan-szu északnyugoti részében és Liau-tung-ban, valamint Tibetben is.

Hung-vu (1368—1389) Pekingben a mongolok fényes palotáit leromboltatta, drágaságaikat közézelokra fordította, vagy helyükbe bronzot helyezett. Az eunochokat mindennemű hivatalviseléstől eltiltotta, az udvar fényűzését korlátolta, a hárem-hölgyek létszámát tetemesen alább szálította. Egyszersmind szigorú rendszabályokat bocsátott ki a fényűzés ellen; egyebek közt megtiltotta, hogy rang nélküliek selyemből viselhessenek ruhát. E rendszabály máig fennáll.

A nép küzdelmeit ismerve, szigorú kötelességévé tette a közhivatalnokoknak, hogy a nép szükségleteiről gondoskodjanak és annak jólétét szívéken hordják. A háborúk közben a földműveléstől elszokott földnépet pénzkölcsönökkel segítelve, ösztönözte a földek művelésére: abban a meggyőződésben,

Hung-vu,
a Ming-dinasztia meg-
alapítója.

hogy az elégedett alattvalók legbiztosabb őrei a belső békének.

Kung-vu a khinaiak ősi erkölceit igyekezett feleleveníteni. *Jau* és *Sun* régi császárok valának mintaképei; szigorú őre volt ő a régi szokásoknak, tisztelője az ősöknek és klasszikusoknak. Mindjárt uralkodásának kezdetén öszszegyűjtötte a könyveket, a tudósokat pedig a régi klasszikusok munkáinak kiegészítésével bízta meg. A mongol dinasztia történetének megírását is elrendelte és ezzel a nemzeti szokásnak is eleget tett. A Han-lin akadémiát régi tekintélyére emelte, ezen kívül még iskolát alapított a magasabb hivatalnokok fiai számára is.

Nanking várost egyenlő rangú *) császári székhelylyé tette *Peking*-gel; azzal nyerte el leginkább a khinai szellemi arisztokráczia hűségét és szeretetét, hogy a Han-lin tagjai számára a déli fővárosban is pulotákat építtetett.

Nem csak kortársai előtt növelték eme intézkedései népszerűségét, hanem az utókor előtt is maradandó emléket biztosított magának.

Vezéreit ajándékokkal és kitüntetésekkel jutalmazta, és érdemeik emlékére egy csarnokot emelt a fővárosban, melyben annak a 28 tábornoknak szobrait állította fel, a kik győzelemre segítették a nemzeti dinasztíát; hogy azoknak dicsősége örök időre a nép szemei előtt lebegjen.

Csaknem élete végeig küzdött *Hung-vu* a mongolokkal. *Kuku-Timur* a Hoang-ho felső folyása mellől az egykori *Hszia* birodalom földjéről sokáig nemzetének minden vitézségét latba veté egykori hatalmának visszaszerzésére. De *Szu-ta*, *Hung-vu*-nak jobb keze és korának legnagyobb vitéze diadalmasan hárítá el 30 évi hadakozásban a khinai határokat fenyegető veszélyt, nem csak Sen-szi és Kan-szu-t hódítva meg végleg, hanem a *Kia-jü-kuan* kapun túl lakó törzsek felett is rövid időre kiterjeszté a *Hung-vu* uralmát, sőt kormányzót is nevezett ki *Kua-csou* nevű városba a törzsek fölé.

*) Pe-king = északi, Nan-king = déli székvárost jelent.

Hung-vu legyőzött ellenségei iránt nem élt az akkori idők kegyetlenségével; a főnököknek megkegyelmezett, a foglyokat sem hányatta kardélre. Midőn *Maitilipala* a mongol khán legidősb fia fogságába került, ezt nankingi udvarában, tanácsadói ellenére, kik kivégzését ajánlották, a harmadik rangfokozattal ruházta fel és évdíjat rendelt neki. Később pedig visszaküldötte atyjához, mint ennek egyedüli örökösét azon reményben, hogy a jó bánásmódban részesített herceg halhatós szövetségese lesz a jövőben. Ez azonban nem ment teljesedésbe. A mongol hatalom többé nem egyesült egy személyben, a hosszú harcok alatt a puszták fiai elfelejték azt a műveltséget, a melyet a Khina feletti uralom idejében felvettek; lassankint szétoszlottak egyes törzsekre és nemzetségekre, melyek főnökeikkel együtt a nomád életmódra lévén a steppén utalva, megszűntek veszélyeztetni a khinai szomszédokat.

Az a leírás, melyet *Kien-lung* mandzsu császár a Ming-dinasztia történetét tárgyazó munkájában *Hung-vu*-ról ad, példányául tünteti fel őt a fejedelmeknek. Uralkodása bölcs és emberséges vala; mint ember is mintája volt a legkiválóbb és legnemesebb jellemvonásokkal felruházott férfinak; életében éppen olyan nagy volt a népszerűsége, mint holtá után a büszke kegyelet, melylyel a khinai művelt ember még ma is visszaemlékezik nagy uralkodójára.

A legjobb khinai császárok egyike, kinek egész életét azon törekvés jellemezte, hogy népét boldogítsa, 71 éves korában halt meg. Utódául *Huei-ti* (*Kien-vönn*) unokáját jelölte; saját fia mellőzésével bizta a jeles tulajdonokkal bíró ifjúra népének sorsát.

Kien-vönn (1390—1403.) mindjárt trónraléptekor félni kezdett fivéreitől, kiknek mindegyike egy-egy tartomány kormányzója volt. Gyanakodott, hogy ellene, ki legfiatalabb létére jutott a trónra, bátyjai fondorkodnak; különösen *Ti*, *Jen* hercege a legvitézebb és legönérzetesebb közülök, ki egyszersmind nagy népszerűségnek örvendett, okozott neki aggodalmat. Egy nagy

államtanács megállapítottnak tekintette azt, hogy az idősebb herezegek az uralomra törekedhetnek: ezért a birodalom üdveért szükségesnek mondta ki, hogy a herezegek a reájuk ruházott méltóságoktól megfosztassanak és a köznép közé soroztassanak. E határozat ténynyé is vált, Nankingból kémeek mentek a tartományokat kormányzó herezegekhez, és mintha a lázadást mindenütt konstatálták volna, nyomukban járt egy-egy fegyveres csapat. Ily módon *Kien-vönn* öt bátyját részesítette a hivatal- és méltóságvesztés szégyenében. Az egyik: *Sziang* nem viselhette el a gyalázatot és magára gyújtotta palotáját, mielőtt abból kiűzték volna. Csupán *Ti* herezeg, a legveszélyesebb maradt bántatlanul. Az államtanács félt tőle, s ezért kivételt gyakorolt irányában a fentebbi határozat létesítésében. Midőn az ő székvárosába is a császári udvartól kémkedő hivatalnokok érkeztek, ő ezeket kivégeztette, és tudva, hogy fivérei sorsa vár reá, meg bizakodva népszerűségében is, egy proklamációban a fivéreire és családján ejtett gyalázat bosszulójának nyilvánítva magát, nyiltan lázadóként lépett fel *Kien-vönn* ellen. 1399-ben kezdődött el a véres testvérháború, melyet *Huei-ti* és gyámoltalan tanácsadói idéztek elő, és dúlt változó szerencsével teljes 5 esztendeig. 1401-ben a császári fővezér *Li-king-long* 600.000 emberrel ment *Ti* ellen; a két sereg *Ti-csou*-nál San-tung északi határán találkozott. *Ti* üzenté meg a csatát, mely hévvel folyt több napon át hajnalhusadtától napnyugtáig. Már-már a császáriak részére hajlott a győzelem és *Ti*-nek legvitézesebbjei is megintgottak, midőn ő maga rohant a csatasorba és három rohamot visszaverve, az egyik császári vezér eleste után elhatározó győzelmet vívott *Kien-vönn* seregén. 100.000 ember öntözte vérével a harcmezőt vagy fúlt az üldözésnél a Jü-ho vagyis a Nagy-csatorna vizébe. Kevés idő múlva két nagy ütközet a császáriak javára ütött ki; *Ti* az elsőben 30.000 katonát vesztett el legjobbjai közül, a következő vesztett csatánál pedig csak személyes bátorsága menté meg seregét a végleges leveretéstől. Utóbb egyik fél sem merte többé elhagyni megerősített táborát. *Ti* végre ügyes eselmozdu-

latokkal kicsalta a császáriakat sáncaikból és egész erejével reájok ütve, *Kien-vönn* erejét tökéletesen megtörte; még a sereg fővezére, *Tin-gan* is *Ti* kezei közé került. A herczeg őt tisztes bánásmódban részesítette, mert, ugymond: „Atyám, a császár is tisztelte a vitéz ellenség személyét és én követni akarom őt cselekedeteiben.“ *Kien-vönn* tétova és aggodalmaskodó politikája miatt nem remélhetett többé sikert, hasztalan küldött most már könyörgő küldötteket *Ti* elébe, kinek békülő szavait előbb nem méltatta figyelemre. Végre San-tung-ból a Jang-cze-kiang felé menekült a tehetetlen császár és még csak Nanking falainál készült védelemre a felrendelt déli hadsereg megérkezéséig. Erre azonban, a most már trónkövetelő *Ti* nem engedett neki időt. Még a városi őrség sem volt szervezve, midőn *Ti* Nankingnak három kapuja ellen támadást intézett és a császári szék-várost néhány órai harc után birtokába kerítette.

A félénk *Kien-vönn*, ki időközben önként lemondott trónjáról, most azon töprengett, hogy miként szabaduljon a fogság vagy a bakó elől. Végre néhány meghittjével lenyíratva haját, fölvette a budhista szerzetesek öltönyét; kéz-alatt pedig azt a hirt terjesztette, hogy önkezével vesztette el magát. Majd Jün-nan-ba vonult, hogy hátralévő életét a világtól elvonultán egy budhista kolostorban töltsse. Hosszú évek után egy öreg szerzetes elegiát írt *Kien-vönn* viszontagságairól. Valahogyan kiderült, hogy a könyv szerzője és hőse ugyanaz, mire a hatóságok azonnal Pekingbe küldötték őt, hol *Hung-ti*, egy későbbi Ming-császár tisztes fogságba helyezte.

Nanking bevétele után *Ti* ellenségeinek lemészárlásához fogott; nem csak Nan-king védőit koncizoltatta fel, hanem a vezérek és miniszterek családjait is leöldöstette.

A hatalomra jutva, előbb *Csöng-czu*, majd *Jung-lo* (1403–1425.) nevet vett fel; trónját is Nanking-ból Pekingbe helyezte át, de meghagyta amannak fővárosi rangját. A hűbéres Tong-king-ban gyűlt meg ezután *Jung-lo* baja. Egy hűtelen államférfi, kit a császár Tong-king állítólagos belzavarainak ren-

dezésére oda küldött, az uralkodó-ház elűzése után magához ragadta a hatalmat. Az elűzött herceg Pakingbe futott és felderíté előtte az áruló országnagy, *Liki-mao*, csalárdságát. A felbőszült császár sereget küldött reá, mely *Liki-mao*-t csakhamar foglyul ejté. Miután egy sem volt a Tong-king-i hercegek közt a trónra alkalmas, a nép óhajására Tong-king *Kioa-csi* tartomány neve alatt 34 milliónyi lakosságával a birodalomhoz csatoltatott.

Jung-lo császár.

A hegyi lakók féltelensége azonban nagyon megnehezítette az új tartomány kormányzását. Miután később a benszülöttek több ellenük küldött sereget tönkrevettek, mindinkább megerősödött ama terv, hogy Tong-king-ot saját szárnyaira bocsássák. 10 évi annektálás után 1428-ban ez meg is történt.*)

A 15. században 7 Ming-császár ült a trónon. Derék, jóakaró fiatal emberek voltak ezek, de erély és önálló elhatározás

---

*) *Bulger*: History of China, 2. kiad. I. köt. 446. lap.

hiányában tanácsadók és az elhatalmasodó eunuch-sereg befolyása alatt kormányoztak; az eunuchok elhatalmasodása már alattuk elhinté magvát a dinasztia leendő bukásának.

A szomszéd államok Kokhinkhina, Mongolia, Bengália és Turkesztán fejedelmei hódoló követeket és ajándékokat küldöttek a Mingek udvarába. 1481-ben Szamarkand khánja 2 orszlánt küldött Pekingbe, melyek nagy bámulatot idéztek elő. A század közepe táján ismét a mongolok beütései kezdtek a birodalom békéjét megingatni. A 16 éves *Jing-czung* vagy *Csöng-tung* (1458—1465.) nagy sereget vezetett megfélemezésükre, de elmulasztotta kellőleg gondoskodni a seregek ellátásáról. 1460-ban a minden eleségből kifogyott sereget a mongolok a pusztában könnyű szerrel tönkretették és *Jing-czung*-ot is foglyúl magukkal vitték Mongoliába.

A mongol vezér eleinte 100 liang aranyat, 200 liang ezüstöt, 200 véget a legszebb selyemből kívánt váltságdíjúl a császáráért. De ismételt vereségek következtében a császárt 12 havi fogság után szabadon bocsátotta. *Jing-czung* nem talált többé otthon hívekre. Trónját *King-ai* foglalta volt el és csak ennek elhunytával, 8 év letelte után, léphetett vissza *Tien-sun* czimmel régi méltóságába.

Az újabb dinasztiák udvarának rákfenéje, az eunuch-sereg, a 15. században ismét magához ragadta a császári palotában a hatalmat és a befolyást. *Hszien-czung* vagy *Csöng-hua* (1475—1487.) alatt egy bíróság alakult közülök, melynek feladata vala a gyanus egyéneket, kik forradalmi nézeteket tápláltak, vagy a császár ellen fondorkodtak, kifürkészni, kínpadra vonni és kivégeztetni. Mintha csak a spanyol inquisitió vagy a velenzei tízek tanácsának khinai kiadása lett volna ez.

Hszien-czung idejében több nagy műszaki alkotás létesült; egyebek közt egy csatorna ásatott Pekingtől a Pei-ho folyóig, mely közvetlen összeköttetésben állott a Ju-hoval, vagyis a Nagy-csatornával. 1474-ben a *Csin-Sih-Hoang-ti*-től tizenharmadfél század előtt emelt Nagy-fal kijavítottatott és

bizonyára kiegészítettett;*) 50.000 munkás és katona több hónapig dolgozott a falon. A fal belső fele mentén a föld a határvédő gyarmatosok közt felosztatott, hogy a sajátjukat védjék a beütő hordák ellen.

A földművelés nyomai és az egykori telepek romjai ma is szelvében láthatók a nagy fal Kan-szu-i részének mentében; ezeknek egy részét a tungán lázadók égették fel a múlt század 60-as éveiben; most azonban gyorsan ismét felépülnek a lerombolt helységek, mert a kormány nagy buzgósággal látott hozzá az elpusztult vidékek betelepítéséhez.

1496-ból egy napfogyatkozás és heves földrengés jegyzetett fel; a föld több helyen megnyílt és 500.000 ember veszett oda.

Vu-czung vagy *Csöng-tő* (1506—1522.) idejében a 15. század végén egy általános népszámlálás tartatott a birodalomban, mely 53,800.000 lelket számított.

A 16. században egymást követték a rossz évek; szárazság vagy az árvizek tették tönkre a termést; a szűkölködő nép gyakran támasztott belzavarokat.

A *Miao-cz*-k Kuéi-csou-ban és Szü-csuan határán ismételve lázongtak, kívülről pedig a mongolok betörései *Jen-ta* vezérlete alatt okoztak a sűrűn egymást követő Ming-császárok-nak nyugtalanságot. *Sih-czung* vagy *Kia-czing* (1522—1567) idejébe esik a japániak két betörése a tengerparti tartományokba, kik a másodiknál még Nanking ostromára is merészkedtek. A japániak mindkét esetben visszaverettek ugyan, de kalózkodásuk még sokáig bizonytalanná tette a khinai partokat. *Sih-czung* ifjú korában erélyes fejedelem volt, de későbbi éveiben a papok befolyása alá került, kik őt a halhatatlanság italának elkészítésével hitegetve, minden józan és komoly foglalkozástól elterelték.

Sönn-czung vagy *Van-li* (1573—1619.) szelid és igazságos uralkodó volt, a tudományokat pártolta és elrendelte, hogy

---

*) Némely szinológusok azt tartják, hogy a nagy fal, mint egységes mű, nem is *Sih-Hoang-li*, hanem a Mingek idejében emeltetett (*Moellendorf*).

a jelöltek a császár költségén utazhassanak a fővárosi szigorlatokra. Alatta is éhhalál és árvíz dühöngött, melyek pusztításait ő egész erejével csillapítani törekedett. Ekkor tört ki Korea miatt Japánnal olyan háború, mely az 1894—95-iki japáni háborúnak egykori hasonmása volt. A japániak nagy nemzeti hőse, *Fasiba*, ki rabszolgából küzdötte fel magát Japán egyik *daimiój*ának főemberévé, ennek halála után maga vette át a hatalmat és betört Koreába; ez lévén a legközelebbi idegen ország, hol hódítási vágyait kielégíthette. Koreának gyenge királya, *Lipan*, az embertelen és vérengző japáni foglalók elől Khinába futott, segélyért esdeklendő a „nagy Ming“ császár előtt.

Miután az első khinai segédc csapatokat a harcziás japániak megverték, egy derék, kipróbált hadsereg küldetett ellenük, melynek ügyes vezére rövid idő alatt kiűzte *Fasiba*-t Koreából. A japáni hős, ki hazájában osztatlan tekintélynek és népszerűségnek örvendett, hajlandó volt akkor békét kötni; minthogy a khinai államtanácsban is egy hatalmas szószólója akadt a békének, kinek tanácsára Khina *Fasiba*-t Japán királyául ismerte el, a békekötés akadály nélkül létesült. *Fasiba* készséggel elfogadta a khinai békefeltételeket és gazdag ajándékokat küldött Pekingbe, hol azokat a szokott politikából vagy hiúságból hűbérnek vették.

Ezt a sikert a visszahelyezett koreai király ügyetlen viselkedése csakhamar lerombolta. Ő ugyanis egy nagyon alantás rangú tisztjével képviseltette magát *Fasiba* trónfoglalási ünnepélyén 1597-ben. Ez a sértés annyira felbőszíté a japáni királyt, hogy nyomban egy 200 vitorlájú hajórajt küldött Koreába; a békepárt e hírre Pekingben megbukott. *Fasiba*

Van lí császár,
ki alatt a mandzsú háboru
elkezdődött.

lázadónak deklaráltatott és hatalmas, de rosszul vezetett hadsereg indúlt ellene. *Fasiba* hirtelen halála vetett véget az újabb hadjáratnak. A japáni sereg kitakarodott Koreából, de a japáni hajóhadak ezután még sokáig pusztították Fukian és Cse-kiang partjait és kalózkodásuk veszélyessé tette a hajózást a khinai tengereken.

Ebbe az időbe esik az európaiaknak első megjelenése Khina partjain. Az első európai, ki az újabb közlekedés érájában Kantonnál partra szállott, a portugál *Perestralo Rafael* vala 1511 körül. Követte őt 1517-ben *Don D'Andrade Perez Fernand*, kit a kantoni tisztviselők szívélyesen fogadtak. *Perez* Pekingbe is ellátogatott, hol mint követ hosszasan időzött. Nemsokára egy másik portugál hajóraj érkezett Kantonba. Ennek kalandor népe mindenféle kihágást, erőszakot és kalózkodást űzött a partokon, a mi a khinaiak jóindulatát természetesen lerontotta. *Perez* honfitársainak bűneiért életével lakolt. *Vu-czung* 1523-ban kivégeztette őt. A portugalok a khinaiak ellenséges indulata daczára a kantoni esztuárium szigetein megtelepedtek. 1553-ban *Szan-czian* szigetén halt meg *Xavier Szt. Ferencz*, Japán híres hittérítője. A portugalok valának ez időben az európai közlekedés egyedüli képviselői, elég szűgyenére a keresztény Európának és szerencsétlenségére a későbbi időknek. Róluk az egykori khinai vélemény az: hogy békés kereskedők álaresa alatt jönnek a vidéket kikémleni, melyre azután tüzzel-vassal reáütnek és elpusztítanak.

Mindazonáltal 1560-ban sikerült nekik *Macao*-t 500 liang*) évi bérért letelepedésükre a Kuang-tung-i kormányzótól kieszközölni.

Ugyanekkor foglalták el a spanyolok a Fülöp szigeteket, a hol a khinaiak már jóval előbb kereskedést űztek, s ott nagy számban mint földművelők letelepedtek. 1602-ben 20.000 khinai volt a szigeteken, kikhez Pekingből különböző okból tisztviselők is érkeztek. A spanyolok félni kezdtek a khinaiaktól és elha-

*) Vagyis kb. 3000 koronáért.

távozták kiirtásukat. Leírhatatlan kegyetlenséggel láttak ehhez; a védtelen embereket, kiknek szorgalmának köszönhatték a gyarmatok virágzását és saját maguk rohamos gazdagodását, néhány hónapig tartó öldöklésben utolsóig kiirtották. Miként Mexikóban, úgy jártak el itt is a szeretet vallásának vitézei a békés khinaiak ellen. A legbotorabb ennél az, hogy a kereszténység akkori és későbbi tanítói csodálkoztak rajta, hogy Krisztus szent tanai nem terjednek Khinában, midőn a keresztet tisztelő nemzetek első csapatait ott csak durvaság, kegyetlenség és gyáva kapzsiság jellemezték.

Az első jezsuita, kit a pápa Khina megtérítésére küldött, *Roger Mihály* volt. Két évvel utána érkezett a tudományos és felvilágosodott *Ricci Máté* 1583-ban. Ez egy ismétlődő órát hozott ajándékkul az ifjú császárnak, kinek ezzel elnyerte kegyét.

A mongolok a *Kin* dinaszticiát a 13-ik században leverve, a *Niu-csi* nemzet, melyből ez a nemzetség támadt, a mai Mandzsú-ország északi tájaira menekedett. A tunguz rasszhoz tartozó *Niu-csi* tatárok egyik nemzetsége, a mandzsú törzs a 16. század elején kezdett hatalomra emelkedni és beütközésével a közepső birodalom békéjét háborgatni. A mai *Mandzsúország* lakosai már régebben élénk közlekedésben állottak a khinaiakkal. *Liau-tung* khinai kézben volt már; kormányzói a szomszéd főnökök közül hol az egyiket, hol a másikat pártfogolták, máskor pedig kegyetlenkedtek a mandzsú kereskedők felett, zsarolták őket. A khinai telepítvényesek pedig mindjobban beljebb nyomultak a mandzsú földjére.

A mandzsú regék*) hőse, *Aiszin Gyioro* volt az első, kinek története belejátszott a khinai birodalom eseményei közé. *Aiszin Gyioro* ötödik utóda *Huan*, barátságos viszonyban állott a khinai hatóságokkal és kicsiny országának alattvalói szabadon jártak le a *Niu-csuang*-i vásárookra.

1559-ben született *Huan*-nak unokája *Nurhasu*, ki a

---

*) Lásd *Lóczy L.*: A khinai birodalom leírása, 627. old.

12 angol mérföldet (20 kilométert) hosszúságában meg nem haladó, pieziny apai örökségéből a *Ming* dinasztia óriási birodalmát veszélyeztette, majd elfoglalta.

A mandzsu nemzetségek egymás közt viszálykodtak ekkor. Az egyik főnök, *Nikan* a khinaiaktól segítettve, szomszédjait egymásután verte le. *Gulo* főnököt *Huan* és fia, kikkel az sógorságban állott, segítették. *Nikan* csellel vett rajtok erőt és békekötés ígéretével kicsalva őket *Gulo* erős városából, galádul lemeszárrolta őket. *Nurhasu* erre vérboszút esküdött nemesak *Nikan*-nak, hanem a khinaiaknak is; megfogadta, hogy addig nem nyugszik, míg 200.000 khinai életével nem fizeti meg atyjának és öregapjának gyilkosságát. *Liau-tung* kormányzója e közben tovább istápolta *Nikan*-t, sőt utóbb az egész *Niu-si* területnek főnökévé tette őt; a császári proklamáció, melylyel ez köztudomásra hozatott, nem kevésbé emelte tekintélyét. A mandzsu khánok nagy része önként hozzá csatlakozott. *Nuhasu* ennek daczára nem szűnt meg *Nikan* élete ellen törni, ki még tábora kellő közepén sem volt biztosságban a boszúló fegyverétől. *Nikan* minduntalan a khinai területre menekült panaszkodni; a mit a khinaiak megunva, de talán szégyelve is, hogy oly gyáva kézbe helyezték a mandzsuk főnökségét, kiszolgáltatták őt 1586-ban *Nurhasu*-nak, ki azonnal leölte őt. *Nurhasu* tekintélye a boszúeskü teljesítése nyomában nagyra nőtt nemzete szemében; rövid idő alatt ő foglalta el *Nikan* helyét a *Niu-si* nemzetségek élén.

Míg a mandzsu nép előtt *Nurhasu* mint hős tűnt fel, a törzsfőnökök függetlenségüket látták növekvő tekintélyében veszélyeztetve. Ezért heten szövetkezve, *Nurhasu* országába törtek; 30.000 mongol és mandzsu ment ellene, míg ő csak 4000 ki próbált harcra felkészülni. Mindamelllett a túlnyomó haderő nagy veszteséggel futott meg a csatamezőről és egyetlen elhatározó ütközet *Nurhasu*-t egy tágas termékeny völgy birtokába helyezte; a következő sikeres hadműveletek pedig őt *Liau-tung* egész északi határának mentén a mandzsu föld urává tevék. Még csak egy főnök, *Je-ho*, kit a khinaiak fegyverrel és ember-

rel segítettek, állt vele szemközt. *Nurhasu* arra a meggyőződésre jutott, hogy *Je-ho*-t addig le nem győzheti, míg a khinai hatalmat meg nem törí. Ez okból 1617-ben ellenük irányzá foglalási terveit. Miután egy ünnepélyes kiáltványban hét pontban összefoglalta mind azt a sok sérelmet, a mit a khinaiak és a khinai hatóságok nemzetén és országán állítólag elkövettek és kinyilatkoztatta, hogy mindazok miatt határtalan gyűlölettel van irántuk eltelve: megindította *Liau-tung* ellen a háborút. Jellemzi a mandzsuk nemzeti szokásait az, hogy a panasz-levelet nem küldte el *Nurhasu* a khinai udvarba, hanem a sereg színe előtt égette el, mintegy az ég bizonyosságát és ítéletét híva fel igazságos ügyére.

Van-li császár idejében, 1618-ban lépték át először mandzsú fegyveresek a khinai határt; *Nurhasu* jól fegyelmezett serege váratlanul lepte meg *Fu-sun* határvárost; ennek kormányzója a védelem közben megöletett, mire a város megadta magát. *Nurhasu* ekkor *Liau-tung* kormányzójának megküldötte sérelmeinek lajstromát és késznek nyilatkozott letenni a fegyvert, ha azok igazságos orvoslást nyernek. A központi kormány nem sokat hederített az egész dologra, és miután az udvari hisztóriografusok — az események följegyzői — még nevén sem ismerték az ifjú mandzsú vezért, semmibe sem vették őt. Engedmények helyett nagyhangú fenyegetések jöttek Pekingből *Nurhasu* béke-pontjaira. Ezeket csak egy gyenge, elbizakodott segédcsoport követte, mely *Fu-sun* visszafoglalására küldött. A mandzsuk könnyű szerével semmisítették meg az első ellenük küldött khinai sereget.

Első győzelme után a mandzsú hadvezér egész nyáron megpihent, várva, vajjon nem kezd-e a khinai kormány békealkudozásokat. Az ősz bekövetkeztével azonban megerősödött és jól begyakorolt seregét ismét megindítja; ez alkalommal *Czing-ho* várost fogta ostrom alá; ennek kapuit áruulás nyitotta meg előtte; 16.000-nél több ember hányatott kardélre e város elfoglalásakor. *Nurhasu*-t további előhaladtában vetélytársának *Je-ho*-nak birtokaiba való beütése állította meg. Ezt a kedvező alkalmat fel-

használandó *Jan-kaó Liau-tung* alkirálya is 100.000 emberrel indult *Nurhasu* ellen, kinek összes hadereje alig ment 60.000 vitézre. A khinai hadvezér azt a helytelenséget követte el, hogy seregét négy hadtestre osztá. *Nurhasu* egymásután verte le a négy hadtestet és e győzelmeinél nemcsak nagy, személyes vitézséget tanúsított, hanem oly bámulatra méltó hadvezéri tehetséget fejtett ki, hogy stratégiai műveletei dicsőségére váltak volna a modern nagy hadvezéreknek is.

Az első hadtest törbeejtése úgy esett, hogy annak vezére a mandzsú sereg színlelt félénkségén nekibátorodva, átkelt a *Hvun-ho* folyón, hol *Nurhasu* a *Szar-hu* hegyen *Tu-szong* khinai hadvezér seregén véres győzelmet vett. Nem kevésbé nevezetes az a cselekedés, melylyel a harmadik hadtestet úgy ejtette zavarba, hogy katonáinak egy részét a leölt khinai katonák ruháiba bújtatva, a khinai táborba küldte, hol azok az első összecsapásnál minden oldalról ráütöttek a rászédett ellenségre és könnyű szerrel szétverték azt. Alig győzte le *Nurhasu* bámulatos szerencséivel az ellene küldött khinai haderőt, *Je-ho* ellen indult, kinek területét nagyobb nehézségek nélkül keríté birtokába. *Je-ho* elestével a *Niu-csi* nemzetségek egyesítve valának és *Nurhasu* nemzete hatalmának tudatában méltán gondolhatott egész *Liau-tung*, sőt már Peking elfoglalására is.

Van-li császár halála évében, 1620-ban, *Hsziong-ting-pi* tábornokát bízta meg a vezérlelssel. Ez két év alatt helyreállította *Liau-tung*-ban a rendet, és a határ mentén erős őrségekkel hiúsította meg a mandzsuk beütéseit. De *Van-li* unokája és második utódja, *Hü-czung* vagy *Tien-ki* (1621—1628.) az eunuchok javaslatára visszahívta *Ting-pi*-t és helyébe egy tapasztalatlan tábornokot helyezett. Ennek hírére *Nurhasu* 1621-ben újra megkezdte a háborút. *Mukden*, *Liau-tung* fővárosa csakhamar elesett, dacára az őrség vitéz védelmének és a löfegyvereknek, melyeket a khinai seregek itt használtak először.

A khinaiak ugyanis nem maradtak a város falai védelménél, hanem támadólag léptek a mandzsuk elé; de a jobban begya-

korlott, gyors mozgású, kitűnő mandzsu íjjászok előtt nem állhat-
tak meg a szabad mezőn jobb fegyverzetük daczára sem. *Mukden*,
utána *Liau-jang* elesett, mindkettőnél tekintélyes sereg ment
tönkre. E két város birtokba vétele után a többi kardesapás nél-
kül került a győztes hadvezér birtokába, a nép pedig *hódolata*
jeléül lenyírta haját és varkocsot növesztett. Nurhasu szék-
helyét e győzelmei után *Liau-jang-ba* tette át.

Mialatt ekként északon a *Ming*-ház hatalma nyomról-
nyomra süllyedt, a birodalom délnyugoti részében is meggyűlt a
baj. Egymásután támadtak a lázadók Szü-esuan, Jün-nan, Kuéi-
csou és San-tung tartományokban. Szü-esuan-ban a *Kolo* törzs
Csing-tu-fu és *Csung-king* városokat elfoglalta, Kuéi-csou-ban
pedig egy *Miau-cz* főnök okozott hosszas esatározásokat. Mind-
ezen belzavarok azonban rövid idő alatt lecsillapítottak. A Szü-
csuan-i lázadás leverésénél egy szövetséges törzs amazon király-
nője is segítette *Tien-ki* császárt, ki Szü-esuan nyugoti részé-
ben lévő kicsiny országából már előbb több ezernyi fegyverest
küldött *Liau-tung-ba*, most pedig közreműködött a belháború
elfojtásában. *Czin-liang* volt e hölgynek a neve.*)

Az eunuchok pártfogása következtében egy ügyetlen vezér
vette át most a mandzsuk elleni hadműveleteket, melyek ekkor
már a Nagy-fal védelme körül forogtak.

Csung-van, az egyik khinai tábornok vitézül védte *Ning-
juen* várost a Nagy-fal *Sán hai-kuan* nevű kapujánál, melyen
át az út Pekingből *Liau-tung-ba* vezet. A mandzsu hódítók itt
tartóztattak fel először győzelmes előhaladásukban. *Csung-
van* több nagy rohamot vert vissza és a mandzsukat arra
kényszerítette, hogy rendszeres ostrom alá vegyék a várost.
Főszerepet játszottak a város védelménél az ágyúk és tüzfegy-
verek, melyek használatát az első khinai tüzérek a portugáloktól

*) *Csin-csou*-ban, Kan-szu tartományban létünkör *Easton* úr a
„China Inland Mission“ 1879-ben ott élő tagja közölte velünk, hogy Szü-
csuan nyugoti benszüllött törzsei közt van egy, mely a „Fekete víz“ orszá-
gát lakja (Kara usszu); ebben nők uralkodnak. Valószíű, hogy *Hi-czung*
innét nyerte a segélyt.

tanulták; míg a jezsuiták a fővárosban az ágyuk öntését vállalták magukra, midőn a mandzsuk mindinkább fenyegetőbben léptek felhódításaikban. Ekkor *de Texeira Gonzalvo* portugál követ épen Pekingben volt és felajánlotta a portugálok segítségét a császárnak. Ez kapott az ajánlaton. Mire egy 400 főből álló segédesapat jól ellátva ágyúkkal és hadiszerral (köztük európai módon begyakorolt khinaiak is valának) megindult a Min hágón át Kantonból Pekingbe. A fényesen felszerelt sereg nagy hűhóval utazott át Khinán, melynek népe ekkor látott első ízben európaiakat saját ruhájukban. Pekingből azonban a segédesapat visszaküldetett, a nélkül, hogy a mandzsuk ellen indították volna; csupán ágyúikat kölcsönözte ki a császár és öntetett mintájukra többet a jezsuiták útmutatásai szerint. A nemzeti féltékenység és a haszonlesés voltak részben okai, hogy a portugál hadicsapat nem állíttatott a csatasorba, hol bizonyára tűzfegyverekkel nagyobb sikert arattak volna, mint a khinai ujoncz tűzerek. Az álszéggyen irtózott attól a gondolattól, hogy valamiképen a lenézett idegen barbárok segítsék elő a győzelmet; a kantoni kereskedők pedig attól tartottak, hogy az idegenek a birodalom belsejében majd közvetlen kereskedelmi összeköttetéseket létesítenek és ők a közvetítés nagy nyereségétől elesnek; ezért mindenkép odahatottak, hogy a macaoi segédesapat visszaküldessék.

Nurhasu Ning-juen ostroma közben halt meg 1626 szeptemberében Mukdenben. Noha ő még nem tette lábát tulajdonképen Khinának földjére, utódjai mindazonáltal őt tekintik a *Ta-czing*-dinasztia első császárául és a *Tai-czu-kaó Hvang-ti* vagy *Tien-Ming* fényes hangzású posthumus czímet adva neki, a dinasztia uralkodását az 1616. évtől számítják.

Tai-czung vagy *Tien-czung* a nagy hős negyedik fia követte őt a mandzsu hatalom megállapításában. De az érdem nemzete egyesítéseért és megerősítéseért *Nurhasu*-t illeti. Bámulatos szerencsével emelkedett fel e férfiú; nem lehet csodálni, hogy nemzete természetfeletti eseményekkel veszi körül emlékét. *Tai-czung* hajlandó volt a pekingi udvarral békealkudozásokat

kezdeni, de csak egy rangon a *Ming* császárral; erre pedig a büszke khinai trón nem állott rá. A mandzsuk ez alatt sebtében *Koreát* özönlötték el és biztosították védnökségüket ezen ország felett; majd ismét megújították *Ning-juan* ostromát. Még most is a derék *Csung-van* védte e várost és másodízben is nagy szerencsével verte vissza a mandzsuk támadásait. *Tai-czung*, kit nemesak hadvezéri tehetségek, hanem mély politikai eszmék és diplomáciai furfang, a mandzsuk nemzeti tulajdonsága — is jellemezték, megváltoztatta ekkor a haditervet. Magára hagyta *Ning-juen-t*, és nagy titokban szervezett seregét, melyet a *Kor-csin* mongolok is növeltek, nyugot felé vezette, *San-szi* tartománynak rosszul védett határain ütvén be a khinai birodalomba. Ez a vakmerő mozdulat, melyről tanácsadói hasztalan törekedtek *Tai-czung*-ot lebeszélni, jól sikerült. A mandzsuk sereg mondhatni ellentállás nélkül eljutott Peking falai alá, és jó szerencse, hogy *Csung-van*, miután hírt vett a mandzsuk e váratlan menetéről, jobb utakon előbb érkezett a védtelen fővárosba, mintsem *Tai-czung* seregei egészen körülvehették volna azt. *Csung-van*-nal szemben nem merte *Tai-czung* Peking tulajdonképi ostromát megkezdeni, hanem egy körül-sánczolt táborból nyugtalanította a khinai véderőt és megelégedett azzal, hogy kiáltványokkal nemzete sérelmeit ismét a khinai nép tudomására hozza. Rajta volt, hogy elnyerje a nép rokonszenvét; ezért felvette a tiszteletben álló régi szokásokat, pontossággal gyakorolta a hajdani császárok kegyes szertartásait a nép irányában és elhívetni igyekezett a *Ming*-ektől zsarolt és sanyargatott néppel, hogy felszabadításuk miatt hordozza a fegyvert a császár ellen. Csak lassan és óvatosan lépett fel kiáltványaiban azzal, hogy talán az ég ötszemelte ki a *Ming*-ek örökösét.

Csung-van vitézsége még mindig a legnagyobb akadályként tünt fel a ravasz hódító szemében; tudta azonban a módját, miképen szabadúljon meg ettől. Az udvari eunuchok, kik gyűlölettel és irigységgel voltak eltelve *Csung-van* iránt, könnyen rábíráhatók valának, hogy a *Ming*-ház főtámaszát eltegyék láb alól. *Tai-czung* titkos közvetítői és kincset osztogató keze

mindenre képesek voltak a császár eunuch tanácsadóit rábírní. *Csung-van*-t árulással vádolták; a császár hallgatva eunuchjai szavára, őt maga elé idézte; az udvaronezok börtönre vetették őt, és onnét nemsokára a nyilvános vérpadra huzelták. *Csung-van* vesztének hírére *Tai-czung* megújította támadásait, melyekben sikerült is Peking őrségén egy nagy ütközetet nyerni. De mert otthon is meggyűltek bajai, nem folytatta a támadásokat, hanem békülő hangon írt jegyzékeket küldött a pekingi udvarba. Az államférfiak és a kormányzó eunuchok válasz nélkül hagyták e leveleket, és ezzel mindjobban érlelték *Tai-czung* haragját és hódító szándékait. 1635-ben *Tai-czung* nyíltan trónkövetelőnek nyilatkoztatta és császárnak kiáltotta ki magát; okot erre az adott, hogy a megelőző évben sikeres hadjáratot intézett *San-szi* tartományba, és a mongol törzsek közül, melyek úgyis mindig rokonszenveztek a *Ming*-ek fegyveres ellen-ségeivel, 49 nemzetség ünnepélyesen meghódolt előtte. Tekintélyét fokozta az a körülmény, hogy egy pásztor megtalálva a *Juan* császárok sokáig elvesztve volt nefrit pecsétnyomóját, az birtokába került.

Ning-juen és *Liau-tung* délnyugoti része még mindig daczolt a mandzsuk hatalmával, ezért *Tai-czung* 1643-ban bekövetkezett haláláig *San-szi* és *Csi li* tartományok északnyugoti részeibe küldött portyázó csapatokat, míg *San-tung*-ot a tenger felől árusztotta el. Szü-esuan és Kuéi-esou meg *Jün-nan* tartományokban is egymásután keletkeztek a lázadások a külellenségtől való szorongattatás idejében. Még veszélyesebb volt az a katonai felkelés, mely közel a fővároshoz a mandzsuk ellen küldött egyik táborban a zsold ki nem fizetése következtében támadt. *San-tung* elpusztítása volt ennek következése. Ez a lázadás nagy áldozatokkal lett leküzdve. A vezér, *Kongyuta*, 100.000 emberrel hajókon elmenekült és *Liau-tung*-ban *Tai-czung* haderejét növelte.

A *Ming*-uralom hatalmának megtörése nem a mandzsuk fegyvereknek, hanem egy rablófőnöknek, *Li-cze-csing*-nek jutott osztályrészül. Abban az általános elégtelenségben, melyet az

utolsó bábu-császárok és az eunuch-tanácsosok rossz kormánya előidézt, egymásután támadtak a felkelések. *Li-cze-csing*, ki *Sen-szi* hegységeiben már a 17-ik század első negyedében mint rablófőnök hatalmaskodott, maga köré gyűjté az elégedetlenek ezreit és nagyravágyó tervekkel eltelve, küzdött az ellene küldött császári seregek ellen. Vitézségének nagy hírneve volt és még azok is körébe gyűltek, kik a békét és rendet óhajtották és ennek bekövetkeztét a gyámoltalan *Ming* császárok bármilyen úton való elűzetése által elérhetni remélték.

1640-ben *Li-cze-csing* közel félmilliónyi gyűlevész haddal lépett ki *Sen-szi* hegyeiből a történet színhelyére. Legelőbb *Honan-fu*-t vette be, *Kai-föng-fu*-nak, egy ekkor gazdag és fényes városnak stratégiai kulcsát; *) majd a császáriak nagyon is szétosztott seregét megverve, magát *Kai-föng-fu*-t vette ostrom alá. E város vitéz védelemben részesült; a *Hoang-ho* egy csatornája vízzel látta el az árkokat. Azonban a *Hoang-ho* hirtelen áradása elárasztotta a csatornán keresztül nemcsak az ellenség táborát, hanem a várost is. Más verzió szerint egy császári tábornok a *Hoang-ho* töltéseit abban a reményben metszette át, hogy majd az árvíz *Li-cze-csing* seregét tönkre teendi. Az ostromló sereg a víz elől egy közeli halomra futott, míg a várost az ár elpusztította. *Kai-föng-fu*-nak elveszte után a felkelő sereg *Tung-kuan****) a hírneves khinai vár alá vonúlt és azt könnyű szerrel kerítette hatalmába. Egymásután estek el ezután *Szi-ngan-fu*, *Tai-jüen-fu* és *Sen-szi* meg *San-szi* tartományok többi városai. Legtöbbször a megrémült őrség még védelmet sem fejtett ki a félelmetes *Li-cze-csing*-gel szemben. A birodalom egyharmada már a kalandor kezében volt, mielőtt a pekingi udvar erélyesen hozzálátott volna e felkelés ellen való fegyverkezéshez.

Hasztalan sürgette a császári vezér, hogy *Czung-csöng*, az utolsó *Ming*-fejedelem (1628—1644.) Pekingből Nankingba

*) *Kai-föng-fu* a *Hoang-ho* ismételt kettéoszlásánál a folyó déli partján fekszik.

**) *Tung-kuan* a *Hoang-ho* keleti derékszögű kanyarulatában van és *Szi-ngan-fu*-nak, a régi fővárosnak a kulcsa.

meneküljön és onnét intézze birodalma védelmét. A tétova udvari tanácsosok és az erélyes vezérekkel mindenben ellenkező eunuchok maradásra bírták a császárt, noha ekkor *Li-cze-csing* óriási hadával már Peking felé tartott.

Akadály nélkül jutott el a most már trónt követelő vezér a főváros elé, hol a nyugoti kapuk egyikénél ütötte fel sátorát. Egy maroknyi hű csapat védte csupán a várost. A császári derékhad mitsem tudva *Li-cze-csing* gyors haladásáról, a Nagy-fal Liau-tung-i kapujánál állott.

Pekinget áruló kéz juttatta az ostromlók kezére. A gyáva eunuch-raj nyitva hagyott néhány kaput, melyeken át *Li-cze-csing* bevonult a városba és a vitézül ellenálló maroknyi khinai sereget leverve, könnyörtelenül lemészároltatott mindenkit. *Czung-csöng* palotájában maga köré gyűjté családját és leghivebb szolgálait megvendégelve, reájuk bízta fiait; azután leölette háremének hölgyeit; a császárné önkezeivel fojtotta meg magát. Midőn már minden nője elvérzett, *Czung-csöng* kedvencz leányát vágta le, ez azonban felépült sebeiből és e gyászos idő lezajlása után egybekelt egy rég kedvelt ifjúval.

Megkísérlette *Czun-csöng* ezután a menekülést néhány hívével, de a kapukat az ellenségtől megszállva találta és kétségbeesetten futott vissza palotájába, melyet ekkor, félve *Li-cze-csing* megjelenésétől, mindenki elhagyott már. Midőn a császár a nagy rézkorongot, melylyel szolgálait összehívni szokta, megüté, annak messzehalló zengésére egy lélek sem jött elébe. E fölött elbúsulva, kedvencz kertjébe vonult és annak egyik fájára övével felakasztotta magát; előbb azonban vérével ezt írta a fatörzsre: „9 évig ültem trónon, midőn lázadók jöttek székvárosomba engemet meggyaláznai; bizonyára az ég küldötte reám ezt a büntetést. Nem csupán én vagyok ezért a hibás, valamennyi tanácsadóm sokkal inkább vétkes, mint magam. Ők rontottak meg, midőn a dolgok igazi állását eltitkolták előttem. Minő képpel jelenjek meg holtom után őseim előtt? Te, ki engem erre a szerencsétlen lépésre üztél, konzold fel testemet, ha neked úgy tetszik, de kíméld népemet.“

Li-cze-csing vérfürdőt készített ezután a herezegeknek és főuraknak, kiknek egy része öngyilkosságban keresett menekvést a dicstelen felkaszabolás elől.

Vu-szan-kuei egy másik Ming-párti tábornok, *Ning-juen* és *Sán-hai-kuan* vitéz védője értesülve a pekingi rémnupokról, kevés embert hagyva a határ védelmére, seregét a főváros felé indította. A mandzsuk főnöke ekkor még kiskorú vala, *Nurhasu* és *Tai-czung* magasröptű terve tehát kiálvóban valának. A pekingi események hírére azonban e tervek felélénkültek; *Vu-szan-kuei* meg volt győződve, hogy avval a két ellenséggel, mely a *Ming*-ek balszerencséjét okozta, ő nem bírhat. Nem sokáig habozott, hogy melyikkel szövetkezzék inkább. Urának megboszulása lebegett szemei előtt, ezért sietett a mandzsudvart felszólítani arra, hogy segítse őt a rablóvezért leverni és helyreállítani a birodalomban a rendet. A mint gondolható, a mandzsuk készséggel fogadták el ezt az ajánlatot és tekintélyes sereget indítottak *Vu-szan-kuei* segélyére. Az első győzelmet *Li*-nek előcsapatai ellen *Vu-szan-kuei* nyerte, de nemsokára maga *Li* jött ellene és túlnyomó seregével már-már körülkeríté őt *Jung-ping* város és *Sán hai-kuan*-nál, midőn az elhatározó pillanatban a mandzsus segédhad megérkezett. Harmincezer lázadó maradt a csatatéren és *Li* csak néhány száz lovassal menekült vissza Pekingbe, a hol már előbb császárnak kiáltatta ki magát, *Ta-csun* nevet véve fel dinasztiai czimül. Gyorsan indult hanyatlásnak a *Jung-ping*-i ütközet után a kalandornak pünkösdi királysága. *Vu-szan-kuei* csakhamar kiüzte őt a fővárosból. Peking falai alá érkezve, *Vu-szan-kuei* kivégzett édesatyjának fejét pillantá meg először. A történet a *Jung-ping*-i ütközetből egy nemes hazafiúi vonást jegyzett fel. *Li-cze-csing* magával hurezolá *Vu* atyját és midőn legjobban volt szorongattatva, a harc sorba állította, azzal a fenyegetéssel szólítva fel megadásra a vitéz fiút, hogy atyját különben szeme láttára nyakaztatja le. *Vu-szan-kuei* agg atyja megpillantásakor térdre hullott és könyek közt kérte az ég bocsánatát, hogy a természetadta szerelmet szavára nem hall-

gatva, fiúi kötelességeit az uralkodóház iránt való hűségnek alárendeli. Az ősz apa dicsérte fiának elszántságát, sőt kitartásra ösztönzé őt és nyugodtan hajtá fejét a hóhér bárdja alá.

Li a derék tábornokot még egy másik módon igyekezett megadásra bírni; *Juen-juen* egy szép ifjú hölgy rábeszéléseivel, kit *Vu-szan-kuei* régóta szeretett. *Vu* ennek a esábnak is ellenállott, noha tudta, hogy szerelmese, ha rábeszélése nem sikerül, börtönbe vettetik. Később *Juen-juen* regényes módon kiszabadult a börtönből és a két szerető szív egymásé lőn. A többszörös boszú szenvedélyével űzte ezután *Vu* a rablóvezért, ki több győzelemnek nem örvendett és egymás után vesztette el *San-szi*, *Ho-nan* és *Sen-szi* tartományokat; *Szi-ngan-fu* visszahódítása után ismét a hegyek közé menekült, hol úgy végezte pályáját, miként kezdte: rablókalandokban. Élelemszerzés miatt csapott elő a hegységből olykor-olykor; egy ilyen portyázás alkalmával meglepte őt az ellene küldött sereg; a csetepatében *Li-cse-csing* volt az első áldozat. Más elbeszélések szerint az egykori rablóból lett esászárr leveretése után nyomtalanul tűnt el *Sen-szi* hegyei közt; sem őt, sem pedig rablott kincseit nem sikerült az ellene portyázó csapatoknak kézrekeríteni.

Vu-szan-kuei akarva, nem akarva, meghódolt a gyermek mandzsú esászárnak, kit a főváros bevétele után 1644-ben a mandzsuk Mukdenből Pekingbe vittek és *Sun-csi* néven ültettek a trónvesztettnek nyilvánított *Mingek* helyébe. *Szun-csi* kiskorúsága idejére nagybátyja, *Ama-vang* lőn régens. *Vu-szan-kuei*, bár nem volt a dolog kedvére, már csak azért sem, mert a *Ming* hercegek déli *Khinában* még elég nagy erő felett rendelkeztek, mit sem tehetett a nagy mandzsú hatalommal szemben. A mandzsuk nagy tisztességgel bántak vele és *Sen-szi* kormányzójává tették.

Tulajdonképeni *Khinában* a mandzsú fegyverek csak ezután kezdtek hódítani. Egész északi *Khina* *Li-cze-csing* lázadása következtében, mondhatni áldozatok nélkül került birtokukba. Mialatt *Vu-szan-kuei* az északi tartományokban *Li* rablópadaival küzdött, a déli tartományokban béke, nyugalom ural-

kodott és az öngyilkos *Van-li* császár fia, *Fu-vang* kiáltatott ki császárnak. A Mingek hatalma itt még sértetlen volt és a déli főváros, Nanking, régi fényében állott még. *Su-ko-fa* államférfiú volt itt a Ming-dinasztia hű embere. Miután a mandzsú seregek San-szi-ban és San-tung-ban helyreállították a rendet, alkudozásba léptek *Su-ko-fa* miniszterrel és hajlandók valának a Ming-birtokokat délen békében hagyni, ha a *Tu-czing* dinasztia északon császári jellegében elismertetik. Az alkudozások azonban nem vezettek eredményre, mire 1644—45-ben a mandzsú hadjárat megindult *Fu-vang* nankingi fegyelmetlen gyülevész hada ellen. Két hadtest indult délnek: egyik Ho-nan-ba, a másik Nanking felé; mindkét helyen eredménytelen volt a Ming-ek ellentállása. *Su-ko-fa* ügyét veszni látva, öngyilkos lett; *Fu-vang*, a Ming-herceg pedig menekülés közben ölte magát üldözői elől a Jang-cze-kiang folyóba. Nankingból a mandzsuk Cse-kiang tartományra törtek; itt is egy Ming-herceg, *Lo-vang* kísérlette meg atyáinak örökségét védelmezni. Sokáig vitézül küzdött ez *Hang-csou*-ban; midőn minden oldalról körülvéetve, a város megtartásához nem volt löbbéreménye, a város falaira lépett és térdenállva kérte az ostromlókat: „Bánjatok velem, a mint tetszik, de kíméljétek népemet; ha nem konzoljátok fel a lakosságot, megadom magam.“ *Lo-vang* önfeláldozása megmentette a várost az elpusztítástól és lakosait a vérfürdőtől.

A Ming-ek hívei még ekkor sem adták fel ügyöket; a déli tenger mellék tartományai, továbbá Kiang-szi és Szü-csuan még sokáig végső erőfeszítéssel ellenszegültek annak, hogy hajukat a meghódolás jeléül megnyírják és varkoesot növeljenek.

Fu-kian tartományban *Tang-vang* herceg lépett fel Ming-császárnak és minthogy *Osing-csi-lung* a khinai hajóhaddal Nanking alól teljes épségben menekült Fu-kian kikötőibe, tekintélyes haderővel állhatott szembe a hódítókkal.

De midőn *Tang* nem volt hajlandó *Osing-csi-lung* feltételeit elfogadni és egyebek közt a kalózvezér fiát utódjává fogadni, sőt egyik barátját meggyilkoltatta; *Osing-csi-lung*

bószúval eltelve iránta, egy másik Ming-hercegehez szegődött. E közben a mandzsu sereg Kiang-szi meghódíttatása után védtelen hegyi utakon elárasztva Cse-kiang-ot és Fu-kian-t *Tang-vang*-ot és *Lu* herceget egymásután legyőzte. *Csing-csi-lung* szeretett volna ekkor a mandzsukkal szövetségbe lépni, remélve, hogy abból majd ő húzza a nagyobb hasznot, „mivel ugymond — a vihartól felzavart vízben reméljük a legnagyobb halat fogni.“ A mandzsu éleslátáson azonban nem volt könnyű kifogni. A vezérek örömmel fogadták ugyan *Csing* ajánlatát, őt magát mindenféle kitüntetésben részesítették, de mikor először személyesen látogatott el hozzájuk, fogságba helyezték és Pekingbe küldték. Fia *Csing-csing-kung*, vagy ismertebb nevén *Kosingu*, ekkor halálos ellenségévé lett a mandzsuknak és a khinai tengerpartokon évtizedeken át veszélyeztette a rendet és a kereskedést.

A milyen mértékben a mandzsuk előrehaladtak, oly mértékben eltűnt az egyetértés a *Ming*-pártiak közt. Kantonban két *Ming*-császár versengett egymással; seregeik úgyszólván a mandzsu hadsereg szemeláttára tették egymást tönkre, úgy hogy a városnak elfoglalása nem került a mandzsuknak semmiféle erőfeszítésbe. Ekkor még egyszer, mint a kialvó mécsnek utolsó fellobbanása, felvillant Dél-Khinában a Mingek szerencséje.

Kuang-szi hegyeiben 1648-ban *Kvei-vang* biztos lábat vett és állítólagos keresztény vezére, *Kien* (*Kin-sizsas*) több győzelmet vett a mandzsukon. A nemzeti önérték felébredt arra a kényszerre, melylyel a hajnyírás és varkocsnövesztés parancsa a legyőzöttekre nehezült. A délvidék hevesebb vérű népe ismét megemberelte magát, 1648-ban Kuang-tung, Fu-kian, Kiang-szi ismét elveszték *Sun-csi*-ra nézve. A mandzsu hadvezérlét és a jól fegyelmezett fegyveresek ekkor állották ki a tűzpróbát; a déli tartományok végleges meghódítása volt a mandzsuknak legnehezebb fegyverténye Khina meghódításában, mert a nemzeti önvédelem csupán itt küzdött egész hevével.

Két év alatt ismét urává lettek a mandzsuk Kantonnak, mely legtovább tartotta magát. Itt az európaiak is segítették

a *Ming*-ek ügyét, sőt *Kosinga*, a kalózkirály is heves harcokat folytatott a mandzsuk ellen. 1650. nov. 26-án esett Kanton árulás következtében az ostromlók kezébe, kik tíz napi rablással és öldökléssel ülték meg a sikert, melynek 100.000 kantoni ember volt az áldozata.

A Ta-csing vagy Mandzsú dinasztia.

(1644-től napjainkig, eddig 9 császárral.)

Szun-csi.

(1644—1661.)

A maig hatalmon lévő dinasztia 1644-től számíthatja trónja megszilárdulását, midőn a gyermek *Sun-csi* Pekingben császárrá kiáltatott ki. *Sun-csi* már gyermekkorában kitűnő tehetségeket árult el és a hivatalos feljegyzések szerint 8 éves korában a császárrá való proklamáltatás ünnepélyességei alkalmával egy nagyobb beszédet mondott el az egybegyűlt nagyok előtt. Nevelője *Ama-vang* alapos nevelésben részesítette őt, melynek alapját a khinai klasszikus műveltség képezte.

Bárha 1650-ben, midőn *Sun-csi* ifjúvá fejlődött és számára hitves után néztek, a mandzsú uralom egész Khinára kiterjedt volt, *Sun-csi* uralkodásának főbb eseményei mégis azoknak a behar-
czoknak történetével függnek össze, melyeknek sikerei a mandzsú-ház uralmát állandóvá tették a Nagy-Középső-Birodalomban.

A birodalom nyugoti részében keletkezett ekkor veszedelem. Az a lázadás, melyet Sen-szi népe *Szi-ngan-fu* körül támasztott, midőn *Vu-szan-kuei* Szü-csuan meghódoltatására vezetve seregét, a városban csekély mandzsú őrséget hagyott, még nem volt nagy jelentőségű; a mandzsú katonák vitézsége és a velük szövetkező városi nép visszaverte az ostromló felkelőket. Annál nagyobb veszélyt támasztott azonban az a követség, melyet *Ama-vang* San-szi-n keresztül egy mongol khánhoz menesztett, ennek leányát nőül kérendő *Sun-csi* számára. Egy mandzsú herezeg volta a követség vezetője, ki nem hordozta kellően szíven az udvarnak abbéli szigorú meghagyását, hogy a tábornokok szigorúan gátolják katonáikat a békés lakosok bántalma-

zásában. Jóakarát és mérsékeltiség volt a vezéreknek kötelességévé téve minden esetben a meghódolt néppel szemközt.

A leánykérő követség Ta-tung-ban, hol *Kiang-czai* khinai kormányzó, a mandzsuk híve, állott az ügyek élén, izgága viseletet tanúsított; a kíséret egyik tagja valamelyik előkelő polgár leányát lakodalmi menetéből elrabolta. Ez a sérelem a khinaiak előtt hallatlan volt; a város népe egyhangúlag követelte a vétkes megbüntetését. *Kiang-czai* is erélyesen követelte a mandzsu hercegtől a bűnös meglakoltatását. De ez megtagadtatott, mert hisza hercege volt a leghibásabb a leányrablásban; mire a kormányzó hozzájárulásával felháborodott nép véres boszút vett a követségen. A herceget gyors lova mentette meg, kísérete azonban az utolsó emberig felkonczoltatott. Ezen tény után Ta-tung kormányzója nyíltan fellépett a mandzsu uralom ellen és *Han* hercegének czimeztetve magát, nagy erélylyel látott hozzá seregének szaporításához. Nagy szerencsével küzdött *Kiang-czai* az ellene küldött mandzsu seregek ellen és két ízben tette tönkre a vele szemközt álló sereget. Az első alkalommal sikerült eselfogással hozta zavarba az ellenség ezreit. Lőporral megrakott szekereket küldött ki ugyanis a táborból; a mandzsuk abban is hisztemben, hogy nagy zsákmány kerül azokban kezükbe, megrohanták a társzekereket, melyektől a kíséret gyors futással menekült, mivel a robbanó anyagokkal telt szekerek ekkor már tüzet fogtak és nemesak sok mandzsunak halálát okozták, hanem rémületet idézve elő a mandzsu seregben, megkönnyítették *Kiang-czai*-nak a győzelmet. Vezérének halála okozta a Szansi-beli fölkelés végét; a harcmezőn egy nyíl találta homlokban *Kiang-czai*-t. Elestére serege megfutott és a mandzsuk ismét urai lettek a birodalom északnyugoti részének. Ugyanekkor Szucsuan-ban egy emberi szörnyeteg, *Szi-vang* (a Nyugot királya) dúlt. Hadat izent ez *Ming*-eknek és *Mandzsuk*-nak egyaránt. Homály fedi azt, hogy miként emelkedett fel a nép vezetőjévé és mely úton tarthatta meg zsarnok tekintélyét a mandzsuk fellépéséig is. Nem tüntette ki *Szi-vang*-ot sem hadvezéri, sem pedig országglási tehetség; egy szeszélyes kényúr volt ő, ki alattvalóinak

lemészárlásában lelte örömét. Ezek hullottak el ártatlanul Csingtu-fu-ban a hóhér bárdja alatt; az épületek, emlékek, állatok és ligetek mind tárgyai valának az ő pusztítási dühének. Legrémitőbb volt azonban az a eszelekedete, amit a mandzsuk közeledtének hírére elkövetett. Nehogy katonái az élethez és övéikhez szerfelett ragaszkodjanak, hanem kellő elszántsággal menjenek a harcba, elrendelte, hogy a seregben levő nők mind legyilkoltassanak. A saját családjának kiirtásával maga adott erre a vérfagyasztó intézkedésre példát, katonáit pedig kecsegtető ígéretekkel bírta rá a történelemben példa nélkül álló kegyetlenségre; több mint 400.000 nő kenezoltatott fel egy napon saját férje által. A mandzsuk csakhamar kezükbe kerítették Han-esung-fu-t, és innét szándékoztak megtámadni *Szi-vang* seregét; azonban ütközetre sem került a dolog, mivel *Szi-vang*-ot egy előrsi csatározásnál a kitünő mandzsu ezéllövő íjjászok egyike leterítette. Halálának hírére pártja minden további küzdelem nélkül szétfoszlott.

Ama-vang, *Sun-csi* gyámja, kitől az ifjú császár csak jót és nemeset látott, kinek kormányja alatt nőtt a mandzsu uralom nemcsak nagyra, hanem népszerűvé is; mert a hódítás nyomában az előbbi elnyomatás és zsarolás helyébe rend lépett, 1650-ben meghalt. Halálakor a kormányzók és főhivatalnokok visszaadták tisztségük jelvényeit az udvarnak és nem voltak hajlandók mástól, mint az immár felserdült császártól azokat ismét elfogadni.

Az ifjú császár e közakaratra engedve, maga vette át a kormányzatot és vezette azt *Ama-vang* szellemében egész haláláig.

Sun-csi is népszerűsége törekedett. Felállította e végből a birodalom legfőbb közigazgatási tanácsát, melynek tagjai napjainkig azzal a kiváltsággal bírnak, hogy a császár előtt bármikor megjelenve a panaszokat előadhassák. A khinai szokásokat, törvényeket változatlanul átvette és az egész közigazgatást is másítlanul meghagyta, miként azt a Mingek szervezték. Azt azonban elrendelte, hogy a legfőbb kormányhivatalok egyenlő számú mandzsukkal és khinaiakkal legyenek betöltve. Udvarának ál-

landó székhelyül Pekinget választotta. *Konfuczius* emlékét tiszteletben tartva, a vizsgálatok szigorúra és a vizsgálók igazságosságára figyelmet fordított és a megvesztegethető vizsgálobiztosok közül 36-ot lenyakasztatott, a többbit Mongoliába száműzte. *Schaal Ádám* jezsuita ebben az időtájban neveztetett ki az udvari csillagászok elnökévé.

A tengerpartokat ez alatt *Csin-csign-kung* kalózkirály, a félelmetes *Kosinga* egyre veszélyeztette; de a mandzsu hatalommal sokáig küzdeni nem volt képes. Kanton ostroma után a kalózhajóraj észak felé vonúlt, bevette Amojt, 1656-ban pedig a Jang-cze-kiang torkolatában fekvő nagy *Czung-ming* szigetet kerítette hatalmába, azt remélve, hogy innét Kiang-nan tartományba (Kiang-szu és Cse-kiang) törhet be. Már-már sikerült *Kosingá*-nak Nanking városát bevenni; midőn 1659-ben a mandzsuk a tivornyázó ostromlókat, kik így készültek egy elhatározó rohamra, meglepték és szétszórták.

A déli tartományok utolsó *Ming* hercege *Kuei-vang*, ki Kanton eleste után Peguba, a mai Birmába futott, hét évi száműzetés után ismét bejött Khinába, hogy a Kuei-esou-i lázadókkal egyesülve, megkísértlte őseinek trónját visszaszerezni. *Vu-szan-kuei* azonban útját állta. Más elbeszélés szerint a birmai király szolgáltatta ki őt a mandzsuknak, kik őt családjával együtt Pekingbe hurezolták, hol mindnyájukat megfojtották.

Miután *Sun-csi* az egész „Közép-birodalom“ háborítlan birtokába jutott, szenvedélyeinek szabad folyást engedett. Egy szép mandzsu hölgy iránt szerelemre gerjedve, ennek férjét az öngyilkos-halálba üzte és ezután az özvegyet maga mellé emelte hitvesül. Nem soká élt azonban kedvencz neje, valamint tőle született fia sem. Szeretteinek halála nagyon elbúsította *Sun-csi*-t; eunuchjai és a palotahölgyek akadályozták meg abban, hogy bánatában eleméssze magát. 1661-ben halálos betegség vett erőt a gyászoló császáron, ki halálóráján jeles tehetségű második fiát jelölte utódjának.

Sun-csi uralkodása alatt történtek az újabbkori európai közlekedések nevezetesebb megnyitó mozzanatai. Az első hollandi

és az első orosz követség járt ekkor Pekingben. Az elsőnek útját *Nieuwhof*, a követség tagja egy becses illusztrált munkában írta le; a hollandiak kereskedésük számára kértek szabadalmat, az orosz követség pedig az 1580—1650-ben elfoglalt szibiriai tartományok ügyében volt a khinai fővárosban. Mind a két követség egy időben, 1656-ban tartózkodott Pekingben, hol tisztességes bánásmódban részesült, de jóformán eredmények nélkül tért vissza küldőjéhez.

K a n g - h s z i.

(1661—1722.)

Nemcsak a jelenleg uralkodó dinasztia legnagyobb császára, hanem az összes khinai uralkodók között a legjelesebbeknek egyike vala *Kang-hszi*. Ő 8 éves korában öröklé búbánatban elhalt atyjának trónját, ezért 14 éves koráig 4 gyám vitte nevében az országlást. Ezek első teendője volt az eunuchokat, kik mindig a khinai dinasztiák bukásának okozói voltak, az udvarból elűzni. Főnökük, kire mindenféle turpisság sült ki, melyet *Sun-csi* alatt elkövetett, fejével lakolt és 4000 eunuch lőn világgá kergetve; egyszersmind törvényt is hozatott, mely megtiltá, hogy ezután az eunuchok bárminemű hivatalt viselhessenek. Ez a törvény éreztáblákra vésve őriztetik és értelmében jelenleg nincs méltóságot viselő eunuch a khinai udvarban.

Kosinga kalózhadával még folyvást nyugtalanítá a tengerpartokat; a császári seregek nem bírván velük, 1665-ben meghagyták a déli tengerpartok lakóinak, hogy 30 lire (15 kilometer) a tengerparttól beljebb vonúljanak. Ezen a 30 li széles partszegetylen azután minden város elpusztított és a népnek halálbüntetés alatt volt megtiltva a földet művelni. Ez a zsarnoki rendszabály megvonta a kalózoktól keresetforrásaikat, a parti városok kirabolhatását, mire azután hamar szétoszlottak; de a kereskedés is nagyon sokat szenvedett ez intézkedés következtében. *Kosinga* kiszorulva a szárazföldről, Formoza

szigetére menekült; onnét a hollandi telepeseket, kik 1630-ban Zeelandia és 1650-ben Providentia erődöt építették, 1662-ben elűzte.*)

1666-ban az egyik gyám meghalt, mire *Kang-hszi* 14 éves korában maga vette kezébe a kormánynak gyeplőit. Gyámjait eltávolította, sőt az egyikét vád alá helyezte és midőn különféle büntényben vétkesnek találtatott, legidősebb fiával együtt feldaraboltatta; míg többi fiai lefejeztettek.

Kang-hszi uralkodásának kezdetén békés idők jártak; 1673-ban a birodalom déli felén azonban komoly zavarok keletkeztek, melyek leküzdéséhez *Kang-hszi* erélyessége volt szükséges. *Vu-szan-kuei*, ki a birodalmat a mandzsuk kezére játszotta és sikeres kormányzásával, valamint a lázadók elleni háborúival a *Ta-csing* dinasztia megerősítésében khinai létére több érdemet szerzett, mint bárki más. ekkor Jün-nan és Kuei-csou tartományok fő kormányzója volt. Hatalma tudatában *Vu-szan-kuei* oly rendszabályokat alkalmazott tartományaiban, melyek a központi kormánynak nem voltak ínyére; ez okból ismételve Pekingbe hívták őt. *Vu-szan-kuei* fia, az akkori idők szokása szerint, mintegy túszerű az udvarban tartózkodott, hol herezegi ezímet viselt és az uralkodó-családból nyert feleséget. *Vu* maga fejedelmi méltóságot viselt. Pekingi látogatása *Kang-hszi* üdvözlésére, mint udvariassági cselekedet illőnek tetszett előtte és hajlandó is volt arra; de fia, ki jól ismerte az ellene növekedő féltékenységet és bizalmatlanságot a császár körül, titkon figyelmeztette erre édes atyját és azt tanácsolta neki, hogy tegyen le a Pekingbe való jövetelről. *Vu-szan-kuei* a császár sürgetéseire öregségével mentegette magát, de midőn *Kang-hszi* két követet menesztett hozzá, hogy a pekingi személyes tisztelgést követeljék tőle, ebből ő azt látta, hogy a mandzsuk udvar vesztére tör; így válaszolt tehát előterjesztéseikre: „jól van, ha oly nagyon unszoltok, elmegyek Pekingbe, de kétszer 40.000 emberrel.“ Ez nem maradt pusztá fenyegetés; alig távoztak el a küldöttek, *Vu-szan-kuei* a mandzsuk öltönyt föl-

*) Lásd *Lóczy*: A khinai birodalom, 340. old.

cserélte a khinai nemzeti viselettel, varkocsát levágta és a khinai szokások gyakorlatát rendelte el. Ezzel proklamálva volt a nemzeti felkelés, mely nagyon népszerű volt a déli tartományokban. Mialatt *Vu-szan-kuei* a lázadást szervezte, fia Pekingben összeesküvést tervezett, melynek célja az volt, hogy az elégedetlenek a khinai újév napján a mandzsu udvari őrséget legyilkolva, a császárt hatalmukba kerítsék. Ekkor fenyegette a mandzsu-házat a legnagyobb veszély, mert ha ez a terv sikerül, az előidézett fejtelenség mellett *Vu-szan-kuei* nemzeti pártja bizonyosan kiűzi a mandzsukat. Az összeesküvők közt voltak az udvar khinai rabszolgái is, kiknek legtöbb okuk volt a panaszra; mégis ezek egyike okozta az összeesküvés felfedezését. Ez úgy történt, a mint igen sok hasonló esetben történni szokott: az egyik czinkos szeretett urát a kitűzött nap előestéjén intette a fenyegető veszélyre. Ez rögtön sietett a hírrel *Kang-hszi*-hoz, kinek elég ideje volt még intézkedni az összeesküvők elfogatása iránt. Rájuk bizonyúlva a dolog, mindnyájan életükkel lakoltak.

Vu-szan-kuei Jün-nan, Kuei-eson, Kuang-tung, Fu-kian tartományokat és Formoza khinai lakóit szövetségeseitül birta; egy mongol herceg — *Dzingiz* khán utóda — is mellé szegődött abban a reményben, hogy ősei uralmát majd visszaállíthatja. A 22 éves *Kang-hszi* azonban vitézül szembeállott a fenyegető vésszel; csekély számú seregét derék vezérekre bízva, mindenek előtt a mongol herceget verte meg, őt magát is foglyúl ejtvén; erre a többi pártos meghódolt. *Vu-szan-kuei* pedig tartományaiba volt kénytelen visszavonulni, hol 1679-ben meghalt. Kuang-tung, Fu-kian kormányzói noha meghódoltak, kivégeztettek. *Vu-szan-kuei* fia még egy ideig küzdött a mandzsuk ellen, de Jün-nan-fu ostrománál látva, hogy minden reménye veszve van, öngyilkossá lőn. Feje Pekingbe hurezoltatott és az egyik kapu fölél lett kifüggesztve, sőt még atyjának tetemei is a fővárosba vitettek s ott elégettetve, hamvai a tartományokban a levegőbe szórattak. 1684-ben Formoza is elfoglaltatott *Kosinga* unokájától. *Kang-hszi* megkegyelmezett a kalózkodó *Csing*-családnak, csupán a mandzsu alattvalók jelvé-

nyét, a varkocs-viselést és a körülnyírott fejet kényszeríté rájuk.

Ez időben nagy földrengések pusztították a birodalom északi részét. 1679. szept. 2-án Pekingben a templomok és a város falai ledőltek és 400.000 ember lelte sírját a romok között. 1680 január 4-én a császári palota leégett, a kár 2,850.000 liángra*) becsültetett.

Miután *Kang-hszi* a belső békét megszilárdította, hatalmát kifelé igyekezett terjeszteni. Az *Olütök* fejedelme a rokon mongol törzseket a *Talé-láma* védelmére egyesíteni törekedett *Kang-hszi* ellenében és már a *Khalka*-mongolokat is, kik *Karakórum* táján az Ektag-Altai hegyláncz körül laknak, meghódoltatta. *Kang-hszi* belátta, hogy a mongol törzsek egyesültéből nagy veszély keletkezhetik birodalmára, annyival inkább, mivel *Galdan*, az *Olütök* fejedelme már is készült ellene.

Ezek a viszonyok a *Kalkha*- és *Olüt*-nemzetségek közti viszálykodásból fejlődtek ki. A *Kalkha*-mongolok már előbb meghódolva a mandzsuknak, régóta háborúskodtak nemesak *Olüt* fajrokonaiikkal, de egymásközt is, mely utóbbi villongásokat szítani *Galdan*-nak érdekében állott. *Kang-hszi* a védnöksége alatt levő *Kalkha* törzset egész tekintélyével igyekezett *Galdan* ellenében oltamazni; emigránsaikat a mandzsuumongol határon megtelepítette és megtagadta kiadatásukat. Hosszú diplomáciai értekezések folytak ezen tárgy felett *Kang-hszi* és *Galdan* kölcsönös követségei és az illető felek között. Belejátszottak ebbe az oroszok Amur-vidéki foglalásaiból keletkező tárgyalások is. *Kang-hszi* egyik vérrokonát küldötte a mandzsuumongol-orosz hármashatárra. Résztvettek ebben *Gerbillon* és *Pereira* jezsuita atyák is, mint tolmácsok. Két év múlva 1689-ben létesült az első orosz-khinai szerződés *Nagy-Péter* czár és *Kang-hszi* között *Nip-csu*-ban (*Nercsinszk*) az Amur mellett. *Kang-hszi* egy fényes küldöttséget intézett ez alkalommal a szibíriai határra; közel 9000 tagból állott ez,

---

*) Egy liáng (tél) értéke körülbelül 6 korona.

köztük voltak ismét *Gerbillon* és *Pereira*. A szerződés 1689. szeptember 3-án iratott alá.

Miután *Galdan* minden *Kang-hszi* részéről nyilatkozó jóakaratot és békés szándékot megvetett, az előrelátó császár megrettenve az orosz-mongol szövetségnek még csak a gondolatától is, végre fegyveres megoldásra határozta el magát, annyival is inkább, mivel *Galdan* már előbb az alkudozások folyama alatt a khinai határon fegyvereseivel betört. Ismerve azonban a khinai nép ellenszenvét a mandzsú dinasztia iránt, jónak vélte a harc színhelyét a birodalom határain kívül helyezni; ezért 1690-ben válogatott sereget indított *Galdan* ellen a mongol földre. Noha *Galdan* néhány veszett ütközet után meghódolt, *Kang-hszi* nem bízott benne és a *Kalkha*-területen tekintélyes haderőt hagyott. Mihelyt *Galdan* megújítá előrenyomulását a *Kalkha*-határ felé, még két, készen tartott hadtestet küldött a *Dolon-nor*-i lapályra, hol személyesen tartott szemlét a mongol-khinai hadsereg felett, egyszersmind hódolatát fogadta az összehívott szövetséges mongol főnököknek.

Kang-hszi császár.

Az elővigyázat helyesnek bizonyult; a Góbi-sivatag által elválasztva *Galdan* biztosítottnak hitte magát a khinai sereg átvezethetésével szemben is. De erre alapítva a szerencsésjét, nem szűnt meg sértést sértésre halmozni a császár irányában. Midőn *Kang-hszi* egyik követe, ki urának levelét vitte a sivatagon keresztül *Galdan* halálos ellenségének, Hámí közelében *Galdan* egyik portyázó csapata által kifosztatott és meggyilkoltatott, vége szakadt a hosszú éveken át mérsékletet tanúsító *Kang-hszi* türelme. Egy gyönyörű levélben szemére vetette

Galdan-nak gaztetteit; tudatta vele, az elfogott levélre hivatkozva, hogy legyilkolt követe ép az ő érdekében utazott *Ozevang-Rabdan*-hoz,*) hogy őt *Galdan* elleni háborús terveiről lebeszélje, sőt eltiltsa. *Kang-hszi* felszólítja levelében *Galdan*-t, hogy járuljon hódolattal és megbánólag elébe, ellenkező esetben fegyveres kézzel fog elégtételt venni az elkövetett sérelmekért.

Feleletül *Galdan* szövetségesei után nézett. A mongol törzseket *Kang-hszi* ellen izgatta, segílyt kért az oroszoktól is, sőt a mohamedán vallás hívéül nyilatkozatva magát, Turkesztán és Khina muzulmánjait is pártjába igyekezett vonni.

Kang-hszi erre nagy előkészületeket tett, biztosította magának a *Korczin*-mongolok barátságát és Sen-szi határain hatalmas sereget gyűjtött. Csak 1696-ban végezte be az előkészületeket a *Galdan* ellen indítandó hadjáratra; Pekingben, a lámpák ünnepélyén**), fényes ünnepélyességek közben a nép szemeláttára vendégelte meg a sereg tisztjeit; azután az ég templomában áldást kért a Mindenhatótól vállalkozására. Jól felszerelt hadseregét két testben küldé a kiirtandó ellenség ellen. A keleti hadtestet *Kang-hszi* maga vezényelte; a nyugolinak, melynek feladatául az tüzetett ki, hogy a Góbi-sivatagon keresztül Nyugot-Mongoliába, *Galdan* szülőföldre hatoljon, *Fe-jan-ku* volt a vezére.

Gerbillon ekkor is a császár kíséretében volt és tőle egykorú hí leírását nyerte az európai történetirodalom nemesak a hadjáratnak, hanem az átutazott vidékeknek is.

Iszonyú emberáldozatba került a nagy embercsoportoknak átvezetése a terméketlen sivatag széles térségein. Kuku-khoto és Kobdó közt *Fe-jan-ku* 3 hónapig volt az úton és az első 35.600 emberből már csak 10.000 maradt harc-képes, mire a *Tula* folyóhoz eljutott és a *Csoumodo* nevű mongol

*) Ez *Galdan* unokafivére volt, kinek testvéröccsét az *Olüt-ök* nagyratörő vezére még pályájának kezdetén leszúrt vala és a rokongyilkosság bűneért Lasszában járt a *Tálé-láma* előtt vezokelni.

**) A khinai újév 15-ik napján.

tanyahelyen megerősített táborot vert. *Galdan* sokáig keresett magának szövetségest, de nem akadva ilyenre, csekély erejével is megtámadta az első khinai hadtestet; mert csupán az ezen vett győzelem nyujthatott neki reményt az útban levő többi 3 hadtest (mert a Góbi szélén a könnyebb átvezetés céljából az egész hadsereg négy részre osztatott) leküzdésére. Elhagyta tehát *Kobdó*-i várát és reá ütött a *Csoumodo*-nál táborozó khinai hadtestre. Ebben oly nagy volt már ekkor az élelemhiány, hogy a vezérek visszavonulásról kezdtek tanácskozni. Nagyon óhajtott esemény volt tehát *Galdan* támadása. Kemény, elkeseredett küzdelem fejlett ki itt; a csatában a jól begyakorolt khinai hadsereg győzött.

A további siker ez után az ütközet után nem lehetett kétséges *Kang-hszi* részére. A szorongatott *Galdan* egyezkedni kívánt a császárral, azonban ez személyes meghódolását kívánta és 70 napot tűzött ki megfontolásra. Ezen idő alatt 1697-ben *Galdan* meghalt és *Kang-hszi* ekkép legveszélyesebb ellenségétől megszabadult.

Élete alkonyán *Kang-hszi* még a lázongó Tibetbe küldött seregeket. Tibet még 1640-ben, tehát, Khinának végleges meghódítása előtt került a mandzsuk főurasága alá. Ekkor *Budhá*-nak 56-ik inkarnációja, a 2-ik lasszai főpap, ki *Táléláma* czimét viselte (névszerint *Ga-uong-lo-zong-gnia-czo*), ajándékokat küldött az uralkodó mandzsuherczegnek és megjósolta neki, hogy utódai Khina urai lesznek. *Sun-csi* ezért hálából, midőn Pekínget elfoglalta, Tibetet örökre a Tálélámának ajándékozta, de azon kikötéssel, hogy a császárnak joga legyen Tibet ügyeit szemmel tartani. A tibetiek e miatt később lázongani kezdtek, úgy hogy *Kang-hszi* uralkodásának 47-ik évében kénytelen volt megfékezésükre haderőt küldeni. *Desgodins* *) abbé szerint 1708-ban *Lo-jong-je* mandzsuhadvezér csak 800 emberrel indult Tibetbe. *Ta-czien-lu* előtt a *Ta-tu-ho* folyón ő verette a most is meglevő lánczhidat, melynek 13 lán-

*) *Desgodins G. H.*: La mission du Tibet, Paris, 1872.

ezát az akkori 13 tartomány szolgáltatta. *Lo-long-je* azon az úton sietett Tibetbe, melyen ma is a főközlekedés jár. 1714-ben Lassza meghódolt neki és azóta a tibetiek hűbéresei a pekingi udvarnak. 1717—21-ben az *Olüt*-ok Lassza területére is betörték, *Kang-hszi* seregei azonban csakhamar kiűzték őket onnét.

Kang-hszi vadászat közben meghűtven magát, 1722. decz. 20-án 69 éves korában halt meg, miután 60 évet töltött a trónon.

Nemcsak mint hadvezér tűnt ki, hanem mint szerencsés szervező is. Bölcsességét, kormányzói ügyességét utódai nem győzik eléggé dicsérni; tervait erélyesen vitte keresztül, a szerencse is kedvezett neki minden vállalkozásában. A birodalom határait csaknem a *Kublai* által bírt terjedelemig terjesztette ki. Vállalatainak sikerét bizonyára felvilágosodott és önálló cselekvéseinek lehet tulajdonítani. A jezsuiták befolyása neveltetésébe lényegesen kifejté benne az önálló gondolkozást, a tiszta ítéletet és embereinek jó megválasztásának tehetségét.

Az első jezsuita hittérítők a 16-ik században jelentek meg Khinában; mindnyájan tudományosan képzett férfiak valának, különösen *Ricci*, *Schaal*, *Verbiest*, kik síma modorokkal sok barátokra és pártfogóra találtak az előkelők és a befolyással bíró emberek közt; ezek egyengették útjaikat a császári udvarban. *Sun-csi* császár *Schaal*-t igen kedvelte és miután a naptár revíziója kedve szerint sikerült, a csillagászok főnökévé nevezte ki őt. *Verbiest* segédje volt *Schaal*-nak és hihető, hogy *Kang-hszi* még gyermekkorában megszerette atyjának udvarában az idegen tudósokat. A négy gyám régensége alatt *Schaal* és *Verbiest* üldöztetésnek voltak kitéve és *Schaal* a hosszú bebörtönöztetésnek esett áldozatul. Mihelyt azonban az ifjú császár maga kezdett kormányozni, *Verbiest* visszahívatott. *Kang-hszi* uralkodása alatt *Verbiest* és társai folyvást a császári udvarban voltak; mint a császár meghitt emberei nagy tekintélyvel bírtak és kiváltságos helyzetüknek köszönhetjük az első pontos ismereteket, melyek Khina belsejének földrajzáról és intézményeiről hozzánk

eljutottak. *Kang-hszi* a jezsuiták által készítette el a birodalom térképét. *Bouvet, Régis, Jartoux, Frideli, Cardoso, De Turtre, De Mailla* és *Bonjour* bízáttak meg e nagy munkával. 10 évi utazás és munka eredményeül (1708—1718) keletkezett azon térkép, mely jelenleg is minden Khináról megjelenő térkép kútfejéül szolgál és a khinaiak előtt is nagy becsben részesül. *Kang-hszi* kedvelt jezsuitái körében beavattatta magát a matematikába és csillagászatba; de e mellett a khinai klasszikusokat is szerette: irataikat jegyzetekkel, magyarázatokkal látta el és maga is irt politikai, erkölestani munkákat, sőt költeményeket is. Irodalmi működése egy nagy mandzsu-khinai szótár és a kanoni könyvek mandzsu nyelvre való lefordításában hagyott maradandó emléket nevérol.

Jung-csing.

(1723—1735.)

Negyvenöt éves korában akadály nélkül lépett atyjának halála után a trónra. Országglását az igazságügy és adótörvények revíziójával kezdte meg; elrendelte, hogy a halálos ítéletek háromszor terjesztessenek a császár elé, hogy a földadót a tulajdonosok fizessék. A földmívelés buzdítására meghagyta, hogy a kerületek előljárói évenként egy-egy földmívelőt, — kit a kerületben a legerényesebbnek tudnak, — hozzá küldjenek; ezeknek a legalsóbb rangfokozatot adományozta. Az elaggott férfiak és nők számára menházakat alapított, megjutalmazta azokat az özvegyeket, kik többé nem mentek férjhez, valamint azon férfiakat is, kik szüleik fenntartása miatt nem nősültek meg.

Jung-csing császár.

Jung-csing a jezsuiták ellen szigorúbban viselkedett atyjánál, ki megengedte nekik, hogy a keresztény vallást szabadon hirdessék és templomokat építtessenek. *Jung-csing* visszavonta ezt az engedélyt; Pekingben meghagyta ugyan a jezsuitákat a csillagda élén és missziójukat sem zavarta, a birodalom belsejéből azonban a hittérítőket Kantonba küldette. A jezsuiták és a többi térítő szerzetes-rendek közt kitört czivódás volt ezeknek az intézkedéseknek a főoka. Midőn a pekingi jezsuiták panaszkodtak *Jung-csing* bátyja előtt társaik üldöztetése felett, ez így felelt: „Mi nem megyünk át hozzátok vallást tanítani; czivódásaitok és szokásaitok ártanak nektek leginkább . . . Ugyan mit mivelnétek ti otthon, ha mi egy sereg budhista papot küldenénk át hozzátok . . . ?”

Még jelentékenyebb világot vet a keresztények irányában gyakorolt eljárásra azon hosszú beszéd, melyet maga *Jung-csing* intézett a kérvényező jezsuitákhoz: „Atyám, a boldogult császár, miután negyven évig tanított, engem választott fivéreim közül utódjául. Legfőbb czélom az ő utánzása és az, hogy az ő kormányozási módszerétől semmiben sem térjek el. Fu-kian tartományban az európaiak törvényeinket megszegni szándékoztak és népünknek ártalmára voltak. A főhivatalnokok híven tudtomra adták az eseményeket. Nekem kötelességem a rendetlenségen segíteni. Ez a kormányozáshoz tartozik, mely reám van bízva. Most nem volna szabad úgy cselekednem, mint szoktam vala, midőn még csupán hercegem valék. Azt mondjátok, hogy a ti törvényeitek nem hamisak. Elhiszem; hiszen, ha azt gondolnám, hogy hamisak, mi sem gátolná, hogy templomaitokat elpusztítsam és titeket kiűzzelek a birodalomból. Az a hamis tan, mely a jó erkölcs terjesztésének álarcza alatt a lázadás szellemét hinti el. De ugyan, mit szóljátok, hogyha én küldenék országotokba egy sereg lámát azért, hogy vallásukat hirdessék? Ugyan miképen fogadnátok őket?”

Limatou (Ricci) Van-lí uralkodásának első évében jött Khinába. Nem szólok arról, hogy a khinaiak mit tettek akkor, mert nem vagyok érte felelős. De akkor kis számban

voltatok. Valójában csak egy-kettő volt itt közületek; nem voltak akkor híveitek, sem templomaitok valamennyi tartományban. Csak atyám korában épültek a templomok és terjedt el gyorsan vallástok. Elég tisztán láttuk mi akkor is a dolgot, de nem szólhattunk semmit. De ha atyámat képesek is voltatok behálózni, ne remélnétek azt, hogy engem is hasonló módon megcsaltok. Ti azt kívánjátok, hogy a khinaiak valamennyien keresztényekké legyenek, amint azt hitetek követeli; jól tudom azt! De mi legyen akkor mi belőlünk? Nem lennénk-e akkor mi csupán a ti királyaitok alattvalója? A megkereszteltek úgy is már csak előttetek hódolnak és háborús időkből csak is a ti szavatokra hallgatnának. Tudom azt, hogy mi most még nem félhetünk tőletek; de hogyha majdan idegen hajók ezrével, tizezrével érkeznek, akkor baj keletkezhetik reánk.

Khina északról az oroszok birodalmával határos, a mi nem kicsinylendő; délre ott vannak az európaiak és királyságaik, melyek még erősebbek; nyugoton pedig ott áll *Cze-vang-Rabdan*, kit határai közt tartani kívánok, nehogy Khinába lépve, nekünk zavart okozzon. *Lange, Ismaloff*-nak, a császár követének kísérelője, engedélyt kért arra, hogy az oroszok kereskedelmi faktoriákat állíthassanak valamennyi tartományban. Kérése megtagadtatott és csupán Pekingben vagy a határon *Kiaktá*-nál és a Khalka-földön engedtetett meg nekik a kereskedés. Azt megengedem nektek, hogy itt és Kantonban, a míg éltek, megmaradjatok és nem lesz okotok panaszra; ha azonban valaki elmozdul onnét, kilíttlak benneteket Kantonból is. Nem akarom, hogy egyiktek is a tartományokban járjon. Császári atyám jó tekintélye sokat veszített a litterátusok közt annak a leereszkedésnek folytán, melylyel nektek megengedte, hogy megtelepedjete. Ő maga sem volt képes bölcsseink törvényein valamit változtatni, én sem fogom tőrni, hogy legkevésbé is szemrehányás érje e tekintetben országlásomat. Ha majd fiaim és unokáim lépnek a trónra, ők azt tehetik, a mit jónak látnak. Nekem épenséggel közömbös az, a mit *Van-lí* értetek cselekedett.

De nehogy valamiképen az én közömbösségemből azt vonjátok le, hogy én elnyomni kívánlak benneteket: tudjátok, miképen viselkedtem trónörökös koromban javatokra. A mit most teszek, azt mint császár cselekszem. Egyedüli vágyam a birodalmat jól kormányozni. Erre törekszem reggeltől estig. Még gyermekeimet és a császárnőt sem látom naphosszat, hanem csupán azokat, kikre a nyilvános ügyek vezetése van bízva. Ez addig fog tartani, míg a három évi gyász ideje tart. Ha ez letelik, akkor talán képes leszek gyakrabban látni benneteket.“*)

Jung-csing nem volt a keresztények fanatikus üldözője, de félt a jezsuiták befolyásától; kitűnő tehetségeiket, erényes életüket bámulta és midőn 1730-ban a földrengés pekingi házukat romba dönté, 1000 liángot ajándékozott annak felépítésére.**)

Sokat szenvedett ebben az időben különösen Csi-li, San-szi és Sen-szi népe az árvizektől is; az árvizek nagy éhséget idéztek elő és a szűkölködők tömegesen vonultak Pekingbe. *Jung-csing* egész erejét arra fordította, hogy a nyomort enyhítse. A déli tartományokból államköltségen nagy mennyiségű rizst hozatott és azt ingyen kiosztatta a szegények közt. Volt idő, midőn csupán Pekingben nem kevesebb, mint 40.000 ember nyert naponként táplálékot.

Jung-csing uralkodása békében telt le; csupán Tibetben gyűlt meg a baja egy belső forradalommal, melynek leküzdése azonban csak utódjának idejében történt meg.

---

*) *Boulger*: History of China, 2. kiad. I. köt. 650—653. old. *De Mailla* után.

**) Ez volt a legborzasztóbb földrengés, melyet a kínai évkönyvek följegyeztek. 10 napig, 1730. szept. 30-tól okt. 10-ig tartottak a rázkódások; 100.000-nél több ember pusztult el a főváros vidékén. A föld számtalan helyen megnyílt, a hasadékokból vastag füst (inkább por), vagy pedig fekete víz (iszap) tört elő. A babonás nép leirhatatlan rémülettel velt eítelve. Még a császár sem mert palotájában maradni, hanem sátorokban tanyázott egész családjával.

Még a *Juen-ming-juen*, a fényes császári kéjlak is, melyet *Kang-hszi* a jezsuiták tervei szerint építtetett, lakhatatlanná vált.

Kien-lung.

(1735—1796.)

E császár hosszú uralkodása folytonos harezokban telt le, melyeket nagy birodalmának különböző részeiben keletkezett lázadások és Belső-Ázsia népmozgalmai idéztek elő.

Váratlanul érte *Jung-csing* hirtelen halálakor a 25 éves *Kien-lung*-ot a császári méltóság, minthogy ő nem lévén császárnőnek a gyermeke, nem számított a trónra, hanem a tudományos pályán telt öröme. Mi sem jellemezte jobban az ő józan ítéletét, mondhatjuk mély bölcsességét, mint önvallomása, melylyel trónralépésekor beismerte, hogy ő inkább a toll és a tudományosság embere, s mint ilyen, az uralkodás mesterségéhez nem ért. Első intézkedése volt, hogy négy régenst nevezett ki maga mellé, kik őt a kormányzás gyakorlatába bevezessék; nehogy azonban ezek elhatalmaskodjanak, csupán csak a gyász éveire, melyeket a törvény az atya-császár halálára előír és a melyeket ő négy évre terjesztett ki, korlátolta hivataluk tartamát.

Uralkodásának 10 első éve események nélkül telt le; az önkéntes gyámság alatt álló császár idejét léha mulatságokban töltötte, melyeket az ismét kegyébe jutott misszionáriusok eszeltek ki számára. Automaták szerkesztése és festmények voltak e kegyeltető eszközök. *Castiglione* és *Attiret* festők palotájában állították fel műtermüket, sőt *Attiret* abban a szerencsében is részesült, hogy *Kien-lung* arczképét megfesthette; ez olyan jól sikerült, hogy a művészt udvaronezui közé akarta emelni, a mitől azonban a jezsuita atya csaknem babonás félelemmel szabadkozott. *)

Kien-lung uralkodásának első decenniumából egyedüli derék és a következő események fejlődésére üdvös intézkedése volt atyja által száműzött rokonainak visszahivatása. *Jung-csing* félve a mandzsu trónalapítótól leszármazó mel-

*) *Boulger*: History of China. 2. kiad. I. 669. old.

lékág tagjaitól és gyanakodva ellenük, hogy ellene törő fivérei-
vel tartanak, egész nemzetségüket annak fejével, *Szurniamá-*
val száműzte. Okot erre leginkább az adott, hogy ezek felvették
a keresztséget. *Szurniamá* 1725-ben nélkülözések követke-
ztében halt el. Mihelyt *Kien-lung* átvette atyjának örökségét,
azonnal haza hívta a száműzetésben sínlődő fejedelmi ivadéko-
kat és visszahelyezte őket rangjukba. Hálával eltelve jóltevőjük
iránt, a visszahívott hercegek későbbi harczaiban hív vezérei
lettek; a közvélemény pedig állandó rokonszenvével illette a
császárt, ki ily kegyes cselekedettel kezdett uralkodni. Nem-
sokára azonban a közép-ázsiai események vonták magukra
Kien-lung figyelmét, hogy azután egész uralkodásának folya-
mán át tárgyat adjanak a legtudományosabb khinai császár
buzgalmának. *Jung-esing*, ki már megemberesedett korában
jutott a trónra, főfigyelmét tulajdonképeni alattvalóinak jóvol-
tára fordította. Konzervatív eszmék, békeszeretet és nyugodt,
rendes országlás valának az ő vezérelvei; a mi birodalmának
határain kívül történt, az kevésbbé érdekelte őt. Habár *Kang-*
hszi a mongol törzsek felett és Lasszában megalapította is a
khinai trón tekintélyét és befolyását, az még megszilárdítottnak
távolról sem volt nevezhető. Az *Olütök*-ök fejedelme, *Oze-*
vang-Rabdan még ellensége volt a Mandzsú-háznak és
Kang-hszi utolsó éveiben neki kedvezett a hadiszerencse a
khinai seregekkel szemben. *Jung-esing* semleges viselkedése
minden iránt, a mi birodalmának határain túl történt, elejtett
minden sikert, a mit atyja oly nagy áldozatokkal Közép-Ázsiá-
ban kivívott.

A khinai védnökség alatt álló északi mongol törzsek
sokat szenvedtek *Oze-vang-Rabdan* és fiának, *Galdan-*
Csireng-nek uralkodása alatt, kik Dzungáriában, a Tien-sán
hegységben biztos lábat vetettek *Kang-hszi* halála óta.
Ezek a fejedelmek kiterjesztették hatalmukat a lázadások és
fajlháborúk tradícionális fészke, *Kasgária* vagy a *Kis-Bokhara*
felett is, melyet *Csireng* négy kormányzó közt osztott meg.

Csireng halála után megkezdődtek ismét a zavarok

Dzungáriában és Kis Bokharában. *Csireng* törvényes utódát, a meghalt főnök egyik idősebb féltestvére a lámák segítségével elfűzte és *Dardsa* néven bitorolta Dzungária fejedelmi székét. Véres harcokat küzdött *Csireng* unokájával *Davacz*-czal, kit *Amurszana*, a *Khoitok* főnöke, segített. Kezdetben *Dardsa*-nak kedvezett a szerencse; ellenségeit a kirgizekhez futamította. De ezek segítségével azután mégis csak kiverték *Dardsa*-t Dzungáriából és *Davacz* elfoglalhatta örökségét. *Amurszana* az Ili folyó mellékén telepedett meg és királyi szomszédja kívánt lenni *Davacz*-nak, vazallusa helyett. Ebből természetesen fegyveres czivódás támadt, melyben *Amurszana* húzta a rövidebbet és Khinába futott panaszkodni a császár zsámolyához.

Aligha nyújt vala *Kien-lung Amurszana*-nak segedelmet, hogyha ugyanakkor *Davacz* hódoló követei nem érkeznek Pekingbe és uroknak barátságos érzületét oly módon nem fejezik ki, mely csak egyrangú fejedelem részéről van megengedve. *Kien-lung* erre árulónak nyilvánította *Davacz*-ot és elhatározta, hogy őt fegyverrel alázza meg. Nagyban közreműködött ennél az eltökélésnél az, hogy Khina határai, különösen Kan-szu-ban, ismét sokat szenvedtek a nomád hordák portyázásaitól.

Kien-lung egy 150.000 főre menő jól felszerelt sereget állított ki, ebben *Amurszana*-t „nagy tábornok“ czímmel vezérül alkalmazta; a fővezérletet azonban *Pan-ti* nevű legderekabb mandzsú tábornokára bízta. A hadjárat tervét maga intézte, miként emlékirataiban mondja: „...noha a nagy távolság miatt nem is mehettem személyesen a csatába, mindazáltal résztvettem abban. Mintha csak sakkjáték lett volna előttem, én magam rendeztem el az alakokat és én intéztem minden mozdulatot.“

Öt hónapig utazott a hadsereg a sivatagon keresztül a háború színhelyéig. Ili-be érkezve 1755-ben *Davacz*, úgy szólván, ellenállás nélkül veretett le; ő maga a pekingi fogságba került, a hol börtön helyett czímek és évdíj tűrhetővé tették vesztéseit.

Amurszana, ki birtokba vette Dzungáriát, nem okúlt *Davacz* sorsán. A khinai hadsereg zöme a rend helyreállítása után hazatért, csupán *Pan-ti* maradt vissza egy csekély helyőrséggel, inkább *Amurszana* hatalmának biztosítására, mintsem hogy felette őrszemül szolgáljon. Mindamellett *Pan-ti* jelenléte szálfka volt *Amurszana* szemében és méltóságában vélte magát megsértettnak a khinai csapat ellenőrzése által. Miután önhiittségét hadiszereencséje mindjokban fokozta, különösen, mikor barátját és hívét *Khodsa Barhanuddi*-t Kásgár és Jarkand birtokába helyezni sikerült, nyíltan kifejezést adott elégületlenségének, melynek hírére *Kien-lung* őt Pekingbe idézte. Erre *Amurszana* árulóan rajta ütve *Pan-ti*-n, az utolsó emberig felkonezolta a khinai őrséget. Sem *Pan-ti*, sem a többi tiszt élete nem lőn megkímélve. E gatzett után magát a puszták khinai járom alóli felszabadítójának nyilvánította és sikerült körébe gyűjteni a szabadság iránt lelkesedő rokon törzseket.

Kien-lung egy perczig sem habozott *Amurszana* árulását megtorlani. Az udvari konzervatív békepárt tanácsainak ellenére szervezte az *Amurszana* ellen küldendő csapatokat és meghagyta nekik, hogy élve vagy holtan kerítsék meg a lúzdó *Amurszaná*-t.

A khinai fegyvereket a második expediezióban is szerenese kísérte. Kezdetben ugyan az ügyetlen vezérek egyenetlensége és tétova intézkedései nagyon kevésé vitték előre az ügyet és *Kien-lung* közel volt ahhoz, hogy hadseregét saját határai közé visszaűzette lássa, midőn egy tiszt, *Usao-hoei* Kan-szu-ban a szétvert sereg maradványait összegyűjtve, sikerrel ment a határ védelmére.

Usao-hoei fővezérré kinevezetve, 1757-ben az ő vezetése alatt új csapatok utaztak át a pusztán Ili felé. *Amurszaná*-t elhagylák szövetségesei, ő mindent elvesztve, másodízben is a kirgizeknél keresett menekvést. Az üldözők azonban nyomában voltak a kirgiz földön is, hol meghódoltatták a kiválóbb kirgiz nemzetségeket. *Amurszana* mindamellett nem került a khi-

naiak kezébe, mert a legyőzött kirgizektől orosz területre menekült, hol rövid idejű bujdosás után valami járványnak esett áldozatul. Még holttestét is kiadatni kívánták a khinai tábornokok; de megnyugodtak, midőn az orosz tisztek bizonyították, miszerint vallásuk megtiltja, hogy a halál után is ellenséges érzületet tápláljanak valaki iránt. Még jobban megnyugodtak azonban *Kien-lung* küldöttei, midőn az oroszok megmutatták nekik *Amurszana* holttestét és azt a bizonyosságot vihették hírül Pekingbe, hogy népszerűsége miatt félelmetes ellenségük csakugyan lejátszotta szerepét.

Osao-hoei győzelme után, noha a békepárt, erélyesebben, mint valaha, a császári trón tekintélyének helyreállítása után a seregek visszavonását tanácsolta, *Kien-lung* Dzungáriát és Ilit, mint közvetlen birtokait tekintette. Kormányzatukat azonban benszülött főnökökre bízta, khán ezímmel ruházva fel őket. Négy khán közt volt az újonnan szervezett birtok felosztva, a kik azonban nem feleltek meg a hozzájuk fűzött várakozásnak. A rendszeres közigazgatásnak még fogalmaival sem bírván, tovább is mint zsarnokok állottak alattvalóik élén, hozzá engedetlenségükkel is a khinai tábornokoknak még mindig komoly aggodalomra adtak okot az új foglalások békéjét illetőleg. A Tien-sán déli lábánál elterülő Kasgária, hol még mindig *Amurszana* pártfogoltja, *Barhanuddin Khodsa* volt az úr, készséggel fogadott be mindenkit, kinek az ég hegyein túl meggyűlt a baja a khinai hatóságokkal. *Barhanuddin* mindeddig elmulasztotta hódolatát tolmácsolni *Kien-lung*-nak, a mire, a khinaiak nézete szerint, mint az elfoglalt Dzungária egykori híbérese, kötelezve lett volna; sőt ezzel ellentétben nagyon is kevésé iparkodott a khinaiak barátjául feltűnni; utoljára bátyjával leölte azt a követet, kit *Osao-hoei* a békés viszony megkezdése végett hozzá küldött. Evvel aztán el volt döntve *Barhanuddin* házának sorsa is; ugyanazon sereg, mely kevésé ezelőtt Dzungáriát meghódította, most megerősítve Kasgáriába tört és minden nagyobb erőfeszítés nélkül elfoglalta városait, melyekben a népet megkímélő khinai tábornokot a lakos-

ság örömujjongással fogadta. Erre a két *Khodsa*-fivér átfutott a Pámir magas hegylánczain túl fekvő *Badaksán*-ba.

Oly nagy volt azonban a khinaiak győzelmes fegyvereinek tekintélye, hogy *Badaksán* fejedelme nem merte őket befogadni országába, sőt, hogy megnyerje a khinai tábornokok tetszését, meggyilkoltatá őket s ajándékkul küldé fejeiket a győzőknek. Mint előbb *Amurszana* futásánál, itt is *Fu-ta* tábornok volt a menekülő kasgári seregek fürge lábú üldözője; egész fel a Pámir magaslatai közé követte őket és a *Szirikol* tava vidékén vett döntő győzelmet a *Khodsa*-hercegeken; közülök csak *Szarimszak* menekült meg, ki őse vala a későbbi *Khodsa* kalandor vitézeknek. A khinaiak e szerencsés fegyvertényei megállapították a *Mandzsú*-ház uralmát Turkesztánban is. Belső-Ázsiában a Tien-sán körüli *Nan-peh-luh* állam valamennyi néptörzsekkörközvetlen alattvalója lőn a császári trónnak. *Khokand* szultánja is indítatva érezte magát, hogy *Kien-lung*-nak hatalmát elismerje és hűbéresének vallja magát. Ötven év folyásán át ezentúl *Khokand* szabályszerűen lefizette Kasgárban évi adóját. *Khokand* példáját azután követte valamennyi apró kirgiz khán is. Nemsokára az örökös csetepaté helyébe Belső-Ázsiának legnyugtalanabb vidékén béke és rend állott be. *Csao-hoei* értett nemcsak a fegyverhordozáshoz, hanem a jó kormányzathoz is. Az Ili mellékén ő vetette meg *Huei-juen-csöng* (*Kuldsa*) város alapját; a termékeny, de néptelen Dzungáriát khinai bevándorlókkal és deportáltakkal népesítette be; a városokat khinai helyőrséggel látta el; a pusztán át ide vezető országúton postaállomásokot és lóváltókat állított fel. A közigazgatás egy vegyes mohamedán és khinai tisztviselőkből álló tisztikarra bízott; minden tartomány főhelyén amazok élén a *Hakim beg*, az utóbbiak felett a khinai *Ambán* állott. Meghagyta lehetőleg a meghódolt nemzetek szabadságát, szokásait és tökéletes vallási szabadságot engedett nekik. *Ili*, vagy ismeretesebb nevén *Kuldsa*, ekkép központja lett a khinai császár belső-ázsiai birtoklásainak; de még egy egész század folyt le, míg a khinai hatalom biztos lábat volt képes itt vetni és tartós nyugalommal megállított rendet létesítenie sikerült.

Csao-hoei 1760-ban tért haza a szerencsés belső-ázsiai hadjáratból. A császár nagy pompával és kitüntetésekkel fogadta hadvezérét, kinek kormányzási tehetségei nem állottak megette stratégiai képességeinek. *Kien-lung* 10 lire elébe ment Pekingből a győzőnek, azután diadalmenetben vonúlt be vele a khinai metropolisba.

Kien-lung belső-ázsiai elfoglaltsága közben még egy nevezetes esemény ment végbe, mely az új-kori történetben példa nélkül áll. Ez a Volga melléki *Turgut*-mongolok bevándorlása vala *Kien-lung* birtokaira; vagy inkább e hatalmas törzs visszaszökése az oroszok uralma alól a régi hazába. Ez az újabbkori népköltözés több mint 2500 kilométernyi távolságon keresztül csaknem szemünk előtt álló képét adja azon régi népvándorlásoknak, melyek a mi történetünk kezdetén Pannónia lapályait kelet felől elérték.

Még *Kang-hszi* idejében, midőn *Oze-vang-Rabdan*, az *Olüt*-ok zsarnok királya, hatalmának tetőpontján állott és arra törekedett, hogy a Dzungáriával szomszédos törzseket valamennyit járom alá hajtssa, a *Turgutok*-nak is egy vitéz főnökük volt, *Ajuka*. Ez azonban belátta, hogy csekély népével a hatalmas szomszédot nem tartóztathatja fel és többre beesülve a függetlenséget egy zsarnok úr alatti fényes szolgaságnál, titokban új hazát keresett magának; nagy körültekintéssel kémlelt ki ilyet a Volga vidékén és midőn *Oze-vang-Rabdan* az utolsó csapást akarta reá mérni, hű népével felkerekedett, átlépte az orosz határt és a *kirgiz* pusztákon keresztül vonúlt a Volga füves térségei felé. Nagy volt az ijedelem *Orenburg*-ban az orosz kormányzó körében a nagy sokaság közeledtének hírére, de esakhamar örömmé változott az, midőn meggyőződtek a vándorlók békés szándékai felől.

A Volga és Jaik (Ural) folyó köze lett *Ajuka* népének hazája, ahol 50 éven keresztül hű alattvalója maradt a fehér ezárnak. Egy félszázad után *Kien-lung* győzelmeinek híre gyorsan elterjedt a pusztáknak sokat utazó nomádjai közt. Az orosz hivatalnokok keményen szerezték a *Turgutok*-at és

fiákat sűrűn vitték kozák ezredeikkel a csatába; a khinaiak sem mulasztották el, hogy *Oze-vang-Rabdan* ellenségeit a dzungáriai hadjárat kezdetével barátságosan vissza ne hívják régi hazájukba. Mindez felkeltette a *Turgutok*-ban a honvágyat. Mikor egyszer az orosz tisztviselők *Ubacsa* főnöke *Ajuka* unokájának fiát túsúl elhűrezolta, megérett bennük a visszautazás elhatározása. 1770 végén 100.000-en minden jószágukkal együtt oly hirtelen indultak vissza régi hazájukba, hogy az utánuk küldött kozák csapatok őket többé el nem érték. Nyolcz hó telt el, míg az utat visszafelé megtették. Nagy fáradoalmak közt és mindenből kifogyva érkeztek a *Turgutok* *Bogdo Khán* vagyis a khinai császár birodalmának határaihoz.

Méltán tölté el belső örömmel és büszkeséggel *Kien-lung*-ot ez az esemény, mely körülbelül 30.000 családdal szaporította meg alattvalóit. A *Turgutok* termékeny térségeket nyertek tőle tanyahelyül nyájaik számára. Ennek a nevezetes költözésnek leírását pedig több nyelven vésték egy kőtáblára, mely ma is megvan Pekingben.

Nemesak Belső-Ázsiában hordoztatta meg *Kien-lung* fegyvereit: apró belzavaroknak rendbehozásán kívül még *Santung* tartományban és birodalmának délnyugoti részeiben voltak komolyabb események, melyek a császári seregeknek kemény munkát adtak.

A *Miau-cz* törzsek, melyek Kuei-csou hegyei közt még maig is függetlenül élnek, *Kien-lung* trónraléptekor *Hu-nan* és *Szü-esuan* tartományokban is még teljes szabadságot élveztek. Azok a csatározások, melyek a szomszédos khinai őrségek és köztük időről-időre megestek, inkább e vad néprassz javára, mintsem a khinaiak dicsőségére végződtek. Mert a *Miau-cz*-k rendszeren ép oly gyorsan vonultak vissza ismeretlen hegyeik közé minden ellenük küldött nagyobb csapat elől, mint a milyen váratlanul törtek elő az előre kikémlelt, gyengén védett khinai határvárosokra.

1771-ben a *Szü-esuan*-beli *Miau-cz*-k, kiknek hazája körül mind jobban összeszorúlt a khinai kultúra gyűrűje, a

tisztviselők zsarolásain és kegyetlenségein felháborodva, egy nagyobb terjedelmű fölkelést intéztek elnyomóik ellen. Erre *Kien-lung* elhatározta leigázásukat és egy tekintélyes sereget küldött rájuk *Akui* vezérlete alatt. Azonban a Szü-esuan-i havasok őslakói természetalkotta erősségeikben nem voltak oly könnyen megfékezhetőek. A khinai sereg csak nagy elővigyázattal és igen lassan haladhatott előre. Óriási emberáldozatba és mesés összegekbe került e háború, mely a végső erőfeszítésig küzdő hegyilakók legyőzetésével végződött. Iszonyú kegyetlenséggel folyt mindkét részről a küzdelem; noha a *Miau-cz-k* utolsó vára oly feltétellel adta meg magát, hogy a bennlevők élete megkíméltesék: *Kien-lung* megszegte adott szavát, főnökeiket kegyetlenül kivégeztette s mint rablókat tekintve őket, fejeiket Peking kapui fölé függesztette.

Csaknem egyidőbe esik a [belső-ázsiai hadjárattal *Kien-lung* birmai hadviselése is.

Khina délnyugoti határain a *Han*-dinasztia idejétől kezdve élénkebb volt a szomszédos nemzetek közlekedése, mint a birodalom bármely más határvidékén. A tropusok termékei a khinai iparcikkekkel itt emberemlékezet óta eszerében jártak két idestova hasonmíveltséggű nép között. Mialatt azonban a khinai államviszonyok jobban és jobban megerősödtek, a hátsó-indiai félsziget nyugoti részében egymást váltották fel a rövid életű királyságok, melyeknek helye és központja is minduntalan változott. A Mandzsu-ház uralkodásának kezdetén Pegu és Ava küzdöttek egymással és veszélyt Jün-nan tartományra nem hozhattak, mert a viszálykodás központja meglehetősen távol esett határaitól. A 18. század elején egy nemzeti hős, *Alompra*, ki nemzete nyomorának enyhítésére emelt fegyvert Felső-Birmában, elűzte Pegu királyát és hatalmát a Bengáli-öböltől Jün-nan-ig az Irravadi felső vidékén megalapította. Sűrűn jártak át a khinai kereskedők a Tali-fu és Bámó közti úton Birmába. Ugyanazon az úton, melyet a modern európai utazók és ezek közt gróf *Széchenyi Béla* expedíciója is követtek.

1765-ben a khinai kereskedők és a bámói hivatalnokok között vita keletkezett. Az egyik khinai nagykereskedő, *Loli*, hidat kívánt verni a Ta-peng folyón *Namda* helységeknél és erre a birmai hatóságok engedélyét kérte. A bámói tiszték késtek az ügy elintézésével és midőn ezt *Loli* nagyon is élénken kezdte sürgetni, elfogták őt és politikai üzelmekkel vádolva a fővárosba, *Avá*-ba küldték. Itt csakhamar kitűnt, hogy nincs semmi vétke és hogy karavánjai számára óhajt csupán a Ta-peng-en saját költségén hidat építeni. Erre azután visszaküldték őt ismét Bámóba, hogy csak kereskedjék tovább és építsen hidat is, ha kedve tartja.

Bámó-ban azonban ez alatt a birmai tiszték árúit veszni hagyták; kártérítést hasztalan követelt azokért. *Loli* ekkor *Momien*-ben (*Ten-juen-csou*) panaszolta el, hogy a khinai kereskedők minő bánásmódban részesülnek odaát; de mert a Momien-i khinai tisztviselő nem intézkedhetett, Jün-nan-ba ment sérelmeit és veszteségeit elpanaszlandó, hol ugyanekkor egy másik khinai kereskedő balesetének híre is hozzájárult *Loli* bajaihoz. *)

Az első sereg, mely egy khinai alattvalón esett sérelmet megtorlandó, Birnába beütött, noha a felső-birmai benszülött főnökök szöveteztek vele, kiűzetett. A birmai források még két khinai sereg legyőzetéséről szólnak és az 1769—70-diki béke megkötését a harmadik khinai sereg körülvételének tulajdonítják. Más adatok szerint **) *Kien-lung* 1768-ban indított egy hatalmas sereget *Alikuen* mandzsu nemes vezérlete alatt; úgy látszik, ennek 50.000 főből álló előhadát vették a birmaiak a második khinai seregnek, melyet túlnyomó erejükkel sikerült nekik Bámó és Momien közt megerősített táborukból kiverni. A derékhad közeledtére azonban a harc színhelye az Irravadi mellékére lett áthelyezve. *Alikuen* Bámónál egy erős őrszemet hagyott, mialatt maga 200.000 emberből álló csapatait *Ava* felé

*) *Anderson*: Report of an expedition to Western Jün-nan. Calcutta, 1871.

**) *Boulger*: History of China, 2. kiad. I. 692. old.

vezette. Akármilyen volt ennek az expedíciónak a hadászati eredménye, a természetnyújtotta akadályok és a birmai király betanított elefánt-serege daczára oly békekötéssel záródott az, mely a birmai királyra felette szégyenletes vala, mert abban elismerte a khinai császár fenhatóságát és a pekingi udvar adófizetőjévé lett.

Miután *Kang-hszi* 1714-ben a Lasszá-t elpusztító *Olül*-öket kiverte Tibetből és a lámák belső ügyeit rendbe hozta, két khinai képviselőt, vagyis *Ambán*-t hagyott Lasszá-ban, feladatukul tűzve, hogy a melléjük adott khinai őrséggel a tibetiek védelmére legyenek és felügyeljenek az ország belső ügyeire is. Zavartalan jó viszony állott fenn *Kien-lung* uralkodása kezdetéig az *Ambán*-ok és az általuk védett *Talé-lámák* kormánya közt. 1749-ben azonban a *Talé-láma* mellett kormányzó világi méltóság: a lasszai király és az *Ambán*-ok között ezivódások támadtak. Az *Ambán*-ok önhatalmúlag kivégezték a fejedelmet vagy lasszai királyt, mire a lasszai nép fellázadt és leölte a khinaiakat. *Kien-lung* azonnal elküldötte büntető seregeit Tibetbe, azonban nem vett vérboszút megölt híveiért, mert őket vétkeseknek tekintette. De hogy ezután még szorosabb legyen az ellenőrzés, a lasszai méltóságoknak Pekingből való megerősítését elrendelte. Ezen időtől fogva még a *Gyalpo*, más néven *Geszup Rimbosé*, a lasszai király, sőt a *Talé-láma* kinevezése is Pekingtől függ és csak a császári ház kipróbált hívei nyerhetik el e méltóságokat.

A Himálaja apró államai közt *Nepál* volt régóta a leg-hatalmasabb, mígnem az *Katmandu*, *Bhatgaon* és *Patna* királyai közt megoszlott. *Bhatgaon* fejedelme 1760-ban nyugoti szomszédjait a harcziás *Gorkha*-törzset hívta segítségül ellene egyesült királytársai ellen. *Prithi-Narajan*, a *Gorkha* főnök, engedett e felhívásnak; de azután mind a három királyt elűzve, *Kumaon*-tól *Szikkim*-ig urává lett a Himálaja déli oldalának. 1791-ben a *Gorkha* király kedvet kapott Tibet-be is betörni. 18.000 emberrel a *Katmandu*-i völgyből átlépte a *Kirong* és a *Kuti* hágókat és gyors menetekben elárasztotta a Szan-po

széles völgyét. *Dzigarce*, *Tasi-lumpo* városok a láma-kolostorok teméntelen kincseivel úgyszólván küzdelem nélkül jutottak a *Gorkha*-had birtokába. A megfélemlített tibetiek *Kien-lung*-hoz fordultak védelemért, ki nem is késett erős csapatokat indítani Tibetbe.

Néhány hó lefolyása alatt egy 70.000 főnyi haderő állott Tibet fennlapályain, mely tűzérséggel is el volt látva. *Szundfo* vagy *Thung-than* khinai tábornok azonnal megkezdte a hadműveleteket a megrémült *Gorkhá*-k ellen. *Tengri-Maidan* lapályán 4700 méternyi magasságban a tenger színe felett ütközetre kényszerítette őket, mely a khinaiak javára dőlt el.

A futamodó *Gorkha* sereg a Kirong-hágó előtt még egy vereséget szenvedett; egész hadi zsákmányuk, a mit Tibet kirabolt kolostoraiból magukkal czipeltek, a khinaiak kezébe került.

A khinai tábornok nem elégedett meg avval, hogy a *Gorkha*-hadat keresztül verte a Himálaja hágóin, hanem arra a vakmerő gondolatra vetemedett, hogy utánuk nyomúljon a futóknak. Daczára a *Gorkhá*-k elszánt, vitéz védelmének és még inkább azoknak az iszonyú utaknak, melyek szűk szurdokokon és mély völgyhasadékok mentén vezetnek át és még a magános utazóknak is rémületesek, sikerült 40.000 embert áthoznia a Himálaja déli oldalára. *Katmandu*-nál kemény küzdelem után törte meg a khinai sereg a *Gorkhák* utolsó erejét. *Thung-than* lealázó békefeltételeket kényszerített a *Katmandu*-i udvarra; ebben a főpontozat az volt, hogy *Nepál* hűbéresévé lett a khinai császárnak; ennek nyilatkozataként, egész e jelen időig, minden ötödik évben a lefizetendő adóval tartozik hódoló követeit Khinába küldeni.*) Esküvel kellett fogadniok, hogy Tibetet ezután békében hagyják. A tibeti hágókat, nevezetesen

*) Hogy ez az adót vivő követség rendszeren jár Pekingbe, azt az újabb utazók, *Cooper* és *Gill* egyaránt bizonyítják. Bennünket 1879 őszén csak egy hónappal előzött meg Csing-tu-fu-ban a nepáli követség, melyet sajtószerű módon a Szü-csuan-i kormányzó semmiképen sem akart tovább bocsátani Peking felé, arra igyekezvén rábírní a követséget, hogy ajándékait Csing-tu-fu-ban adja át a császári megbízottaknak.

Kirong-ot, ezen idő óta khinai helyőrség tartja megszállva. Csupán hivatalos személyek kelhetnek át rajta és csak kivételesen nyernek engedélyt a *bisszahiri* kereskedők, hogy indiai áruikat a lasszai vásárookra átszállíthassák.

Midőn a khinai tábornokok *Katmandu*-ban a békét megkötötték, ott találták a keletindiai társaság küldötteit is, *Kirkpatrik* kapitány vezetése alatt, ki kereskedelmi összeköttetések létesítése végett járt *Nepál* fővárosában. Félreértve a dolgot, (?) a khinai tábornokok hirül vitték Pekingbe, hogy a *Gorkhá*-kat az angolok is segítették. Ezen időtől fogva vannak a himálajai utak a tibeti határon oly szigorúan az európaiak elől elzárva; de *Nepál* zárkózottsága is innét ered, mivel a *Durbán* is zokon vette az angoloktól, hogy segély nélkül hagylák őt a megaláztatás napjaiban. *)

A nepáli háború, melyet *Kien-lung* élte alkonyán a védelme alatt levő tibetiek érdekében vívott, egyike volt azon bámulatos hadjáratoknak, melyeket a történet felmutathat. Nem annyira az ellenség, melyet *Kien-lung* legyőzött, mint a természeti nehézségek, melyeket a seregeknek útjokban a harez színhelyéig le kellett küzdeniök, teszik azt bámulatossá. Még egyes utazóknak is oly fáradságába kerül az út *Kanszuh*-ból és *Szū-esuan*-ból *Lasszú*-ba eljutni a föld legmagasabb kiemelkedésein át, hogy ehhez képest mindaz, mit az alpesi hágók nyújtanak, csekélység. Még inkább bámulatra indítja azonban a Himálaja ismerőit azon merészség, melylyel a khinai sereg a Himálaja hegylánczain át üldözé India legvitézebb katonáit és közel az indiai lapályhoz *Katmandu* mély völgyében kényszerített rá arra a népre szégyenletes békekötést, mely határait a hatalmas angol birtokok felé szigorúan elzárva tartja és félelmes szomszédja volt sokáig az angoloknak.

Egy harmadik aggodalomra méltó mozgalom, mely csak előjátéka volt a következő század főeseményének, a nyugoti

*) *Boulger*: History of China, 2. kiad. I. köt. 708. old.

Kan-szu-ban letelepített mohamedánok lázadása volt. 1777-ben Ho-csou-ban, délre a Hoang-ho folyótól, a tartománynak Kuku-nor-ral határos részében, egy fanatikus muzulmán pap szállott szembe a hatóságokkal, úgy hogy tekintélyes sereggel kellett a rendet helyre állítani; 1785-ben verték le ezt a fölkelést. Ugyancsak *Ho-csou* volt a legutolsó tungán lázadásnak is a főfészke, mely 1862-től 1874-ig Kan-szu és Sen-szi legnépesebb részeit romba döntötte.

Kien-lung háborúinak hosszú lajstromát kiegészítendő, meg kell még említenem a formózái lázadást, mely 1786-ban a mandarinok zsarolása és önkénykedése folytán tört ki a khinai telepítvényesek közt és nagy áldozatok árán lett elfojtva. Szücsuan-ban ugyanekkor két taotista szerzetes támasztott összeesküvést egy *Ming*-ivadék javára; a tisztviselők meggyilkoltatásának már ki volt tűzve a napja, midőn a messzeágazó összeesküvés felfedeztetett. A Csing-tu-fu-i kormányzó, mihelyt értesült a veszélyről, elfogatta és kivégeztette a vezetőket és a *Ming* herceget és ezzel minden további vérengzés nélkül elhárította a fenyegető polgárháborút. Szerencsétlenségre igen sok keresztény is részes volt ebben az összeesküvésben, a mi nem vált előnyére a hittérítés munkájának, sőt egyik fő oka lőn a későbbi üldöztetéseknek.

Folytonos háborúi közben nem feledkezett meg *Kien-lung* birodalmának belügyeiről és a tudományokról sem. Könyvtárát buzgón szaporította; a folyók gátjait kijavíttatta és Honan-ban egy nagy esaternát ásatott a Hoang-hó árvizeinek levezetésére. Ügyelt az igazságszolgáltatásra, szigorral járt el a hatalmukkal visszaélő és a közvagyonot sikkasztó mandarinok (tisztviselők) ellen; így Jün-nan alkirályát *Li-sze-jao*-t zsarolás miatt, a pekingi ítélőszék ítélete alapján, 1780-ban lefejeztette. A keresztények és idegen hittérítők *Kien-lung* alatt ismét nagyobb szabadságot élveztek.

Figyelemre méltó még az is, hogy az ő uralkodása alatt az európai közlekedés Khina partjain mindinkább élénkült. A portugulok, noha csak bérlők voltak *Macao*-ban és a kantoni

hivatalnokok teljhatalmúlag intézkedhettek velük, ekkor állottak fénykoruk tetőpontján. Hogy a kantoni tiszték fenhatóságát lerázzák, 1750-ben egy fényes követséget indítottak Pekingbe; azonban *Kien-lung* csak ajándékaikat fogadta kegyesen, sorsukon mit sem változtatott és csak azután mutatott irányukban jóakaratot, miután hathatós segédkezet nyújtottak a kantoni esztuariumot veszélyeztető kalózok ellen.

Fontosabb volt azonban az európaiak ügyére nézve az a két követség, mely *Kien-lung* élete végső éveiben érkezett udvarába: az első angol követség és a hollandi keletindiai társulat 2-ik küldöttsége.

Az angol követség lord *Macartney* vezetése alatt 1793-ban jött Pekingbe; *Kien-lung* Zschol-ban, nyári palotájában fogadta azt. Lord *Macartney* csupán térdet hajtva nyújtá át az angol király levelét és nem kényszerült előtte leborúlni. A fényes követség nagy pompával és tisztességgel fogadtatott mindenütt és Kiang-szi tartományon keresztül utazott vissza Kantonba. A hollandi küldöttség *Titsing* és *Braan* vezérlete alatt 1795-ben utazott Kantonból Pekingbe; ellentétben lord *Macartney* fogadtatásával a hollandiak a legszegényetesebb bánásmódban részesültek. Haszna nem volt az egyik követségnek sem; az európai kereskedők helyzete nem javult; a zsarolások és a bosszantások a mandarinok részéről azután sem szűntek meg, annál kevésbé, mert *Thung-than* a nepáli győző, az angoloknak esküdt ellensége, volt Kuang-tung alkirálya. A pekingi udvarban egyáltalában a követségeket úgy tekintették, mint a meghódolás jeleit. Az orosz udvarral *Kien-lung* a kuldsai háború óta, feszült viszonyban volt. *Katalin* czárnő már ekkor ajánlotta, hogy kereskedelmi összeköttetések rendezésére egy khinai követ jöjjön Szt.-Pétervárra, de ezt *Kien-lung* kereken megtagadta. *Katalin* czárnő küldötte jött tehát 1792-ben Pekingbe és sikerült is a karaván-kereskedést Khina és Szibiria közt ismét megnyitni, habár ezt a követséget *Kien-lung* nem fogadta, sőt egy korholó levelet is intézett az orosz trónhoz khinai szökevények ki nem adása miatt.

Kien-lung 85 éves korában lemondott a trónról ötödik fia, *Kia-king* javára. 60 éves uralkodása alatt méltó utódja volt *Kang-hszi*-nak. Fegyvereit szerenese kísérte. Maga soha nem volt ugyan csatában, de hadvezéreit jól választotta meg. Szerette a férfias sportot és *Zsehol* vadaskertjeiben gyakran vadászott. De szerette és művelte a tudományokat is, sokat áldozott könyvtárára; felvilágosodott, sőt ravasz fő volt. Igazságszeretete azonban sokszor túlzott kegyetlenségre vezette ítéleteiben. Az ő uralkodása alatt 1763-ban járt először két művelt khinai férfiú Európában; a francziák nagy rokonszenve és talán túlságos nagyrabecsülése, mely *Voltaire* irataiban is megnyilatkozott a khinaiak civilizációja iránt Párisból e khinai utazók levelei útján *Kien-lung*-nak tudomására jutott.

Kia-king.

(1796—1820.)

Csupán a rossz tulajdonságokat örökölte atyjától: kegyetlen, élvhajhászó kéjencznek lehet őt nevezni, kinek élete dicséretes cselekedetek nélkül telt el.

Kia-king császár.

A belharezok nagy áldozatokat igényeltek. Különféle titkos társulatok még atyjának idejében fondorkodtak a *Mandzsú*-dinasztia elűzésén és 1791-ben kitűzték a napot, melyen a császári palotát megrohanják. *Kien-lung* tudott a dologról, de hallgatott vele és a tervezett támadás napján a legnagyobb esendben fogatta el az összeesküvés vezetőit. A *Pej-lien-kiao* (fehér vizilibiom) titkos társulat később *Sen-szi*-ben és *San-tung*-ban támasztott fölkelést, melyet csak hosszas katonai megszállás fojtott el. *Szü-esuan*-ban és *Jün-nan*-ban a bennszülött hegyi lakók, a *Loló*-k és *Miau-cs*-k lázadtak fel; megbékéltetésük inkább pénzzel, mint

fegyverrel sikerült. De azért *Kia-king* a *Miau-cz* háború után győzelmi ünnepélyeket tartatott és tábornokait, mint nagy hőseket fogadta.

A tengerpartokat *Csing-ji* és *Usang-pau* kalózok száz járműből álló hajórajja pusztította; miután *Using-ji* 1807-ben egy teifun alkalmából a tengerbe veszett, özvegye vette át a vezényletet. Három évig veszélyeztette ez a hajózást és kereskedést; a császári hajóhad a macaoi portugalok segítségével daczára sem volt képes a kalózokat megfékezni. Nehány európai is a kalózok kezeibe került; *Turner* és *Glasspoole* angolok, kik különböző időben hosszabb időt kényszerültek a kalózok közt tölteni, ezek életét és szervezetét híven leírták. Az elfogottakat magas díjért bocsátották szabadon, miután kényszerítve voltak harezaikban részt venni. Végre meghasonlás vetett véget a kalózháborúnak; *Kuo-po-tai* (*O-po-tai*), az egyik kalózkirály, miután hasztalanul kereste *Using-ji* özvegyének kegyeit, ellene fogott fegyvert és a császári tengernagynak meghódolt. *Usang-pau*, kinek neve alatt *Using-ji* özvegye volt, a kalózok hatalmának eltető és intéző lelke, ezután szintén hajlandó volt egyezkedni és teljes amnesztia s jutalmak feltétele alatt meghódolt Kuang-tung kormányzója előtt.

Kia-king-ot kegyetlensége, kapzsisága nem tették népszerűvé; a titkos társulatok összeesküvéseket szőttek a mandzsú-uralom megdöntésére; ezek ellen volt *Kia-king* egész erélye és figyelme irányozva, de azért 1813-ban csaknem az összeesküvés áldozata lett, midőn a czinkosok, kiknek az udvarban is voltak szövetségeseik, az őrizetlen ajtókon át a császárt belső termeiben támadták meg. *Kia-king*-ot a császári herezgek vitézsége mentette meg, kik elszántan küzdöttek a mandzsú testőrség előrohanásáig. Szigorú kutatást vont maga után ezen kísérlet; a titkos társulatok tagjai pusztá feladásra kínpadra vonattak és halálra ítéltettek. 1816-ban a birodalom börtöneiben 10.000-nél több fogoly várta kivégeztetését és csupán Kantonban 3000 elítélt végeztetett ki ebben az évben.

Hia-king nem birt érzékkel a tudományok és az iroda-

lom iránt; a hárem örömeinek élt és főélvezetét a szinelőadások képezték, melyekre mesés összegeket pazarolt. Az összeesküvőtől való féltében gyanus szemmel nézte a kereszténység rohamos terjedését. Minthogy a tudományokat nem kedvelte, nem tűrte meg maga mellett a missziónáriusokat sem, sőt halálbüntetés terhe alatt tiltotta meg nekik a birodalomban való maradást. Erre az időre esik a keresztényeknek leghevesebb üldöztetése. *Dufresse* püspök Csing-tu-fu-ban lefejeztetett (1814); *Friora* (1816) és *Clet* (1819) Huppé-ban megfojtattak; számosan sínlődtek a rémületes khinai börtönökben; benszült híveik pedig, üldözésnek és a kínpadnak kitéve, százankint hullottak el a börtönökben vagy a vérpadon.

A 19. század elején az angol-amerikai és angol-francia háború tartama alatt ezen nemzetek hajói a khinai kikötőkben is gyakran összetűztek. Hasztalan tiltakoztak ellene a khinai hatóságok. Az angolok 1812-ben, a francziáktól való féltükben, megszállták *Macao*-t. A portugalok erre a khinaiakat arra ösztönözték, hogy tiltsák be Kantonban az angolokkal való kereskedést; ennek hírére Macaóból az angol csapat elvonult. A második angol követség lord *Amherst* vezetése alatt 1816-ban érkezett Pekingbe; az volt a feladata, hogy kereskedelmi engedményeket eszközöljön ki a britt alattvalók számára. Azonban a követség igen méltatlan bánásmódban részesült; *Kia-king* azt kívánta, hogy megérkezésekor azonnal megjelenjék előtte és midőn ezt lord *Amherst* megtagadta, annyira felbőszült a császár, hogy azonnal visszatérésre kényszerítette a követséget.

A Hoang-ho árvizei 1819-ben nagy pusztítást okoztak emberéletben és vagyonban, és *Kia-king* elrendelte a gátak kijavítását, közadakozásra szólítva fel a népet. *Kia-king* halála 60 éves korában 1820. évi szeptember 2-án hirtelen következett be. Végrendeletében 2-ik fiát nevezte örökösévé, ennek lelkére kötve mindazon uralkodói feladatokat és erkölcsöket, melyekkel ő maga birt legkevésbé.

T a o - k u a n g .

(1820—1850.)

Ki a császári hercegek közt a legvitézebbül viselte magát a palota védelmében, midőn 1813-ban az összeküvők atyjának életére törtek. Szerény viseletű és szelid jellemvonásokkal bíró férfiú volt, ki atyjának romlott udvarában sem fajúlt el. Nejének szerelmében rejlett

Tao-kuang császár.

boldogsága és élvezeteit a vadászat nyújtotta. A trónra kerülvén, első teendője volt a népes háremet feloszlatni; saját neje mellé csupán mostoha anyját emelte a trónra, a „birodalom anyja” címét adva neki. Ez a nőnek legnagyobb méltósága Kínában, mert a császárnénénál is följebb áll.

Telve jóakarattal és buzgósággal kezdette meg *Tao-kuang* országlásút, mely azonban szerencsésnek éppen nem volt mondható. Nemesak a belzavarok és a kasgári lázadás, hanem az angolokkal vívott csaták szerencsétlen kimenetele is

a *Mandzsú*-ház tekintélyét alatta nagyon megingatták és előkészítették azokat az eseményeket, melyek utódjai alatt a *Tu-csing* dinasztiát csaknem megsemmisítették.

Egymásután Jün-nan-ban, Hai-nan szigetén, Hu-nan-ban keletkeztek lázadások, melyek olyan sorban verettek le, a melyben támadtak. Több áldozatba került a turkesztáni fölkelés. Kasgárban már 1816-ban keletkeztek politikai zavarok, de az általános forrongás csak 1822-ben tört ki, midőn *Zsehandsir*, a Khokandból átjött *Khodsa*-főnök, *Khodsa Barhanuddi* ivadéka, a khinai őrseget zaklatni kezdte. 1826-ban Kasgár elesett, erre *Jarkand*, *Jangi-hisszár* és *Khotan* mohamedán népe is fölkelte és a khinai őrseréget mindenütt felkoncizolta. *Illi* kormányzója azonban tekintélyes sereget küldött a lázadók ellen; *Jangabád*-nál történt az elhatározó ütközet, melynek kezdete előtt mind a két fél bajnokot állított ki; a császáriak bajnoka az első összecsapásnál földre teríté ellenfelét, mire a fejüket vesztett kasgáriak könnyűszerrel leverettek. *Usang-ling*, a khinai tábornok, még több csatát nyert és vesztegetéssel a khokandi khánt rábirta *Zsehandsir* kiszolgáltatására, kit 1828-ban egy kalitkába zárva küldött a fővárosba, hol az a lázadók halálbüntetésében, a darabokra való szakgatásban részesült. *Izsák-vang*, Us-Turfán herezege, nagy segítségére volt a khinai seregeknek, a miért jutalmul Kasgár herezegévé neveztetett ki.

Tao-kuang a katolikus hittérítők ellen nem alkalmazott oly szigorot, mint atyja; alatta a missziónáriusok meglehetősen szabadságot élveztek a birodalom belsejében is, és híveik nem voltak zaklatásoknak kitéve. Az ő uralkodása alatt utazták be *Huc* és *Gabet* francia lazarista papok Mongoliát és jutottak el Tibet fővárosába, Lasszába (1844–1846).

Az első angol-khinai háború, az úgynevezett „ópium-háború“, eseményei teszik *Tao-kuang* uralkodását emlékezetessé. *) Az angol keletindiai társaság főjövödelmét a khinai

*) Ennek története *Williams*: „The Middle Kingdom“ című könyve és a „Chinese Repository“ folyóirat egykorú feljegyzései után van leírva.

partokon az ópium-üzletből merítette. Az ópium-szívás csak a 19-ik században terjedt el Kхинában és főrésze van ebben azoknak a lelketlen kereskedőknek, kik az ópiumot nagyobb tömegekben először hozták Kantonba és rajta voltak, hogy az ópium élvezetét megkedveltessék a néppel. Az édes méreg használata gyorsan elterjedt és *Tao-kuang* udvarába is beszivárgott; mígnem kedvencz 20 éves fia, a trónörökös, 1831-ben az ópium túlságos élvezete következtében elhalt. Ekkor *Tao-kuang* megtiltotta az ópium-szívást, annak behozatalát és elárúsítását. A szigorú intézkedések daczára nem lehetett az ópium-üzletet egészen megszüntetni, a nép már egyszer hozzászokott és az európaiak sem voltak hajlandók lemondani legbiztosabb jövedelmükről; a partokon ezután is csak tovább folyt az ópium-csempészet. Természetes, hogy ekkor a khinai hatóságok nem a legsimább eszközökhöz nyúltak a kantoni idegen kereskedők irányában, hogy őket az ópium-szállítás megszüntetésére bírják; sőt az indiai kormány meghatalmazottját, lord *Napiert* is igen méltatlan bánásmódban részesítették. Utoljára Angolországnak, miután az ópium-kereskedést megszüntetni nem akarta, nem volt más választása, mint fegyverrel biztosítani alattvalóinak kereskedelmi érdekeit. *Elliot* kapitánynak, a kantoni angol politikai ügynöknek nem sikerült az angol alattvalókon véghezvitt igazságtalanságokért elégtételt nyerni, de másrészt az ópium-csempészetnek sem véget vetni; a viszony közte és *Lin-czeh-szu* császári biztos közt, ki az ópium-kereskedés megszüntetése végett küldetett 1839 elején Kantonba, oly feszült lett, hogy az angolok helyzete mindinkább válságosabbá vált. A kantoni faktoriákat khinai katonaság vette körül; a benszüllött szolgák kiűzettek onnét és *Lin* az angolokat, *Elliot* teljhatalmú képviselőjükkel együtt, kiéheztetni készült. Ez alatt a kényszer alatt *Elliot* felszólítására 20.283 láda ópium, 11 millió dollár értékben,*) *Lin* császári biztosnak az angol kereskedők részéről kiszolgáltattott. A khinai hatóságok azonnal megsemmisítették a tilos árut.

*) Mintegy 55 millió korona.

Mindezek az események az angol parlamentben tanácskozás tárgyát képezték; elhatároztatott, hogy azokért a sérelmekért és megbántásokért, melyeket a britt alattvalók és meghatalmazottak a khinai hatóságok részéről szenvedtek, ha másképp nem lehet, fegyverrel szereztessék elégtétel. Ennek a parlamenti határozatnak értelmében sir *Gordon Bremer* Commodere 5 vitorlás hadihajóval, 3 gőzössel és 21 transport-hajóval 1840. június 22-én *Macao* alá érkezett és Kanton blokádját a hatóságoknak hírül adta. Majd északnak vitorlázott, megszállotta a *Csu-sán* szigetesoportot, és ott ideiglenes kormányt szervezve *Amoy*, *Ning-po* kikötőket, a *Jang-cze-kiang* és a *Fu-csou-i* Min folyó torkolatait ostromzár alá fogta. Ezután a hajórajnak zöme északnak tartott, behatolt a Pej-ho torkolatába, hol *Elliot* Ta-ku erődben *Ki-sen*-nek, Pe-cse li kormányzójának, egy a császárhoz intézett panaszlevelet kézbesített. Ennek az volt az eredménye, hogy *Ki-sen* az alkudozások vezetésére Kantonba küldetett. Itt *Elliot* és *Ki-sen* között csakhamar megegyezés jött létre, melynek feltételei voltak: *Hong-kong* átengedése, 6 millió dollár kártérítés, a kereskedés megnyitása és jövőre az angol képviselőnek közvetlen érintkezése a khinai hatóságokkal. Az angolok ennek folytán *Hong-kong*-ot átvették; de a békefeltételek aligha kerültek *Tao-kuang* elé szentesítés végett, mert ő a háború folytatását elrendelte. *Ki-sen* kegyvesztett lett és vád alá helyeztetett.

Míg eddig csak apró összeütközések és csatározások voltak a khinaiak és angolok között, ezután már komolyabb jelleget vett az ó-világ ellenkező szélein lakó két iparos és kereskedő-nemzet harca. Az angol hajóraj Kanton felé közeledett, egymásután bevette és lerombolta a vitézül, de ügyetlenül védett parti erődítményeket és öt angol mérföldnyire jutott Kantonhoz, melynek védelmére Kuei-csou és Kuang-szi tartományokból temérdek fegyveres összpontosított. De azért a várost *Sir Gough* vezérlete alatt könnyűszerrel bevették az angolok. A hadjárat vezetésére ekkor *Pottinger H.* és *Parker W.* tengernagyok megérkeztek Angolországból; ezek 1842. év

augusztusában északnak indultak, *Ting-hai* és *Csin-kai* kikötőket a Csusán szigetesoportban bevették és mindkettőben nagy hadi zsákmányt ejtettek. Ning-po megadta magát, de Vuzung, a Sang-hai melletti Vong-pu folyó torkolatánál, erős védelmet fejtett ki. Ennek bevétele után Sanghai 30.000 dollár szezot kényszerült fizetni. *Sir Gough* és *Parker* ezután a Jang-cze-kiang folyón nyomultak fölfelé; 9 hadihajó, 4 gőzös, 23 transport-hajó, 3500 fegyveres legénységgel képezte az angol haderőt; hat hajó, mintegy 500 hinduval, Kanton és Hong-kong előtt őrszemnek visszamaradt. Csin-kiang-fu a nagy esatorna betorkolása mellett, a Jang-cze-kiang jobb partján, fejtette ki az egész hadjáratban a leghevesebb védelmet. Julius 21-én (1842), miután Hai-ling alatt a körülbelül 2600—2800 főnyi khinai tábor szétveretett, a várost az angolok rohammal vették be; a mandzsú őrség még a város falain belül is vitézül harcolt és midőn látta, hogy nincs többé reménye a győzelemre, seregenként öldöste le hozzátartozóit, végül önmagát. A 4000-nyi mandzsú lakosság nagyobb része saját fegyvere alatt vérzett el; a boldogtalanok azon kínzások elől rohantak a halálba, melyekre a győzők részéről biztosan számítottak; mert Kelet-Ázsia hadviselésében rendes szokás az, hogy a győző az ellenszegülő városok lakóit, tekintet nélkül a nemre és korra, felkoncsolja. Az angolok vesztesége csak 37 halottra és 131 sebesültra rúgott. Csin-kiang-tól Nanking alá ment a hajóraj; ennek 56 kilom. területű falain belül 9000 khinai és 6000 mandzsú harezos volt összpontosítva. Az angol csapatok a város keleti végén emelkedő halmokat ágyúikkal megszállva, ezekről dominálták a várost. Csin-kiang eleste azonban annyira megfélemlítette a khinai tábornokokat, hogy az ostromot veszélyeztetni nem akarták és *Tao-kuang* császárnak a békealkudozásokat tanácsolták. Augusztus 14-én megérkezett Pekingből a császár futára, felhatalmazást hozva *J-li-pu*, *Ki-jing* és *Niu-kien* császári biztosoknak a békealkudozásokra. Ezek *Pottinger* angol meghatalmazottal két ízben találkoztak, mely alkalommal az angolok nem győzték bámolni

a khinaiak előzékeny modorát és udvarias szertartásait. A béke aug. 29-én 13 pontban kötött meg; az elkobzott és megsemmisített ópium 6 millió dollárnyi értékének megtérítése, Hongkong-nak átengedése, Kantonon kívül még 4 kikötőnek (Amoy, Fu-esou, Ning-po és Sang-hai) az angol kereskedés számára való megnyitása, 21 millió dollárnyi hadikárpótlás fizetése és egyenlő rang szerinti hivatalos közlekedés kikötése voltak a főfeltételek.

A nankingi béke nagy feltűnést keltett Európában; azon udvarok is, melyek alattvalói a khinai kereskedelembe legkevésbé sem voltak érdekelve, hasonló engedményeket óhajtottak, milyeneket az angol csapatok 3000 ember életével, — kiknek nagyobb része betegségekben veszett oda, — vívtak ki. Tényleg a nankingi békekötés irányozta az európaiak figyelmét Khinára. Németalföld, Belgium, Poroszország stb. legközelebbi konzuljai vagy gyarmati kormányzói utasítást vettek, hogy a khinai kereskedelmi viszonyokat tanulmányozzák. 1844-ben az amerikai Egyesült-Államok kormánya és 1845-ben Franciaország kötött Khinával az angolok által kierőszakolthoz hasonló kereskedelmi szerződéseket.

A nankingi béke azonban a nehézségeket nem szüntette meg azonnal. Kanton még sokáig a zavarok színhelye maradt; a védelemre odavont csőcselék, mely nem volt hajlandó üres kézzel elvonulni, saját fajbelije biztonságát és vagyonát is veszélyeztette. A vámhivatalnokoknak sehogyan sem tetszett az új díjszabás és ők minden alkalmat felhasználtak a forgalom akadályozására; hozzá járult, hogy az angol kereskedők sem tartották meg a békeszerződésnek őket kötelező pontjait. Az opiumesempészet tovább is folyt és a békepontok ellenére a hajók a 32-ik szélességi foktól északra is merészkedtek, a nélkül, hogy az angol hatóságok ebben őket gátolták volna. Sőt midőn ezt egy angol ügyunaszád egy ízben megkísérlette, nemcsak a kintlakó angolok vették neki zokon, hanem a hajóparancsnok otthoni feljebbvalóitól is orrot kapott. Az európaiak a szerződés szerint nem léphettek be a bekerített városokba. Kantonban különösen

szigorúan ügyeltek erre és midőn *Ki-jing*, kit *Tao-kuang* császár a nankingi béke után Kanton kormányzójává tett, szintén fallal kerítettette be palotáját, az angol ügyvivők nem juthattak el hozzá panaszokkal.

Tao-kuang korlátolt gondolkozását babonás félelme jellemezte legjobban. 1850-ben a khinai újév napjára (február 12-én) napfogyatkozás esett. Attól való féltében, hogy ez reá és a birodalomra veszélyt hozhatna, elrendelte, hogy az új év napja egy nappal előbb legyen. Lehet, hogy ép e babonás félelmének gyötrelmei siettették halálát, mely két héttel reá február 25-én bekövetkezett.

Örökösül *Ji-csu* nevű negyedik fiát jelölte. Eddig nem került nyilvánosságra választásának oka. Nyolcz fia közül *Kung* herezeg, a ki a mult század végéig a birodalom külső politikáját intézte és haláláig a tényleges kormányzás legfőbb embere volt, mindenesetre nagyobb tehetségű és testileg is épebb szervezetű volt a trónörökösnél.

H s z i e n - f ö n g .

(1851—1861)

Ilyen czímmel lépett *Ji-csu* 19 éves korában a trónra; ő volt a dinasztia legszerencsétlenebb császára. Gyanakodó, tétova egyénisége, rossz tanácsadókkal vette magát körül, az idegeneket gyűlölte. Mintha csak beigazodott volna a khinai patriarkhális böleselet azon tétele, hogy a császár vétkeivel idézi elő a birodalmat érő csapásokat: *Hszien-föng* uralkodása alatt sok szerencsétlenség érte Khinát. Peking környékén éhség dúlt, Szü-esuan tartományban pusztító földrengések voltak. Az idegenekkel mindjobban és jobban összetűztek a kantoni hatóságok; a kantoni angol kereskedők sértegettetése és zaklattatása, valamint a missziónáriusok meggyilkoltatása és a keresztények üldöztetése előkészítették az európaiakkal való 2-ik háborút. Még nagyobb veszély volt a dinasztíára a *Tai-ping*-lázaság, mely, nem sok hiányzott, hogy a dinasztíát a trónról elűzte.

Mindezen események a khinai birodalom történetének egyik fordulópontját szolgáltatták és rést nyitottak az európai befolyásnak a birodalom ügyeibe.

Magának a császári udvarnak és a birodalom belső ügyei-
nek lefolyásáról *Tao-kuang* és *Hszien-föng* idejéből nagyon keveset tudhatunk. A khinai hisztóriografusok ebből az időből is bizonyosan híven és elfogulatlanul följegyezték az eseményeket. Az ő annaliseik azonban ősi szokás szerint csak a következő dinasztia idejében kerülhetnek a nyilvánosságra. Az első *mandzsú*-császárok történetére a tudós francia jezsuiták irataiból meríthetünk bőséges adatokat. Később az 1860—61-iki háború után az idegen követségek és konzulátusok kísérték figyelemmel az eseményeket. A két rövidéletű császár alatt azonban már nem volt többé a jezsuita missziónáriusoknak befolyásuk, sőt tarózkodási engedélyük sem Pekingben; a hivatalos európai képviselőt előtt pedig még nem volt Khina fegyverrel megnyitva. Természetes tehát, hogy az 1850—1870 közti zavaros időkből legfogyatékosabbak Khina belső eseményeiről az adatok. *Hszien-föng* élete lefolyásáról vajmi keveset tudunk. Félénk, habozó jellemű lehetett, háreme örömeinek élt; az eunuchok udvarában ismét felszaporodtak. Mikor 1860-ban az egyesült angol-francia haderő Peking ostromához készült, a császári udvar *Zsehol*-ba menekült. Ott szentesítette *Hszien-föng* az 1860. okt. 24-én megkötött békét, mely Khina tengerpartjain az első forgalmi kikötőket megnyitotta és a birodalom belsejében a szabad utazást az idegeneknek megengedte. *Hszien-föng* nem mert többé Pekingbe visszamenni *Zseholból*, ahol, még nem tudni, milyen előzmények után, 1861. augusztus 22-én meghalt.

Hszien-föng első neje, a legitim császárné, magtalan volt. Második neje, tulajdonképen elsőrangú ágyasa, *Hszü-tai-hei* vagy *Uzehi*, teljes czímén: *Uzehi Toanju Kang-szi Usaoju Usuang-cseng Usung-sih*, azonban fiúval ajándékozta meg őt. E felett való örömeiben *Hszien-föng* neje mellé az előkelő mandzsú-családból származó *Uzehi*-t anyacsászár-

női rangra emelte és a „nyugoti palota császárnője“ czímét adta neki.

Az anyacsászárné *Hszien-füng* halálakor fiát *Chih-sziang* néven kiáltatta ki eszázárrá.

Hszien-füng Zseholban, az ottani udvar állítása szerint, úgy rendelkezett, hogy *Uzai-csun* nevű fia mellett *Tuan-hua*, *Osing-lou* herezegek és még hat főrangú ember legyen a kormány élén, mint a kiskorú császár gondnoka. Az anyacsászárnőnek ez nem volt inyére és a gyermek-császár nagybátyjával, a mellőzött *Kung* herezeggel összejátszva, következő módon intézték a trónbetöltést.

Midőn a gyermek-császár kinevezett gondnokaival és atyjának holttetemével nagy kíséretben Zseholból Pekingbe utazott, ott *Kung* herezeg az elhunyt császár állítólagos rendeleteivel fogadta őt. Ezekben *Uzai-juan* és *Tuan-hua* herezegek ellen hűtlenségi vád emeltetett; *Sun-su* is, ki a holttetemet kísérte, árulással vádoltatott.

Egy másik rendelet a két császárnét nevezte ki régensekül a fiatal császár mellé, kinek *Tung-csi* uralkodói czímet adtak.

Csun herezeg az elhunyt császár koporsóját nagy sereggel kísérő *Sun-su* elébe ment és őt azon váddal, hogy háremét magával hordva, meggyalázta a halott császár emlékét, éjnek idején elfogta. Mind a három herezeg a vesztőhelyre került; a két elsőnek annyiban megkegyelmezték, hogy megengedték nekik az öngyilkosságot.

Czehi, a regens anyacsászárnő.

T u n g - c s i .

(1861—1875.)

Öt éves korában került a trónra; azonban helyette a régensnők: a legitim özvegy császárné és az anyacsászárné kormányoztak, a hatalmas, eszes *Kung* herceg felügyelete alatt. Tulajdonképen az anyacsászárné, *Czehi* volt az uralkodó, ki ettől az időtől fogva napjainkig hatalomban maradt, úgy intézve mindig a császári ház belső ügyeit, hogy a törvény és szokásadta jog mindig az ő kezei közt hagyja a kormánygyeplőt. Midőn *Tung-csi* 1872-ben 16. évét betöltvén nagykorúvá lett és a szép, erényes *Ahluta* mandzsuhercegnőt nyerte nőül, egyszersmind a kormányzást is átvette. Ennek azonban csak töviseit érezte a fiatal pár, mert *Kung* herceg és a vetélkedő császárnők ugyancsak megkeserítették mindkettőjük életét. *Tung-csi*-t alárendelt helyzetéből korán bekövetkezett halála szabadította meg; 1874. végén himlőben megbetegedett és 1875. január 12-én elhunyt.

Tung-csi országlása sem volt szerencsés és még kevésbé dicsőséges. Sikertült azonban a *Tai-ping* és a *Nien-fei* nemzeti fölkelést, a Jün-nan tartománybeli mohamedán lázongást és Kan-szu tartományban a *tungán* mohamedán forradalmat az ő idejében leverni. *Tung-csi* volt az első khinai császár, kinek udvarához az idegen nagyhatalmak állandó követségeket küldöttek és a ki 1873. június 29-én először fogadta az európai követeket, mint vele egyenrangú kormányfők képviselőit. Nem jószántából határozta el magát erre a lépésre a khinai udvar, hanem az 1870. június 21-én történt *Tien-czin*-i keresztény öldökléstől előidézett diplomáciai tárgyalások kényszerítették reá a az akkoriban nagyjentségű, úgynevezett „audiencia-kérdés” elintézésére és az idegen követségek viszonzására a nagyhatalmak udvaraiban. *Tung-csi* halálakor *Ahluta*, a fiatal özvegy császárné, reményteljes állapotban volt és ha fiút szül, az lett volna a trón törvényszerű örököse: ő maga pedig a régensnő. Ennek azonban az anyacsászárné és *Kung* herceg

azzal vágtak elébe, hogy *Hszien-föng*, az élő ivadék nélkül elhalt *Tung-csi* elődjének és atyjának nevében, ennek unokaöcsését, *Csun* herczeg négyesztendő *Czai-tien* nevű fiát nevezték ki *Kuang-hszü* (a dicsőség örököse) czímmel császárrá. Ott volt ugyan *Kung* herczegnek, *Hszien-föng* legidősebb fivérének, felnőtt fia is; de ha ez jut a trónra, oda van *Kung* herczegnek és még inkább a régens-császárnőknek kormányzó hatalma. A mandzsuherczegek jobb szerették volna, ha az anyacsászárnők nem maradnak a trón mellett, ezért *Kung* herczeg egyik fiát jelölték császárrá. Erre a császárnők *Li-hung-csang*-hoz fordultak támogatásért, a ki 4000 fegyelmezett lovasal 36 óra alatt érkezett Tien-csin-ből Pekingbe. A lovak patáit rongyokba göngyöltette és mindegyik embernek egy evőpálczikát kellett szájában tartania, hogy ne szólhasson. Ekként *Li-hung-csang* mély csöndben, észrevétlenül vonult be a városba és elfoglalva a császári palotát, *Csun* herczeg gyenge testalkotású fiát *Kuang-hszü* czímmel császárrá kikiáltatta. A császárnők nagyon okosan ismét kiskorú utódot választottak, a kinek oldalán mintegy a *Hszien-föng* halálakor támadt körülményeket visszaállítva, a kormányt tovább is kezükben tarthatták. Eljárásukat a szép fiatal özvegy császárné „hirtelen” halála szentesítette, ki alig két héttel élte túl császári urát. A régensnők, mintegy a közvélemény kiengeszteléséül is, fellengős szavakkal emlékeztek meg a *King-pao* nevű hivatalos ujságban az erényes, a jóságos, szép fiatal halotról és a legszebb posthumus címekkel ruházták fel őt.

Mielőtt a maig uralkodó császár, *Kuang-hszü*, uralkodásának történetére rátérnénk, összefoglaló leírást kell adnunk ama mozgalmakról, melyek a múlt század 50-es, 60-as és 70-es éveiben a kínai birodalomban a mandzsuk tekintélyét és hatalmát megingatták.

Csaknem 25 éven keresztül dúlták a belháborúk a birodalmat, melynek nagyon kevés része maradt elpusztítatlan. Nyilvánvaló, hogy előbb csak az erős kezű császárok tekintélye tartotta féken a nemzeti törekvést az idegen dinasztia elűzésére. Mihelyt

gyenge kezekbe került a trón, feltámadt a remény a khinaiakban, hogy vérbeli császárokat ültethetnek a birodalom élére. Minthogy pedig a baj nem jár egyedül, a *Tai-ping* és a *Nien-fei* felkelésekhez a mohamedánok forradalmi Jün-nan-ban, Kanszu tartományban és Kasgárban járultak. Talán nem is vala képes a mandzsuház mind e sok, végveszélylyel fenyegető támadást kiállani, ha az európaiak nem állnak mellé segítséggel. Ez a segítség azok részéről jött, kik egyidejűleg a lázadókkal Khina tengerpartjait ostromolták és az idegen forgalomnak megnyitották.

Az V., VI. és a VII. tábla a khinai birodalomnak és tüzetesebben tulajdonképeni Khinának a Juan, Ming és Ta-esing dinasztiák alatti kiterjedését és felosztását ábrázolja és a nemzeti terjedést és megerősödést bizonyítja.

Daczára annak, hogy többször és hosszabb időnkig ültek a 13 század óta Khina trónján idegen nemzetbeli császárok, mint nemzeti uralkodók, a khinai faj mégsem hanyatlott, sőt ellenkezőleg, folyvást szaporodott, erősödött és terjeszkedett és az idegen dinasztiák egész nemzetségükkel beleolvadtak a khinai társadalomba.

IX. FEJEZET.

Az utolsó ötven év története.

Khina jelenkori eseményeit az európai nemzetekkel való érintkezés és az ezzel járó gyakori összetűzések jellemzik. Magát a nemzeti történetet, a 400 milliónyi lakosság érzületéből és törekvéseiből kifolyó eseményeket megbírálni mi nyugoti emberek aligha vagyunk képesek. Mert valóságos érintkezésünk ezen nagy keleti nemzettel ninesen; a kereskedelem, a diplomácia és a keresztény missziók nem ismertetik meg velünk igaz képében a khinai nemzet közvéleményét. A nem hivatalos khinai intelligencia szigorúan zárkozott az európaiakkal szemben.

Téves dolog a khinairól letagadni, miként általában Európában ezt teszik, hogy hazáját nem szereti és hogy nemzeti öntudata nines. Ép ennek ellenkezőjét bizonyítják a mindenütt elterjedt titkos társulatok, melyeknek egyetlen czélja a gyűlölt mandzsú-uralom lerázása és egy nemzeti dinasztianak visszaállítása. Ezek a titkos társulatok lankadatlanul törekednek a nemzetet az idegen uralom alól felszabadítani. A mívelt közép-

*) Khina utolsó félszázados történetét *Boulger* könyvében kívül még a következő művek nyomán vázoljuk: *Chinese Repository* I—XX. köt. Hong-kong. *Journ. of the N. China Branch of the Roy. As. Soc.* Shanghai; Restropect of events. *Martin W. A. P.*: A Cycle of Cathay, Edinburgh and London. 1896. *Favier Alph.*: Peking, Histoire et discription. Peking, 1897. *Douglas Rob. R.*: China; The Story of nations, London 1899. *The Edinburgh Review* N. 397. July 1901.

osztály, azoknak a nagy tömege, kik jó eredménnyel kiállva a nyilvános irodalmi és történelmi vizsgálatokat, hivatalt nem nyertek, vezeti e titkos szövetkezeteket. Hozzájuk csatlakozik az elégedetlen nép is. A míg béke és jólét van a birodalomban és a míg a birodalom hatalmán, tekintélyén kívülről nem esik csorba, esendesen vannak e társulatok. Hiszen a mandzsu-dinasztia nemzeti szellemben, a régi törvények és szokások szerint kormányoz és területére nézve a Han-ok kora óta egyetlen nemzeti dinasztia alatt sem volt a birodalom olyan nagy, mint a mandzsu származású *Ta-csing*-dinasztia alatt. Ennek császárai közül *Kiang-hszi* és *Kien-lung* az újkor legjelesebb és legfelvilágosultabb fejedelmei között állnak az egész Földön. Mihelyt azonban valahol vereség éri a mandzsuk seregeit és a birodalom területi veszteségének híre megy, a titkos társaságok azonnal élénkebben mozognak és ebből rendszeren lázadás támad.

Az 1842-iki angol-kinai ópium-háború után a „hármasság társasága“ támasztotta a *Tai-ping* felkelést a birodalom déli és központi részeiben. Ugyanekkor északon a „fehér liliom társasága“ szülte a *Nien-fei* forradalmat és a Jün-nan-i *Pantáj*- vagy mohamedán lázadás is hasonló eredetre vezethető vissza.

Az a körülmény, hogy a mandzsuk az európaiak segélyével verték le a nemzeti ágból való *Tai-ping*-dinasztiát trónra helyezni akaró forradalmat 1862–64-ben, kétségkívül öregbítette az idegenek iránt táplált ellenszenvet. Érthető tehát, hogy a mostani „boxer“ lázadók dühöket nemesak a mandzsuk ellen, hanem az idegenek ellen is fordították, kik a *tai-ping*-ok nyilvánvaló közelését az idegenek és a keresztény tanok felé visszautasították.

Európa mindig csak a kereskedelmi érdekek szempontjából érdeklődött Khina iránt. Ennek a nagy nemzetnek szellemi élete, belső ügyeinek lefolyása hidegen hagyták a nyugoti politikusokat; még csak megismerni sem törekedtek az igazi khinaiságot. Bizonyos, hogy e körülményben gyökerezik az a gyűlölet és antagonizmus, mely a khinai nemzet és a nyugoti hatalmak között fennáll és a jövőben még nagy világtörténeti eseményeknek szülőoka lehet.

Az európaiakkal való háború után egy másik eseményhez érlelődtek a körülmények. A Tai-ping-lázadás volt ez, melynek vezére *Hung-sziu-cziuen*, Kuang-tartomány egyik falujából szegény szülőktől származott. A vizsgálatokra Kantonba utazva, ott alkalma volt az európaiakkal, különösen a protestáns hittérítőkkel megismerkedni. 35 éves koráig sokszor megkísérelte a szigorlatot kiállani és a *Kü-zen* íróalmi rangot elnyerni, de mindanyiszor eredménytelenül. Kantonban *Morrison* biblia fordításához és protestáns vallási iratokhoz jutva, ezek olvasása folytán vallási rajongóvá lett és falujában sok hívőre akadt. Hogy miként emelkedett *Hung-sziu* lázadó főnökké, ki a Tacing-dinasztia elfűzését és a khinai szokások megviselet visszaállítását, a kereszténységnek egy általa alakított árnyalatával, tűzte zászlajára, az nincs még felderítve.

A *Tai-ping*-lázas 1849-ben vette kezdetét; első hívei abból a csőceseléből toborzották katonáikat, mely az ópiumháború óta Kanton környékén kóborolt és utóbb a khinai kormány által erélyesen üldözött. A Tai-ping-ok *Hung-sziu* és *Fung-jun-san* vezérek alatt több hónapig daczoltak *Jung-ngan csou*-ban (Kuang-szi tart.) az ostromló császári csapatokkal és megerősödvé vonultak 1852-ben a tartomány fővárosa, *Kuei-lin-fu* felé, melyet azonban nem sikerült bevenniök. Tovább mentek tehát Hu-nan tartományon át, és számban gyarapodva, az év végén elérték a Jang-cze-kiang-ot. Útjukban mindent tűzzel-vassal pusztítottak; különösen a templomokból és pagodákból minden bálványt és szobrot kihínytak és szétromboltak. 1853 elején *Hang-jang*, *Vu csang* és *Han-kou* kezeikbe kerültek, majd Nankingot is bevették, mely mindvégig főhadiszállásuk és *Hung-sziu* székvárosa maradt.

Itt *Hung-sziu-cziuen* a *Tai-ping* (nagy béke) címet választotta megalapítandó dinasztíája nevéül és a császári legfőbb címet is *Hoang-ti*-ről *Vang*-ra változtatva, ő maga a *Tien-vang* címet vette föl.

1854-ben az egész Tai-ping had Pekingnek indult, de nagy veszteséggel üzetett vissza. Ezután a lázas még egy

egész évtizedig tartott Khinának leggazdagabb parti tartományában és csak az európaiak segélyével lett elnyomva.

A Tai-ping-lázadók, kik az ötvenes években ekként elárasztották Közép-Khina tartományait, miután Peking alól elűzettek, a Jang-eze-kiang és a Nagy-Csatorna mentén terjeszkedtek ki és Nankingból kormányozták a hatalmuk alatt álló területet. Vezéreik meghasonlása és Ho-nak, Kiang-gnan (Hu-pé és Ho-nan) kormányzójának erélyes fellépése azonban nagyon leapasztotta számukat. Szerencsétlenségre az 1860. év tavaszán az egész császári sereg, mert Ho-tól zsoldját nem kapta meg, átpártolt a lázadókhöz, kik ekkép tetemesen megerősödve, elárasztották Kiang-szu és Cse-kiang tartományokat, ezek főhelyeit *Szu-csou-fu* és *Hang-csou-fu* városokat bevették és a tisztviselőket *Sang-hai*-ba szorították. Én 1878 nyarán, tehát 17 év múlva utaztam be a Nagy-Csatorna déli vidékét, hol a *Tai-ping*-ok által lerombolt városok és falvak még ekkor sem épültek fel és az előbbi népesség megtizedelve volt bennük. A romok közt bámulat fogott el azon munka felett, a mit a pusztítók véghez vittek, de az is kitűnt a lakatlan romok nagy kiterjedéséből, hogy a lázadók a birodalom legvirágzóbb és leggazdagabb részeit pusztították el a Jang-eze-kiang deltáján.

A *Tai-ping*-ok első ízben már 1860 végén fenyegették *Sang-hai*-t. Az idegenek közül sokan rokonszenveztek a *Tai-ping*-okkal, kik a keresztény vallást látszottak követni és legfőbb óhajtuk az volt, hogy az idegenek által, mint jogos küzdő fél, elismertessenek; ez okból az európaiak jó fogadtatásban részesültek köztük és nagy számmal akadtak olyanok *Sang-hai* kereskedői közt, kik a császári kormány, habár csak névleges védelmét bírva, nem átallották a lázadókat hadi szerrel ellátni. Ebből az okból a *Tai-ping* vezérek nagy súlyt fektettek *Sang-hai* bírására és 1861 végén komoly lépéseket tettek az európai telepítvény és a khinai város elfoglalásához. *Sang-hai* idegen kereskedői azonban gondoskodtak a védelemről; néhány hadihajó is horgonyzott a kikötőben. 1862. januárban sikerrel verte vissza a csekély számú angol rendes és önkéntes haderő

Sang-hai alól a Tai-ping ostromot; a lázadókat legjobban megrettentette az a sikeres ágyúzás, mely *Hope* tengernagy hájáról a város felett szórta közéjük a lövegeket. Az ostrom visszaverése után *Hope* a lázadókat Sang-haitól 30 angol mérföldnyi távolságra igyekezett visszaűzni; e célra idegen kalandorok vezetése alatt egy zsoldos csapatot alkalmazott, melyet *Ward*, egy amerikai szervezett. Ezt a csapatot azután a kínai hatóságok is szolgálatukba fogadták, de sem *Ward*, sem utódja, *Burgevine* — szintén egy amerikai — nem váltak becsületére az idegenek jó hírnevének. Ezek a férfiak csak a pénzt fogadták el alkalmazóiktól, a *Tai-ping*-oknak nem sokat ártottak, sőt jó pénzért ellátták őket fegyverrel és lőszerrel. *Burgevine* később átpártolt a felkelőkhöz, de hozzájuk sem maradt hűséges. Sang-hai-ban még most is keringnek pikáns elbeszélések, melyekkel a kalandorok úzelmeit eszetelik, sőt olyan egyéneket is mutattak ott nekem, kik ezekben az eseményekben szerepeltek. A kínai hatóságok csakhamar belátták, hogy a kalandorok segítése csak ártalmas nekik, ezért *Burgevine*-t csúfosan felmentve, *Gordon* angol kapitányt, majd őrnagyot, a későbbi *Khartum*-i mártírt, bízták meg a lázadók elleni segédcsoport vezérletével. *Gordon* 1863-ban vette át a *Tai-ping*-ok ellen az operációt és 1864 tavaszáig sikerült a Jang-cze-kiang deltáját a felkelőktől megtisztítani.

Ez alatt a kínai seregek is *Cseng-kuo-fan*, Khina ez időbeli legjelesebb államférfiának, Hu-nan tartomány kormányzójának és *Li-hung-csang*-nak, a ki később vált nemzete legtekintélyesebb férfiává, vezérlete alatt erőt vettek a lázadókon és Nankingban vezéreik nagyobb részét foglyúl ejtették, úgy hogy 15 évi dűlás után ép oly hirtelen szűnt meg a felkelés, a milyen váratlanul keletkezett. Ezen zavarok alatt emelkedett fel *Sang-hai* a Csendes-tenger kereskedelmi hajózásának emporiumává. Kiang-szu népe a lázadók elől *Sang-hai*-ba futott és ott telepedett le. A parvenűk kincses bányája volt ekkor e város, hol a menekülők pénzből mindenki vagyont gyűjthetett.

A *Tai-ping*-lázas a mandzsuházat nagy veszélylyel fe-

nyegezte; 10 tartománya a lázadók kezében volt már és a dinasztia az európaiak segítsége nélkül talán bukását el nem kerüli. De szerencséjére a Tai-ping-táborban nem volt jó szervezet és a vezérek vetélkedése, meg vallási rajongásaik, kegyetlen dúlásaik nem szolgáltak javára és népszerűsége az alapján véve nemzeti felkelésnek.

Kantonban az 1842-iki háború óta a hatóságok és a nép egyaránt ellenszenvvel viseltettek az idegenek iránt. 1856-ban a khinai partőrök egy kis angol hajó fedélzetén (az „Arrow” nevű vitorlás dereglyén) néhány matrózt elfogtak. *Jeh*, a kantoni kormányzó megtagadta a magyarázatot és *Seymour M.* angol contre-admirális látogatását nem fogadta. Erre az angol hajók a kormányzó palotájának irányában ágyúzni kezdték a várost. A khinaiak a parti erődből egy amerikai hajóra nyitottak tüzet, a miért annak paranesnoka, *Armstrong*, az erődből (Barrier fort) lerombolta. Deczemberben a esőselék az európai telepre ütött, azt felégette és az idegeneket kiűzte. Ez események következtében az angol parlamentben heves viták folytak és 1857-ben az alsóház leszavazta a miniszteriumot, mely háborút sürgetett. Az országgyűlést feloszlatták, az új ház aztán megszavazta a háború költségeit. A francia kormány egy kath. missziónárius meggyilkoltatásáért hasztalan sürgetve elégtételt, szintén csatlakozott az angol hadjáratához; Oroszország és az Északamerikai Egyesült-Államok beleegyeztek a Khina elleni háborúba, de segédsapatokkal nem járultak ahhoz. Lord *Elgin* és *Gros* báró vezetése alatt csak 1857 végén indult meg a háború, minthogy a Khinába indított ezredeket sürgősen a keletindiai lázadás elfojtására kellett fordítani. Deczemberben Kanton, mintegy 6000 embertől ostromoltatva, elfoglaltatott és az angol csapatok 1861-ig tartották a várost megszállva. Az egyesült francia és angol hajóraj azután *Seymour M.* és *Rigoult* admirálisok vezénylete alatt északnak vonult és a *Pej-ho* torkolatát vette blokád alá. Csi-li tartomány kormányzója, *Tan*, alkudozni óhajtott, de mivel nem volt erre teljhatalommal felruházva és rangja sem tekintetett elegendőnek, az

egyesült hajóraj megostromolta a *Ta-ku* erődöket és *Tien-czin*-ig ment fel a folyón. Erre két magas állású meghatalmazott jött le Pekingből, kik az angol és francia megbizottakkal megkezdték a tárgyalásokat a sérelmekért adandó elégtételt illetőleg. A hadviselők képviselőihez *Reed* és *Putiatine* gróf, az amerikai és az orosz megbizottak is csatlakoztak. Így jött létre a *Tien-czin-i szerződés*. Visszatérve Sang-hai-ba az idegen miniszterek, a vámtarifát és kereskedelmi szabályokat vették revízió alá; a császári biztosok is Sang-hai-ba utaztak, hol alkalmuk volt az idegenek kereskedelmi ügyeivel megismerkedni. Az így keletkezett szerződés kikötötte, hogy 8 kikötő az európai kereskedésnek megnyitassék; a kereszténység szabad hirdetését is feltételül kötötték, meg azt is, hogy a benszüllött keresztények üldözést ne szenvedjenek.

A ratifikált *Tien-czin-i szerződést* 1859. nyarán kellett volna kicserélni; az angol, francia és amerikai miniszterek össze is gyűltek ezért Sang hai-ban. A császári biztosok ugyan még néhány pont felett alkudozni akartak, de az angol miniszter erre nem volt hajlandó. E miatt az egész bizottság ismét Pekingbe indult. Nagy meglepetésükre *Ta-ku* nál az angol és francia hajók a *Pej-ho* torkolatát vasrudakkal eltorlaszolva találták és midőn az akadályt elhárítani kezdték, heves ellenszegülésre találtak és Sang-hai-ba visszasietni kényszerültek. Az amerikai megbizott más úton érkezett Pekingbe, de mert a császár előtt letérdelni nem volt hajlandó, nem jelenhetett meg *Hszien-föng* esászár előtt; mindazáltal az amerikai-kinai szerződés ratifikáltatott és 1860 elején életbe is lépett. Az orosz-kinai szövetséget, melyet gróf *Poutiatine* kötött meg 1859-ben, *Ignatieff* tábornok ratifikálta. Az angol és francia erők visszaveretése *Ta-ku*-nál azt eredményezte, hogy a szövetségesek tekintélyes haderőt kértek hazulról és elégtételt követeltek Pekingben a követeket ért sérelemért. Midőn ez megtagadtatott, *Pe-lang*-nál 18.000 embert partra szállítottak, bevették a *Pej-ho* erődjeit és Peking felé indultak. Peking közelében, *Tung-csou-fu* városnál találtak a szövetségesek komoly ellenállásra: itt volt a

leghevesebb csata. *Pah-li-kiao* (8 li hid) közelében tüntette ki magát *Montauban* francia tábornok és az itt nyert győzelem neki a „*Palikao grófja*“ ezímet eredményezte Peking védelem nélkül nyílt meg a seregek előtt; de falai közül az udvar jőeleve Mandzsú-országba, Zseholba menekült.

Hszien-föng az európai foglyokat kegyetlenül lemészároltatta, ennek megtorlásául, a győző sereg a *Juen-ming-juen*-palotát, a jezsuiták által tervezett és épített remek nyári palotát kirabolta és felégette. Peking eleste után *Kung* császári herceg elkezdte a béke-alkudozásokat, melyek eredményeként a pekingi konvenczió 1862-ben jött létre. 8 millió tél hadi sarcz, a tien-czin-i szerződés által kieszközölt 8 kikötőn kívül még *Han-kou* és *Kiu-kiang* megnyitása és a keresztények szabadsága voltak a főpontok. 1861. július 22-én *Hszien-föng* zseholi nyári palotájában meghalt, utódja a 7 éves *Tung-csi* lett, kinek nagykorúságáig *Kung* herceg és a két császárné vezette az országlást.

Az európai háborún és a Tai-ping-lázadáson kívül a birodalom nyugalmát apró helyi felkelések is zavarták, melyenektől soha sem ment a khinaiak roppant birodalma. Kanton, Amoy és Sanghai az ötvenes évek elején voltak ilyeshelyi lázongások színhelyei, de ezek csakhamar leküzdettek és a bűnhődés iszonyú volt: a hóhérok alig győzték a munkát, csak magában Kantonban 80.000 lázadó hullott el a hóhér keze alatt.

Ezek a zavaros idők a népesség tömeges emigrációját okozták. 1854-től egy külön jövedelmes üzlet kezdődött, a „Culi trade“, azaz a kivándorlóknak *San-Francisco*-ba, vagy *Melbourne*-ba való szállítása.

Alig folytatott el az európai fegyverek segélyével a Tai-ping-lázadás, mely Fu-kian-ban halt ki végkép, a birodalom nyugoti határain támadt újabb vész a mohamedán vagy tungán felkelésben. Kan-szu és Sen-szi-ben volt ennek fészke, azonban Szü-esuan-ban és Hu-pe-ban is támadtak kisebb lázadások. Komolyabb volt ezeknél a *Nien-fei* fölkelés, mely *San-tung* tartományból indult ki.

E lázadók ellepték Ho-nan, Hu-pé és San-tung tartományokat és elpusztítottak mindent, a mit a Tai-ping-ok meghagytak. Csin-fu-hszen-ben, hol *Konfuczius* született, feldúlták a bölesnek mauzoleumát, melyet eddig minden forradalom megkímélt. Midőn a *Nien-fei* lázadók Kiang-szu-t is fenyegették, *Csen-kuo-fan* nankingi alkirály és *Li-hung-esang*, a futai európaiak által betanított csapatokat vezettek ellenük, melyekkel sikerült a *Nien-fei* lázadást 1865-ben leverni.

A tungán mohamedánok ez alatt Sen-szi és Kan-szu-ban hatalmaskodtak. Kan-szu-nak pusztai része szenvedett legtöbb pusztításaitól; *Szu-csou* és *Szi-ning-fu* kezeik közé esett. Azonban a császári kormány birtokában maradt több nagyobb város, minők *Lan-csou-fu* és *Kan-csou-fu*. *Ozo-czung-tang*, ki északnyugoti Khinában sokáig azután mindenható ember maradt és az 1895. japáni háborúban hősi halált szenvedett, sikeres háborút folytatott ellenük; európaiaktól betanított seregével és néhány *Krupp*-ágyúval visszafoglalta a városokat. *Szu-csou-t*, a khinai birodalom legnyugatibb városát, 1873. év nyarán vette be és maga is oda költözött, midőn a turkesztáni hadműveletek vezetésével lett megbízva.

A Kan-szu-i mohamedán lázadók, daczára nagy számuknak és azon nagy területnek, melyen hitsorsosaik elszórva voltak — a felső Hoang-ho folyótól a *Tien-sán*-hegységig mindenütt sok híve van az izlamnak — rablőháborút folytattak. Sem szervezett kormánynyal, sem pedig valami kitűzött ezállal nem bírtak. Főfőszük *Szi-ning-fu* és a felső Hoang-ho vidéke volt, a hol *Ho-csou*-ban a lázadás végső üszkei csak 1878-ban oltattak ki.

Az északnyugoti tungán-mohamedán fölkeléssel egyidejűleg Jün-nan-ban sokkal nagyobb bajt okoztak a próféta hívei; ott már a század kezdete óta a *Pantáj*-mohamedánok, kik azonban északi hitfeleikkel egyáltalában soha szövetségben nem állottak, nyugtalanokdtak a császári hivatalnokok nyomása és zsarolása miatt. Jün-nan mindig a birodalom egyik legkevésbé rendezett kormányzatú tartománya volt; a hol már csak a sok

különböző benszülött néptörzs miatt is, kivételes közigazgatási rendszabályok voltak és vannak ma is gyakorlatban.

A Jün-nan-i mohamedánok a 17. században Kan-szu és Sen-szi-ből költöztek be, de már a 12. században is sok mohamedán vetődött ide, midőn *Kublai*, juan-dinasztiabeli császár, bokharai török katonákkal hódította meg Jün-nan tartományt. A szorgalmuk és józanságuk jólétet és vagyont szerzett nekik; a *Ming*-császárok idejében magas hivatalokat foglaltak el. *Jün-nan-fu* és *Tali-fu* vidékén igazi paradisiomot teremtet a munkájok. Az előbb parlag területeket a földművelés, ipar és bányaművelés által csakhamar a birodalom egyik leggazdagabb tartományává varázsolták.

A mandzsukormány birtokainak távoli területeire és a nem csupán khinaiakból való lakosság közé azokat szokta küldeni tisztviselőikül, kik másutt rossz fát tettek a tűzre, vagy kegyet vesztettek; minthogy az ilyen távolabb eső állomások, a hosszú, fáradságos utazások, a kényelem hiánya és a sok veszélylyel fenyegető barbár szomszédok és benszülöttek miatt nem kedvesek a khinai főtisztek előtt. Kárpótlásul azonban bő alkalom nyílik az ilyen félreeső állomásokon a meggazdagodáshoz. A kormányzók szokás szerint a gazdag mohamedánok kincseire tartottak fenyegetéssel, elzárással vadászatot.

A lázadás nem volt szervezve, hanem külön-külön tört ki a Jün-nan-i nagy városokban a khinai tisztviselők zsarolása következtében. A khinai és a mohamedán munkásnép tűzött előbb össze valami bányahelyen; a khinaiak mindenfelé öldösték a mohamedánokat, mire 1855-ben *Ma-szien* mohamedán tiszt, maga köré gyűjté a hegyek között hitfelelit és rajtok ütött a khinaiakon, megboszulva rajtuk rokonaik halálát. Ekkor a khinaiak elhatározták, hogy 1856. máj. 19-én a mohamedánokat mind fölkonzolják. Ettől az öldökléstől persze sokan megmenekültek és az egész tartományban fegyvert fogtak.

Ta-li-fu-ban *Tu-ven-sziu* alatt három napig öldösték megtorlásból a *pantájok* a khinaiakat és *Tu-ven-sziu* vagy *Szuleimán* szultán megerősítve a várost, független kormányt

szervezett, mely 1873-ig daczolt a császári hatalommal. A Jün-nan-fu-i fölkelés szellemi feje *Ma-teszing*, egy Mekkában járt agg hadsi volt, kit *Lao-papa*-nak is neveztek. Szent hírében állott és korlátlan hatalmú volt hitfelei között.

Ma-szien 1858-ban *Jün-nan-fu*-t fogta ostrom alá. Azonban *Sin-tou-csin*, egy Miau-cz eredetű tisztt, a császári seregek élén sikerrel védte a várost és elűzte a lázadókat. *Sin*, vagy eredeti nevén *Ma-kien*, ki utczai árpaczukorárús fiúból küzdötte föl magát, Jün-nan felszabadításáért jutalmul *li-tai* vagyis ezredessé neveztetett ki. 1858-ban *Li-ngan-fu* alól is elűzték a császáriak a mohamedánokat. 1859-ben a mohamedánok 50.000 emberrel vették körül a fővárost, de *Ma-szien* és *Ma-teszing*, bárha a várost könnyűszerrel bevehetnék volna, alkura léptek a khinai hatóságokkal és ekkor Jün-nan-fu-ban helyreállott a béke. *Ma-szien* khinai szolgálatba lépett és *Lao-papa* tekintélyes évdíjat kapott.

A császári seregekben nem volt egyetértés; *Ma-szien* fővezérségét a khinai tiszttek nem tudták elszívelni. Egyszer *Ma-szien* portyázáson távol volt a várostól; mire az egyik khinai tiszt fellázadt híveivel, magához ragadta a város feletti hatalmat, a kormányzót megölte és *Ma-teszing*-et választatta kormányzóvá. *Ma-szien*-nek nagy erőfeszítéssel sikerült a fővárost visszafoglalni. Délen pedig *Liang-si-mei* khinai tábornok, a ki nem akart a jött-ment *Ma-kien* ezredessel harcolni, ütött pártot a császáriak ellen és *Li-ngan-fu*-ban rövid időre független uralmat biztosított magának.

1863—67 között így állottak a körülmények. *Ta-li-fu*-ban, *Tu-ven-sziu* vagy *Szuleiman* szultán rendszeres kormánya alatt megszilárdult a mohamedánok hatalma és Birma felé rendes kereskedelmi forgalmuk volt. Egy angol misszió látogatta meg Birmából 1872-ben a talifui szultánt és 1866-ban a *De la Grée* és *Garnier* által vezetett tudományos expedició is délről jövet megfordult *Ta-li-fu*-ban.

Jün-nan és Sziam határán csupán két benszüllött félvérű khinai főnök maradt híve a császárnak, az egyik *Lie-szi-tai*

volt, kinek neve később *Margary* meggyilkoltatásában is szerepelt. Ezek *Momien* és *Jung-csang-fu* déli vidékein folyvást zavarták guerilla-harcokban *Szuleiman* hatalmát. Tulajdonképpen akkor indult hanyatlásnak a pantáj-ok ügye, mikor a tai-ping-lázadás leverése után *Cseng-kuo-fan* csapatokat és pénzt küldött a Jün-nan-i kormányzónak. 1870-ben a tartomány nagy része ismét a császáriak kezébe került. A mohamedán vezérek átpártoltak a császáriakhoz és *Jang*, az egykori lázadó, vezette az ostromot Ta-li-fu ellen. Miután *Jung-csang-fu* elesett és *Ta-li-fu* körülvéttetett, letűnőben volt a pantáj-ok szerencsecsillaga. *Ta-li-fu* a természet-adta védett helyen fekszik az *Öhl-hai* tó, — mely csaknem a Balaton hosszával bír, — és a tó lapályából kiemelkedő *Osang-sán* hegység közt; a tó két végén megerősített szorosok vannak, melyek a város környékét a tó egész hosszában védik. *Szuleiman*, kinek szolgálatában néhány európai tüzér is volt, vitézül ellentállt az ostromlóknak; még azután is, midőn a tó északi végén *Sang-kuang* árulás következtében elesett. Éhség által hajtva, 1873 januárban azon feltétellel, hogy hívei és a nép bántatlanul maradnak, megadta magát. Sejtve a jövőt, családját méreggel végezte ki, magát pedig a császári táborba a kormányzót képviselő *Fu-tai* elé vitette hordszékében; ennek lábai előtt meghódolása jeléül leborult, de abban a perczben a bevett méreg hatása alatt kiadta lelkét. Holtteteme lefejeztetett és feje mézbe merítve, Pekingbe küldetett. Ezután a kapituláció feltétele ellenére elkezdődött a pusztítás és öldöklés, melynek nyomait *Ta-li-fu* természettől gyönyörűen megáldott vidéke még maig is viseli, az elpusztult falvak romjaiban; 30.000 ember mészároltatott le ekkor *Ta-li-fu* vidékén.

Nem csak a tulajdonképeni Kхинában folyt a 19. század közepe táján az öldöklő polgárháború; a birodalom nyugoti gyarmatai is elszakadni készültek. Keleti Turkesztánt vagy Kasgáriát, mint tudjuk, a 18. század közepe óta háborítlanul kormányozták a *Ta-csing*-dinasztia tisztviselői. A rendes adminisztráció befolyása alatt a városok népessége odavándorolt khinai

iparosokkal és kereskedőkkel szaporodott és a Tárím-medenceze oázisait khinai telepítvényesek lepték el; a kereskedés is nyugot felé, különösen Khokanddal nagy lendületet nyert. Egyszóval a *Han*-dinasztia idejébeli viszonyok elevenedtek meg itt Khinára nézve. A század elején (1822–1828) *Zsehandsir* lázadása könnyűszerrel lett leküzdve, de a nyugalom ideje nem soká tartott Kasgáriában. *) 1830-ban *Zsehandsir* bátyja, *Juszuf* tört be *Bokhára*-ból, hogy fivére halálát megboszúlja, de csakhamar ismét kivonult. A reá következő évben Khokand ura, *Mehemmed-Ali-khán*, miután a Kara kirgizeket megverte, kereskedelmi szövetséget kötött a kasgári khinai kormánynyal, arra kötelezve magát, hogy a *Khodsa*-párt beütleseit Kasgárba megakadályozza. Nyugalom is volt ezután 1846-ig, midőn Khokandban trónváltás állott be, melynek zavarai közben a *Khodsa*-család két tagja nagy sereggel ütött be ismét Kasgárba és a fővárost el is foglalta, mígnem 75 napi diésőség után az Iliből elősiető khinai sereg kiverte őket.

1857-ben *Vali* és *Kicsik* khánok rövid időre hatalmukba ejtették Kasgárt, de négy hónap múlva ismét kiűzettek. Ezen háborúskodások iszonytgerjesztő módon pusztították a gyarmatok szorgalmas népét. Keleti szokás szerint a felszabadító sereg ép úgy sarezolta és üldözte a békés lakosokat, mint az ellenség. Legremitőbb volt az utolsó *Khodsa*-beütés; *Vali* herceg kegyetlensége túlment minden képzelhetőn; ő a *Kizil* folyó hídjánál, Kasgár Ó- és Újvárosa (Jangi-sár) között emberfejekből rakatott gulát, ő volt, ki *Schlagintweit* *Adolf* utazót lefejeztette, midőn az *Leh*-ből *Jarkand*-ba utazva, portyázóinak kezébe került. Iszonyú megtorlás várt a *Khodsa*-párt vezéreire, midőn az Iliből odajött 12.000 főnyi khinai csapat őket legyőzte. *Mir-Akhmed* seik egy határszéli erőd parancsnoka elevenen megnyúztatott, beleit fölmetszették, szivét hóhérai kiszakgatták és a még élő testet a kutyák elé dobták, mielőtt lefejezték volna.

*) Kelet-Turkesztán újabbkori eseményeit *Bellew* után ismertetem. *Forsyth F. D. Sir*: Report of a mission to Yarkund in 1873. Calcutta 1875. Chapter III. History of Kaschgár by *Bellew H. W.* 106—213. 1.

hogy fejével Pekingben beszámoljanak. A főbűnös *Vali* azonban elmenekült és csak később gyilkoltatott meg *Jakub* bég által. Ezen események után ismét beállott a nyugalom az 1862-ik évig, midőn a Kan-szu-i tungán-lázadás behatása alatt zavarok keletkeztek.

A khinai tungán-lázadók a felső Hoang-ho tájékáról bámulatos gyorsan árasztották el a Tárím-medenczét is, melynek telepítvényesei közt sok hitfelük volt. Az 1862-ik év végén Hami és Akszu között valamennyi városban a mohamedán khinai lakosok felkonczolták a nem muzulmán mandarinokat és ambánokat (helytartókat). Kasgár és Jarkandban a forrongás csak később tört ki, midőn Jarkandban a tungán és nem muzulmán khinai katonák közt esetepaté keletkezett. A tungánok tisztje értesülve, hogy az ambán őket lefegyverezni szándékozik, éjnek idején a nem muzulmán khinai őrségre ütött, azt felkonczolta, vagy az újvárosba (Jangi sár) üzte; azután a városi esőcselékekkel a khinai lakosságra tört és egy nap alatt 7000-et mészárolt le közülök (1863).

Ennek hírére a többi városokban is kitört az irtó harez a *khitájok* ellen, miként a nem muzulmán khinaiakat Kasgáriában nevezik. Jarkand újvárosában az ambán 6 hóig vitézül védte magát, midőn azonban minden élelme elfogyott és tudta, hogy nincs többé számára menekvés: palotája dísztermében nyugodtan kiszívta az utolsó esipet dohányt és a pipacsőnek tüzes hamuját egy lábainál fekvő lőporos hordóba fújta; katonái pedig a lőportárt robbantották fel, nehogy a lázadók kezére kerüljenek.

Kasgárban a benszülött városi turki nép ellene szegült a tungánoknak: az előljárók *Szadik* kirgiz béget hívták meg a rend helyreállítására, ez el is jött, de csak rabolni és pusztítani, miért a városiak ismét kiűzték őt.

Ekkor *Szadik Alim-kuli (Alem-kul)*-hoz*) fordúlt segélyért. Khokand vitéz khánja azonban az oroszok ellen küz-

*) *Alim-kul* egy vitéz *kip*-csak főnök volt, ki *Khudaj ár*-t legyőzvé, a *khokandiaktól* khánná emeltetett.

dött, ezért *Buzung* khánt *Zsehandsir* sógorát küldte Kasgárba, mellé adva *Jákub* kusbéget vezérül, de sereg nélkül, reá bízva, hogy magának ilyet szerezzen. *Jakub* bég derék hőse volt e század közepének, ki az orosz hódítókat sokáig tartóztatta a Tien sán hegység felé való előnyomulásukban.

Miután az oroszok 1853-ban az *Iszik-kul* mellett *Vernoje* megerősített tábornot alapították, lassankint terjeszkedni kezdtek Közép-Ázsiában. Felhasználva a turkesztáni folytonos zavarkat, esakhamar a *Narin* folyóig terjesztették ki a czár uralmát. *Csernajejj* tábornok 1864-ben *Csemkend*-et elfoglalta és a következő évben *Taskend*-re tört; ez a hadjárat tudvalevőleg *Szamarkand* és *Bokhará*-nak elfoglalásával végződött.*) Az orosz-turkesztáni háború elején 1852-től kezdve *Jákub* bég a khokandi seregekkel vitézül küzdött a Tien-sán-ban; 1864. évben *Taskend*-nél 200 embernyi veszteséggel írta vissza az „orosz“-okat.

Jákub bég és *Buzung* khán 1865. elején érkeztek összeszedett hadinépükkel *Mingjol*-ba, a Tarim lapályára. *Kasgár* lakói készséggel nyitották meg kapuikat *Jákub* előtt. *Buzung* khán *Jakub* bégre bízván a kormányzás terheit, maga a hárem gyönyöreibe és tivornyákba merült. *Szadik*, ki teljesen mellőztetett, a dolgok illetén fejlődésével legkevésbé sem volt megelégedve, kirgizeivel tehát Kasgár ellen indult és a város átadását követelte. *Jákub* bég azonban elűzte őt Kasgár alól és egy elhatározó ütközetben, melynek kezdetén a két sereg bajnoka mérkőzött meg, *Jákub* bégé legyőzte kirgiz ellenfelét, mire *Szadik* serege megfutott és elszéledt.

A kirgizek után a badaksáni *Hamrák* khán és a tungánok igyekeztek Kasgárnak birtokába jutni; azonban *Jákub* bég egymásután erőt vett rajtuk. Jó bánásmódja által és bölcs belátással, melylyel a legyőzötteknek megkegyelmezett, ezeket szövetségeseivé tette.

Kasgár újavárosában két évig védte magát a khinai őrség.

*) *Vámbery*: Bokhara története, Pest, 1873. II. köt. 19. fejezet.

Jákub kegyelmet biztosított a védőknek, ha az izlam vallást felveszik; *Kho-duláj*, a kasgári herceg, hajlott az ajánlatra, a khinai ambán (*Csang-tai*) azonban nem akarta magát élve megadni, hanem midőn mindent veszve látott, magára és esuládjára gyujtotta palotáját. Ekkor már *Jákub* bég népszerűsége nagyra növekedett és a gyáva, tehetetlen *Buzung* khán méltán tarthatott, hogy fejére nő. Tőle kitelhetőleg ármánykodott tehát diadalmas hadvezére ellen, mindenféle akadályt gördítve útjába. Majd esellel hatalmába kerítette Kasgárt és ott *Jákub* béget árulónak proklamáltatva, maga vette kezébe a kormányzást. Azonban *Jákub* csekély számú, de vitéz seregével leverte a kirgiz és kipesak csapatokat, melyek *Buzung* pártján állottak, azután bevette Kasgár újvárárt és *Buzung*-ot tiszteletteljes fogságba helyezte; midőn azonban ez tovább is fondorkodott *Jákub* bég ellen *Jangi-hisszár*-ba zárattott, honnét 1869-ben azon feltétel alatt nyerte vissza szabadságát, hogy *Mekká*-ba zarándokol. El is indult oda, de Tibetből, Badaksánon keresztül, Khokandba ment vissza. *Buzung* távozása után *Jákub* bég hatalma gyorsan megszilárdult. Birodalma Kasgáriát és a Tien-sán környékét ölelte magába, délre a *Kuen-lun* hegységig, kelet felé pedig a Lop-nor-ig terjedt. *Jákub* bég barátságos fogadtatásban részesítette a birodalmába került idegeneket. 1870-ben és 1873—74-ben az indiai angol kormány küldöttei jártak Kasgárban kereskedelmi szövetség létesítése végett. 1876-ban *Przsevalszkij* a Lop-nor vidékét járta be; egy hazánkfia, az emigráns *Berzenczey László* is eljutott 1873-ban Kasgárba. Kár, hogy kalandos utazásáról, melyet Közép-Ázsiában végzett, nem jelent meg tőle bővebb közlemény.

A tungán-lázadás elfojtása után 1876-ban *Ozo-czungtang*, Sen-szi és Kan-szu alkirálya, kire Kasgária paczifikálása bízott, megkezdte a hadműveleteket; *Szu-csou*-ba tette át székhelyét, tulajdonképi Khina legnyugotibb határára és onnét intézte a hadjáratot Hami felé. 1876 végén a Tien-sán északi felét már megtisztította *Jákub* katonáitól. *Jákub*

bég 1877 júniusában hirtelen meghalt, fia és utóda *Beg-kuli* bég nem örökölte atyjának vitézségét, sem pedig szerencsését, fivéreivel is meghasonlott; ezek pártja fegyvert ragadt *Jákub* legitim örököse ellen, úgy hogy *Jákub* birodalma három részre oszlott. A khinai sereg még *Jákub* bég életében benyomult Kasgáriába, azonban 1876 végén ott teljesen megsemmisítették. *Ozo-czung-tang* folyton új meg új seregeket küldött Kelet-Turkesztánba, melyek 1877 végén Kasgárt bevették, mire *Beg-kuli* bég *Ferghaná*-ba, orosz területre futott; a khinai sereg pedig megkezdte az öldöklést, *Beg-kuli* bég egész családját kalitkába zárva hurezzolták Pekingbe. 1879-ben még nagy számú katonaságot talált gróf *Széchenyi Béla* expedíciója Szucsou körül és *Ozo-czung-tang* el volt telve diadalmámmorral. A városban több kasgári hadi fogoly volt, kik látszólag a legnagyobb szabadságot élvezték, a városban tetszés szerint járkáltak és minket gyakran felkerestek.

Miðn *Jákub* bég szerencsecsillaga hanyatlani kezdett, elküldte követeit Konstantinápolyba és Angolországba, hogy a szultán és Viktória királynő segítségét és pártfogását kikérjék. Küldetésük nem járt eredménnyel. Gróf *Széchenyi Béla* társasága egy hajón utazott Dzsiddából, Mekka kikötőjéből, a Veres-tengeren Bombayig a kasgári követekkel, kik eredménytelen fáradozásaik után még a Próféta sírjához zárandokoltak. Bombay-ban már értesültek, hogy hazájukat elfoglalta a „khitáj“ és aligha térhettek többé vissza tűzhegyeikhez.

Miután a pekingi konvenczió kikötötte, hogy az európaiak a birodalomban szabadon utazhassanak és útlevelet nyerjenek, mindenféle felekezeti hitterítők árasztották el a parti tartományokat. A konzervatív szellemű nép szemében szálka volt az idegenek merész fellépése, a literátusok is a népet minden módon ingerelték az idegenek ellen, egyebek közt azzal vádolva őket, hogy a fényképezéshez a kis gyermekek szemefénye szükséges, ezért gyűjtik a lelenczeket.

Tien-czin-ben 1870-ben nagy vérontást vitt véghez az euró-

paik közt a csöselék. A francia konzulátus és a róm. kath. misszió épületei nem az idegenek telepén, hanem a khinai városnegyedben állottak és ez okozta a benlakó idegenek vesztét. A csöselék sokáig készült az idegenek megtámadására és *Osing-kou*-t, a kormányzót, figyelmeztették a fenyegető veszélyre, ő azonban nem hallgatott az intésekre. 1870. június 21-én a csöselék a védtelen európaiakra rohant, házaikat felégette, a francia konzulon és titkárán kívül 19 európai konzultatott fel. Ezek közt voltak az irgalmas nővérek és egy fiatal orosz házaspár, mely mézesheteit jött ünnepelni Pekingből Tien-czin-be. Miután ez ép a francia-német háború idejében történt, Franciaország nem léphetett fel elég erélylyel e gatzett ellen, melyben a khinai hatóságoknak nagy része volt.

Az európaiaknak azonban érdekükben állott az elégtételnyerés, nehogy a Tien-czin-i vérengzés egyéb helyeken is, hol a nép csak intésre várt az európaiakat kiűzni, ismétlődjék.

A pekingi udvar, az európai képviselők erélyes fellépésére, megindította a vizsgálatot a vétkesek ellen. *Usen-kou-fan*, Csi-li alkirálya, letétetett és *Li-hung-csang* lépett helyébe, két Tien-czin-i mandarin 10 évre az Amur vidékére számkivette-tett és a gyilkosok közül 20 lefejeztetett, kártérítésül 460.000 télt fizettek a francziáknak. 1870. év őszén a khinai külügyi hivatal, a *Czung-li-jamen*, létesült és az államtanács elhatározta, hogy az európai udvarokba követet küld. *Usung-kou* volt az első magas állású hivatalnok, ki Londonba és Párisba, mint a khinai császár követe, útnak indult.

A Tien-czin-i vérengzésnek következménye volt, hogy az idegen nagyhatalmasságok mind élénkebben sürgették követeiknek a császártól az egyenrangúság elvén való elfogadását.

Hosszú diplomáciai tanácskozások után végre 1873. jun. 29-én a 17 éves *Tung-csi* abban a palotában, melyben a vazallus államok követeinek hódolatát és adó néven vett ajándékait szokta átvenni, az európai hatalmak képviselőit fogadta. Oroszország, az Észak-Amerikai Egyesült Államok, Angolország,

Franciaország és Németalföld képviselői „állva“ nyujthatták át megbízóleveleiket. Hosszú tárgyalások után engedtek az udvari emberek abból a szokásból, melyvel eddig a császár előtt minden idegen államkövete, Lord *Macartney* kivételével, hódolni tartozott, tudniillik a háromszori letérdelés és kilenezszeres főköczczintásból (Szan-kuéi-kiu-ko-tan), a földre álló üdvözlés szertartásából.

1874-ben *Margary* konzulsági hivatalnok Sang-hai-ból Bamó-ba utazott, hogy ott egy Jün-nan-ba induló kereskedelmi expedícióhoz tolmácsként csatlakozzék. Midőn az expedíció Bamóból 1875 elején felkerekedett, *Margary*, mint az úttal ismerős, előre indult, de *Manvin* khinai határvároska mellett febr. 21-én meggyilkoltatott; az expedíció pedig, mely *Browne* őrnagy vezetése alatt már a *Kacsin* néptörzs rengetegeibe hatolt, *Li-szie-tai* félvérű khinai főnök erélyes ellentállására talált. Körülvéve minden oldalról a khinai csapatoktól és a bizonytalan becsületességű kacsinoktól, *Browne* csak nagy összeg sereza árán nyert a kacsin főnököktől kalauzolást az őserdőkből ki, Bamó-ba vissza.

Margary meggyilkoltatása ismét hosszas diplomáciai tárgyalásokra nyújtott alkalmat. Egy bizottság utazott Sang-hai-ból Jün-nan-ba az ügy megvizsgálására, *Davenport*, *Grosvenor* konzulok, *Lin* jün-nan-i kormányzó és *Csen*, a sang-hai-i bíró voltak a bizottság tagjai és *Baber* angol konzulsági tiszt a tolmácsa. A *Czung-li-jamen* a vad törzsekre háritotta az események okait. Habár a bizottság a gyilkosság és támadás körülményeit nem deríthette fel, *Wade* és *Li-hung-csang* Tien-czin-ben alkudozásokba bocsátkoztak az elégtételadás módja felett. *Wade* a vétkesek megbüntetését kívánta, legyenek azok bármily magas rangúak, feltételül tűzte ki, hogy nyilvánosan közhírré tétessék, miszerint az idegenek jogosan utazhatnak a birodalomban és vérdíjat követelt *Margary* családjának. *Li-hung-csang* erélyes fellépése az udvarral szemben ekkor elhárított egy harmadik angol-khinai háborút, melyre a császárnők nagyon hajlandók voltak.

Feltételül kikötöttet az is, hogy *Margary* esete és a mandarinokra kimért büntetések a birodalomban kihirdettesse-
nek. Ez pontosan teljesítettet. A merre útnak 1878—1880-ban
Khinában vezetett, az úgynevezett *Margary*-proklamációt
minden helységben és őrtanyán nyilvánosan kifüggesztve
láttuk; ebben a népnek, vonatkozással *Margary* meggyil-
koltatásának következményeire, meghagyatott, hogy az euró-
paiak iránt előzékenységgel viseltessék és bántalmazásuktól
tartózkodják.

K u a n g - h s z ü.

1875-től.

A fiatalon elhalt *Tung-csi* császárt unokaöccsese, *Osun*
herceg fia, *Kuang-hszü* néven követte a trónon. Ő 1871-ben
született, tehát még csak 5 éves volt, mikor 1875. január 12-én
császárrá kikiáltatott. Nevében a két császárnő és *Kung* her-
ceg kormányoztak. A régensnök első dolga volt az ismét fel-
szaporodott eunuchoktól az udvart megtisztítani. A három leg-
befolyásosabb eunuch az Amur mellékére száműzetett.

Sok csapás látogatta a birodalmat a mostani császár ural-
kodásának első éveiben.

Margary konzulsági tisztviselő meggyilkoltatása Man-
vinban 1875. február 19-én és a *Browne* őrnagytól vezetett
Jün-nan-i expedíció csúfos kiűzetése a birodalom délnyugoti
részéből, kis híja, hogy ismét háborúba nem keverte a birodal-
mat Angolországgal.

1874-ben Formóza szigetén Japánnal került viszályba a
birodalom; a Liu-kiu-szigetek névlegesen is elestek Khinától
Japán javára.

1874—75-ben Észak-Khinának búzatermő vidékein nagy
szárazság volt, ezt 1876. évben éhínség követte, melyben
csaknem 10 milliónyi ember pusztult el. *Lí-hung-csang*
289.000 télt, az idegenek 204.560 télt gyűjtöttek az inségesek
nyomorának enyhítésére; de e közel 3 millió korona értékű

könyöradomány nagyon keveset enyhített a bajon. 1877-ben mikor *Hupé* tartománynak ínségsújtotta déli részein keresztül utaztunk, a múlt évi nyomor hajmeresztő epizódjai még élénk emlékezetben voltak. A nép nem egy helyen élt emberhússal. Az európaiak könyöradománya egyidőre ekkor nagyon növelte az idegenek iránti rokonszenvet.

Ebbe az időbe esik az első vasút építése Kхинában. Egy részvénytársaság engedélyt nyert a Sang-hai-i *tao-tai*-tól vagyis pénzügyigazgatótól, hogy Sang-hai és a 12 a. mérföld (18 kilométernyi) távolságban fekvő szenes állomás, a tengerparti *Vu-zung* között egy közútat építhessen. A társaság kocsit helyett sebtiben vasutat épített és ezt a hatóságok tiltakozása ellenére gőzzel járó üzemre megnyitotta. E szabályellenes eljárás az európai államokban a karhatalom beavatkozását és elkobozást vont volna maga után. A khinai kormány enyhébben járt el a jogbitorló társulattal szemben. Jó pénzzel kisajátította a vasútvonalat és sineit felszedetve, az egész felépítményt Formosa szigetére szállíttatta. A Sang-hai-i *tao-tai* pedig Pekingbe ment „ad audiendum“; hazatérése után másnapra hirtelen meghalt. Valószínűleg mérget vett be.

1880-ban *Hszien-föng* császár első neje, „a keleti palota császárnője“ meghalt és ezután *Czehi* egyedül viselte a régensnői méltóságot. 1878—79. évben Annamban és Koreában lázongás támadt, ezek valának előpostái az 1886-iki francia és az 1894—95-iki japáni háborúknak. 1887-ben *Kuang-hszü* elérte nagykorúságának évét, vagyis a 16. évet és átvette a kormányzást, *Czehi* az öreg anyacsászárnő azonban még két évig nem tágított a fiatal császár oldala mellől. Csak mikor *Kuang-hszü* 1889. márczius havában megnősült, *Je-ho-na-ta* hercegnőt, *Czehi* unokahugát választván nejéül, kellett, ősi szokás szerint, az anyacsászárnénak a palotából távoznia. Daczára a birodalom zilált pénzügyi viszonyainak, a fejedelmi nász pazar fényűzéssel folyt le.

Az anyacsászárnő önkényt költözködött ki a palotából az azzal szomszédos városrészbe, melyben *Kiang-hszü* császár

100 év előtt a katolikus hittérítőknek terjedelmes birtokot adományozott. Hálával eltelve az anyacsászárnő iránt, 18 évi böles kormányzásáért, *Kuang-hszü* megvásárolta a lazarista miszcionáriusok telkét, épületeit és templomát, a környező utcákból kisajátította az ott lakókat és az anyacsászárnő számára nem egészen két év lefolyása alatt egy tágas parkkal körbezett fényes palotát emelt. A lazaristáknak is egy eszerében adott nagyobb telken két millió koronát meghaladó összegben díszes templomot és kolostort építtetett, melynek homlokzatára ezen felirat helyeztetett el: Katkolikus templom, épült a császár rendeletéből 1887-ben (Cse-kien, Tien-esu-tang, Kuang-hsü, sihszan-nien).

Az anyacsászárnő bucsuszózatában ily szavakkal adta tudtára visszavonulását a nyilvánosságnak a hivatalos *King-pao* ujságban: „A császár most férfikorába lép; az lesz a legnagyobb kitüntetés, a mivel engem megtisztelhet, ha testét megzabolázza, értelmét gyarapítja és szüntelen gondossággal kormányozza népét”.

Kuang-hszü az idegenek iránt nagyobb hajlandóságot érzett, mint elődeinek bármelyike. A nemzetközi érintkezés, a nagyhatalmak udvaraiba küldött követségek, közelebb hozták egymáshoz az annyira különböző észjárású és felfogású kelet-ázsiai és európai diplomáciáit. *Kuang-hszü* az idegen hatalmak követeit szívesen fogadta, sőt óhajtotta, hogy azok előtte, megérkezésük után, tisztelegjenek. Az audiencia ügye mindazonáltal még sokáig nem lett elintézve. A khinai udvari etikett nem akart abból a felfogásból engedni, hogy a khinai birodalom császára a földkerekség első és legnagyobb uralkodója, ki előtt az idegen hatalmak csak mint hódolók jelenhetnek meg és mint ilyenek, a khinai császárt megillető szertartással a *szan-kiau-kiu-ko-tau*-val tartoznak üdvözölni, azaz háromszoros letérdeléssel és kilencszeres leborulással. Az első európai követségek, portugalok, hollandusok, a 17—18. században alávették magukat a szertartásnak, az angol és amerikai követségek azonban soha sem.

1873-ban *Kung-csi* császár előtt állva tisztelegtek az idegen hatalmak. Ez az engedmény is hosszadalmas diplomáciai tárgyalások vívmánya volt és eleinte nagy meglepetést okozott az európai udvarokban. Azonban csakhamar kiderült, hogy az ünnepélyes fogadás nem a császári palotában történt, hanem egy éppen nem díszes csarnokban, mely a hűbéres (butani, nepali, koreai stb. stb.) fejedelmek követeinek elfogadására szolgált.

Kuang-hszü nem csak hogy szívesen fogadta volna az idegen hatalmak követeit, de egyszersmind felszólította őket, hogy az év első havában elébe járulhatnak. A követek azonban inkább lemondottak a császár látogatásáról, mintsem hogy hasonló megaláztatás érje őket és megbizóikat, mint 1873-ban. Ahhoz a feltételhez kötötték tehát tisztelgésüket, hogy benn a palotában és azon elv alapján fogadja őket a császár, hogy küldöik a khinai császárral egyenrangúak.

Az osztrák-magyar miniszter és az angol követ 1880-ban már olyan helyen jelentek meg a császár előtt, mely alárendelt ünnepélyek helyéül azelőtt nem szolgált. A japáni háború előtt 1894-ben az idegen követek először léphettek a császári palotába. 1898-ban pedig a császár *Henrik* porosz herezeget állva fogadta és látogatását viszonzta.

A birodalom külső ügyei és az idegen hatalmakkal való összetűzései *Kuang-hszü* uralkodását azonban ugyancsak változatossá és a dinasztia sorsát bizonytalanná tették. A dinasztia egyik császára alatt sem érte a khinai birodalmat annyi megaláztatás és hadseregét annyi csúfos vereség, mint a legutolsó husz év alatt.

Az események sorrendjében a francia és a japáni háború és legutóbb a boxer-lázadásból származó európai boszuló hadműveletek a legjelentősebbek. Mindezek nagy hadi és területi veszteségeket okoztak a birodalomnak. E háborúk a tengeren és a tengeremelléken folytak le és a birodalom belsejének népei alig vettek tudomást a veszített csatákról, azoknak anyagi kárát pedig meg sem érezték. Legjobban jellemzi a birodalom nagyságát és guzdagságát az a körülmény, hogy e háborúk nem hogy

megakasztották volna a forgalmat és megbénították volna a kereskedelmet, hanem inkább növelték és fokozták azt. Még az idegen forgalmi tengeri kikötők vámbevételei sem apadtak. Nagyobb aggodalmat okozott a birodalom belsejében *Kiaucsou* birtokbavétele Németország által, míg nem meggyőződtek, hogy ez sem nagyobb területi veszteség *Macao*, *Hongkong* és a többi 26, a világforgalomnak megnyitott tengeri kikötőnél, melyek átengedéséből a khinai kereskedő és termelő merít legtöbb hasznot.

A francia háborúság.

Annam és Korea a khinai trónnak régtől fogva hűbéresei voltak. Viszont a francia kormány is Annam fölött fenhatóságot vélt gyakorolhatni egy, még a mult század vége óta (1787), a keresztény hittérítés érdekében az annami királylyal kötött egyezmény értelmében. Mikor azonban 1858-ban az annami király nem akarta a régi szövetségnek feltételeit megtartani, egy francia hajóhad megostromolta *Turane* várait és elfoglalta *Szaiigon*-t, melyet azóta virágzó gyarmattá alakított át.

Ismételt portyázások közben a 70-es évek elején a francziák *Hanoi*-t, Annam Tong-king nevű tartományának fővárosát, elfoglalták.

Annam azonban századok óta hűbérese lévén a khinai császárnak, a király kötelessége szerint hírül adta ezt Pekingbe. *Li-hung-csang* azt ajánlotta a császári kormánynak, hogy engedjék át a francziáknak *Tong-king*-nak a Szon-koi folyótól délre fekvő részét. Ezt az ajánlatot sem a pekingi udvar, sem pedig a francia kormány nem volt hajlandó elfogadni. Egy teljes évtizedig állott fenn a bizonytalan állapot a francziák hódítási törekvései és az annam-tongkingi kormánynak az ügyek rendezésére irányuló kísérletei között. Utóbb az annami király csellel, a *fekete lobogósok* felszított lázadásával akarta a francziákat elűzni Tong-king-ből.

1884-ben a francziák *Szon-taj* és *Bak-nin* városokat készültek elfoglalni; mire a khinai követ Párisban kijelentette, hogy

ezek megtámadtatását hadüzenetnek fogják Pekingben tekinteni. Mikor aztán a francziák e két várost mégis elfoglalták, minden formális hadüzenet nélkül háborúba keveredett a két nemzet, a nélkül, hogy a diplomáciai összeköttetések megszakadtak volna. *Ti-hung-esang* pártja békés elintézetést óhajtott és az anyacsászárnő is e mellett volt. Meg is állapodtak abban, hogy Franczinország elismeri a tongking—khinai határt és védi is, ha szükség volna rá; Khina pedig kivonja seregeit Tong-king-ből.

Ebből az egyezményből azonban kifejeztették megállapítani az időpontot, hogy mikor kelljen a khinai seregeknek Tong-king-ből kivonulni.

Ebben a bizonytalanságban *Dugenne* ezredes csapataival előrenyomult, hogy *Lang-san*-t, közel a khinai határhoz, a békekötés értelmében megszállja. Ott azonban erős khinai haderő feküdt, melynek előhada a békekötésről még mit sem tudott.

Három khinai tiszt a javaslattal jött a francia táborba, hogy ne ütközzenek meg, a míg a *Lang-san*-i khinai fővezértől felvilágosítás nem érkezik az ügyállásról.

Dugenne túsokul tartotta magánál a három hadi követet. A francia seregnek egyik csapata azonban támadást intézett a khinaiakra; a túsok kelteje, hogy a félreértést eloszlassa, a harczókhoz akart vágatni. Ezeket a francziák lelőtték, a harmadik tiszt pedig egy véletlen pisztolylövéstől esett el.

Erre természetesen általánossá lett az ütközet, mely a francziák teljes leveretésével végződött.

A vereséget a francziák csakhamar megtorolták. *Négrier* tábornok 1885. február 13-án *Lang-san*-t bevette, *Courbet* tengernagy pedig, miután sikertelenül ostromolta volna *Formóza* északi csücsán *Kilung*-ot, *Fu-csou-fu*-nak tartott. Azon ürügy alatt, hogy hadüzenet nincs, nyugodtan elhaladt a *Min* folyó torkolatát őrző erődök előtt és az erőd megett, a khinai hajóhad közepette, horgonyt vetett.

Azután követelte, hogy az erődöt és a hadi hajókat azonnal adják át neki. Minthogy ezt persze a khinai tisztek megta-

gadták, biztos helyéről 7 perez alatt harezképtelenné lőtt valamennyi khinai hadihajót. *Csang-Peilun* khinai parancsnok, a kit *Courbet* francia admirális *Fu-esou-fu*-ban olyan szégyenteljes kelepezében tönkre vert, nem átalotta e vereség után is győzelmet jelenteni Pekingbe. Persze, a turpisság csakhamar kiderült és *Csang* nem kerüli el vala a halálbüntetést, ha véletlenül nem kegyeltje és majdani veje *Li-hung-csang*-nak.

Tong-king-ban azonban nem kísérte szerencse a francia fegyvereket. Betegség tizedelte meg a csapatokat és a fekete zászlósok guerilla-csapatái gátolták az előrenyomulást. 1885. április havában a nagy áldozatokkal elfoglalt *Lang-szan*-t ki kellett üríteniök. Mindkét részről nagy volt ekkor a hajlandóság a békére, melyet 1885. jun. 9-én meg is kötöttek. 60 millió tél (360 millió korona) hadikárpótlást fizetett Khina, azonfelül elvesztette fenhatóságát Annam és Tong-king felett is. A francia hadseregnek és haditengerészetnek azonban nem valami nagy dicsőségre szolgált ez a háború.

A japáni háború.

Hosszú előzményei voltak az 1894–95-iki japán-khinai háborúnak. Japán a 13. század óta mindig farkasszemet nézett Khinával. A khinaiaknak soha sem sikerült ismételt kísérleteikben Japánra fenhatóságukat kiterjeszteni. A japániak azonban nem egyszer hordozták meg szerencsével fegyvereiket a khinai partokon, de onnét mindannyiszor ki kellett vonulniok. A Liu-kiu szigetek, Formoza és Korea voltak régóta a Japán és Khina közti összekülönbözések okai.

Korea, a khinai császár legrégibb hűbérese, a tulajdonképeni Khina északi határán, Mandzsrország tőszomszédságában, többször okozott alkalmatlanságot a khinai államférfiaknak. Ez az ország, melyet félsziget volta legtovább megőrzött a külső befolyástól, valamennyi keletázsiai állam között, a Kr. sz. u.-i 70. év óta a khinai birodalommal szoros viszonyban állott. Egyszer hűbérese, másszor szövetségese volt a khinai biro-

dalomnak és a mongol dinasztia idejében, a 16. század végén, egy időre teljesen a pekingi császárok jogara alá került. Ekkor volt Khina és Japán között az első hevesebb összetűzés, bámulatosan hasonló a legújabbhoz.

A hetvenes években Korea még szigorúan elzárkozott minden idegen befolyás előtt. Az odavetődött hajótörötteket és a hittérítőket börtönre vetették és ismételten Khina közbenjárására szabadultak ki a megkínzott missziónáriusok Korea iszonyú börtöneiből.

1878-ban forradalom tört ki Koreában. Az öreg *Tai-ven-kun* király, az idegenek megrögzött ellensége, ez időtájt átadta a kormányt jóakarató fiának, ki hajlandó volt országát az európai vívmányoknak és a világforgalomnak megnyitni. Az idegen forgalomnak kikötőket nyitott meg és ezekben khinai példa szerint, európaiakra bízta a tengeri vámhivatalok vezetését és az idegen hatalmak képviselőit is befogadta fővárosába, *Szöul*-ba. Japánnal kereskedelmi szerződést kötött. Mindez nem tetszett az öreg exkirálynak. Pártjával fölkelést támasztott; a japáni követséget megostromolta, úgy hogy a követ angol hadihajóra futva, aligalig menekült meg. A fiatal király fogságba került és a királynőt egyik hűséges asszonyának önfeláldozása mentette meg a gyiloktól.

A khiniaiak esakhamar rendbehozták a dolgokat. *Li-hung-esang* visszahelyezte trónjára a fiatal koreai királyt és a japáni követ erős védőesapattal foglalta el ismét helyét. Az öreg *Tai-ven-kun*-t pedig törbe esalták; *Li-hung-esang* rendeletére ugyanis *Ma* admirális, a Szöul előtt horgonyzó hadihajón ünnepélyt rendezett az exkirály tiszteletére. Mialatt a lakoma folyt, a hadi hajó szép csendesen felszedte vasmacskáit és a gyanútlan királyi látogatóval Khinába hajózott. Egy császári rendelet élete fogytáig Pao-ting-fu-ba internálta *Tai-ven-kun*-t.

Japán a szöuli követségen esett sérelemért 500.000 dollár kárpótlást kapott, hozzá egy új kikötőt nyitottak meg a kereskedelemnek és Korea békéltető követséget küldött a mikádó elébe.

Alig végződött el 1886-ban a francia háború, Koreában ismét megújultak a politikai zavarok.

A khinai kormány elég elővigyázatlan volt *Tai-ven-kun* exkirályt Pao-ting-ból hazabocsátani. Otthon a fiatal király javában buzgólkodott, hogy a reformokat megvalósítsa országában; egyebek közt ép az európai rendszerű postaügy szervezését fejezték be. Ennek örömeire lakománál ült az udvar, mikor *Tai-ven-kun* híveivel rajta ütött. A reformhívek és a reakezionáriusok között több napig folyt az utcai harc. E közben a japáni követséget is megtámadták és a követ törzskarával másodízben volt kénytelen elmenekülni Koreából.

E sérelmet megtorlandó, egy japáni sereg *Csemulpó*-ban, *Szöul* kikötőjében partra szállott; de egy khinai csapat is bevonult Korea fővárosába. Ekként a 13. és 16. század végétől leirt események megisméltődtek.*) Mindazonáltal a khinai és japáni háború ekkor még nem indult meg, mert sikerült a japáni és khinai teljes hatalommal felruházott biztosoknak, *Ito* grófnak és *Li-hung-csang*-nak, a Tien-czin-i tárgyalásokban az összeütközésnek elejét venni. Abban egyeztek meg, hogy négy hónap alatt mind a két hatalom kivonja Koreából seregeit. Meghagyták, hogy Korea királya a jövőben jól szervezett hadsereggel védje meg a királyság közbiztonságát; de fentartották mindkét hatalom abbéli jogát, hogy szükség esetében egymás tudtával haderőt küldhessenek Koreába; mihelyt azonban ott rendet csináltak, a csapatokat azonnal hazarendeljék.

E közben, Japán példájára, a khinai kormány is nagy költséggel szaporította hadihajóit. Tien-czin-ben és Port-Arthurban, Liau-tung félsziget csúcsán, arzenálokat épített és az utóbbi kikötőt megerősítette. A hadi tengerészetet azonban nem egyesítette, mert az északi hadi flotta parancsnoka *Csun* herezeg lett, ki alatt *Lang* angol kapitány volt az admirális. A déli hajóraj azonban Fu-kian tartomány katonai parancsnoksága alatt meghagyatott. Annyira különválasztottnak tekintették e

---

*) Lásd a 83. és 117. oldalt.

két hajórajt a khinaiak, hogy a mikor a japániak később *Vei-hai-vei* alatt *Lang* hajóraját elfogták, egy véletlenül ott levő déli flottabeli hadihajó-parancsnok egész komolyan követelte a japáni admirálistól, bocsátaná őt hajójával szabadon, mert neki semmi köze sincs az északi hajórajhoz; persze hogy kinevették.

Az utolsó koreai zavarok Oroszország és Anglia figyelmét is fölkellették. Az oroszok a gyakori koreai zavarok ellenében határaikat biztosítandó, Mandzsusországot és Koreát készültek megszállani, az angol csendes-tengeri flotta pedig *Hamilton* szigetét, Korea déli csúcsához közel, okkupálta; a mi ellen az orosz kormány erőlyesen protestált Pekingben.

A japán-khinai egyezmény 1887 elején helyreállította egy időre a rendet és elhárította az összetűzést Japán és Khina, meg Oroszország és Anglia között.

Az angolok elhagyták *Hamilton* szigetét, azon feltétel alatt, hogy soha semmi körülmények között az más idegen hatalomnak át ne adassék; az oroszok is szentül megígérték, hogy soha Korea területére nem fognak lépni. Korea ekként békében volt a 90-es évek elejéig és hűséges vazallusként viselkedett egyszerre Khina és Japán irányában.

1894-ben újra felkelés támadt Koreában. Valami vallási szekta követői fegyvert fogtak a katolikus hívők és a koreai kormány ellen. A király, semmibe sem véve az 1886-iki egyezményt, ismét Khinához fordult védelemért. A khinai kormány, anélkül, hogy Japánt erről értesítette volna, elküldte csapatait Koreába. Természetesen a mikádó is sürgősen oda rendelte haderejét. A két régi természetes ellenfél fegyveres ereje farkasszemet nézett; tusára azouban még nem került a dolog. Japán csupán rendet akart biztosítani a kormányzatban és közigazgatásban; a khinaiak azonban kijelentették, hogy ez az ő kizárólagos joguk és követelték, hogy a japáni hadihajók július 20-áig hagyják el a koreai kikötőket. A japáni kormány hajlandó volt mindenre ráállani, de kijelentette, hogy ha a khinaiak tovább is csapatokat fognak Koreába küldeni, ezt „casus belli“-nek tekint. Hogy erről meggyőződjenek, három japáni portyázó páncélos

hajót küldött a Pecsili-öbölbe. Jól sejtették a khinai eselvetést, mert júl. 25-én a japáni pánczélos hajók egy khinai csapatszallító hajóval találkoztak, mely két hadihajó kíséretében útban volt Korea felé. Egy óra lefolyása alatt az egyik khinai hadihajó harezképtelenné vált, a másik megfutamodott; minthogy a transport-hajó kapitánya nem volt hajlandó a japáni parancsnok felszólításának engedni és öt valamelyik japáni kikötőbe követni, a japáni pánczélosok összelőtték és mindenestől elsülyesztették.

Erre megtörtént mindkét részről a szabályszerű hadizenet és a khinai meg a japáni hadak elárasztották Koreát.

Az első ütközet *Aszan* környékén a koreai félsziget délnyugoti partján folyt le. *Jeh* khinai tábornok a város birtokában volt, de mihelyt a japáni sereg közeledéséről értesült, elhagyta derékhadával a várost és a Szöul-tól északra fekvő *Ping-jang* várba vonúlt. A japániak hamar végeztek *Aszan* hátrahagyott őrségével; birtokukba került a khinai sereg élelemtára és löszere is. Azután üzőbe vették a megfutamodott *Jeh*-t *Ping-jang*-ban a khinai tábor a Mandzsuoországból megérkezett lovasággal is megerősödött és ennél az erősségnél könnyű dolog lett volna a japáni sereget visszaverniök. Azonban *Jeh* gyáva, meg tanulatlan is volt, lenézte a kisebb japáni haderőt és mikor 1894. szept. 15-én három oldalról megtámadták a vitéz és az európa hadviselés módszereiben gyakorlott japániak, szégyenteljesen megfutamodott és az északi határon levő *Ja-lu-kiang* folyóig meg sem állott. Az öreg *Ozo-czung-tang*, a kanszui és kasgári győző, ki hasztalan törekedett *Jeh*-t ellenállásra bírni, vitézül védte *Ping-jang*-ot és csapatainak élén esett el. A khinai kormány *Vei* tábornokot lefejeztette; *Jeh* börtönbe került, miután nagy pénzen életét megváltotta. Még *Ping-jang* eleste előtt nagy sereget küldöttek a khinaiak a *Ja-lu-kiang* mandzsuoországi partjaira. Épen partra akart ez szállani *Ting* admirális hajóiról, mikor szeptember 17-én a japáni hajóraj feltűnt előttük. Mindkét részről 12 hadihajó állott szemközt egymással.

Derekasan harezolt mindkettő; de a japáni hajók gyorsabban jártak, ügyesebb vezetésük is volt; öt nap alatt a khinai hajók egyrésze elsülyedt, a többi megfutott. A japáni gályák

is annyira megsérültek, hogy a menekülő khinai hajókat nem üldözhatték. Hét khinai hadihajó szerencsésen elérte *Port-Arthur*-t.

Mialatt *Nodzu* és *Jamagata* tábornokok a japáni győzelmes haderővel Koreában észak felé meneteltek, *Ojama* tábornok *Kin-csou* város közelében, *Port-Arthur*-tól északra, ott, a hol a *Lau-tung*-i félsziget egy keskeny nyakba szorúl, partra szállott. Csekély ellenállás után a khinaiak a bevehetetlennek tartott *Port-Arthur*-t is szeptember 21-én föladták. *Port-Arthur*-ból *Ojama* Mandzsúországb a lépett, ott *Fu-csou* és *Kai-ping-csou* városokat elfoglalta.

Ekkor a megrettent khinai udvar békét kért. Először a német eredelű *Detring* vámigazgatót, majd *Csang* mandarint küldötték közvetítőül; a japániak egyikkel sem állottak szóba, mert nem voltak megfelelő rangú emberek és teljes hatalmuk sem volt. E közben *Vei-hai-vei*-t ostromolta a japáni had; *Ting* admirális hajórajával vitézül védte ezt a várat, a szárazföldi katonaság azonban cserben hagyta, mire 1895. februárban *Ting Itó* japáni admirálisnak megadta magát, szabad elmenetelt kötve ki embereinek és biztosítva életüket. Megadása után két czredésével együtt öngyilkossú lőn. *Itó* azzal becsülte meg ellenfelét, hogy holttetemét az elfogott khinai hajóraj egyik hajóján *Csi-fu*-ba küldötte.

Erre az utolsó csapásra a khinai kormány *Li-hung-csang*-ot teljes hatalommal küldte Japánba a béke megkötésére. Legelőször az európai hatalmakhoz fordúlt támogatásért, azután megjelent Japánban s ott mindenek előtt fegyverszünetet kért. Ezt a japániak csak *Taku* és *San-hai-kuan* várak átengedése árán akarták megadni. E feltételeket *Li-hung-csang* kereken visszautasította és a háború csaknem megújult és bizonyára Peking elfoglalására vezetett volna, ha valami fanatikus japáni *Li-hung-csang*-ra rá nem lő és őt homlokán veszélyesen meg nem sebezi. Erre a mikádó feltételek nélkül is megadta a fegyverszünetet.

A béke is csakhamar megkötöttett április 17-én *Simono-*

szeki-ben. Ebben a khinaiak *Liau-tung* félszigetét, *Formóza* szigetét, a *Pescador*-szigeteket átengedték Japánnak és még 200 millió tél (1200 millió korona) hadikárpótlás lefizetésébe is belementek.

Pekingben ugyan erősen ellenezték a lealacsonyító feltételek elfogadását, a császár mindazonáltal aláírta azt és 1895. május 8-án a szerződéseket kicserélték. Az európai hatalmak azonban, különösen Francia-, Német- és Oroszország, nem engedték, hogy *Liau-tung* japáni kézbe jusson. Japán engedett és lemondott a félsziget birtokáról. Az európai hatalmak azonban nem ingyen nyújtották a támogatást *Liau-tung* megtartásáért *Khinának*; Oroszország kicsikarta a jogot, hogy a szibériai vasútból szárnyvonalakat építhessen *Mandzsuo*-szágon át *Vladivoszto*kba és *Kirin*, *Mukden* városokon keresztül *Port-Arthur*-ba, melyet magának később bérszerződés czímen szénkikötőül megszerzett. Franciaország jogot nyert, hogy *tongkingi* vasútvonalát a khinai határig, majd *Nan-ning-fu*, *Kuang-szi* tartománybeli városig meghosszabbíthassa. Németország egyelőre megelégedett némi bányászati és pénzügyi koncessziókkal.

Pénzre is szüksége volt *Khinának*, hogy a hadi sereget Japánnak kifizethesse.

Angolország és Oroszország vetekedtek a kölcsönadásban. A bukófélben lévő birtokosnak az uzsorások örömmel kölcsönöznek pénzt. Angolország 12 millió font sterlinget azonnal megajánlott, de ez ellen Oroszország mérgesen protestált, úgy, hogy a megijedt khinai kormány lemondott nemcsak az angol kölcsönről, hanem az oroszoktól szívesen felajánlott kölcsönről is. Végre a *Hong-kong*—*Sang hai* bank német forrásokból 16 millió font sterlinggel kisegítette a khinai kormányt.

Németország ily módon érdekelt hatalommá vált a khinai ügyekben és szerencséjét tetézte azon körülmény, hogy *San-tung* tartományban a khinai csészelék két német misszionáriust meggyilkolt. Ez alkalmat adott a német birodalomnak, hogy 1897. évben a *Kiau-csuu-i* öblöt, *San-tung* déli partján, bérlet czímén 99 évre birtokba vegye.

Erre 1898-ban Oroszország *Port-Arthur*-t, Liau-tung déli esúcsán, Angolország *Vei-hai-vei*-t, *Port-Arthur*-ral szemben, a Pecseli öböl déli bejáratánál, Franciaország a *Kuang-csou*-i öblöt, a Lei-csou-i félszigeten, Kuang-tung tartományban *vették hasonló módon bérbe*. A khinaiak azután az angolok tanácsára az eddigi 21 szabad kereskedésnek megnyitott kikötőhöz a Jang-cze folyó mellett, Liau-tung-ban és Kanton környékén, meg a Mékong folyó vízterületén levő francia kézben levő *San* terület határán egy-egy kikötőt megnyitottak és ezzel a világkereskedelemnek, helyesebben az angol érdekeknek és befolyásnak megnyitott helyek számát 26-ra emelték.

Az 1898—1900-iki események.

A japáni háború következményeivel nagyobb csapást mért Khinára, mint minden előbbi összeütközése az európaiakkal.

Sem az 1842-iki, sem az 1858—60-iki háború nem érte súlyosan Khinát; hiszen ekkor alig volt vesztesége és a megszálló európai seregek számban olyan csekélyek voltak, hogy valami nagy kárt nem tehettek Khinában, melynek népe pusztító és nagy területekre szétáradó, öldöklő háborúhoz volt hozzászokva. Az eddigi háborúkról, a japáni háborút sem véve ki, a birodalom belsejének lakossága alig vett tudomást; nem is vette nagyobbnak, sem jelentősebbnek azoknál a harezoknál, a melyeket minden évben valahol a birodalom belsejében, vagy a nyugoti határokon a helyi fölkelők vagy a benszültt törzsek ellen vívnak. A japáni háború idejében élénk kereskedés folyt valamennyi közelfekvő szabad kikötőben és a tengeri vámhivatalok statisztikája Tien-czin Csi-fu, Niu-csuang árú- és értékgorgalmát 1894—95-ből az addig elért legmagasabb tételekkel jegyezte, mikor a japáni sereg Peking elfoglalására készült.

Annál nagyobb ellenszenvet és ijedelmet keltett a felsorolt kikötőknek megszállása Német-, Orosz- és Franciaország részéről; még Formóza sziget elvesztése sem bántja annyira a khinaiak közérzetét, mint a szárazföldön fekvő kicsiny helyek

tényleges elszakítása. A jelenlegi lázadás bizonyára ebből az ellenszenvből támadt és egyenlő gyűlölettel fordult az idegenek ellen, kik a birodalom és a *Si-pa-szeng*, vagyis a tulajdonképeni Khina törzsét megcsónkították, mint a meggyengült Mandzsudinasztia ellen, mely alatt ennyire jutott a Nagy Közép-birodalom.

Ami az utolsó három évben a dinasztia belső életében lefolyt: a *boxer*-lázadás, a császári udvarnak megfutamodása Szi-ngan-fu-ba, midőn a boxer-fölkelők keresztényüldözése és a német követnek, báró *Ketteler*-nek, meg a japáni követség titkárnak meggyilkoltatása, továbbá az idegen követségek ostromlása, az idegen hatalmak fegyveres beavatkozását vonták maguk után, *Kuang-hszü*-nak ismét hatalomra jutása stb., stb.; minderről biztos és körülményes adatokat egyelőre nem várhatunk. Hiszen 1899 óta az európai hatalmak hadi lábón állottak a császári udvarral és csak az 1901. évben jutottak megegyezésre a kártérítést és Khina jövődjé viselkedését illetőleg.

Úgy látszik, hogy a beteges és szelid lelkületű *Kuang-hszü* hajlandó volt a régi, elavult szokásoktól eltérni és Japán példájára a khinai udvarba és közigazgatásba európai viszonyokat meghonosítani. Szorgalmasan tanulta az angol nyelvet is, hogy az idegen követek előterjesztéseit közvetlenül is megérthesse. Azonban a maradi udvari mandzsú-párt, élén az anyacsászárnővel, *Czehi*-vel, meghökkent a császár reform-elvein és 1898 szeptember havában palotaforradalommal elmozdította *Kuang-hszü*-t a hatalomról. Úgy látszik, elűzték felvilágosodott tanácsadóit és betegnek nyilvánítva a császárt, újra *Czehi*, az agg anyacsászárnő, vette át a kormányzást, immár harmadízben 1861 óta.

A palota-forradalomban a mandzsú konzervatív-párt *Kuang-hszü* császárt betegnek nyilvánítva, gondnokság alá helyezte és esetleges utódjául *Tuán* herczeg fiát jelölte. *Kang-ji-vei*, a reformpárt főembere, szerencsére nem volt Pekingben és egy angol gőzösön Tien-czin-ből Hong-kong-ba menekült. Számosan hívei közül kivégeztettek vagy száműzettek.

A reformellenes párt fellépését megértjük, ha figyelembe vesszük az európai nagyhatalmak mohó versengését az iránt, hogy a khinai udvartól minél több engedményt eszközöljenek ki. Valóságos diplomáciai harc indult meg a követek és a czung-li-jamen között a japán háború után. Khina ugyancsak drágán volt megfizetendő a nagyhatalmak közbelépését, midőn azok Japánt az 1896. év szeptemberében létesült *Cassini*-féle egyezmény értelmében Liau-tung-ból kiharancsolták. Németország egész San-tung tartomány gazdasági és ipari fejlesztésére és építendő vasutaira kizárólagos szabadalmat követelt magának; Oroszország a vasutépítést Mandzsországban megkezdette; Franciaország Dél-Khina tengerparti tartományaira igyekezett kedvezményeket kicsikarni és Hai-nan szigetét készült elfoglalni.

Nagy-Británia a Jang-cze-kiang mellékét kívánta kizárólagos érdekköréül biztosítani, Olaszország és az Osztrák-magyar monarchia is megszállandó területeket kerestek a khinai tengerparton. Ezek kiereszkolt, jobban mondva Khinára rákényszerített engedmények voltak.

A czung-li-jamen bámulatra méltó és becsületére szolgáló ügyességgel igyekezett a diplomatákat egymással összeveszteni és mindent ígérve, semmi engedményt nem adni. Nagyon is természetes, hogy az engedmények e harcában a khinai nemzeti érzület is felzúdult és végül fegyveres lázadásban tört ki hazája szétदारabolói és a reformok iránt lelkesedő párt ellen, mely a koncessziók dolgában az idegenekkel alkudozott. A felkelés nemzeti irányú és teljesen jogosult volt; azonban ázsiai eszközökkel és keleti fegyelmetlenséggel indult meg, midőn a keresztényeket és a missziónáriusokat öldöste és az idegen hatalmak követeit Pekingben ostrom alá fogta. Rablóbandák is bőven voltak a „boxer“-csapatok közt. Annyit azonban nem raboltak, pusztítottak, annyi ártatlan nőt, gyermeket nem konczoltak fel még sem, mint a követségeket fölmentő és megaláztatásukat megboszuló európai csapatok.

A forradalom 1900. jún. 16-án hirtelen tört ki Pekingben.

A felkelők körülvették a követségek lakásait és sok khinai keresztényt, meg néhány hittérítőt felkoncizáltak. A Csili-i-öbölben lévő hadihajók ekkor Taku erődöt, a Pej-ho³torkolatában, jan. 19-én ostrommal elfoglalták.

A czung-li-jamen⁴ Taku elfoglalásának hírére az idegen követeket 24 óra alatti távozásra szólította fel. Másnap a német követet, midőn a czung-li-jamen-be lovagolt, az utczán lelőtték. Taku fegyveres elfoglalása következtében a khinai rendes katonaság is a fölkelőkhez esatlakozott és Tuán⁵ herezeg vette át a vezetést. Úgy látszik, hogy a reformellenes párt azt hitte, hogy a „boxer“-had segítségével sikerülend az idegeneket Khi-

A követek utczája Pekingben, a francia követséggel az előtérben.

nából kiűzni; meg azután bizonyára a dinasztiaellenes khinai nemzeti közvéleményt is megnyerni óhajtotta; hihetőleg a hatalmak egymásközi versengését is kedvező körülménynek látta úgyéneq sikerére.

A közös veszély azonban egyszerre kibékítette a diplomatákat. A követségek a mandzsu városrészben a császári palotát körülvevő fal és a mandzsu városrészt a khinai városrésztől elválasztó közbülső bástyafal közötti délkeleti részben vannak.*) A lázadók délről ennek az elválasztó falnak a széles bástyájáról agyúzták az eltorlaszolt követségi épületeket.

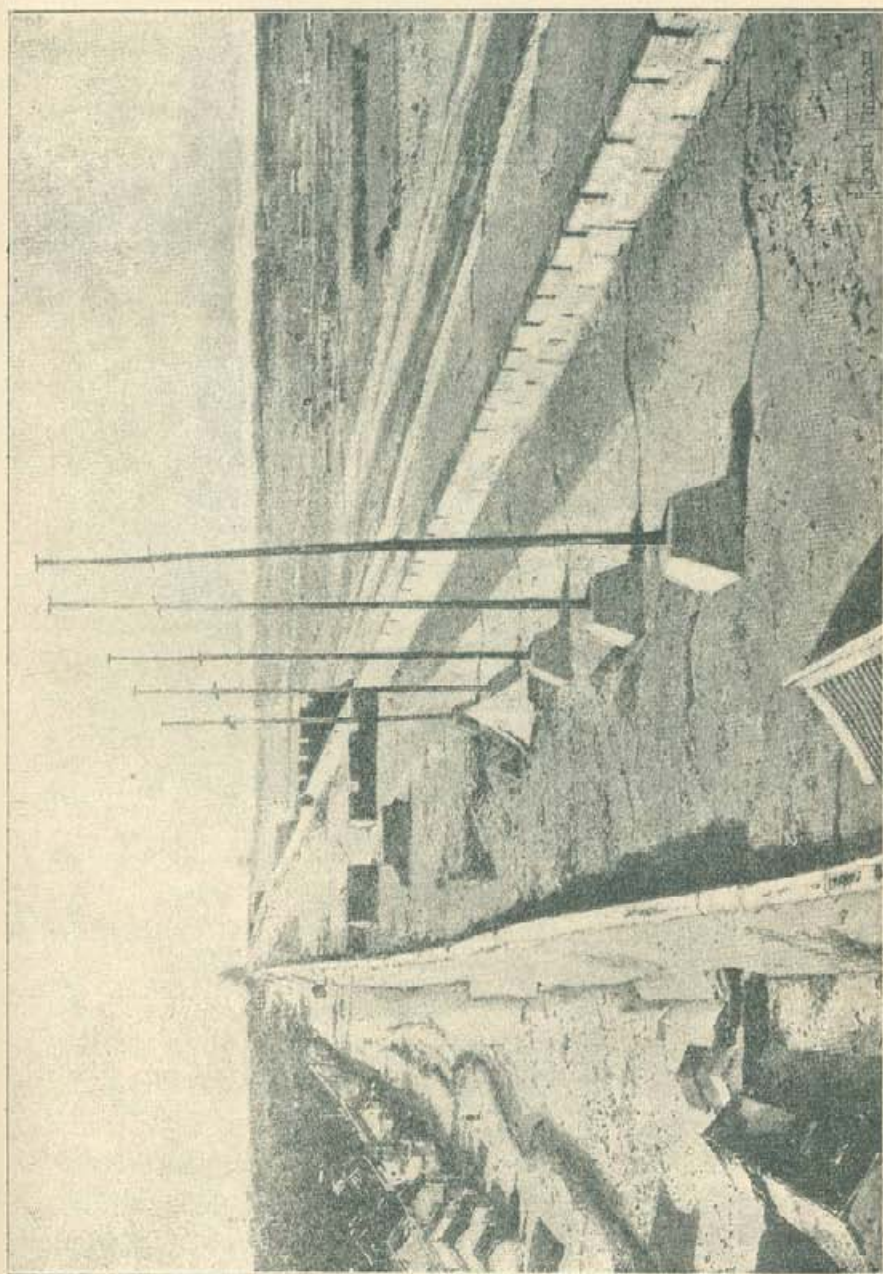
*) Lásd Lóczy: „A Khinai birodalom természeti viszonyainak és országainak leírása“ című könyv 209–231. oldalait.

3 *Pui-ro Észak-keletre - Nyugat-kelet!*

kelet!

4 *Khinai nemzeti közvéleményt megnyerni óhajtotta!*
= Tuán

Nem az ugor-ak csőntől el, - nem csak Indiát -
de Tibet-et, elítél - 215 - nemát?!

Peking belső városfala, mely a mandzsu várost a tőle délre fekvő kínai városrésztől elválasztja.

A túloldali kép, mely az ostrom helyét feltünteti, egyszerűsrimind a városfalakat is ábrázolja, milyenekkel tulajdonképeni Khinában 1000-nél több város van bekerítve.

A császári palota, a mandzsu város közepén, négyszögű alaprajzú fallal van körülveve, idegenek nem léphettek belé. A palotától északra a *Méj-san*, a kőszén-hegy emelkedik, belsejében állítólag kőszén van felhalmozva; a császári palota kertjei erre a halomra is kiterjednek. Keletről és északról tavak veszik körül a császári palotát és a Méj-san-t. Az alanti kép észak-

A Peking belsejében levő „Méj-san” mesterséges halom, a császári palotától északra.

keletről ábrázolja a csarnokokkal és kerti palotákkal koszorúzott halmot.

Az ostromlott követségek Pekingben június hó 19-étől augusztus hó 14-ig vitézül védelmezték magukat. A császári seregek többször erősen ágyúzták a városfalról a követségek épületeit és nagy csoportokban rohanták meg a jól-rosszul elsáncolt telepet. Ostrom közben azonban sajtáságos viselkedést tanúsított az udvar és a kormány a követekkel szemben; nem akadályozta őket abban, hogy élelemmel ellássák magukat; mikor az olasz király gyilkos fegyvertől meghalt és a Szász-Koburg herczeg kimúlt, *Csing* herczeg részvétnyilatkozatok

kíséretében tudatta ezt az illető nagykövetekkel. A támadások sem történtek valami nagy erővel és rendesen, mikor már alig hiányzott valami az ostromlás sikeréből, az ostromlók minden érthető ok nélkül visszavonultak. Sir *Robert Hart*, a khinai tengeri vámhivatal főnöke is kiállotta az ostromot és úgy nyilatkozik, hogy ha a khinaiak igazán be akarták volna venni a követségek telepeit és az európaiakat kardélre kívánták volna hányni, a követségek nem hogy egy hétig, de még egy napig sem állották volna ki az ostromot. Valami láthatatlan hatalom — úgy látszik, hogy *Csing* herceg — megérthetetlen ügyességgel úgy intézte a dolgot, hogy *Tuán* herceg ostromló seregei az elhatározó perczen, mikor már-már sikerült az ostrom, visszaparancsoltattak.

Nekem nagyon valószínűnek látszik, hogy a fűrfangos mandzsuk ügyes manővere volt az egész, melylyel ez alkalommal is a nemzeti felkelés és az európaiak kétfelől szorongató veszedelme közben elég szerencsével éltek. A míg a fölkelők erőben voltak, velük együtt támadtak az európaiakra, talán csupán azért, hogy azután az európai seregek segítsenek a nemzeti forradalmat elfojtani. Vajjon nem volt-e az egész ostromlás kölcsönös személyvesztés *Ketteler* báró meggyilkoltatásának mentiségére és magyarázatára; maga az ostrom is megérthető, sőt menthető következése volt Taku erődjeinek jogtalan, minden hadüzenet nélküli elfoglalásának. Viszont az európai diplomáciának is érdekében állott az ostromot minél veszélyesebbé tüntetni fel, hogy az európai seregek Pekingbe vonulhassanak. Hiszen a khinai kormány, mely hivatalosan az ostromlókkal szolidaritásban nem állott, többször ajánlotta a követeknek a szabad és megvédett elvonulást, a mit azonban azok elfogadni a bizonytalan forradalmi körülmények közt nem mertek vagy nem akartak.

Az ostrom híre nagy ijedelmet keltett a Tien-czin előtt állomásozó hadihajókon. *Seymour E.* altengernagy 2000 tengerészszel június 10-én Tien-czin-ből vasúton indul Pekingbe a követek fölmentésére, de alig harmincz-negyven kilométer tá-

volságig jutott Tien-czin-től a megrongált síneken, midőn a fölkelő seregek megrohanták a csapatot.

Nagy veszteséggel, 300 emberét elvesztve, küzdötte magát vissza *Seymour E.* a *Pei-ho* mentén *Hszi-ku* megerősített fegyvergyárig, a honnét aztán Tien-czin-ből az időközben sebtén összevont egyesült európai, amerikai és japáni csapatok június hó 24-én fölmentették. Azt a tapasztalatot merítették e kudarcból az európaiak, hogy a „boxer“-lázadók lelkesedéssel és vitézül harezoltak és ha jó vezetésük van, *Seymour* seregéből egy lélek sem menekül meg.

Az 1899—1900. évi események bámulatosan hasonlók voltak az 1859—1860-ik évekhez. Miként akkor, 30 év után is, egy nemzetközi csapat — akkor csak francia és angol, most: orosz, német, francia, amerikai, angol, osztrák-magyar és főképen japáni katonákból — indult Tien-czin felől Pekingbe. Július hó 14-én bevették a jól védelmezett Tien-czin-t. Augusztus 4-én Peking felé vonultak a japániak, nagy erőfeszítéssel ülték el augusztus 5-én Pei-czang-nál a felkelőket és az út nyitva volt Pekingbe, a hol augusztus hó 14-én szabadították ki szorongatott helyzetükből a követeket. Ezzel egyszerre letört a khinaiak ellenállása és minden további hadművelet a fölmentő csapatok, valamint post festa után, szeptember végén megérkezett *Waldensee* gróf főparancsnok részéről, katonai tekintetben operettbe való hadakozás volt. Az okozott legtöbb gondot a fővezérletnek, hogy hol talál még ellenségre, melylyel megverekedhetik.

Mihelyt biztosságban voltak a követek, azonnal felbomlott a hatalmak egymáshoz jó viszonya és újra megindult a versengés, hogy ki tud több engedményt kicsikarni a khinai kormánytól.

A mit az európai boszuló seregek műveltek, az egy cseppet sem válik a nyugoti civilizáció dícséretére. Fegyvertelen embereket, nőket és gyermekeket ezrével öldöstek le a khinai falvakba nyomuló keresztény katonák. Szabad rablás volt megengedve, a nők elrablása, gyujtogatás és pusztítás mindenki kedvére volt bízva és annyira mentek a legműveltebb nemzetek

tisztjei, hogy az elharácsolts magánvagyonot nyilvános árverésen kótyavetélték el.

Eriől a szégyenletes boszuló hadjáratról nemesak a koltaknak deklarált ügynevezett „hún“-levelek, hanem sokkal jobban *Sir R. Hart* tekintélye tanuskodik, a ki mint szemtanu győződhetett meg az európai boszú iszonyatairól. De szerencsére ez a vérengzés és rablás a nagy és gazdag Khinának csak picinyke részét érte. Mintha valahol nálunk az ország határszélén valami rablócsapat néhány száz családot felkonezolt és kifosztott volna, annyiba vehetik a khinaiak a rajtok kitöltött véres boszút. Az ártatlanok sínlették meg ismét a khinai kormány gyengeségeit és cselszövényeit. Azok, a kik az európai követek elleni hallatlan ostromot, a német követ és a japáni követségi titkár meggyilkoltatását okozták, nagyrészt elmenekültek.

Hosszú tárgyalások végre, csaknem egy év után 1901. szept. 7-én meghozták a közösen szerkesztett békefeltételeket, melyeknek követelése a következők voltak. A vétkesekül megnevezett főrangú emberek közül hat halálra ítéltetett, de megengedték nekik az öngyilkosságot. Sokan, köztük *Tuán* herceg is, száműzettek vagy méltóságaikat veszítették. Azokban a városokban, melyekben az idegenek bántalmazást szenvedtek, a nyilvános vizsgálatok 5 év tartamára felfüggesztettek. 450 millió (2700 millió korona) hadikárpótlás fizetendő. A követségek védelmére erős őrségek lesznek ezután Pekingben és őrtanyák épülnek az európai katonaság számára a főváros és a tenger között. Egyebek közt jövőben hadiszerek bevitel is tilos Khinába.

A német büntető sereg gróf *Waldersee* vezérlete alatt csaknem háromnegyed évig Csi-li és Sen-szi tartományokban egészen a mongol pusztákig bekalandozta a vidéket és az imittamott mutatkozó fölkelő csapatokat szétszórta. Mintegy 20.000 ember vett részt német részről ebben a keletázsiai expedícióban és csak 600 katonát veszített a sereg. 1901. június 3-án *Waldersee* kivonult a német csapatok zömével Pekingből és csak-

hamar hazatért velük Németországba. Szeptember havában *Csun* herezeg a német császár előtt Potsdamban vezeklett és a khinai császár sajnálkozását fejezte ki *Ketteler* báró meggyilkoltatása felett; hasonló küldetésben volt *Natung* Tokió-ban a japáni követségi titkár felkoncezoltatása miatt.

A császári udvar október havában visszaindult Szi-ngan-fu-ból Pekingbe. *Li-hung-esang* 1901. november 6-án 78-ik évében Pekingben meghalt. A jeles khinai államférfi kimulása mintegy záróköve az utolsó félszázad eseményeinek, melyeknek összefüggése és egymásból következése szembetünő.

A nagy antik keleti — és a modern nyugoti művelődés össze-tüzései voltak ezen események. Kölsönös félreértés és lenézés voltak ezek szülőkei. A khinaiak barbár, durva népnek tekintették az európaiakat; szégyenléssel kell beismernünk, hogy ehhez kezdettől fogva elég okuk volt. Az európaiak pedig az utolsó félszázad alatt félvad népnek vették a khinait és úgy akartak velük elbánni, mint afrikai négekkel. Reájuk erőszakolták a hittérítőket, kivételes állapotokat teremtettek önmaguknak Khina parti városaiban és kivonták magukat a khinai törvények alól. Mindez fokozta a gyűlöletet az európaiak ellen, annál inkább, mert a közvetlen személyes érintkezésben nem mindig az európai társadalom legtisztességesebb elemeit ismerte meg a khinai. Általános elkeseredést okozott, hogy a hittérítők körül sokszor a khinai nép salakja csoportosul és a békekötések kikötései következtében mindenféle vétség és kihágás elől menedéket lel közöttük a keresztény khinai. A minden téren kiváltságot élvező és a khinaiak elleni vétségekben legtöbb esetben büntetlenül maradó európai hogyan lenne a khinaiak előtt gyűlölt és megvetett. Mert a khinainak erkölcsi és gyakorlati jogérzete nagyfokú, talán nagyobb fokú, mint az európai emberben, mert az ő erkölestana nem ismeri az imádság, sem a lelki vezeklés útján való bűnbocsánatot, és nem ismeri el a hatalmasabbnak ököljogát. A legutolsó háborúság, melyet nem előzött meg hadizenet az európaiak részéről, a nemzetközi jog szerint nagyobb inzultus volt, mint a követségek ostroma.

Jtt
vissza
az európai
nemzet
höz.
A a belső kultúrát
alkalmazni a keresztény
törvények leírására
nem lehet.

Hisz ez a Taku-i erődök elfoglalása után következett be, mikor az európaiak a „boxer“-fölkelés elnyomására elhamarkodva kardot rántottak. Alig lehet még megítélni, hogy az a nagy megaláztatás, mely Khinát a császári város elfoglalásával és az óriási hadi kárpótlás kivetésével érte és pedig megérdemlett módon, nem hosszabbította-e meg a dinasztia életét. A fölkelés közelebbi indító okai a dinasztia ellen, az udvari embereknek a felkelők mellé való állása, oly tünetek, melyek bennem a mandzsu furfang és messzelátás cselekedeteit sejtetik. Mintha csak szándékkal bősztették volna magukra az európaiakat, hogy azok a felkelőket helyettük szétverjék és ezzel egyzersmind a dinasztia népszerűségét a khinai nemzetben ismét megszilárdítsák. Sok pénzbe, elég véráldozatba került ez az eredmény; de kétségbevonhatatlanul nagy sikere ez a mandzsu diplomáciáinak.

Mást is elért az udvar; meggyőzte a khinai nemzetet, hogy a hadseregnek, a közlekedésnek és az általános neveltetésnek gyökeres reformokra van szükségük. Egy 400 milliónyi ősrégi műveltségű sokadalom nem könnyen enged megszokott hagyományaiból és szokásaiból. Megrázkódások kellene ehhez. A mandzsu-ház sokkal könnyebben hajlik, hiszen alig 300 év óta vette fel a 3000 éves khinai kulturát. Véres kézzel kellett meggyőzni a khinai népet, hogy szükség van az európai reformokra; ezt a véres kezét a mandzsu udvar az európaiaktól kölcsönözte és pedig annak a logikai bizonyításával, hogy csak a reformok alkalmazásával fog sikerülni az európaiakat mai kivételes helyzetükből kiűzni és minden kiesikart engedménytőlük ismét elvenni. Hogy ez bekövetkezend, azt elkerülhetetlennek hiszem!

A reformoknak ideje Khinában is megérkezett és a nemzet legjobbjai állnak mellette. Az éppen most meghalt *Li-hung-csang* még a régi rendszer híve volt: megtartani az eredetiségből mindent, a mit lehet. De *Csang-csi-tung*, Hu-kuang alkirálya, a jang-cze-kiangi székhelyéből, Vu-csang-ból, mely régi irodalmi központja és legkiválóbb könyvkiadó városa Khi-

nának, nem régen Csuen-hió-pien = Khina egyedüli reménye ezimen egy nevezetes könyvet írt Khina jövőjéről és ezt milliónyi példányban terjeszté el a császár ajánlásával a birodalomban.

Ebben azt hirdeti *Csang*, hogy fogadja el Khina a nyugoti vívmányokat, azonban maradjon híve Konfuczius erkölcs-tanának. Erős szavakkal gáncsolja a khinai literátusok szűk látókörét és a tisztviselők tudatlanságát, valamint a hadsereg elmaradott voltát. Rámutat arra, hogy a nyugoti civilizáció megismerését és alkalmazását Konfuczius szelleme nem hogy tiltaná, de inkább megköveteli.

Azután azt mondja *Csang*, legyen csak ötven jó hadi hajónk a tengeren és harminczszor tízezer (három millió) jól felszerelt és betanított katonánk a szárazon, akkor lássuk, mely hatalom merészkedik ellenünk törni. Visszaadhatjuk majd kamatostul, a mi apró sebeit rajtunk mások eddig ejtettek. Japán is mellettünk fog állani.

Csang elveit magáévá tette az udvar. 1900. január 30-án Kuang-hszü császár ediktumot bocsátott ki a birodalomban és meghagyta az alkirályoknak, hogy a nép közt e tant mindenütt elterjesszék. Ezzel az okmánynyal Khina egy új időszakot kezd meg, melyben talán már nem is beláthatatlan időben a nyugoti hatalmakra fenyegető helyzetet teremthet.

Az európai nézetek is Khinát illetőleg a legutolsó két év alatt gyökeres változáson mentek át. Mikor három év előtt a japánoktól megvert és megalázott Khinát az európai hatalmak a közvélemény nyomása következtében maguk közt fel akarták osztani, egyebet sem olvastunk a hírlapokban, mint Khina felosztásáról szóló szemlélődéseket. A legtöbb európai hatalom a térképen Khinából elfoglalandó területet keresett magának. A „boxer“-fölkelés, a követek elítélendő és látszólag érthetetlen ostromlása, az udvar megfutamodása, Peking bevétele, a büntető európai seregek vérengzései, *Waldensee* grófnak a császári palotában való háromnegyed éves országlása s hozzá a kemény, lealázó békefeltételek, arra lennének hivatva a természetes logika szerint, hogy a felosztási törekvéseket istápolják és

nőveszszék! Mi történt e helyett? Európa egyszerre megijedt a megalázott Khinától. Dehogyan osztoznak meg többé a földjén, még a térképen sem! A nem is egy éves keletázsiai háborút megunták: nagyon sokba került!

Aztán pedig, minél több szabad kikötőt nyitnak meg, annál több haszna van belőle a khinaiaknak. Mintegy 5 év előtt engedték meg a gőzösök járását a belső vizeken és a csatornákon, azóta csak Kanton körül 300-nál több kicsiny gőzös közlekedik, melyeket a khinaiak maguk építettek és pedig a maguk pénzén. A Po-jang taván is, a hol 1878-ban engem és az angol konzult bántalmaztak és a hol az európai ruhám látására összefutott a nép, most már gőzbárkák járnak. A Csendes-tenger partjain pedig mindenütt a khinai kereskedő, iparos és tőkepénzes kezében van az ipar és a kereskedelem.

Manapság a khinai nemzet a leggazdagabb és a legszerencésebb a Föld kerekességén. Egységes nyelvén és intézményein nem rágódnak nemzetiségi, vallásfelekezeti, szociálisztikus és anarkhista betegségek. Hazája olyan nagy, hogy akármilyen nagy felszaporodás mellett sincs rászorulva gyarmati foglalásokra: a mit termel, azt otthon el is adhatja. Bámulatossága, az alkoholizmus ismeretlensége, ünnepek és munkaszünetek hiánya, a családi élet szentsége a munkabírásnak legmagasabb fokára emelik e népet. Nemzeti öntudatban, történetének tiszteletében és ismeretében páratlanul áll valamennyi nagy nyugoti nemzettel szemben is.

Hogy a nemzetek versengésében Khina a Föld legnagyobb és legfélelmetesebb hatalmává váljék, nem hiányzik egyéb, mint a nyugot technikai vívmányainak meghonosítása.

Mindezt a komolyabb francia és angol politikai és társadalom-tudományi revue-k leplezetlenül bevallják és hirdetik. Sőt már azt is beismerik, hogy nem volt jó a khinaiakkal olyan keményen bánni, — akár az *Ashanti*-kkel, — mert hátha visszaemlékeznek milderre a visszafizetés idején.

Húsz év előtt, az azóta történtek lezajlása előtt, azt írtam, hogy a jelenlegi dinasztia 356 éves országlás után megérett a

letűnésre. A khinai írott történet nagy dinasztiaiának élethosszát átlag 300 évesnek lehet mondani. Bámulatatos törvényszerűséggel váltakoznak 2000 év óta az idegen dinasztiák a nemzetekkel. Most ismét egy nemzeti dinasztia trónrajutásán van a sor. Valószínű, hogy a *Tai-ping*-dinasztiával már 1860 körül bekövetkezett volna ez, ha az európai segítség meg nem akadályozza. Meggátolni a jelenlegi dinasztia bukását a külső hatalmak nem képesek, ép olyan kevésbé, mint a tulajdonképeni Khinát meghódítani és feldarabolni. Idegen formákkal a 400 milliónyi khinai nemzetet, mely erősebb öntudatában van nemzetiségének, mint a föld minden más népe, mely jobban ismeri és tiszteli történetét, mint minden más nép és szívósan ragaszkodik ősi szokásaihoz, úgy hogy azokat semmi körülmények között és sehol meg nem tagadja: győzni, uralkodni nem lehet. Elképzelem azt a nyers európai erőt, mely fegyverrel végig vonúl Khinán és mindenütt győz, de nem tudom elképzelni azt, hogy aztán Khinát akármelyik hatalom, vagy valamennyi együtt — ha megegyezhetnének — megtartani és kormányozni tudná. Tönkre menne ebben valamennyi és a khinai meggazdagodva felülkerekednék ismét. Ez a hitem! Igen nagy elégtételemre szolgál, hogy a felfogásomat, melyet szóban és írásban huszonöt év óta itthon nem egyszer kifejeztem, a legutolsó események lezajlása után nem kisebb ember, mint *Sir Robert Hart*, a khinai tengeri vámhivatal főigazgatója, a ki 50 év óta lakik Pekingben, most megjelent könyvében (*These from the Land of Sinim London, 1901.*) pontról-pontra megerősíti.

Csupán úgy, miként a *Kim*-ek, *Mongolok* és a *Mandzsuk* tették, a khinai institúciók, a khinai hagyományos szokások elfogadásával lehet Khinát meghódítani és állandóan uralni.

Nem változtattam meg nézetemet, ellenkezőleg igazolták az események. De hogy a Mandzsuház csakugyan bukófélben van, azt most nem merném állítani. Mintha ismét megszilárdulna a tekintélye és egybeforrva érzületben a khinai néppel, annak megerősödésében megosztolni készülne.

X. FEJEZET.

A khinai birodalom ujabbkori megismerése és művelődési viszonyai.

Fényes neve és derék uralkodói daczára a nép tömegéből kiemelkedett *Ming*-ház nem sok szerencsével dicsekedhetett. 300 éves uralkodásának ideje átmenetet képezett a *Mongol* uralomból a *Mandzsú* hatalomba. A birodalom elveszté minden birtoklását, mely a tulajdonképi Khina határain kívül esett, Khinából nem jártak át többé karavánok a Góbi pusztán; a kelet és a nyugot, mely a mongolok alatt oly élénk közlekedést folytatott, egészen megfeledkezett egymásról. A velencei kereskedők a Kaspi-tengeren nem mentek túl; a kik pedig Indiát, sőt a Szunda-tenger szigeteit is meglátogatták, mint például *Nicolo Conti* (1440), nem adtak útleírásaikban Khináról sok tudósítást. A budhista mongol államokból a turáni medencében az Oxus és Jaxartes mellékein 1402-ben a szintén mongol eredetű *Timur-lenk* mohamedán birodalma alakult és Szamarkandtól Delhi-ig elzárta az utat az európaiak előtt. A tengeren a khinai hajózás megszűnt. A hajók már Ceylonba is ritkán jártak el. Nem csoda tehát, hogy az érintkezés Khina és Európa közt megszűnt és a 15—16-ik században, midőn Európa műveltebb népeit a tengeren túli felfedezések lázas izgatottságban tartották, Khina ismét valóságos terra incognita vagy a mesék országa lett.

A Nagy-falon kívül a birodalomnak északnyugoti szomszédságában fejlődött ki mindama népek hatalma, melyek Khina trónjára saját főnökeiket helyezték; itt volt a *Kin*-ek, a *Mongolok* és a későbbi *Mandzsuk* őshazája. Ez a félelmetes közelség érlelte meg talán *Hung-vu*-nak a *Ming*-ház alapítójának azon elhatározását, hogy székhelyét Pekingből a Jang-cze-kiang mellé, Nankingba helyezze át. Ez nem akadályozta meg a *Ming*-ek bukását; léhaság, indolencia, de e mellett nagy fényűzés és az elhatalmasodott eunuch-seregnek — a császári udvar e méltelyének — cselszövényei megkönnyítették a *Mandzsuk* hódításait. Hirtelen terjesztették ki uralmukat a *Mandzsuk* egész Belső-Ázsiában; daczára azon sok lázadásnak és az idegekkel való sikertelen harcoknak, melyek nagyon lealázták a *Ta-csing*-dinasztiát saját alattvalóik szemében, a Mandzsucsászárok megállták helyüket Khinának kormányán. Jelenleg a *Ta-csing*-dinasztia uralja ismét Belső-Ázsiát, parancsszava a Sárga-tengertől a Pámirig, a meridiánok irányában pedig a Himálajától az Áltai heglánczokig és az Amur-folyóig terjed. Elvitázhatatlanul igen nagy az ügyesség, melylyel a *Mandzsuház* alig 12,000.000-nyi népével a khinai birodalmat hatalmába kerítette és 200 év óta szerencsével kormányozta. A Mandzsuk igen jó diplomaták, minden bajaik közt meg tudták őrizni nyugalmaikat és önuralmaikat. Az orosz és az angol hatalom nyugotról körülvette ugyan már a birodalmat és a Sárga-tenger partjain 29 kikötőből terjed a nyugoti művelődés; de mindez nem hat átalakítólag Belső-Ázsia viszonyaira és a meddig a khinai hatalom terjed, nem versenyezhet vele más nemzet. Nemesak Kasgáriában és Dzungáriában, hanem a megnyitott kikötőkben is az idegenek befolyása a khinaiakéval már-már alig tud versenyezni és jövedelmük csökken. Khina már nem az az eldorádója a kereskedőnek, a hol rövid idő alatt kincseket gyűjthetett magának. Noha az idegenek szabadalma az utolsó évtizedben jelentékenyen növekedtek és a belföldi kereskedés a béke áldásai alatt tetemesen emelkedett, az idegenek fénykora letűnőben van. A khinaiak lassankint maguk veszik kezükbe a hajózást, sőt az exportot is.

Nemesak Khina parti városaiban, hanem Szingapurban, Pinang szigetén és Birmában is az európai nagykereskedőknek vesélyes konkurrencsei a khinai tőkepénzesek. A kézműipar és a kis-kereskedés a Szunda-szigeteken és Kaliforniában, Közép- és Dél-Amerika esendes oceáni partjain a khinaiak kezében van. A szorgalom és kitartás vívmánya mindez. A khinai nemzet munkaereje és életrevalósága nyilatkozik meg e tényekben, melyek méltán keltenek aggodalmat az európai gyarmatokban és Északamerika államférfiaiban. Hogy mind ez így fejlődött, az a Mandzsu kormánynak is érdeme. A császári korlátlan hatalom daczára a Ta-esing-dinasztia politikája liberális jellemű. A varkocs és körülberetvált fej kényszerúsége egyedüli nyoma a leigázásának. Ennek ráerőszakolása a népre több küzdelembe került, mint a birodalom elfoglalása. A khinaiak még a *Ming*-ek alatt hosszú hajtat viseltek és az öltözet is különbözött a mostanitól, mely szövegbeli képeink tanúsága szerint a mongol időbeli viselethez hasonlít. A meghódolás tehát csupán csak külsőségekben nyilatkozott; a khinai nemzet intézményei, hagyományai, nyelve és szokásai érintetlenek maradtak. Fiaik, miként a *Tang*-, *Szung*- és *Ming*-dinasztia idejében, a legmagasabb méltóságra emelkedhetnek és magának a dinasztianak érdeke kívánja, hogy kitűnő nemzeti erők legyenek szolgálatában. A kormányzók a tartományokban khinaiak, de melléjük van rendelve egy mandzsu tábornok és erős mandzsu helyőrség, mely a tartományi székvárosok egy-egy elkülönített és fallal körülvett negyedében őrökdi a khinaiak hűsége felett. A kereskedés a legmagasabb pártfogásban részesül. Néhai *Uzo-czung-tang* és a dúsgazdag *Li-hung-esang* Khinának legnagyobb államférfiai, védnökei és részvényesei valának több elsőrendű vállalatnak. A khinai kivándorlók nagy része, ha sorsán javított, ismét visszatér hazájába; a kik pedig Szingapurban és a Szunda-tenger szigetein megtelepedtek, szívósan ragaszkodnak nemzeti nyelvükhöz, szokásaikhoz és nem szűnnek meg egy perezig sem a „Virágos birodalom“ fiaii lenni. Az általuk gyűjtött vagyon nagy része visszavándorol hazájukba,

hová testük, lelkük mindig visszavágyik; földi maradványaikat is rendesen az anyaföldre küldik, honnét családjuk származott.

Minden rossz tulajdonság és nyugoti felfogás szerinti erkölcsi fogyatkozás daczára a khinai nép nem olyan, mely elkorcsosulásához és a kiveszéshez közelednék. A khinaiak vállalkozó és üzleti szelleme, szorgalma, józansága, takarékosága, a szeszes italoktól való tartózkodása, — mert a tivornyázó poharuzgatás a nemzet túlnyomó része előtt merőben ismeretlen — mind olyan tulajdonságok, melyek az összes nemzetek közt a khinaiakat a szaporaságnak, az egészségnek és anyagi gyarapodásnak legerősebb eszközeivel ruházzák fel. Ezekhez járul a családnak véghetetlen szeretete, az öregek tisztelete, a gyermekek jónevelésének kötelessége. Mindennek, nemkülönb a szavahihetőségnek és becsületességnek is Khinában vallás-erkölcsi jelentősége van. A tekintélyt nem a születési méltóság, a leszármazás, hanem a szorgalom útján elért állások nyerik el. Sehol sem oly erős a szellemi arisztokrácia nimbusza, mint Khinában. Katona és pap előkelő helyet a társadalomban soha sem foglalt el, előkelő születés még kevésbé, ha egyéni érdemekkel és műveltséggel nem párosult; sőt még a esászári ház herezegei sem élveznek a khinai nemzet szemében valami nagy tiszteletet, ha egyéb jó tulajdonságaikkal és műveltséggel nem tűnnek ki.

A legelterjedtebb szemrehányás, melylyel a nyugot népe a khinaiakat vádolja, elzárkozottságukat illeti. A szeméink előtt folyó események látszólag bizonyítják ezt. Japán mohón veszi át az európai vívmányokat és művelődést: a mandzsu kormány sokáig nem engedett az idegeneknek vasutat, távirót építeni. De ezen efemer események felett a történet még nem törhet pálczáat. A pekingi udvar nem tartózkodik az idegen vívmányoktól; hadiszerei közé és flottájába felvette az európai gépeket; gőzhajói a Jung-cze-kiang alsó folyásán és a tengerparton sok ezer kilométer hosszúságú vízi uton közvetítik a kereskedést; a tengeri vámot európai hivatalnoki kar kezeli; 1882-ben Sang-hai és Tien-czin közt megnyílt a táviróvonal és 1897-ben Tien-czin, Peking és Peking San-hai-kuan között (Mandzsúország) a

vasút. A Mandzsu-császárok a 17. század közepétől mindig pártolták és szívesen fogadták udvarukban az európai tudósokat. *Kang-hszü* jezsuitái készítették el a birodalom térképét, ők tervezték a *Juen-ming-jen* i palotákat, melyeken a renaissance

A Juen-ming-juen palota romjai.

és khinai építkező ízlés harmonikusan volt alkalmazva. E remek paloták feldúlása 1859-ben nem válik dicséretére Európa két legműveltebb nemzetének, a francziának és angolnak. A Sang-hai—Vuzung-i 18 km. hosszú vasút felszedése sem róható fel a khinai kormánynak vétkül. Melyik idegen kormány engedné

meg azt, hogy idegen, sőt saját alattvalója is országútra kérjen engedélyt és lopva vasutat fektessen arra? Sang-hai-ban pedig ez volt az eset. A nép nem tartózkodott ettől a kurtá vasúttól és tömegesen használta.

Azt nem lehet tagadni, hogy az idegenek iránti féltékenység igen nagy; de nem indokolt-e ez az angol és az orosz terjeszkedéssel szemben? A megelőző lapokra utalhatok annak fel-tüntetésére, hogy az angolok újabb időben a Ta-csing császárok valamennyi lázadóival szövetkeztek vagy tárgyaltak: 1792-ben *Kirkpatrick* Nepálban, 1868-ban *Sladen* Momienben a Tali-fu-i szultán területén, 1870—1873-ban *Forsyth* Kasgárban *Jakub* bégnél jártak a brit hatalom képviselőiben, midőn a khinaiak ügye e lázadókkal szemben a legrosszabbul állott. A Tai-ping-ok iránt táplált rokonszenv Sang-hai-ban és az angol hadihajók látogatása a nankingi trónkövetelő *Tien-vang*-nál az európai első kultur nemzet diplomáciáját nem kevésbé rossz világitásba helyezte a mandzsu trón előtt; csodálni kellene inkább azt, ha a hivatalos brit kísérletek és egyesek perfid viselkedése gyanút nem keltettek volna. Az angol-khina háborúkat nem csak a khinaiak esetlen gögje okozta, melylyel magukat a világ legelső nemzetének tartották és hódolatot vártak minden idegentől, ki partjaikra vetődött. Az európaiakat ugyancz a hiba illeti mind e napig. Keleten az európai társadalom söpredéke jelent meg először; a delirium tremensben elaljasodott matróz is gúnyosan, lenézőleg bánik a „native“-val. Az európai diplomácia pedig nem viszonzozza azt az udvarias és megtisztelő bánásmódot, melyben őt a khinai államférfiak részesítik.*) Ebben a szóban, *native* (benszülött) körülbelül ugyanaz van kifejezve, mint a *jang-kuei-cz* (idegen ördög-fi) névben, melylyel a khinaiak illetik az európaiat. Az első angol-khina háborúnak oka egyrészt abban

*) A khinai tisztviselők hivatalos látogatásaikat az európai képviselőkhöz mindig diszöltönyökben, ranghoz illő pompával teszik. Az európai hatalmak képviselői ellenben nem átalják egyszerű sétaruhában keresni fel a főhivatalnokokat is. A modorosságban tulzó khinaiak méltán rossz néven veszik ezt. Például *Czo-czung-tang* is zokon vette gróf *Szechenyi Beld*-nak, hogy az adott szokást követve nem diszöltönyben tisztelgett nála.

a félreértésben és tudatlanságban rejlett, melylyel az ellenfelek egymás szokásai ellen vétkeztek; azóta megváltoztak a viszonyok. A háború vívmányai jogot adtak az európai kereskedőknek, hogy a megnyitott kikötőkben megtelepedjenek; a kalandorok helyébe reális üzletemberek mentek Khinába. Khinának a viselt kudarczok csak előnyére voltak; megismerkedett az idegenek szellemi fölényével, tisztelni és félni tanulta fegyvereiket, összeköttetésbe lépett kormányaikkal. A mi még nem történt meg az évezredes khinai múltban, azt a mandzsu udvar megteszi: követeket küld jelenleg Szt.-Pétervárra, Washingtonba, Londonba, Párisba, Berlinbe és Bécsbe; tehát szakít a nemzet ezredéves tradícióival is, hol erre szükség van. Ha majd a követségek tagjai hazájukban az idegen vívmányokat meg fogják ismertetni, az absztrakt történeti és irodalmi műveltség az exact tudományoknak is tért fog engedni. Mert ezek még hiányzanak a nép igénye közt. Nem a hittérítők, hanem a tisztességes és jó tehnikusok hivatvák arra, hogy a praktikus khinait a nyugoti műveltségnek meghódítsák.

A nyugoti nemzetek és a khinaiak közti újabbkori érintkezés tulajdonképen még nem is olyan régi. A 16-ik századtól kezdve az európai kereskedők és missziónáriusok törekvései, hogy Khinába bejuthassanak és ott fáradozásaikkal boldoguljanak, képezik ezen érintkezés történetének legérdekesebb mozzanatait. Miután a 300 év előtti kísérletek a keresztény vallás terjesztésében és *Marco Polo* utazása is már egészen feledésbe mentek, jelentek meg ismét Khina partjain európai szerencsevadászok. A geográfiai felfedezések idejében Khina a szó teljes értelmében újra lett felfedezve. Pedig a 15-ik században India, sőt a Szunda szigetek partjai ismeretesek voltak; meglátogatla azokat *Nicolo Conti* velencezi kereskedő 1440-ben, hozott is hallomásból merített közléseket Khináról és egyebek közt *Nemptai* városról beszél; talán Nankingra lehet e nevet vonatkoztatni. De azért Khina a mesebeli országokhoz tartozott a 15-ik században. Sőt még akkor is, midőn már a portugalok ismét eljutottak Khina partjaira, oly annyira ismeretlen volt

Khina, hogy Déli-Khinát a tatár Nagy-khán országától különböző birodalomnak tekintették.

A portugalok 1517-ben *Fernaõ Perez de Andrade* vezetése alatt négy európai és ugyanannyi maláji hajóval jelentek meg először a kantoni Gyöngyfolyó, a Csu-kiang, torkolatánál. Nem sokára *Szan-czuan* (Szan-czien) és *Tamao* szigeteket megszállották és *Macao* félszigetén is lábat vetettek. *Mascarenas György* később északnak vonult és *Liam-po* (Ning-po) mellett telepítette le honfiait. Azonban a portugalok, megannyi kalandor, rosszul bántak a bennlakókkal, zsarolták és verték őket. Nem csoda tehát, hogy a hatóságok (1542—45) kiűzték őket, sokakat leölve közülök; hihetetlenül hangzik az, hogy 12.000 keresztény és köztük 800 portugali lelte volna ekkor halálát. Majd *Csin-csuan* és *Lam-pe-kou* (Lapacao) volt menhelyük, de innét is kiszorították és csupán *Macao* félszigetén volt maradásuk. A kantoni folyó deltáján, egy gránit előfokon épült itt az első európai telep. A portugalok 1560-ban jó pénzért szabaddalmat nyertek *Macao*-ban épületek emelésére és kereskedeésre. Ezért Portugalia az utolsóelőtti évtizedig is évi bért fizetett Khinának. *Macao* gyorsan emelkedett egy déleurópai jellegű várossá. Kedvező helyzete — három oldalról keríti tenger — központjává tette az idegeneknek. Hong-kong és Sang-hai emelkedéseig *Macao* minden utazónak, missziónak és politikai vállalkozásnak Khina belseje felé kiinduló helye volt. A portugalok mindig gyarmatúl tekintették Macaot. Habár a portugalok voltak az elsők, kik Khina partjain kereskedő-telepet alkottak és bámulatos szerencsével 300 éven át urai maradtak bérelt földjüknek, soha politikai jelentőségre nem vergődtek. Követéségeik is, melyeket Pekingbe indítottak, nem eszközöltek ki semmi eredményt, noha a követek alávették magukat az udvari szertartásoknak, háromszor leborúltak és 9-szer verték homlokuukat a földre a császár előtt.

A spanyolok Khina partjain soha sem játszottak szerepet. *Magelhães* a Fülöp-szigeteket a 16-ik század elején fedezte fel és 1564-ben azok egészen spanyol birtokká lettek. Spanyol szer-

zetesek szerveztek ugyan Manillából Khina partjaira expedíciókat, de ezeknek nem volt más eredménye, mint hogy a spanyol szervezetek misszióikat Khinának tengerparti tartományaira is kiterjesztették és Fu-kian tartományban jelenleg is a spanyol dominikánusok térítgetnek.

A hollandusok először 1624-ben jelentek meg Khina partjain; ők voltak, kiket a khinai írók *Hung-mao-zen*, azaz veres hajú embereknek neveztek és másik fő ismertető tulajdonokul szerfelett nagy lábaikat említik. A hollandusok és portugalok esküdt ellenségek voltak; Malakkán már régóta czivódtak, ezért *Macao*-ban nem volt a hollandusoknak maradásuk; a portugalok mindent megtettek, hogy vetélytársaik Khina partjain ne kereskedhessenek. Miután *Macao* alól 17 hajóból álló flottájuk nagy veszteséggel elűzetett és admirálisuk is elesett, a hollandusok a *Pang-hu* vagyis a *Pescadores* szigetekre menekültek és ott erődöt építettek; de a khinaiak csakhamar kizavarták őket innét, bár megengedték nekik, hogy Formózáról űzhessenek kereskedést. A hollandusok ekkor Formóza nyugoti partjain telepedtek le, *Zeelandia* később *Providentia* erődöt építve. Onnét őket 1667-ben *Kuo-sing* (*Kosinga*) a *Mingek* utolsó hiveivel, midőn a Mandzsuk elől Khinából elmenekült, nagy veszteséggel elűzte. *Martini Márton* missziónárius tanácsára, ki 10 évig utazott Khinában, 1655-ben a bataviai kormány követeit Pekingbe küldötte; ezen követség Kantonból a Min hágón át a szárazon utazott Pekingbe. *Nieuwhof* 1664-ben képekkel gazdagon illusztrált kötetben adta ki a *Groyer* és *Keyser*-től vezetett követség útleírását. Nem volt a követségnek egyéb eredménye, mint az, hogy a hollandusok engedélyt nyertek arra, hogy minden nyolcz évben egyszer Kantonba jöhessenek. Egy másik hollandi küldöttség 1794—95-ben utazott Pekingbe. Ha a hollandiak nem is jutottak szorosabb közlekedésbe a khinai kormánylyal, Kantonból a többi nemzetek módjára ők is előnyös kereskedést folytattak.

Az angolok 1637-ben, mikor a *Ming*-ek csillaga már hanyatlóban volt, hajóztak először a kantoni folyóban; később

Amoyban és Formóza nyugoti partjain is folytattak kereskedést. De csak miután az angol-keletindiai társulat 1684-ben Kantonban faktóriákat emelt, nyert az üzleti összeköttetés az angolok és khinaiak közt lendületet. Az angolok nemesak a khinaiak ellenséges indulata ellen küzdöttek: a portugalok és hollandiak is ezer akadályt gördítettek eléjük, mert féltékenyek voltak a kereskedés nyújtotta haszonra. De azért az angolok szívós kitartása leküzdött minden akadályt; a kantoni faktoria csakhamar világhírűvé emelkedett. A teakivitel volt a kantoni faktóriák fő kiviteli cikke. Az angolok rendszeres és reális kereskedést űzve, előnnyel versenyeztek a többi idegenekkel, kik sokszor nem nagyon különböztek a kalóztól. Az angolok kezdettől fogva több önérzettel léptek fel, mint a portugalok és a hollandiak, soha nem vetették magukat alá a khinai udvarban a tőlük kívánt lealacsonyító szertartásoknak. Mindez nagyon gyorsan emelte tekintélyüket és befolyásukat. A tisztességes kereskedés előnyei jobban megnyitották a tisztességes kereskedés iránt fogékony khinaiak kapuit, mint bármi más. A féltékeny khinai kormány megtagadta ugyan az idegen kereskedőknek, hogy a birodalom belsejében köthessék üzleteiket, de a khinai bankároknak és nagykereskedőknek bizonyos meghatározott száma szabadalmat nyert, hogy az európaiakkal a kereskedést közvetítse. Ezek voltak az úgynevezett *ko-hong*-ok, kik egyszersmind felelősek voltak az európai „barbárok“ jó magaviseleteért és kezekedtek az általok fizetendő illetékek lerovásáról. Az angol-khinai kereskedés az angolok odaérkezésétől kezdve a kelet-indiai társaság szabadalmainak megszűnéséig, 1834-ben, Kantonban folyt.

Mihelyt az angol-indiai kormány a kantoni faktóriák ügyét felkarolta, megszűnt a *ko-hong*-ok monopoliuma is. Az indiai kormány megbízottja, *Napier* lord kapitány 1834-ben közvetlenül kívánt az angol alattvalók sérelmei fölött Kanton hatóságaival érintkezni. *Lí* kormányzó azonban, ki az eddigi szokás szerint a *ko-hong*-ok útján vette át az „idegen barbárok“ kérvényeit, nem fogadta őt; sőt mert engedély nélkül jött Kantonba, foglyúl őriztette és oly bánásmódban részesítette, mely utóbb

a lord halálát okozta. Az úgynevezett ópium-háború ezekből a félreértésekből keletkezett; indító oka alapjában véve az ópium-csempészet volt; de aligha fejlík ki vala ebből háború, ha a khinai kormány indítatva érezte volna magát, hogy másként bánják az angolokkal, mint a többi idegenekkel, kik valaha partjait látogatták és viszont az angolok figyelembe véve a khinaiak tradícióit, nem követelték volna olyan hevesen az egyrangúság elvének elismerését. A khinai kormány ugyanis csak hódolati követséghez lévén szokva, lord *Macartney* 1791. évi követségét is a meghódolás jelének tekintette és az angolokkal csak mint vazallusokkal volt hajlandó érintkezni. Ezen félreértésekből keletkeztek a surlódások, melyek az 1841—42-ki háborúra vezettek. Ebben először érezte a khinai kormány az angol fegyverek erejét.

Khinát a nankingi béke nyitotta meg; az ópium behozatalának ráerőszakolása a khinai kormányra, mely azt alattvalóitól őszintén távortartani törekedett, nem válik ugyan dicséretére a szabadságának szeretetével kérkedő angol nemzetnek; mégis Angolországé az érdem, hogy Khinának évezredes lealázó tradíciói az idegenek irányában sokat vesztek élükből. Az 1857-iki háború úgyszólván csak folytatása volt az elsőnek és a Tien-czin-i szerződést, mely a pekingi konvencziót eredményezte, melyek egyebek mellett az idegeneknek a birodalomban való szabad utazást is biztosították. A Csi-fu-i szerződésben, mely 1876. szept. 12-én *Margary* meggyilkoltatása következtében kötöttet, megengedettett az angol kormánynak, hogy Indiából Tibeten keresztül Khinába, avagy megfordított irányban egy expedíciót küldhessen. Ezzel az engedelemmel azonban az angol kormány eddig nem élt.

A hittérítők és kereskedők rendszeren a felfedezők nyomaiban járnak; amazokat a benszülöttek lelki üdve vonzza, az utóbbiakat a mammon. Kelet-Ázsiában a missziónáriusok és a kereskedők vetélytársakként állanak egymással szemközt. E viszony megfejtethető; a jó missziónáriusok, főleg a római katolikus szerzetesek, lemondással járó vállalatra szentelik életüket, mi-

dön Khinába indulnak; fogadásuk arra kötelezi őket, hogy míg betegség nem kényszeríti őket, nem térnek vissza hazájukba. Khína belsejében több ízben találkoztam agg missziónáriusokkal, kik húsz-harmincz év óta voltak már távol hazájuktól és találkoztunk olyanokkal is, a kik évtizedek óta nem láttak európaiat. Mély, igazi vallásosság és több mint lelkesedés szükséges ily lemondáshoz, melyet nagyon kevés siker jutalmaz. Az ifjú, vallásos ábrándokkal eltelt szerzetes előtt már az óceán tulsó partjain a gyakorlati üzérkedő élet egész leplezetlenségében tárul fel; a pénzszerző európai kinnlakók nem képesek elképzelni a hittérítő önzetlenségét, gyanús és féltékeny szemmel kísérik tevékenységét, mivel méltán félhetnek attól, hogy a missziónárius túlbuzgalmában a benszülöttek ősvallását megintgatja ugyan, a nélkül, hogy a kereszténység erkölcsi elveit megszilárdítaná bennük; ezzel jár a nép papjaival és ezek híveivel való surlódás, mely igen könnyen hozhat veszélyt az európaiakra. Az angol-indiai és hollandi kormány ez okból gyarmataiban nagyon megszorítja a hittérítők működését; ha nem is tagadja meg nekik vallásuk szabad terjesztését, szigorúan ügyel arra, hogy a benszülöttek lelkiismereti meggyőződése és vallási érzülete ne zavartassék erőszakos módon és hogy templomaik meg ne szentségtelenítenek. Khinában a nép és a hatóságok egyaránt ferde szemmel nézik a hittérítőt; a nép neveti, a csócselék gúnyolja törekvéseit és hibás beszédét. Hívőkül pedig legtöbbször csak az elszegényedett proletárok szegődnek, akik az idegenek pártfogását csak a végszükségben keresik fel, nem ritkán csak azért, hogy elkövetett csínjeikért a kereszténység szabadsága alatt menedéket találjanak. Mint keresztények ugyanis számíthatnak európai papjaik védelmére és támogatására. A missziónáriusnak még a szédelgés is rontja jó hírnevét; sok protestáns és pedig főleg amerikai missziónárius nem egyszer csak köpenyül használta a hittérítő czímét; czélja volt meggazdagodni és hivalkodni; az ilyenek hittérítése merő humbug, a mi nem növeli a bizalmat a lelkiismeretes pap iránt sem.

A khinai kath. missziók története főképen azért érdekes,

mert nem műveletlen, hanem bölcselkedésben és humanista észjárásban csaknem túlfejlett nép körében folyt az le. A róm. kath. missziónáriusoknak és kiváltképen a jezsuitáknak sokat köszönhet Khinát illetőleg a geográfiai tudomány; a birodalom belseje még most is sok részében „terra incognita“ volna, ha *Kang-hszi* császár tudós jezsuitái föl nem vették volna a birodalmat és el nem készítették volna többször említett térképét, mely alapjául szolgált mindeneddig Khináról megjelent kartográfiai munkának.

A 13-ik századbéli francziskánusok után a jezsuiták vették fel Khinában az apostolkodás elejtett fonálát. A 1540-ben alapított Jézus társasága már 1548-ban elküldte tagjait keletre. *Xaviér Szt. Ferencz*, miután 3 évig Japánban térített, 1552-ben Khinába indult, de nem léphetett annak földjére, mert a durva macaoi kalandorok megakadályozták őt abban.

Roger Mihály és *Ricci Máté* voltak 1581—83-ban az első jezsuiták, kik Khina partjaira léphettek. Az utóbbi kiváló szellemi tehetségekkel való felruházva, alapos fizikai és matematikai ismereteivel és kísérleteivel feltűnést keltett és síma, behízelgő modorával mindenkit megnyert. *Ricci* felvette a khinai öltözetet; előbb a budhista barátok köntösét, majd a nagyobb tekintélynek örvendő literátusok öltönyét; rövid idő alatt elsajátította a pekingi szójárást és megismerkedett a khinai államvallásnak, a *Konfucizmus*-nak szellemével. Látva, mily szorosan össze van növe *Konfuczius* iratainak és az ősöknek tisztelete a khinaiak tradícióival, ezeket érintetlenül hagyta és a keresztény vallás elveivel megférhetőknek tekintette. *Ricci*, miután Kuang-tung és Kiang-szi tartományokat beutazta, 1597-ben Szu-esou-fu-ban, Kiang-szu tartomány főhelyén, keresztény községet alapított. Rokonszenves modora a művelt és előkelő körökben sok barátot és pártfogót szerzett neki. Tekintélye annyira emelkedett, hogy 1600-ban *Van-li Ming* császár előtt megjelenhetett és átadhatta ajándékait; a császár kegyesen fogadta őt, lakóházat adott neki Pekingben, sőt évdíjat rendelt számára. *Ricci* pártfogói közt volt *II szü* s, egy gazdag és magas állású mandarin, ki Sang-hai-ban

leányával együtt felvette a keresztvizet; apa és leány életükben sokat áldoztak a kereszténység érdekében. *Hszü* ajándékozta *Ricci*-nek azt a nagy kiterjedésű telket Sang-hai mellett, melyen a jezsuitáknak az adományozójáról elnevezett nagyszabású *Hszü-kia-vej* (*Szi-ka-véi*) nevelőintézete emelkedik. *Ricci* halálakor a kereszténység a birodalom tekintélyes és magas állású családjaiban annyira el volt terjedve, hogy a császári udvar megrettent a jezsuiták befolyásától és indítatva érezte magát 1617-ben a missziónáriusokat előbb Kantonba és később onnét is, Kхинából száműzni. Ezen rendelet azonban *Hszü* közbenjárására nem lépett életbe.

Ricci utódai közül a német *Faber* Sen-szi-ben működött, *Martini Márton* szerte utazott a birodalomban, *Schaal Ádám* pedig Pekingben tartózkodott. Ezek a Mandzsú hódítás borzalmaiktól szerencsésen átéltek és mert a győzteseknek már előbb meghódoltak, bántódásuk nem esett, sőt az első Mandzsú császár, *Szun-csi*, nagyon megkedvelte *Schaal*-t, midőn ez bemutatta előtte csillagászati jártasságát. Miután *Schaal* a naptárjavítást sikerrel eszközölte volna, *Szun-csi* őt és *Verbiest* hollandi jezsuitát a mohamedán csillagászok helyébe az asztronómiai hivatal főnökeivé tette.

Azon jó befolyást, melyet a tudós jezsuiták *Szun-csi* és *Kang-hszi* császárokra gyakoroltak és általuk rohamosan útat nyitottak a kereszténység és nyugoti észjárás terjedésének, csakhamar leromboltatott a vakbuzgó, de tudatlan dominikánus és francziskánus szerzetesektől támasztott meddő vallási vitatkozások által.

A jezsuiták ugyanis a *Sang-ti* (az ég magasztos ura vagy császára) és *Tien* (ég) kifejezéseket, melyeket a khinaiak ősidők óta használtak, átvették a katekizmusba és megegyezhetőnek tekintették a kereszténység dogmaival. Ennek következtében híveik nagyon megszorodtak, de a siker felköltötte a többi szerzetesrendek irigységét, kik a kereszténységet római alakjában és szertartásaival hirdetve, a khinaiak minden szokásaiban csak a pogányság nyilatkozatát látták. A többi szerzetek

a jezsuitákat eretnekséggel vádolták *X. Innocentius* pápa előtt. Ez 1645-ben feddőleg ráírt a pekingi jezsuitákra, őket bálványtisztelettel gyanúsítva. A jezsuiták nem hederítettek a pápai levélre, hanem 1650-ben *Martini*-t Rómába küldötték, hogy *VII. Sándor* pápa előtt igazolja eljárásukat. *Martini* ékeszólása arra bírta a római széket, hogy *XIV. Benedek* egy bulájában igazat adott mind a jezsuiták, mind pedig a francziskánusoknak és reájuk bizta, hogy a körülményekhez képest érvényesítsék felfogásukat.

Szun-csi halálával a fiatal *Kang-hszi* gyámjai veszélyes tanok hirdetésével vádolták a jezsuitákat. *Schaal* börtönre vettetett és a lázadók halálbüntetésétől (10.000 darabra való szétszaggatás) a nagy földrengések következtében szabadult meg, melyek arra a meggyőződésre hozták valahogyan bebörtönözött, hogy ártatlanul szenved. A hosszú fogság sanyarúságai utóbb mégis halálát okozták *Schall*-nak; *Verbiest* és társai Kantonba száműzettek. Mihelyt *Kang-hszi* kezeibe vette a kormányt 1671-ben, a jezsuitákat ismét visszahívta előbbi hivatalaikra és megengedte, hogy templomaikat elfoglalhassák; de a khinaiaknak megtiltotta, hogy keresztényekké legyenek. 1692-ben azonban megengedte a kereszténység gyakorlatát is.

1688-ban *Verbiest* mellé még *Gerbillion* és *Bruvet* neveztettek ki az asztronómiai hivatalhoz. *Kang-hszi* nagyon szeretett tudós jezsuitái közt időzni, beutazta velük Mongoliát és még hadjáratai közben is nagy kedvét lelte a csillagászatban. *Gerbillion* *Kang-hszi* elválhatatlan kísérője volt.

Majd ismét kellemetlen napok következtek a jezsuitákra. 1693-ban *Maigrot* apostoli vikárius elítélte a *Sang-ti* és a *Tien* nevek használatát és az ősök tiszteletét bálvány-imádásnak deklarálta. A jezsuiták *Kang-hszi* ítélete elé felebbezték az ügyet, ki kinyilatkoztatta, hogy *Sang-ti* az igazi istent, a legfőbb lényt jelenti és *Tien* nem a csillagos eget illeti, hanem *Sang-ti* országát. *Kang-hszi* nyilatkozata *XI. Kelemen* pápa elé került és az inquizíció határozott felette, *Maigrot* értelmében elítélve azt. A jezsuiták azonban nem voltak hajlandók

az engedelmességre, ezért *Tournon* pápai követ utazott Kínába a vitát kiegyenlítendő. *Tournon* 1705-ben sok kellemetlenség között érkezett *Macao*-ba. Minthogy elmulasztotta a portugál király valamennyi kínai misszió protektorának pártfogását kikérni, *Goa* érseke és a *macao*-i hatóságok nem akarták őt pápai követül elismerni; a jezsuiták pedig nem bocsátották a császár elébe, sőt rábírták *Kang-hszi*-t, hogy *Ricci* tanait védelmébe fogadva, *Maigrot* követőit Kantonba száműzze és őket hazautazásra kényszerítse.

Tournon egyházi átokkal fenyegetett, ha valaki csak a császári examinátorokkal értekezik is; ezért 40 hívével fogságba került és 1710-ben *Macao*-ban meghalt. Az ő intézkedései azonban Rómában törvény erejére emelkedtek; *XI. Kelemen* pápa szigorúan megkövetelte minden Kínába induló misszionáriustól, hogy *Tournon* elveinek elfogadására esküvel kötelezze magát. A Kínában élő szerzetesektől pedig írásbeli elismervényt kívánt. 1720-ban még egy pápai követ *Mezzabarba* jött Kínába; őt a jezsuiták előzékenyen fogadták, audienciát eszközöltek ki számára *Kang-hszi* előtt. *Mezzabarba* maga nyújtotta át *Kang-hszi*-nak a pápa bulláját. A pápai legatus azon állításaira, hogy a kínai szokások bálványimádás jellegével bírnak, ezt válaszolta: „Bizony reátok vall ezen okmány, ti nyomorult európaiak, miképen is merészkedtek megítélni odahaza a kínaiak fenséges hitvallását, midőn még nyelvéket sem értitek? Ebből az írásból csak az világlik ki, hogy az európaiak vallása és a budhista, meg a taotista papok istentelenségei közt sok hasonlóság van. Meg kell tiltanunk nektek, hogy vallástokat hirdessétek, ekkor haszontalan vitáitoknak majd vége szakad.“

Kang-hszi császár halála után a hittérítőkre és híveikre az üldözés korszaka kezdődött; az 1839—41-iki és 1857—60-iki háborúk nyitottak ismét szabad tért a misszionáriusoknak. A protestáns misszionáriusok akkor jöttek csak tömegesen Kínába, midőn a békepontok jogot adtak nekik erre; az első protestáns hittérítő *Morrisson* volt. A misszió dol-

gában a protestáns missziókat alig lehet a római katolikusokéival összehasonlítani, azok leginkább csak a parti városokban maradtak; egyetlen angol misszió-társulat van, melynek tagjai a birodalom belsejében telepednek le. Működésük vallásos könyvek szétosztásában és utcai szónoklásban áll. Van azonban tanítással és gyógyítással foglalkozó angol misszió-társulat is. Az elért eredmény csekély és nem mérkőzhetik avval, melyet a 17. századbeli jezsuiták értek; ők a jómódú és előkelő osztály közt terjesztették a kereszténységet; a megkeresztelkedett családok az üldöztetés daczára állhatatosak maradtak új vallásukban és sokáig benszülött papjaik vezetése alatt gyakorolták vallásukat. Kan-szu nyugoti részében *Kang-hszi* ideje óta nem volt európai lekipásztor; de azért 150 év után az 1879-ben odaküldött missziónáriusok népes keresztény községekre találtak. A katolikus hívek száma 1889-ben 300.000 volt; jelenleg legmagasabb számítással 600.000-re tehető. Miután a birodalom tartományok szerint fel van osztva, a szerzetesrendek között a súrlódások megszűntek és a jezsuiták a maguk módja szerint működnek, határozottan a legnagyobb sikerrel.

Jelenleg a *Macao*-i püspök és *Hong-kong*-i prefekturán kívül 21 apostoli vikariatust van; San-tung, San-szi, Sen-szi, Hu-pé, Hu-nan a francziskánusokra vannak bízva, többnyire olaszok térítenek e tartományokban. Ho-nan-ban egy milánói társulat tagjai működnek. Szü-esuan, Jün-nan, Kuei-esou, Kuang-szi, Kuang-tung és Tibet (tulajdonképen csak Ta-czien-lu és Ba-tang vidéke) a Missions étrangères de Paris papjaira van bízva. A Lazaristák Cse-kiang, Kiang-szi és Csi-li tartományokban, a spanyol dominikánusok Fu-kian-ban és Formóza szigetén vannak elterjedve; a Mission des Belges Mongoliában és Kan-szu-ban működik. A Jezsuiták Kiang-szu, Ngan-huói-i tartományokban és Csi-li egy részében telepedtek meg. Jövedelmük könyöradományok útján többnyire Franciaországban kerül össze és évenként 5–6 millió frankra tehető. A kath. térítők beretválják fejüket, varkocsot növesztenek, khinai öltözetben járnak és életmódjukban is lehetőleg asszimilálják ma-

gukat a benszülöttekkel. A protestáns missziók számos társulata tekintélyesebb pénzeszközök felett rendelkezik, mint a katolikusok. Ők a „China inland Mission“ tagjain kívül, kik a birodalom belsejében a kath. missziónáriusok példájára khinai viseletben járnak, leginkább csak a kikötőkben és a parti városokban terjedtek el, és általában több gondot fordítanak egyéni jólétükre, mint a kereszténység terjesztésére; benszülött híveik számát néhány százzal bizvást ki lehet fejezni.

A missziónáriusok működése a geográfiai tudományra és Khina ismeretére nagy fontosságú volt.

Goës Bertalan 1605-ben Kasmirból a Góbi pusztán át Szu-csou-ig jutott és érintkezésbe jött a pekingi jezsuitákkal, *Cathay* helyzete az ő utazása folytán lett Khinában felismerve és *Kambaluk Pekinggel* indentifikálva.

1624-ben *De-Andrada* jezsuita Indiából beutazta Tibetet. 1661-ben pedig *Grueber* és *D'Orville* Pekingből Tibeten keresztül utaztak Indiába. Ekkor még Tibet nyitva volt az idegenek előtt és *Grueber* és *D'Orville* két hónapig tartózkodtak Lasszában. A 18-ik században az Indiából bejött jezsuiták és kapuczinusok missziót alapítottak Lasszában, mely 1760-ban bomlott fel. *Van de Putte* 1729—37 közt Indiából *Lasszán* át Pekingbe utazott és visszafelé Asszamon át Lassza felé tartott. 1774-ben *Bogle* mint *Warren Hasting* követe, 1811-ben pedig *Manning* járt Lasszában. *Huc* és *Gabet* lazarista papok 1845-ben szintén Pekingből érkeztek Lasszába, honnét a khinai ambún kiutasította őket, de tisztességes felügyelet alatt küldte Csing-tu-fu-n út Kantonba. *Huc* és *Gabet* voltak az utolsó európaiak Lasszában, azóta féltékenyen őrzik a lámák területüket és különösen Lasszát, hol eddigelé csak a fenn elősorolt európaiak fordultak meg.

Ezen utazók feljegyzései nyújtották az egyedüli ismereteket Tibetről mindaddig, mígnem a kalkuttai topográfiai intézet *panditák*-at vagyis indiai tanult benszülötteket nem küldött által a Himálaján túl fekvő vidékekre.

1880-tól kezdve ismét sokan utaztak Tibetben és ez a

magas feltérség immár minden irányban keresztül-kasúl van járva modern utazók által; akik, sajnos, *Przsewalszkij*, *Pjevcev*, *Bogdanovics* és *Hedin Sven* kivételével dille-táns geográfusok voltak. Lasszába azonban még nem jutott el *Huc* és *Gabet* 1845. évi látogatása óta egy európai ember sem.

Khinát illetőleg *Martini Márton*-nak geográfiai leírása és a birodalomnak *Regis*, *Jartoux* és társaiknak *Kang-hszi* császár parancsára létesített felvétele oly érdemek, melyek e neveket a geografia történetében halhatatlanná tették. A pe-kingi jezsuiták tudományos tevékenysége hirtelen egy egész irodalmat támasztott Khináról. *Du-Halde* 1735-ben alapos munkában foglalta egybe a jezsuiták tapasztalatait Khinának geográfiai és társadalmi viszonyairól. *De Guignes*, *Mailla* Középázsia és Khina történetét írták meg. *D'Anville* Khina atlaszát készítette el a jezsuiták felvételei nyomán, *Klaproth* pedig nyelvészeti tanulmányaival derített világot Közép- és Kelet-Ázsia népeire.

Az orosz missziónáriusok egész esendben a 17-ik század közepétől kezdve vannak Khinában. 1769-ben *Nagy Péter* czár birtokai és a nagy középbirodalom területei közt határszabályozás történt, melyet *Kang-hszi* részéről *Gerbillon* ellenőrzött. Ekkor a khinaiak valami határsértés alkalmával több orosz elfogtak és Pekingbe foglyúl vittek, hol azok egy gyarmat alapját vetették meg és Pekingben ivadékaik ma is felismerhetők. A czár nem tiltakozott ez ellen, csak azt kérte, hogy papokat küldhessen templomuk számára, a mit a khinaiak meg is engedtek. 1727-ben az oroszoknak már templomuk is volt Pekingben. Az oroszok tudományos adatokat csak a jelen században nyújtottak Khináról. *Timkovszky* 1819—21-ben és *Hyacinth* atya 1829—31-ben nagyobb tudományos utazásokat tettek északi Khinában. Az oroszok tudományos érdemei Khinát illetőleg *Palladius* archimandrita irodalmi tevékenységében és *Przsewalszkij* ezredes utazásaiban kulminálnak. Ujabban pedig *Pjevcev* és *Bogdanovics*, *Grum-Grsimajló* fivérek tibeti expediciója, *Potanin* és *Obrutschev* nyugot-khinai

utazásai és *Koszlov* belső-ázsiai kutatásai az oroszoknak vezérlőhelyet biztosítanak.

A kath. misszionáriusok ujabban csendesen működnek és nem hallatnak sokat magukról. A protestánsok vették fel az általuk elejtett fonalat. *Morrison*, az első protestáns angol misszionárius óta (1807—1834), ki nemcsak a bibliát fordította khinai nyelvre, hanem egy szótárt is adott ki, egyremásra következtek a tevékeny protestáns tudós férfiak: *Milne*, *Legge*,

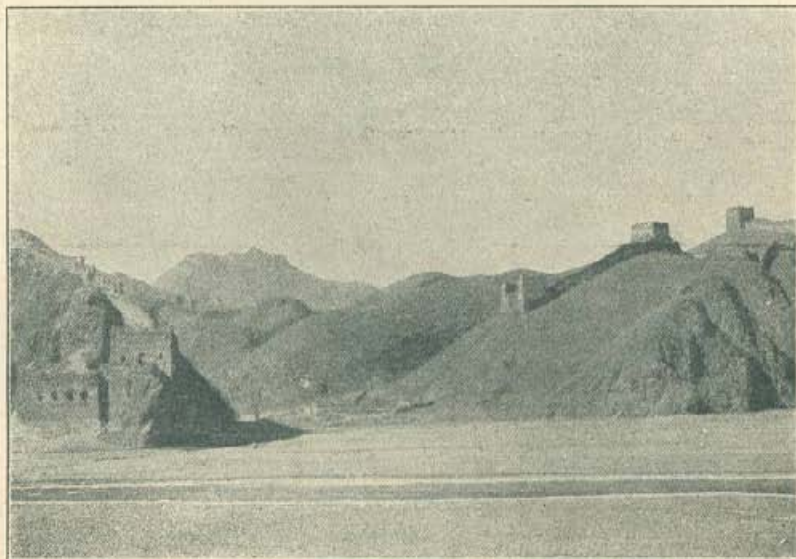

A Ming-sírok főkapuja Peking közelében.

Williams, *Gutzlaff*, *Bridgmann*, *Ney Elias*, *Edkins* stb., kik mindnyájan a jelen idő tudományos színvonalán nyujtották ismertetéseiket.

Mióta 1860-tól a pekingi konvenczió következtében a hatalmak állandó követségekkel vannak képviselve Pekingben és konzulatusok vannak a kikötőkben, ezek tagjai becses adatokat szolgáltatnak Kхинának intézményei felől és történetéről. *Wade Mayers*, *Brettschneider* említendők első sorban. Nagyon

sok beesés felvilágosítást lehet köszönni *Martin* amerikai missziónáriusnak, a *Tung-ven* egyetem megalapítójának, *Williams* és *Giles*-nek, a kik nagy khinai-angol szótárakat adtak ki, *Wylie*-nek, ki a khinai irodalmat ismertette, végül *Brandt* német követnek. Meg kell itt említenem *Yule H.* ezredest, kinek *Cathay* és *Marco Polo* című munkái Keletázsia történeti földrajzára korszakot alkotók és végül mindennek koronájául, báró *Richthofen Ferdinándot*, kinek „Chiná“-ja nemcsak autopsia alapján bírálja meg a Khináról megjelent összes iro-

A Nagy-fal Ku-pei-kou-nál.

dalmat, hanem hozzáférhetővé teszi azok összes adatait a művelt nagyközönségnek és nélkülözhetetlen kompendiuma minden Khinára vonatkozó tanulmányoknak.

Magáról a khinai művelődésről a *Ming*- és *Ta-csing*-dinasztia idejéből kevés sorolható fel. A *Mingek* szerették és művelték a tudományokat, de valami nagyot nem létesítettek. Azon voltak, hogy a tulajdonképeni Khina régi fényes multjára méltó épületekben bővelkedjék; ők javították ki a Nagy-falat. A mandzsú császárok pedig Pekingben, Nankingban az elhalt

Ming császároknak díszes mauzoleumokat emeltek. A nankingi fényes Ming-udvar jó hatást gyakorolt a kézművekre, a bronzöntés kifejlődött és *Sziuen-ti* korában szép készítményeket adott. A porcellán-gyárak is 5 alatta (1426) alapítottak *Kin-tö-csin*-ben a Poyang-tó délkeleti partján. *Szu-csou-fu* iparának és agyagedény-készítményeinek nagy föllandulése e korra vihető vissza; a nankingi porcellántorony is ekkor, 1411—30-ban, készült.

A dolonori bronzöntőde már *Kang-hszi* idejében híres volt; azok a csillagászati eszközök, melyeket a jezsuiták Pekingben felállítottak, bizonyára *Dolon-Nor* gyárából kerültek ki, melyek ma is egész Khinát, Mongoliát és Tibetet ellátják a Buddha kultusz szentjeinek szobraival.

A pénzverés, mint a legelterjedtebb szükséglet szolgáltatója, szintén egyik eszköze a műizlés terjesztésének és mutatója fokának. Ezért érdemesnek tartottam a következőkben a khinai pénz mivoltát rövidesen ismertetni.

Khinában csupán rézváltópénz van forgalomban: a *czien*, *cash* vagy *sapèque*: khinai, angol és francia névén. A khinai kerek, közepén négyzetes lyukkal ellátott rézpénz eléggé ismeretes. Osrégi idő óta ez a forgalmi pénz- és érem-egység Khinában. A legrégebb rézpénz kard- és emberalakú volt, állítólag a 2—3000-ik Kr. sz. e. évekből. Később a kerek, közepükön lyukas, régi pecsétírással és szimbolikus jelekkel ellátott pénzek verettek. Egy ilyen régi érmet ábrázol az *1a*, *1b* számú kép, hátlapján a gönczölszekérrel, kigyóval, teknősbékával és karddal. 50% réz, 41 $\frac{1}{2}$ % cink, 6 $\frac{1}{2}$ % ólom és 2% ón keverékéből álló ötvény a jelenlegi dinasztia pénze; vagy egyenlő részben rézből és cinkből való. Az utolsó félszázad háborús idejében azonban vertek vaskeverékű pénzt is. A törvényszabta érem azonban jóval magasabb értékű fémmennyiséget tartalmaz forgalmi értékénél, mely 1 *czien*, 2 vagy 4 *fan*, körülbelül 45—53 grm. súlya daczára csak $\frac{1}{2}$ fillérnyi értékű. Az egy tél v. liáng-nyi, 60-45 grm. súlyú ezüstnek *czien*-ben való ára nagyon változik és az utolsó időben 1500—2000 darabra váltottak föl egy liáng tiszta

1a.

1b.

2.

3a.

3b.

4.

5a.

5b.

Khinai érmek.

1a. és 1b. Krisztus születése előtti időből való pénz khinai modern utánzata. Elején (1a.): Mang-vang (Hszia-dinasztiabeli császár 2014—1896) nagypénze; hátlapján az öt elem szimboluma: gönczölszekér, kígyó, teknősbéka, kard.

2. Kion-lung (1736—1796) és 3a. Kia-king (1796—1821) mandzsu dinasztiabeli császárok váltó-pénze elülről. 3b. az utóbbinak hátlapján a mandzsu írásjegyek jelentése: Pan-Szu = Szu-csou-fu pénzverője.

4. Tao-kuang (1821—1851) császár váltópénze elülről.

5a. Hszien-föng (1851—1862) pénze elülről; a jobbról balra álló khinai írásjelek jelentése: Csung-pan = nehéz pénz;

5b. hátlapján fölül és alul: Tung-sí = egyenlő tizzel, balról jobbra mandzsu írásjelekben: Pan-Szu = Szu-csou-fu pénzverője. 2—4 most is forgalomban vannak. Valamennyi eredeti nagyságban van ábrázolva.

ezüstöt vagy tél-t. A nagykereskedésben, mint pénzegység, a *haikván tél* szolgál értékegységül; ennek változó értéke 4—6 arany korona és 1600—1700 rézpénzre váltják.

A khinaiak a rézpénzt százankint esomókba fűzik és e száz czien-es esomókat 5-ével vagy 10-ével koszorúkba kötik. Az ilyen 500-as, illetve 1000-es érem-kötegeket nagyobb fizetésnél súlylyal mérik, valósággal mázsálják a pénzt. Mert hiszen 5 korona értékű khinai rézpénznek 5 kilogramm a súlya.

A forgalomban levő khinai rézpénz homlokán a jobbról és balról álló két írásjegy: *Tung-pao*; fölülről lefelé az eredeti nagyságban látható ábrázolásokon: (2) *Kien-lung*, (3) *Kia-king*, (4) *Tao-kuang*, (5) *Hszien-föng* 1736—1862 közt uralkodó császárok nevei olvashatók, vagyis az averz oldal felirata: X. (császár) *váltópénze*. Az érmek hátlapján mandzsui írásjegyek a pénzverdét jelölik, melyből az érem származik.

A rendes nagyságú modern érmektől különbözik az *5a* és *5b* számú, melyeket *Hszien-föng* császár veretett az 50-es években, a mikor a forradalmak miatt a kormány az ércznek szükében volt; ezen érem hátlapján fölülről lefelé khinai jegyekben még *tung sí* — „*egyenlő tizzel*“ olvasható.

E nagy érmek, melyek ma már nincsenek forgalomban, névleges értékűek voltak 1000, 500, 400, 300, 200, 100, 50, 10 és 5 czien értékben és a valóságos fémértéknek csak mintegy $\frac{1}{3}$ -át képviselték.*)

A papiospénz használata Khinában régibb keletű, mint Európában. Khinai adatok szerint a kormány először a 9. században bocsátott ki bankjegyeket és ezt a 15. századig gyakorolta.

Azután a későbbi Ming-császárok alatt és a Ta-csing-dinasztia idejében megszűnt a bankjegyek forgalma és csak az 50-es években újult meg ismét a bankpénz használata, a biro-

---

*) E jegyzetek nagyjából *Wylie A.: Coins of the Ta-tsing or present dynasty of China; Journal of the Shang-hai literary and scientific Society. No. I. June, 1858. Art. III. nyomán készültek.*

Hung-vu Ming-dinasztiabeli császár korabeli (1368–1399) állami 1000 réz-pénz értékű bankó. Az eredetinek fele nagyságában.

dalom nyomasztó pénzügyi állapotában. A mai bankók, melyeket magánpénzintézetek kiadnak, csupán kibocsátó helyük környekén vannak forgalomban. A mellékelt két képen egy Ming-

dinasztiabeli állami és egy mai pekingi magánbanktól kibocsátott bankó van reprodukálva.

Az állami bankó mindig 1000 ezien, illetőleg egy liang v. tél értékű volt. A magánpénzintézetek bankjegyei, tulajdonképen csak utalványok 5—50 liang (tél) pénzre és ritkán érnek annyit, a mennyire szólnak; érvényességük is bizonytalan és csak kis körre terjed, azon hely körül, a hol kibocsátották őket.

A kereskedelmi összeköttetések és az üzleti hitel Kínában fölöttébb kifejlődtek és magas fokúak. A khinai bankházak a birodalom legtávolabbi részeibe késznek nagy összegeket utalványozni. Az áruszál-

Pekingi magánbank utalványjegye 5 tél értékben.

lítás és postaküldés is, bárha magán vállalkozók kezében vannak, igen nagy biztossággal segíti a forgalmat és kereskedést. Az idegenek a legnagyobb megnyugvással bízhatják szállítmányaikat e vállalatokra. A kormány futárszolgálatja pedig, főleg a táviró-hálózat kiépítése előtt, valóban bámulatos szervezetű volt. Az állami főutakon az 1812-ben szervezett gyorspostahivatalok száma közel 2000 volt. A futárszolgálatot katonák végzik és az egész szervezet a hadügyminiszter rendelkezése alatt van

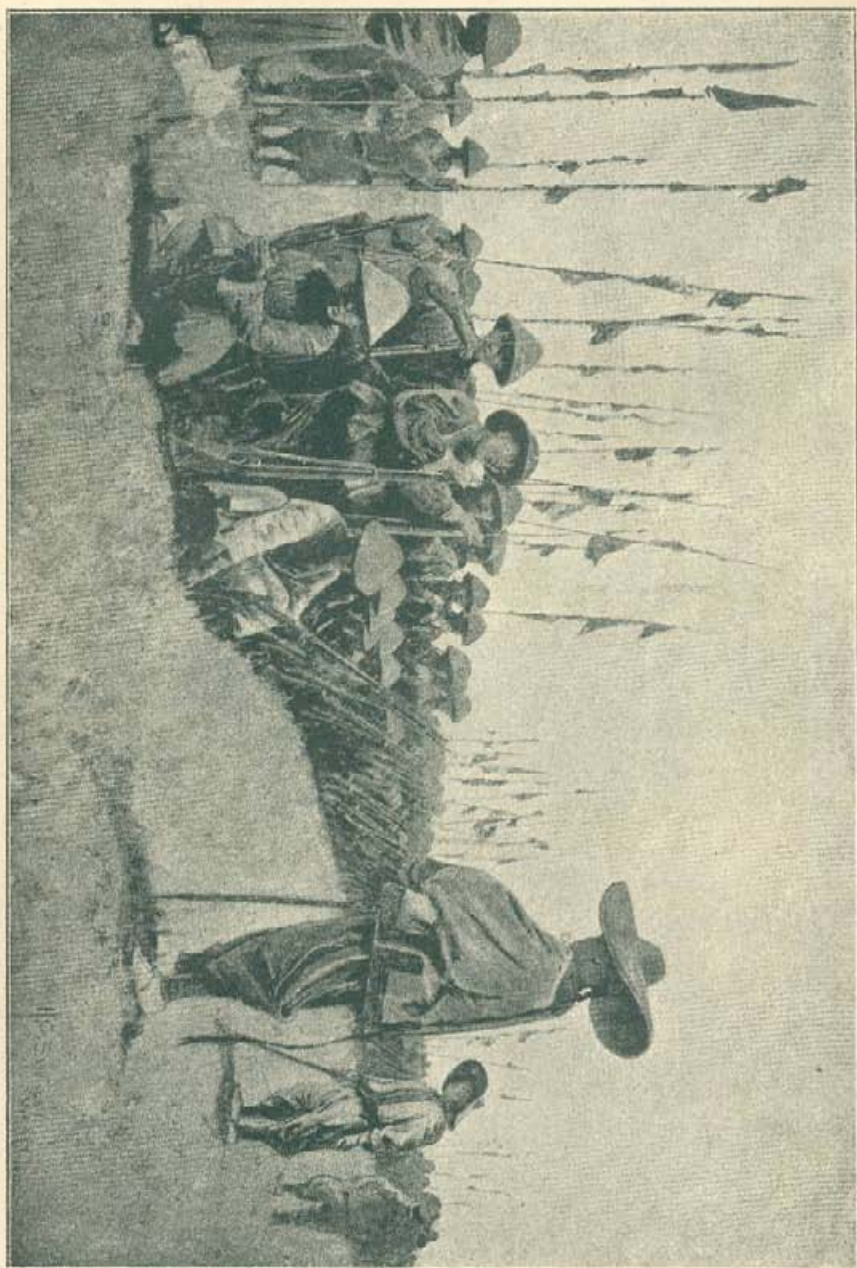
Khinai gyalogos katonák téli öltönyben.

Cholmoky Jenő fényképe után.

A hivatalos leveleket váltott lovakon naponként 300, 400, 500, 600, sőt 700 li (kb. 150, 200, 300 és 250) névleges naponkénti sebességgel küldötték. Pekingből Szü-csuan fővárosáig, Csingtu-fu-ig, 24 nap alatt érkezett meg a gyorsfutár, Urumcsi-ba a Gobin út 36 és Ili-be (Kuldsa) 43 nap alatt. *)

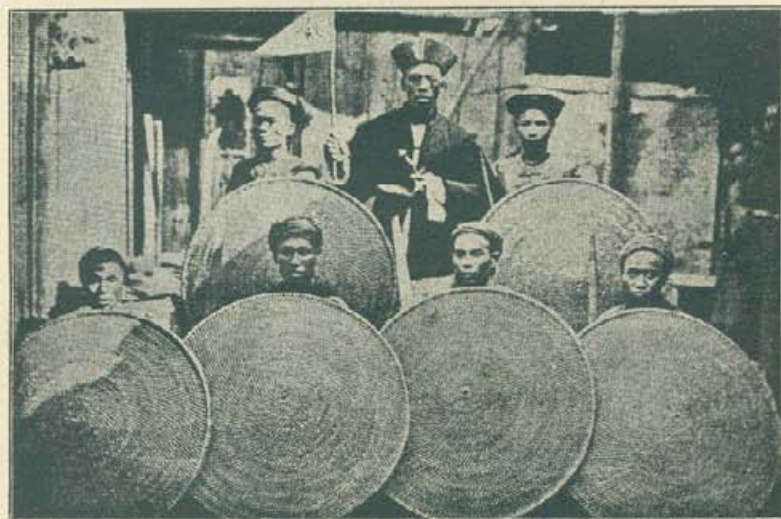
Khinának jelenkori művelődési viszonyaiban a külső be-

*) Lásd *Arendt C.*: Die Posteinrichtungen der Chinesen; Archiv für Post und Telegraphie, Berlin, 1878. Amtsblatt der deutschen Reichs-Post- u. Telegraphen-Verwaltung 1876. N. 1. u. 2.

Kínai lándzsás-puskás csapatok nyári egyenruhában; az állásoknak nagy számlakalápjuk van.

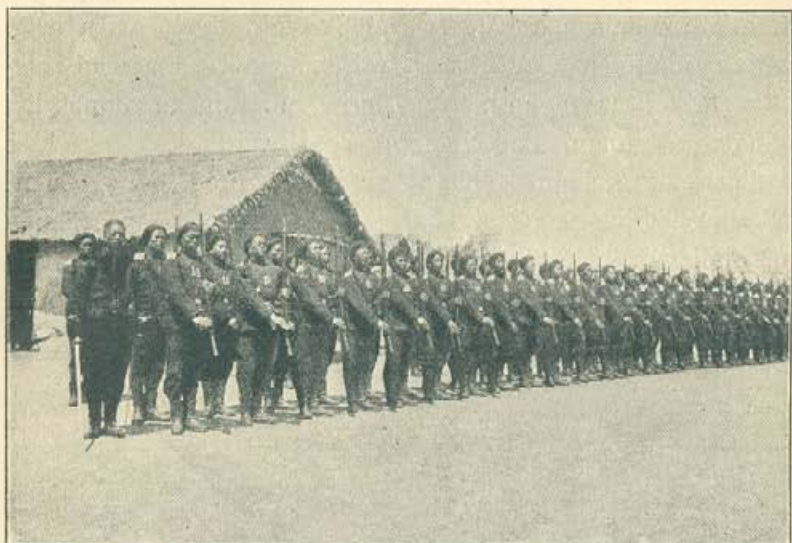
folyás is érvényesül. Negyven év óta Khina az európai ipari és technikai haladásnak igen sok motívumát átvette és a maga céljaira alkalmazta. A háborúk voltak legjobb tanácsadói. Hogy a nyugoti kultúra olyan nehezen terjed el Khinában, annak legfőbb oka a humanistikai tudományosság túltengése. Az a szellemi arisztokrácia, mely Khinában a nyelv, irodalom és a nemzeti történet, meg a hazai földrajz műveléséből támad, minden materialisztikus tudományt, az orvostant, a természettudományokat, a technikai tudást, a matematikát és ezek gyakorlati

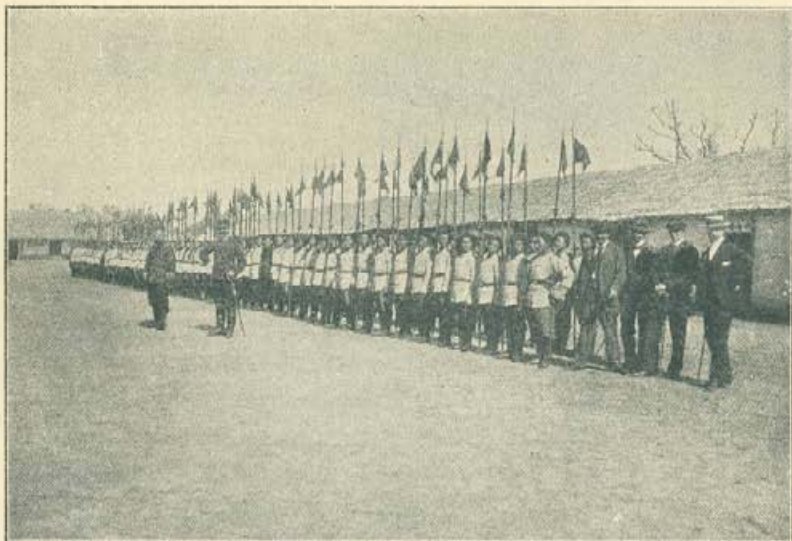
Régies öltönyű khinai katonák; a nagy kemény sásfonatu kalapok annak idején jó paizsúl szolgáltak a nyilak ellen.

alkalmazását lenézi és mesterségnek tekinti. Nyilvánvaló tehát, hogy az európai vívmányok nem népszerűek, vagy legalább nem valami nagyrabecsültek a khinai géniusz előtt.

Legmegvetettebb foglalkozásnak a khinai pedig a katonáét tartja. A khinai ember közérzületébe alig férközhetik be az a felfogás: hogy az öldöklés mestersége valami nemes és erkölcsös foglalkozás lehet. A honvédelem olyan nagy szüksége, mint Európában, Khinára nézve még nagy hadi megaláztatásai után sem forog fenn.

Európai vezénylet alatt álló kínai gyalogság.

Európai vezénylet alatt álló kínai lovasság.

A hadsereg szervezete régi keletű, de teljesen elavúlt. És egy csöppet sem lehet azon csodálkozni, hogy az a hadsereg, melyben még íjász és lándzsás ezredek is vannak, a modern hadviselés előtt megfutott.

A khinai hadsereg nagy része, a mellékelt képek tanubizonyossága szerint, egyenesen nevetséges fölszerelésű.

Pedig e képek a modern fegyverekkel ellátott rendes csapatokat ábrázolják. Hát még milyen nyomorúlt megjelenésűek

Európai vezényletű khinai tüzérség.

a khinai katonák a birodalom belsejében, a hol még löfegyvert sem használnak; hanem íj, kelevéz és dárda a fegyverük. Vagy pedig, ha löfegyverük van, az az európai seregekből száz-kétszáz év óta kimustrált kanóczos, tűzköves és gyutacsos puskákból áll.

Óriási összegeket fecsérelt el eddig a khinai kormány a hadsereg modern fölszerelésére. Tág lelkiismerettel bíró európai katonai instruktorok tízszeres áron vásároltatták meg a khinai tábornokokkal a régi, rossz fegyvereket.

A hadvezetés ugyanis nincs egységes kezekben, hanem mindegyik tartomány kormányzója független még katonáinak begyakorlásában is a központi kormányzattól.

Ott, a hol jó instruktorok állottak a kormányzók rendelkezésére, ott az európai szempontok szerint oktatott khinai katonaság jól fest. Az egységes szervezet hiányában azonban angol, francia és német vezényszóra hallgatnak e szépen felszerelt csapatok, melyek mintáit képeink ábrázolják. Hozzá olykor mindegyik ezrednek, sőt századnak más szerkezetű fegyvere van.

A európai vezetés alatt álló katonaságnak képeit *Cholnoky Jenő* barátom fényképei szerint közlöm. A Sanghai melletti Vuzung várból valók e fölvételek, a hová minden idegent el szoktak vezetni a konzulok.

A vasutak terjedésének az ősi sírhalmok állják útját, ezek elpusztítása az ősök kultuszával nem könnyen egyeztethető meg. Kétségtelen azonban, hogy ha egyszer belemennek a khinaiak a vasutak építésébe, gyorsan el lesz lépve vasúthálózat-tal a birodalom, ép úgy, mint ahogy 1886—87-ben a francia háború után távíró-vonalakkal a birodalom legtávolabbi pontjait is összekötötték Pekinggel. Gyorsan fogadták el a gőzhajózást is. Ma már temérdek gőzös jár khinai lobogó alatt a khinai vizeken, sőt a Nagy-csatornán is. A haditengerészet is erős páncélos hajókkal van ellátva; az 1894—95. japáni háborúban a khinai hadiflotta hajókban egyenlő erős volt a japánival, de annál gyengébb volt a vezetése és ezért kellett megsemmisülnie.

Legnagyobb akadálya van Khina civilizálódásának a nemzeti önbizalomban és annak a nagy erőnek tudatában, mely egy óriási területű, egységes nyelvű és szokású hazán alapszik. Ennek belseje és nyugoti határa még soha győzelmes idegen fegyvereket nem látott; azok a harezok, melyekben Kanton, Ningpo, Nanking, Tienzein és Peking környékén vagy legujabban Csifu körül és Liau-tung-ban, a khinaiak csúfos vereséget szenvedtek, rövid tartamú, csekély jelentőségű csatározások voltak a khinai nemzet tekintélyes magvának szemében, benn San-szi, Sen-szi,

Honan és Szü-esuan tartományokban. Akár mint nekünk egy határszéli esete-paté Dalmáciában vagy Montenegróban. A nagy birodalom belsejének és szívének mindennapos lüktetését e háborúk egy pillanatra sem zavarták meg.

A khinai kormány téves hireivel a *King-pao*-ban (a minden nap megjelenő pekingi hivatalos ujságban) maga is azon volt, hogy a veszteségek a maguk valóságában ne kerüljenek köz tudomásra.

Egész a 60-as évekig gőgös önbizalmában a khinai kormány az európaiakat egy sorba helyezte a nyugoti nomádokkal és ügyeik a *Lifan-juen*, vagyis a gyarmati hivatalnak munkakörébe voltak beosztva.

Helyén levőnek tartom itt rövid vonásokban a khinai köz igazgatást bemutatni.

A khinai kormányzat a császárt csak névleg tekinti abszolút autokratának, a mennyiben a patriarkhalis elv szerint ő összes népeinek atyja és felelős a mennyország urának ezek jó és balsorsáért. E feladatában minden rendelet, a törvényeknek alkalmazása és magyarázata csupán a császár nevében történhetik és azzal a soha el nem maradó szólammal végződik: „Tiszteld ezt”.

Ősidőktől fogva egy jól szervezett kormány van Khinában, mely századokkal előzte meg az európai államok miniszterségeit. Hat fő és három alárendeltebb miniszteriuma vagy bizottsága van a kormánynak, ezek elnökei és tagjai képezik a császári nagytanácsot, mely azonban csak ritka esetekben ül össze; még ritkábban tárgyal a császári titkos tanács, melyet családi tanácsnak lehet mondani. A speciális ügyeket és a mindennapos kormányzási ügyeket az illető bizottságok vagy miniszteriumok intézik el, de minden jelentős dologban előterjesztéseik alapján a császár határoz, ki naponkint, télen és nyáron egyaránt, hajnali 4 órakor meghallgatja a miniszterek előterjesztéseit és bíborszinnel író ecsettel erősíti meg a rendeleteket.

A khinai császár legerősebb munkása a khinai hivatalnoki karnak, mert a szokás megkívánja tőle, hogy már hajnalhasadta előtt, mielőtt az állami ügyeket intézi, népe nevében áldozatot

mutasson be a mennyek urának. A császár feladatául szolgáló sok szertartás között nevezetes az, melyet a császár a föld templomának udvarán a tavasz ünnepén gyakorol, midőn udvari embereinek környezetében a földet szántja.

A hat legfőbb hivatal czíme *Lo-pu*, ez áll a következő egymástól független főosztályokból:

1. Belügy, valamennyi hivatalnok személyes és fegyelmi ügyeinek miniszteriuma. (*Lij-pu*).
2. Pénzügyminiszterium (*Hu-pu*).
3. Szertartás-, kultusz- és oktatásügyi miniszterium (*Li-pu*).
4. Hadügyminiszterium (*Ping-pu*).
5. Igazság- vagy büntetésügyi miniszterium (*Hong-pu*).
6. Közmunkák miniszteriuma (*Kong-pu*).

Mindegyik főhivatal a többitől függetlenül határoz ugyan, határozatainak létesítése azonban mindig egy másik miniszteriumtól függ. A főhivataloknak függetlensége olyan nagy, hogy a császár akarata ellen is nyilatkozhatik és a nagy tanács a császár óhajtása ellenére is összeülhet. Mindegyik miniszterium élén egy-egy mandzsu herceg áll. Mindegyikhez egy cenzor van kinevezve, kinek az a kötelessége, hogy figyelemmel kísérje a hivatalnak működését, minden ülésen jelen legyen és ha valahol hibát lát, azt nyilvánosságra hozza. Még a császár rendeleteit is ellenőrizni tartozik.

A cenzor (*ko-tao*) hivatalából el nem mozdítható, csak magasabbra emelkedhetik. A cenzorok összesége formálja a *cenzorok* hivatalát (*Tu-cse-juen*), mely a császárnak tesz előterjesztéseket akármilyen közügyben. A legszebb és leghatalmasabb ellenőrző intézmény a közügyekben a föld kerektségén, melynek tekintélye abban rejlik, hogy a császárhoz intézett emlékiratait a hivatalos ujságban nyilvánosságra kerülnek.

Egy további hivatal az uralkodóház hercegeinek miniszteriuma. Az uralkodóház családi ügyeinek miniszteriuma ez.

Végül még a *Han-lin-juen*, a történetírók miniszteriuma, melyet khinai akadémiának szoktak tekinteni, egészíti ki a khinai központi kormányzási fórumokat. Ez utóbbi egyesíti ma-

gába a khinai társadalom szellemi arisztokráciáját. A *Han-lin-juen* tagjává azok válnak, kik a három évenként tartott tartományi nyilvános vizsgálatokat kiállották és a császár előtt minden harmadik évben lefolyó szigorlaton is jeleskedtek. A *Han-lin*-ből kerülnek ki a cenzorok és a miniszteriumok tagjai.

Eredetileg a khinai kormányban a külügyeknek képviselete

nem volt. A *Csung-kuo* vagyis a „Középbirodalom“ császára más vele egyenrangú uralkodót nem ismert el. Khinai felfogás szerint az idegen nemzetek az erkölcsös állami és családi viszonyokat szabályozó „Középtanítás“ ellenére élnek, tehát velük szemben nem lehet a khinai törvények szellemében, úgy miként a „Közép birodalom“ népével eljárni. E téves hiedelem következtében, melylyel a khinaiak az európaiakat erkölcsi szempontból a félvad nemzetek közé sorozták, a

Li-fan-juen hivatal, mely miniszteriumhoz képest nagyon is kis tekintélyű, intézte kezdetben a hűbéres népek ügyeivel az európaiakkal való érintkezést is.

Az 1861-ki háború után a *Li-fan-juen*-ből szervezték az európai ügyeket intéző *Czung-li-jamen*-t, melynek tagjai a nagy állam-tanácsból választottak.

Csun mandzsú herceg, Kuang-hszü császár atyja.

Egész czíme *Czung-li ko-kuo jamen*, vagyis: Valamennyi állam ügyeinek intéző (v. felügyelő) hivatala. *Kung* herceg, *Hszen-föng* császár fivére volt a Czung-li-jamen első elnöke. 1861-ben csak három tagja volt, most már számos tagból áll; benne vannak a többi 6 miniszterium elnökei és a császári ház két hercege. Ez tehát a khinai központi kormányzat hetedik miniszteriuma.

A Czung-li-jamen adja az idegeneknek az útleveleket. Hatalma azonban nagyon is névleges és a tartományi kormányzók

A Czung-li-jamen palotájának kapuzata.

büntetlenül ignorálhatják a *Czung-li-jamen* rendeleteit. Példa erre gróf *Széchenyi Béla* esete, kinek az iránti kérését, hogy a *Czungli-jamen*-től nyert útlevel értelmében tegye lehetővé az utazást a Góbi pusztáról Tibet felé, *Czo-czung-tang* kanszui alkirály ezzel utasította vissza: „itt én vagyok az úr, a *Czungli-jamen* nekem nem parancsol. Mit tudja az, minő viszonyok vannak itt.“ Nem egyszer többet tehetett egy hatalmas alkirály, például *Li-hung-csang*, mint a *Czung-li-jamen*. 1901-ben. jul. 24-én *Kuang-hszü* elrendelte, hogy a *Czungli-*

jamen valóságos külügyminiszteriummá alakíttassék át és rangban a többi 6 miniszterium felett álljon. A *Czungli-jamen*-en kívül még egy új intézménye van a központi kormányszatnak, ez a *Tung-ven* egyetem, mely szoros kapcsolatban áll a *Czung-li-jamen*-nel.

Az 1860-iki háború alkalmával szükségét látták Pekingben, hogy az idegen hatalmasságok képviselőivel gyakrabban érintkezzenek. Az 1870-ki Tien-czin-i vérengzés után pedig az európai udvarokhoz, előbb Párisba, majd 1876-ban Londonba, Berlinbe, Washingtonba és 1878-ban Szt-Pétervárra is követeket küldtek és e székvárosokban állandó követségeket szerveztek.

Nagy szüksége támadt annak, hogy a követségeken európai nyelvekkel, a nemzetközi joggal és európai intézményekkel ismerős egyének is legyenek.

A *Czung-li-jamen* mindjárt megalakulása után 1863-ban, egy iskolát nyitott az idegen nyelvek tanítása czéljából, melyben a nemzetközi jogot is tanították.

Martin W. A. P. amerikai misszionárius, ki 1850 óta tartózkodott Khinában, volt ennek a lelke. Eleinte csak e két tárgy tanításának czélja volt az iskola. Majd 1869-ben, mikor *Martin* lett az igazgatója, a fentebbi tárgyakon kívül az asztronómia, a matematika, a fizika és a természetrajz tanítására is figyelmet fordítottak. Az egyetemet annyira megkedvelték a császári udvarban, hogy a kilenczvenes évek elején a fiatal császár két nevelőt rendelt maga mellé a *Tung-ven* egyetemből angol nyelvmesterekül, *Chang*-ot és *Sun*-t, kik már Európában is tartózkodtak. Annyira megbecsülte őket, hogy tanítás közben leülhettek előtte, míg a nyilvánosság előtt a császári hercegek is csak térdenállva szólhatnak hozzá. A császár gyorsan haladt az angol nyelv megtanulásában és szándéka volt az európai követeket a tervezett újévi elfogadás alkalmával angolul megszólítani. A hatalmak képviselői azonban nem akartak a császár kívánságához képest a khinai újév alkalmából tisztelegni; pedig nemcsak a császár, hanem a hercegek is buzgólkodtak, hogy angolul megtanuljanak. A követek lemondására természetesen megcsappant az idegen nyelvtanulási kedv is.

Az amerikai *Martin* hittérítőn kívül az angol Sir *Robert Hart*-nak van legtöbb érdeme abban, hogy a khinai központi kormányzat és a khinai előkelőség előtt Pekingben az utolsó 40 év alatt az európai viszonyokat az ő fényoldalaikról is megismertették. A sok európai kereskedő, követ és konzul, no néha még a hittérítő is (tisztelet a kivételével) általában az európaiak nem legjobb tulajdonságaival és nem legnemesebb jellemvonásaival tűnt fel a khinaiak előtt.

Martin és *Hart* a khinai nyelv és a khinai viszonyok alapos ismeretével közel férköztek a kormányzat legbelsőbb ágaikhoz és bizalmi viszonyba jutottak az intéző államférfiakkal.

A mit *Martin* könyveiben *) olvashatunk a khinaiakról, az homlokegyenest ellenkezik ama értesülésekkel, melyek az utazóktól, a diplomatáktól és a missziónáriusoktól származnak.

Sir *Robert Hart* pedig, ki 1864 óta a császári tengeri vámhivatal élén áll, nemcsak a khinai kormányzatnak és Czungli-jamen-nek volt a legsúlyosabb esetekben hűséges és becsületes tanácsadója, hanem az európai tisztakezűségnek is bizonyítója.

A khinai tengeri vámhivatal 1863-ban szerveztetett; előzményei 1853-ig nyúlnak vissza, amikor Sang-hai környéke a Tai-ping felkelők birtokában volt. Az európai kereskedők ekkor nem akartak vámilletéket fizetni, nem is volt kinek; majd maguk szedték be a vámot. A lázadás leverésekor sokkal nagyobb összeget adtak át vámjövedék fejében a khinai kormányzatnak, mint a *tao-tai*-k, vagyis a khinai vámigazgatók. E tapasztalat alapján az idegen kereskedelemnek megnyitott szerződéses kikötőkben 1863-ban európai rendszerű és idegen tisztekekkel ellátott vámhivatalokat szerveztek. *Lay H. N.* volt az első főigazgató, kit csakhamar *Hart Róbert* követett. Azok a vaskos kötetek,**) melyek a khinai vámhivatal jelentéseit, sta-

*) *Martin*: The Chinese their Education, Philosophy, and Letters, London. — A Cycle of Cathay, Edinburgh and London 1896.

***) China. Imperial Maritime Customs: Statistical Series; Miscellaneous Series.

tisztikáját, sokféle nemzetgazdasági ismertetését tartalmazva, évenként megjelennek, fényes emlékei maradnak mindenkor *Hart* érdemeinek.

Ezek igaz képviselői voltak az európai ügynek és szellemnek Khinában, míg igen sok magasállású, nagy hírű európai ember, kikkel a pekingi kormány az utolsó 50 év alatt érintkezett, nem ritkán igazolta a khinaiaknak abbeli balnézetét, hogy az európaiak műveletlen barbárok.

A khinai birodalom jelenkori eseményeit intéző néhány egyéniségről kell még röviden szólnom.

Kung herceg, *Hszien-föng* császár fivére, 1861 óta 30 évig intézte a birodalom külügyeit. A trónnak mindig erős támasza volt és az 1861-ben alakult *Czung-li-jamen*-nek életfogytáig elnöke. Mindenkor hajlandó volt a reformra. Mint az anyacsászárnő társ-regense, *Tung-csi* császár kormányzása alatt olyan erős gyámságot gyakorolt a nagykorú császárra, hogy a császár elmozdította őt hivatalától, azonban ugyanazon napon egy rendelettel ismét visszahelyezte abba. Egy második ízben, *Tong-king* elvesztése idejében, 1885-ben az anyacsászárnő kegyeit vesztette el. *Kung* herceg ekkor magánéletbe vonúlt. Az 1896. évben azonban ismét a külügyek élére hívták; úgy tudom, 1900. elején halt meg.

Utódja a *Czung-li-jamen* másodelnöke *Using* herceg, ki úgy látszik, mindenben *Kung* herceg nyomdokait követi.

1861 óta *Cze-hi* anyacsászárnő a khinai trón tényleges úrnője. *Tung-csi* és *Kuang-hszü* császárok, úgy látszik, szigorú gyámsága alatt voltak mindig. Sem a rövid életű *Tung-csi*, sem a jelenlegi császár *Kuang-hszü* nem voltak képesek miatta önállóságra jutni. *Tung-csi* talán életével fizette meg erre való törekvését és bájos neje *Ahluta* császárnő öngyilkos éhhalálban követte urát. *Kuang-hszü* pedig 1899-ben egy időre szintén megválni kényszerült az országlás gyakorlatától, midőn nagyon is mohó reformterveire az anyacsászárnő palotaforradalmat támasztott és mint uralkodásra alkalmatlant elmozdította őt a trónról.

Cze-hi császárnő, kinek származásáról különböző verziók keringnek, kétségkívül rendkívüli eszes és erélyes hölgy. Kormányzata nem mondható szerencsétlennek vagy rossznak. Súlyos események leküzdése jutott osztályrészéül; azonban nemcsak a dinaszticiát és a birodalom egységét fenyegető lázadá sokat sikerült levernie, hanem az európaiaktól és a japániaktól szenvedett vereségek következményeit is a lehetőségig enyhíteni tudta. Kitűnő diplomata lehet ez az asszony, ki képes volt 38 évig nem csak az udvari intrikák és a mellözött császári hercegek ellenszenvé és versengése közben korlátlan hatalmát megtartani, hanem a nép rokonszenvét is kiérdemelte. Mert a nép inségét nagy könyöradományokkal enyhítette és hivatalos proklamációiban eltalálta azt a hangot, mely a népérzületének kedves

A régi szokások megőrzésének híve e nevezetes uralkodónő, de a gyakorlati vívmányoknak is kedvez, ha belőlük a birodalomnak és a népnek közvetlen hasznát látja.

Cze-hi, *Hszien-föng* császárnak második neje, *Tungcsi* anyja, előkelő mandzsus-esalád leánya, mások szerint csak adoptált gyermeke. 60 éve daczára a császárnő, kit most *Csing* herezeg támogat minden balszerencse között, még erélyes kezekkel vezeti a nehéz helyzetbe jutott birodalom sorsát.

Li-hung-csang volt az utolsó félszázadban Kхинának legjelesebb államférfia. Közel 80 éves kora daczára éltfogytaig mindig felé fordult minden összekülönbözés alkalmával nemcsak a khinai kormány, hanem az egész politikai világ figyelmé, tőle várva tanácsot a félreértések elsimítására. *Li-hung-csang* jellemzését *Martin* nyomán adom. *Ngan-hoei* tartományban született 1823-ban, mint egy jómódú földbirtokos fia. Atyja is rangos ember volt és *Li-hung-csang*-on kívül még egy fia, *Li-hang-csang* jutott magasra, mint Hupé és Hu-nan alkirálya, kit 1878-ban gróf *Széchenyi Béla* expedíciója *Vu-csang-fu*-ban meglátogatott. *Li-hung-csang* szerencsesillaga az 50-es és 60-as években emelkedett fel, mikor a tai-ping és nienfei lázadókat elhatározó ütközetekben megverte. Hatalmas termetű, mértékletes életű, okos, gyors észjárású és

józan itéletű férfiú volt, ki hazájának javát mindig szíven hordozta. Neki vannak legnagyobb érdemei Khina haladásában: a telegráf-hálózat kiépítésében, az arzenálok és hadihajók meghonosításában és katonaságának modern szervezésében; az ő nevéhez fűződik az egyezményes kikötők vámhivatalainak nagy jövedelmezősége. Bányák megnyitása, a Tien-czin—Kai-ping-fu-i iparvasút építése az ő érdeme. Valamennyi politikai és diplomáciai zavarból, mely 40 év óta Khinát érte, *Li-hung-csang* éleslátása és ügyes diplomáciája vezette ki a birodalmat és pedig mindig hazája javára. Az udvarnak mindig törhetetlen híve volt. 1875-ben az ő segedelmével proklamálták *Kuang-hszü*-t császárnak. Többször kiesett az udvar kegyéből, így a nienfei lázadás idejében és a japáni háború után is, a mikor rangját is veszté. De csakhamar vissza-

Li-hung-csang férfikora teljességében.

nyert rangot és hatalmat, mert az európaiakkal csak ő tudott bánni és bizalmukat is bírta.

Az idegen vívmányok iránt nagy szeretete volt. *Tien-czin*-ben több szakiskolát és egy egyetemet is szervezett. A lassu, fokozatos haladásnak volt barátja, mert jól tudta, hogy a khinai nemzet zöme és intelligenciája idegenkedik minden ráerőszkolt újítás ellen. Talán nem is szerette és nem is becsülte nagyon az idegeneket, kikkel 25 évi *Tien-czin*-i alkirálysága alatt sűrűn érintkezett. Valósággal Peking kulesát tartotta kezében és szívesen fogadott rangkülönbség nélkül minden idegent. Rendkívüli

tehetsége volt munkatársainak szerencsés kiválasztásában. Nagy népszerűsége, hatalmas, független egyénisége kiváltságos helyzetbe hozta őt a khinai hivatalnok-arisztokráciában; valósággal nemzeti hős és nemzetének született kormányzója volt. A khinai szigorú szolgálati pragmatika nem engedi meg, hogy ugyanazon egyén hosszabb ideig maradjon egy helyen; 3 évenként is áthelyezik a tisztviselőket, továbbá mindenki édesanyja halálakor három évig gyászol és ez időtartamra teljesen visszavonúl a nyilvánosságtól, tehát hivatalától is. *Li-hung-csang*, mikor anyját eltemette, nem gyászolhatott három évig, mert az anyasászárnö csak három hónapi szabadságot engedett neki.

Egyébként is több kiváltságot élvezett vagy bitorolt *Li-hung-csang*, mert a szolgálati törvények ellenére módját lelte, hogy rokonait és vejét maga mellett alkalmazza. Tien-czin-i alkirály korában soha sem ment a császári udvarba hódolatot leróni, miként ezt a szertartási törvények kívánják. Állítólag egyszer úgy nyilatkozott, midőn nagyon sürgették és udvarias mentségeit nem akarták elfogadni: „ha Pekingbe elmegyek, 15.000 katonám élén jövök.“ Ez pedig fenyegetésnek is beillett, mert mindenki tudta, hogy *Li-hung-csang* katonái az európaiilag fegyelmezett és a legjobb fegyverekkel ellátott ezredeket képezik.

Fiait európai nyelvekre taníttatta és különösen az angol nyelvben gyakoroltatta.

Észjárását az a beszélgetés jellemzi, melyet amerikai barátjával, *Martin*-nal folytatott, ki ép akkor tért vissza Khinába, midőn az Egyesült-Államok a khinai bevándorlást tiltó törvényt hozták. Az Egyesült-Államok törvényhozása 1882-ben megtiltotta a khinai bevándorlást, hogy a maga munkásnépe keresetét védje. Akkor keletkezett e törvény, mikor Khinával éppen új szerződést voltak kötendők; sértette e törvény a nemzetközi jogot és a megelőző megállapodásokat; tulajdonképen elnökválasztást megelőző politikai intézkedés volt.

Semmiesetre sem volt e törvény igazságos. *Li-hung-csang* igazságérzete mód felett felháborodott felette.

Martin, hogy sarokba szorítsa és valamennyire igazolja az új bevándorlási törvényt, rámutatott arra, hogy az amerikaiakat az idegenek elleni gyilkos kísérletek Khina ellen ugyancsak felbőszíthetik.

„Ezek — úgymond *Li-hung-csang* — a boszús nép cselekedetei; azonban az az elnyomás, a miben odaát ti a mi munkásainkat részesítitek, kormánycselekedet és az olyan kormány, mely igazságtalanságot cselekszik, rossz kormány.

Mi volna a ti véleményetek, ha mi a ti missziónáriusaitokat kitiltanók?”

„Azt mondanám, szölt *Martin*, hogy legjobb barátaidat üznéd el, meg azt is, hogy Konfuczius tanítása ellen cselekednél, ki megtiltja, hogy haragodat ártatlanokkal éreztesd.”

Erre elnevette magát *Li-hung-csang*. „Nem is gondolok ilyesmire, csak érveltem vele. Mert a missziónáriusok jó emberek; hanem a ti erkölcsi törvényeitek, úgy látom, tökéletlenek egy dologban: nagy szerep jut bennük a felebaráti szeretetnek, de kevés az igazságnak.”

A szerencsétlen végű japáni háború után *Li-hung-csang* ment át *Japán*-ba teljhatalmú megbizottként és csakhamar sikerült a békét Simonoszekiben, 1895. április 17-én, *Ito* japáni miniszterrel megkötnie. Siettetten ezt az ugyilkosmerénylet, melyet egy fanatikus japáni intézett *Li-hung-csang* ellen, kit szerencsére csak könnyen sebzett meg az arzába röptett golyó. 1896. tavaszán *Li-hung-csang* Moszkvába utazott rendkívüli követül *II. Miklós* koronázására, onnét ellátogatott Berlinbe, Bruxelles-be, Párisba és Londonba.

Hazaérkezve, nem nyerhette többé vissza hatalmas *Tien-czin*-i alkirályi székét, mert a nagy titkos tanács elnökévé nevezte ki a császár. Mint ilyen, valóságos miniszterelnöke volt *Khinának*, de ott ez hatalom nélküli méltóság. Mikor *Kuang-hszü* császár nagyon is mohó reformtervei közepette az idegen hatalmak követelésekkel árasztották el az udvart és a németek példájára területek átengedését követelték, *Li-hung-csang* gyanússá vált idegenszeretete miatt. Ekkor, 1897-ben *Kuang-*

tung alkirályává nevezték ki, bizonyára azért, hogy távol legyen Pekingtől. A „boxer“-felkelés rossz fordulatára 1900. évben ismét visszahívták régi székébe, Csili tartomány alkirályi hivatalába, egyszersmind *Csing* herceggel a békealkudozások vezetésére is felhatalmazták őt.

Li-hung-esang lett volna Khinában a leghivatottabb arra, hogy a bukásra megérett Ta-czing-birodalom romjain egy új nemzeti dinasztiát alapítson. Midőn e könyvet befejezem, e nagy államférfi halálának híre érkezik. 1901. nov. 6-án 78 éves korában lehelte ki lelkét Pekingben. Élete fogytáig hazájának java lebegett szemei előtt. A császári udvar *Cseng-gé*, azaz marquis-szá nevezte ki az elhunyt államférfit és *Li-van-hung* posthumus névvel ruházta fel, melyen a történet őt ismerni fogja.

A khinai nemzet jövőjéről.

A khinai nemzetet, mihelyt egy kicsit behatóbban megismerjük észjárását és erkölcsi életét, nagy jövőjűnek kell tartanunk. Nem annyira nagy számbeli erejében, egységes nyelvében és szokásaiban, mértékletességében és kevés igényűségében látom én — mint mások — a khinaiak fenmaradásának, sőt nagy jövőjének biztosítékait, hanem erkölcsi tanaik egészséges szellemében, azok fenséges voltában és abban, hogy a kétezer évesnél idősebb Konfuczius-féle erkölcsi érzület úgy szólván bele van oltva generációk és generációk óta a nemzet vérébe. Ez az erkölestan, melynek elemeit Khinában mindenki ismeri, nem valláserkölcs; theologikus és dogmatikus elvek merőben hiányzanak belőle. Sem a mennybeli boldogság nem jutalmazza holtá után a jó embert, sem a pokol kínjai nem büntetik a gonoszt. Nem jutalomért vagy félelemből, hanem önmagáért gyakorolja a khinai az erényt.

Egy esőppnyi titokszerűség és természetfölöttiség sines Konfuczius tanaiban. A jó cselekedet jutalma önmagában rejlik, a rossz cselekedetért nincs bocsánat és nincs más vezeklés, csak a javulás. De azért nem atheista ez az erkölcs-bölcsélet: hisz a min-

denható Istenben, *Shang-ti*-ban, az ég urában, a ki olyan fontos, hogy mivoltát kutatni az embernek nem szabad és hozzá fohászkodni a közönséges embernek szentségtörés; csak a népek utyjának, a császárnak van az megengedve.

A köznép Konfuczius böleseletét nem érti. A papok és szertartások nélküli böleselkedés a nép lelki szükségletét ki nem elégitheti. Azért Khinában a Konfuczianizmus mellett sokkal népszerűbb a *Tao*- vagy raczionális vallás, melyet *Lao-cz* a VI. században Kr. sz. e. alapított és a *Buddhizmus*, mely Indiából került Khinába és a Kr. sz. u. első századokban terjedt el.

A khinaiak *Szan-kiao* = *Három vallás* neve alá foglalják össze e három tant, melyek közül csak a két utóbbi foglalkozik természetfeletti fogalmakkal, és különösen a *Tao* vallás bővelkedik istenekben. Nemcsak a nép, hanem a művelt osztálybeli is, a ki Konfuczius tanításait ismeri és mindenek fölé emeli, a *Tao* vagy a *Buddha* vallás szertartásait is gyakorolja és e vallások papjainak imáját, szolgálatát igénybe veszi; sokszor egyszerre mindkettőnek hívőül viselkedik.

A khinaiak ethikai böleseletét vagyis Konfuczius alaptanítását egy táblázatban összefoglalva közli *Martin*.*) A Ningpo-ban készült és az egyszerűbb embereknek is szánt, nagyon elterjedt táblázat elég alkalmas arra, hogy mintegy dióhéjban a khinaiak erkölcesstanát elénk tárja.

E táblázat, miként a tizparancsolat *Mózsés* törvényeit, a khinai klasszikusok öt *kánoni* (king) és négy *su* könyvének tanításait foglalja egybe.

A táblázat tartalma a következő:

*) *Martin W. A. P.*: The Chinese, London, 1880. 125—149. oldal.

A KHINAI ERKÖLCSTAN TÁBLÁJA.

Négy részben tartalmazza a szent bölcsök igazi hagyományát. Aki ezt megtanulja, jöttében és bekességben fog élni. Ezért szerkesztettem én ezt a táblát, melyet nyugvó széked jobbán függeszsz föl, hogy segítsen téged az erény gyakorlásában; így tettek a régiek, akik bölcs mondásokat alkalmaztak még övcsetajkaira és mocsótáikra is. (A szerző előszava).

Első rész. — Ta-hio vagy a „Nagy tanítás“ táblája.

Az ég szülte az embert, majd a „Nagy tanítás“ társadalomba.		} <i>Jang</i> világosság, női erő	} következtet és rendet hozott be az emberi
A maga körére szorítva ez az egyéni kitűnőséget tökéletesíti — szent bölcsesége. Ennek feladata a személyi erény, melynek eszközei:	} Az ég fától le az egyszerű emberig mindenkinek ápolnia kell a személyes erényt.	} Széles körű gyakorlata a világ reformátorát szüli — a jó királyt. Ennek feladata a társadalom javítása. Ennek eszközei:	}
1. Tisztességes viselkedés.	} Hűség és őszinteség. Nyájasság és tisztélet. Önértotes viselkedés. A szónak és eszelekedetnek pontossága.	} Fűi kegyelet. Testvéri szeretet. Hitvesi hűség. Ügyelet a társak megválasztásában. Szigorúság a nemek közlekedésében. Megállapított szabályok megtartása. Gyermeknek tanítása. Réshajlástól óvakodás. A szomszédokkal jó viszony. Törekvés mértékletességre.	}
2. Igazságérzet.	} Elfogultság; kerülése. Szenvedélyek zaboklása. Jószándéknak ápolása. Az igaz emberhez való csatlakozás.	} 1. A családunk törvénye.	}
3. A szándékok őszintesége.	} Ömbírálat. Titkos indokok vizsgálata. Vallásos tisztélet. Önműfástól való aggodalom.	} 2. A bírodalom kormányzása.	} Kormányozni tudás. Az összehasonlítás képessége. Tisztélet az ég és az ősök iránt. Az ügybőkők jó megválasztása. A nép iránt való szeretet. A nevelés iránti buzgalom. A törvények szigorú gyakorlása.

4. Az észnek értelmessége.

A hiba eltávolítása. Az igazság megértése. Gyors erkölcsi belátás. Belátás a jövőbe. A természet törvényeinek tanulmányozása. Az emberi szervezet tanulmányozása. A történelmi följegyzések tanulmányozása.

A nagy tanítás végeredménye a tökéletesség.

Második rész. — A szív táblája.

A nagy tanítás táblája megismerteti veléd az ény törvényeit; de mert a szívre felügyelni nehéz feladat, hozzáfűzöm ennek törvénytábláját.

SZIN.

A szív okossága kicsiny és gyöngé.

心

Az emberi szív örökös veszélyben van.

Nincs megosztás *Szin* és *cseh* azaz a legjobb és a legrosszabb között.

Az éseredeti harmonia befolyása alatt az okos szív

1. Engedelmeskedik az égnek:

- Tiszteséges viselkedéssel a külső cselekedetek szabályozása és a belső szenvedélyek mérséklése által.
- Könnyűrületesség gyakorlásával legyőzve a rosszakaratu érzéseket és kormányozva az óhajításokat megagyűlöletet.

2. Zabolázza önmagát:

- Az élvágy leküzdésével az önszeretet elnyomása és az állati vágyak korlátozása által.

3. A világ meghódítása

(szórul-szóra meghekélítettése.)

A hadvezetésben való okosság. Igazságosság a jutalomosztásban és a büntetésben. Szabadelvűség a véleménynyilvánulás érvényesítésében. A kiadásokban takarékoság. Úgyes törvényhozás.

1. Kielegíti önmagát:

- A durva anyag befolyása alatt az emberi szív a melyek { évesbéli telhetetlenségre és iszákosságra, lomhaságra és idővesztettségre vezetik.
- A test kéjelgéseiben, a melyek { szemtelen kicsapongásokra és aljas erkölcstelenségekre vezetik.
- A fűsvényességben, a mi { szennyes nyereséghez és erőszakos zsarolásra vezet.

b) A magános élet vesztélyeitől való őrkdéssel, nem sérti meg a testet, a lelket, a természetet és az életet, és nem fedkezik meg az önbírálat tiszteltre-méltó gyakorlásáról.

A ki ezt az életmódot követi, mindennap felvilágosodott aggyal ébred föl és végül szentté vagy bölcsesé válik. Kögyes csillagok fognak reá világít ni és boldogság kísérendi lépteit.

2. Elüzi a lelkiismeretet:

a) A benyomásoknak való meghódolásban érzéki gyönyör, harag, veszekedés, stb. dolgában.

b) Illütségre hajlik hízélgésben és eselfogásban.

c) Á'szenteskedésre indít tetteésben és esalíáságban.

A ki ezt a folyamatot követi, napról-napra mélyebbre süllyed a romlottságban és végül állattá, szörnyeteggé válik. Rossz csillagok tekintenek és balsors vár reá.

Harmadik rész. — Az erkölcsi kiválóság táblája.

Az erény és a véték két útja világosan le van írva a megelőző táblán, de mert az erény gyakorlata nem olyan könnyű dolog, az erkölcsi kitűnőség tábláját adom hozzá.

Minden pilliana ban emlékezzél meg a

Reszketve tartsd magad az

Kegyességéről.

Közvetemény. — Add meg mindenkinek, ami őt megilleti és ne engedj önmagadban ollenkező érdekeket feltámadni; hanem keresd a magad javát a közjóllét keretében.

Felbaráti szeretet. — Ne tégy másnak olyat, amit nem akarsz, hogy más eselekedjék neked.

Ne emlékezzél vissza régi sérelmekre és bánj az emberekkel különböző tehetségeikhez mérten.

Píúi szeretet. — Teljesítsd szüleid kívánságát és hódolj az ősök emlékének.

Létesítsd terveidet és hozz becsületet nevékre.

Igazságosságához.

Férfiasság. — Ha nem sikerül neked valami, keress önmagadban segítséget.

Légy szilárd hivatásodban és ne hadd magad bizonytalan vágyaktól eltéríteni.

Testvériség. — Tiszteld bátyádat és légy jószágos öcsédhez.

Tiszteld az agg-kort és adj elcsóbséget az idősebbnek.

Bátorság. — Ha érezd, hogy igazad van, eselekedjél aktként; ha észreveszed, hogy hibázál, javítsd hibádat.
Ha gazdag vagy, ne légy koválykodó; ha szegény, ne hajjongj.

Könyörület. — Bány minden gyermekkel jól, nemcsak a magáéival. Szánakozál az özvegyeken és az árvákon és segíts az oktalán állatnak is.

Nagylelkűség. — A nagy lélek olviseli a sértést megtorlás nélkül és nem érezheti fölébvalóságát.

A jótettet viszonzni kell, a sérelmet nem.

Inkább érezd az igaztalanságot, mintsem elkövesd.

Életbölcsesség.

Az ember ismerete. — Ismerd fel az álméltóságot; ragaszkodjál az erényeshez és kerüld a vétkest. Ne engedd, hogy keringő mandemonda téged a jó ember megvetésére indítson.

A természet ismerete. — Tuójj sokat, kutass, okoskodjál, különböztedd meg jól a dolgokat; tanulmányozd az eget és a földet, a múltat és a jelenet.

A sors ismerete. — Gyakorold az erényt, ügyelj magadra, tedd meg kötelességedet; bármiké is tekintsen a jószerecsé vagy a balsors reátd.

A szem és a fülek használata. — Tartsd a messzelevőt éles szemléletben és hallgasd meg a jó tanácsot. Ne olvas arköles-telen könyveket, ne figyelj hizelgő szavakra.

Udvariasság.

Tisztelet. — A benső érzésből származó cselekedet alakban és viselkedésben is nyilvánkozik.

Vigyázat. — A megfigyelés gyümölcsseit gyűjti, elrejtji a rosszat és mutatja a jót.

Megőrzi a házas élet harmóniáját és fennmarítja a tisztességet a nők és férfiak közti érintkezésben.

Alázatosság. — Ha gazdag szegénynek, ha teli üresnek érzi magát. Nem kérkedik tehetségeivel és nem büszkélkedik rangjával és hírnevével.

Szerénykedés. — Sokról lemond és keveset fogad el. És azon van, hogy mások után következzék

Jellemerősség. — Légy állhatatos; ne változzál mások kedvéért.

Elégédjél meg egyszerű bérrrel és ha nagyobb a nyereség, kérdezd, megérdemlem-e?

Szerényiség. — Legyen a férfi önmegtartóztató, a nő pedig szűzies.

Vésd meg a rosszat és féj az elbukástól.

Jóhiszeműség.

Egyszerűség. — Szóban és cselekedetben, otthon és kinn mindig egyformán.

Igazmondás. — A belső szobában elhangzott szavak bátran ismételtetők legyenek az olócsarnokban.

Magán életed olyan legyen, hogy ég és föld láthassa. **A szándék őszintesége.** — Teljesítsd, a miket magadra vállaltál és légy hűséges mások javára.

A czél becstelensége. — Olyan legyen az életed, hogy a szived meg ne vessen, a népséged ne gyűlöljön, családot ne piruljon miattad, sem barátaid ne vádolhasanak.

Negyedik rész. — Az önbírálat táblája.

Az erényességet leolvashatni az erkölcsi kiválóság táblájáról, nehogy azonban a vétek észrevétlenül besompolygjon, befejezősül a lelki önvizsgálat formuláját adom.

Ha hibáid vannak, javítsd azokat.

A jó cselekedetek elleni vétségek.

Kegyvetlenség. — Rokoncokra nyomorúságot hozni; gyönyörködni, ha mások embernek, vagy állatnak fájdalmat okoznak.

Irigyiség. — Föltékenykedés mások előnyére és előrehaladásuknak meggátolása.

Mások felsőbbbsége feletti boszankodni, a rágalmat előmozdítani.

Roszakarát. — Gonosz tréfa üzése, megfélelkezés a nyert kegyekről. Örvendeni mások hibáinak hallatára és gyönyört lelni azok elhíresztelésében.

Önzés. — A maga érdekét tekinteni és saját előnyét keresni mindig.

Árulás. — Másokat bajba keverni és veszélybe sodorni a magunk javára.

Szilajság. — Olyan magába vonult kedély, mely véletlen érintést sem tűr el.

Ha nincs vétked, keletőzted meg igyekezetedet az erény gyakorlatában.

Az igazságosság elleni vétségek.

Telhetetlen vágy. — Soha ki nem elégtett, mindig vágyakozó érzület.

Az érzékek kielégítése, hirmév utáni sóvárgás és a nyereség utáni rohanás.

Hizelgés. — Erőszakolt mosolygással, erőltetett hanggal játszani a hizelgő alázatost a hatalom-elnyerés reményében.

Fukarság. — Nem segíteni a szűkölködőn, nem jutalmazni az érdemest.

Elitkölteni a vagyont és tetetni a szegénységet.

Határozatlanság. — Közömbösen tengődni vagy változtatni a megszokotton.

Úszni az áral és meghajolni a hatalom előtt.

Meghalonás. — Elégedetlenség a körülményekkel, az ön-megelégedés teljes hiánya.

Mindenben panaszteljes az ég ellen és mindenki-ben hibát lát.

Perverzítás. — Szeszélyes a rokon-és ellenszenvben, nem a jót keresi.

Hajlalmot követ, nem tekintre sem jót, sem rosszat.

Az okosság elleni vétségek.

Romlottság. — Nem törődés sem jóval, sem rosszal.

Megnemkülönböztetése a jónak a rossztól.

Könnyelműség. — Megnemfelelő beszédre és tettekre vezet.

Bárgynúság. — Fűrészés és tolakodás.

Szelid dicsérétet vagy megrovást dicsőítésnek vagy leszólásnak vesz.

Szíves viselkedést; vagy ellenzést szerelemnek vagy gyűlöletnek tekint.

Makacság. — A maga ítéletéhez ragaszkodik és visszautasítja a meggyőzést.

Együgyűség. — Megelégszik a megszokott gondolatok szerény körével és nem hajlandó látókorét, fágítani vagy tudása terjedelmét nagyobbitani.

Az udvariasság elleni vétségek.

Büszkeség. — Gazdagságot és hatalmát felhasználni méltósága növelésére.

Tehetségével és tudásával másokat elhomályosítani törekszik.

Keréltség. — Szerénytelen beszéd, tisztelteméltóság az öregek iránt; szertelenség a cselekedetekben és nem törődés a jó tanácsosál.

Hanyagság. — Munkában elhanyagolni a részleteket. Infezkedésekben hirtelen, modorban esetlen.

18. **Kérkedés.** — Mindenben tulságba hajlani. Általában arra törekedni, hogy másoknál jobbnak lássék.

A jóhiszeműség elleni vétségek.

Felületesség. — Valódi erkölcsi érték nélkül üres hírnevet keresni.

Magát jóságosnak mutatni, felületes és nem őszinte barátság érzetében.

Öszinteség nélkülség. — Meghasonlott szívvel és éleittel vágyódni az erény után.

Csalfaság. — Szavakban hamisnak, cselekedetekben becsellennek lenni.

Cselszövés. — Tervezgetni, számítgatni, törbeejtést, nyereséget hajszolni.

Az ember lelki élete, ha e tábla útmutatását követi és ezt az igaz ember bizvást megerőltetés nélkül teheti, a legtisztább erkölesi ideál szerinti lehet. Nincs is a khinai társadalomban annyi konvenzionális hazugság és képmutatás, mint a mi társadalmunkban, melynek erkölesi élete Krisztus fenséges — Konfueziuséihoz fölöttébb hasonló — tanai alapján a görög-római klasszikus kortól átöröklött institueziók hagyományaiból fejlődött ki.

A khinai felfogás nem ismer különbséget a császár és a legszegényebb kuli születési értéke között; kiválasztott, Isten kegyelmét különösen élvező egyént ő nem tud elképzelni. De azért elismeri és tiszteli a hatalmon levőt, a míg atyját, gondozóját látja benne; mert ez a világ helyes rendje. A nihilizmusnak, az anarkhizmusnak és a szocziális bajoknak nyoma sines Khinában.

Ez azzal van kapcsolatban, hogy Khinában születési nemeség és kiváltságos osztály nincs. Minden tisztességes foglalkozású család gyermeke saját erejéből küzdheti föl magát a legmagasabb méltóságig. Az igazi demokrácia és a legnemesebb szellemi arisztokrácia egyedül Khinában található fel.

Akárki, akárhányszor az évenkénti nyilvános írásbeli vizsgálatokhoz járulhat, melyek mintegy 1500 városban tartatnak és *Sziu-czai* czímet nyer, ha jó eredménnyel kerül ki e legalsó fokú vizsgálatból. Egyszerre kiváltságolt ember lesz belőle, a harmadik rangfokozatot nyeri el és kalapján arany gombot viselhet; többé nincs testi büntetés alá vetve, a nép úrnak tekinti, legyen bár a legszegényebb szatócs vagy földműves gyermeke is.

Ha a *Sziu-czai* jó sikerrel állja ki a három évenként lefolyó másodfokú vizsgálatot, a birodalom 18 vagy 20 főhelyén: elnyeri a *Kü-zen* irodalmi rangfokozatot. Minden harmadik esztendőben Pekingben tartatik ez a harmadik fokozatú vizsgálat, melynek laureatusai a *Czin-si* czímet nyerik. *Fejlődő tehetség, Előrehaladásra érdemes és Hivatatra alkalmas* e czímek jelentése.

A ki még magasabbra vágyik a *Czin-si*-k közül, az a császár jelenlétében tehet még egy vizsgálatot, mely a *Han-lin*

A tollak erdejéből való ezimmel ruházza fel őt. A *Han-lin* tagsága életfogytiglani ellátást biztosít és a legnagyobb tekintélyt nyújtja; a kormányférfiak nagyobb része a *Han-lin*-ből kerül ki. A nyilvános vizsgálatok tárgyai közé 1901-ben fölvetették a történetet, a nemzetközi jogot, a matematikát, a fizikát és a természettudományokat is.

Akármelyik főember fia visszasülyed a köznép közé, ha nem járja végig a vizsgálatok fokait. A derék férfiak atyját és fölmenő őseit is megnevesítheti posthumus ezimekkel a császár; de az újszülött ezimek és rang nélkül jó a világra. Az a sok (18) rangfokozat, melyeket a vizsgálatok adta ezimeken kívül polgári és katonai emberek a császártól nyernek, soha a fiúra nem száll. De azért sehol sincs olyan pontos és olyan messzire fölmenő genealogia, mint a khinai családokban, csupán az ősök tisztelete érdekében. A mandzsu uralkodóház különböző fokú hercegei sárga övet hordanak és többféle ezimet is viselnek, de ez külön tekintélyt és előjogokat nem ad nekik; ők is csakúgy, miként a khinaiak, csak a vizsgálatok útján emelkedhetnek igazi méltóságra.

Az uralkodóház a hatvanas években a dinasztia fentartása érdekében nagy szolgálatokat tevő khinai főemberek jutalmazására egy új, nemesi rangot szervezett, a *Cseng* vagy *Marquis* méltóságot. *Useng-Kofan*, a tai-ping fölkelés leküzdője volt az első, ki e ezimet viselte. A második *Useng*, ennek fia, *K'i-cze* az első párisi és londoni követ volt. Az elhunyt *Li-hung-csang* posthumus ezimül nyerte e méltóságot.

A mai Khina a hanyatlásnak, az elmaradottságnak külső képét nyújtja. A gyakorlati tudományoknak fogyatékosága, a természettudománynak merő hiánya jellemzi a khinai értelmiség tudását, mely humanisztikai tekintetben igen magas fokú.

A tiszta erkölcsi elvek dogmaszerű tudása, történetének ismerete és tisztelete; nemzeti szokásainak, nyelvének és irodalmának csaknem vallásszertartásos szeretete és megbecsülése olyan erős szellemi fegyverek, melyek a khinai nemzet és ezzel a khinai civilizáció és államiság fenmaradását biztosítják. Ez

a civilizáció nem zárja ki a haladást, a jó elveknek, a hasznos intézményeknek átvételét. Közel négyszáz millió ember boldog lelki harmoniában él Konfuczius szellemi vezetése alatt és talán szerencsésebb a lelki egyensúlya, mint a szintén négyszáz milliónyi keresztényé, kik sokféle népfaj, sokféle állami szervezet és különböző dogmák szerinti felekezetek között oszlanak meg. A kínai természetszerű, önámítás nélküli életet él.

Nehogy ebből azt következtesse valaki, hogy én a kínai civilizációt a keresztény művelődés fölé helyezem. Mindenkinék az kedves, a miben született és nevelkedett. Minket nem eléghet ki Konfuczius böleselete és erkölestana. Hiányzik belőle a költészet, a természetfölötti ideál szentesítése; erre pedig szüksége van az embernek, mert ha nem nyújtja a vallása, a nép a babonában keresi, miként a kínai a tao vallásban és a buddhizmus polytheizmusában. Nincs meg Konfuczius tanai közt a nőnek eszményítése, mely virágfüzérrel kíséri a nyugoti ember gondolatainak útját. A kínai geniuszban hasztalan keressük az ideális szerelmet.

Szabad röptű az európai ember gondolata, míg a kínai rideg lelki életet él. Köztük a nőnek nincs sem erkölesi, sem társadalmi egyrangúsága a férfival. A nőiség tisztelete nagy, de csak az anyáé és a hitvesé. Történetében lovagkort és romantikát hasztalan keresünk, a drámai jelenetek és a tragédiai események halmaza az. Költészete bővelkedik ódáknban és leíró versekben, de a lyrát nélkülözi.

De ép e ridegség, a testi és szellemi erők józan használata biztosíthatja a mindinkább materialisztikusabbá váló jövőben a kínai nemzet fenmaradását és majdani szereplését a világtörténelemben.

A khinai dinasztiai és császárok khronologikus táblázata.

Dinasztia	Császár	Trónra- lépése	Dinasztia	Császár	Trónra- lépése
A mesebeli korszak.					
<i>Szan- hvang</i>	Pan-ku	Évezre- dek		Fa	1837
A három császár kora.	Ti-hoang	} mesebeli tartama alatt.	III. <i>Sang- vagy Jin- dinasztia.</i>	Kie-kuéi	1818
	Zsen-hoang			Tai-kia	1766
	Ju-csao			Vu-ting	1753
	Szui-zsen		Tai-keng	1720	
I. <i>Vu-ti</i>	Fu-hszi	Kr. sz. e. 2852	Sziao-kia	1666	
Az öt	Sin-nung	2737	Jung-ki	1649	
fejedelem	Ju-hiung (Hoang-ti)	2697	Tai-mou	1637	
kora.	Hien-juan	2597	Csung-ting	1562	
	Kin-tien (Sau-hau)	2513	Vai-zsen	1549	
	Kao-jang (Csuen-hü)	2435	Ho-tan-kia	1534	
	Kao-szin (Ti-kuh)	2365	Czu-ji	1525	
	Ti-csi	2357	Czu-szin	1506	
	Ti-Jau	} 2255	Vu-kia	1490	
	Ti-Sun		Czu-ting	1465	
A legendák korszaka.					
II.	A Nagy-Jü	2205	Nan-köng	1433	
A <i>Hszia- dinasztia.</i>	Ti-ki	2197	Jaug-kia	1408	
	Tai-kang	2188	Pan-köng	1401	
	Csung-kang	2159	Sziao-szin	1373	
	Hiang	2146	Sziao-ji	1352	
	40 éves interregnum		Vu-ting	1324	
	Sao-kang	2070	Czu-köng	1265	
	Csu	2057	Czu-kia	1258	
	Hvai	2040	Lin-szin	1225	
	Mang	2014	Köng-ting	1219	
	Hszie	1996	Vi-ji	1198	
	Pu-kiang	1980	Tai-ting	1194	
	Kiung	1921	Ti-ji	1191	
	Kin	1900	Csou-szin	1154	
	Kung-kia	1879			
Kao	1848				
Félig történeti kor.					
			IV. <i>Csou- dinasztia.</i>	Vu-vang	1122
				Csing-vang	1115
				Kang-vang	1078

Dinasztia	Császár	Trónra- lépése	Dinasztia	Császár	Trónra- lépése
	Csao-vang	1052		Juan-ti	48
	Mu-vang	1001		Csing-ti	32
	Kung-vang	946		Ngai „	6
	Ji-vang	934		Ping „	1
	Hiao-vang	909		Ju-czu-jing	6
	Ji-vang	894		Vang-Mang	} 9
	Li-vang	878		Szin-mang-hoang-ti	
	(Sen) Szüen-vang	827		Huai-jang-vang	} 23
				Ti-szinen	
A biztos történeli korszak kezdete.					
	Ju-vang	781	VII.	Kuang-vu-ti	25
	Ping-vang	770	A <i>Későbbi</i>	Ming-ti	58
	Huan „	719	<i>Han-</i> vagy	Csang-ti	76
	Csuang-vang	696	<i>Keleti</i>	Ho „	89
	Szi-vang	681	<i>Han-</i>	Sang „	106
	Huëi-vang	676	dinasztia.	Ngan „	107
	Sziang-vang	651		Sun „	126
	King-vang	618		Csung-ti	145
	Kuang-vang	612		Csi „	146
	Ting-vang	606		Huan „	147
	Kien „	585		Ling „	168
	Ling „	571		Sao „	189
	King „	544		Hien-ti v. Min-ti	189
	King „	519			
	Juan „	475	<i>A hármas királyság kora.</i>		
	Csöng-ting-vang	468	VIII. 1. Az	Csao-lie-ti	221
	Kau „ „	440	<i>Utó-Han-</i>	Hou-czu	223
	Véi-lie-vang	425	dinasztia.		
	Ngan-lie „	401	VIII. 2.	Ven-ti	220
	Lie „ „	375	A <i>Vei-</i>	Ming-ti	227
	Hien „ „	367	dinasztia.	Fei „	240
	Sönn-king-vang	320		Sao „	254
	Nan „ „	314		Juan „	260
	Tung-csou-kiun-vang	255	VIII. 3.	Ta-ti	222
V. A <i>Csin-</i>	Csuang-szieng-vang	249	A <i>Vu-</i>	Fei-ti	252
v. <i>Czin-</i>	Vang-csöng	246	dinasztia.	King-ti	258
dinasztia.	Sih-hoang-ti	221		Mo „	264
	Öhl-sih-hoang-ti	209	IX. A	Vu „	265
VI.	Kao-czu	206	<i>nyugoti</i>	Hui „	290
A <i>Han.</i>	Hoei-ti	1. 4	<i>Czin-</i>	Huai „	307
<i>Nyugoti</i>	Kao-hou	} 187	dinasztia.	Min „	313
<i>Han-</i>	Lü-si			X.	Juan „
dinasztia.	Ven-ti	179	A <i>keleti</i>	Ming-ti	223
	King-ti	156	<i>Czin-</i>	Csöng-ti	326
	Vu „	140	dinasztia.	Kang „	343
	Csao „	86		Mn-ti	345
	Sziuen-ti	73		Ngai-ti	362

Dinasztia	Császár	Trónra- lépése	Dinasztia	Császár	Trónra- lépése
	Ti-ji-ti	366	XVII. A	Sziao-king-ti	534
	Kien-ven-ti	371	<i>Keleti Vei-</i>		
	Sziao-vu „	373	dinasztia.		
	Ngan-ti	397	XVIII.	Ven-szüen-ti	550
	Kong „	419	Az <i>Északi</i>	Fei-ti	560
XI.	Vu-ti	420	<i>Czi-</i>	Sziao-csao-ti	560
A <i>Szong-</i>	Sao „	423	dinasztia.	Vu-esöng „	561
dinasztia.	Jing-jang-vang			Ven kung	565
	Vönn-ti	424		Ngan-tö-vang	576
	Sziao-vu-ti	454		Ju-csu	577
	Fei-ti	465			
	Ming-ti	465	XIX.	Sziao-mín-ti	557
	Czang-vu-vang	473	Az <i>Északi</i>	Ming-ti	557
	Osu-h		<i>Osou-</i>	Vu „	561
	Sun-ti	477	dinasztia.	Szüen-ti	578
				King „	580
XII.	Kao-ti	479	XX.	Ven „	589
A <i>Czi-</i>	Vu „	483	A <i>Szui-</i>	Jang „	605
dinasztia.	Ming-ti	494	dinasztia.	Kung „	617
	Tung-hun-hon	499			
	Ho-ti	501	XXI.	Kao-czu	613
			A <i>Tang-</i>	Tai-czung	627
XIII.	Vu-ti	502	dinasztia.	Kao-czung	650
A <i>Liang-</i>	Kien-ven-ti	550		Csung-sziung	684
dinasztia.	Juen-ti	552		Zsui-czung	} 684
	King „	555		Vu-si császárnő	
				Hszüen-czung	713
XIV.	Vu-ti	557		Szu-czung	753
A <i>Csin-</i>	Ven-ti	560		II. Tai-czung	763
dinasztia.	Lín-hai-vang	567		Tö „	780
	Szüen-ti	569		Sun „	805
	Hou-csu	583		Hien „	806
				Mu „	821
XV.	Tao-vu-ti	388		King „	825
Az <i>Északi</i>	Ming-juen-ti	409		Ven „	827
<i>Vei-</i>	Tai-vu-ti	424		Vu „	841
dinasztia, a	Nan-ngan-vang	452		Szüen „	847
<i>Topu-ház</i>	Hien-ven-ti	466		I „	860
uralkodói.	Sziao-ven-ti	471		Hszi „	874
	Szüen-vu „	500		Csao „	889
	Sziao ming-ti	516		Csao-szüen-ti	905
	Sziao-csuang-ti	528			
	Hung-hai-vang	530			
	Kie-ming-ti	531			
	Sziao-vu „	532			
XVI. A	Ven-ti	535	<i>Az öt kis dinasztia korszaka.</i>		
<i>Nyugoti</i>	Ti-czin	552	XXII. I.	Tai-czu	907
<i>Vei-</i>	Kung-ti	554	Az <i>Utó-</i>	Mo-ti	915
dinasztia.			<i>Liang-</i>	(Kiün-vang)	
			dinasztia.		

Dinasztia	Császár	Trónra- lépése	Dinasztia	Császár	Trónra- lépése
XXIII. 2.	Csuang-czung	923		Cse-czung	1086
Az <i>Utó-</i>	Ming-czung	926		Huei „	1101
<i>Tang-</i>	Min-ti	934		Kin „	1126
dinasztia.	Fei-ti (Lu-vang)	934	XXXI.	Kao-czung	1127
XXIV. 3. Az	Kao-czu	936	<i>A déli</i>	Sziao „	1163
<i>Utó-Czin-</i>	Czi-vang	943	<i>Szung-</i>	Kuang „	1190
dinasztia.			dinasztia.	Ning „	1195
XXV. 4. Az	Kao-czu	947		Li „	1225
<i>Utó-Han-</i>	Jin-ti	948		Tu „	1265
dinasztia.				Kung-ti	1275
XXVI. 5. Az	Tai-czu	951		Tuan-czung	1276
<i>Utó-Csou-</i>	Si-czung	954		Ti-ping	1278
dinasztia.	Kung-ti	960	XXXII. A	Tai-czu, Themudsiu	
Az idegen dinasztikák korszaka.			<i>Juan- vagy</i>	v. Dzingis khán	
XXVII. A	Tai-czu	907	<i>mongol-</i>	Tai-czung v. Okodai	
<i>Liau- v.</i>	Tai-czung	927	dinasztia.	Ting „ v. Kujuk	
<i>Khitan-</i>	Si „	947		Hien „ v. Mangu	
dinasztia.	Mu „	951		Sih-czu v. Kublai v.	
	King „	968		Szicsen	1280
	Söng-czung	983		Csing-czung v. Timur	1295
	Szing „	1031		Vu-czung v. Kaisán	
	Tao „	1055		v. Geneszeh	1308
	Tien-ka	1101		Zsen-czung v. Ajuli-	
XXVIII. A	Tö-czung	1125		pali pata	1312
<i>nyugoli</i>	Kan-tien-kou	1136		Jing-czung v. Kotpala	1321
<i>Liau-</i>	Zsen-czung	1142		Tai-ting-ti v. Jeszun-	
dinasztia.	Csöng-tien	1154		timur	1324
	Mo-czu	1168		Ju-csu v. Acsakpa	1328
XXIX. A	Tai-czu	1115		Ming-czung, Hoszila	1329
<i>Kin- vagy</i>	Tai-czung	1123		Ven-ti v. Tup-Timur	1330
<i>Nu-csi-</i>	Szi „	1135		Ning-czung, Ki-csepe	1382
dinasztia.	Ha-ling-vang	1149		Sun-ti v. Huei-czung,	
	Si-czung	1161		v. Tohan-Timur	1333
	Csang-czung	1190	XXXIII.	Tai-czu, Hung-vu	1369
	Vei-sao-vang	1209	<i>A Ming-</i>	Huei-ti, Kien-vönn	1399
	Szuen-czung	1213	dinasztia.	Csöng-czu, Jung-lo	1403
	Ngai „	1221		Zsen-czung, Hung-hi	1325
	Mo-ti	1234		Szüen „ Szüen-tö	1426
XXX.	Tai-czu	960		Jing-czung, Csöng-	
Az <i>Északi</i>	Tai-czung	976		tung	1436
<i>Szung-</i>	Csin-czung	998		Tai-czung (King-ti),	
dinasztia.	Zson „	1023		King-tai	1450
	Jing „	1064		Jing-czung, Tien-kun	1457
	Siu „	1068		Hien „ Csöng-hua	1466
				Sziao „ Hung-csi	1488
				Vu „ Csöng-tö	1506

Dinasztia	Császár	Trónra- lépése	Dinasztia	Császár	Trónra- lépése
	Si-czung, Kia-King	1522		Si-czung-hien, Jung- csing	1723
	Mu „ Sung-csing	1567		Kao-czung-sun, Kien- lung	1735
	Sönn-czung Van-li	1573		Zsen-czung-zsui, Kia- king	1796
	Kuang „ Tai-csang	1620		Szuen-czung-csöng, Tao-huang	1821
	Hi-czung, Tien-csi	1621		Ven-czung-hien, Hszien-föng	1851
	Csuang-lie-ti, Cung- csöng	1628		Mu-czu-ji, Tung-csi	1862
XXXIV.	Tai-czu-kao, Nurhasu			Kuang-hszü	1875
A <i>Csing-</i> <i>dinasztia.</i>	Tai-csung-ven				
	Si-czu-csang, Sun- csi	1644			
	Söng-czu-zsen, Kang- hszi	1662			

A khinai császárok székvárosai a nevezetesebb dinasztiák alatt.

Dinasztia	A székváros neve	Megalapítási éve	Mai neve	Tartomány
Hszia	Jang-hszia	Kr. sz. e. 2180	Tai-kang hszien	Honan
Sang	Po	1766	Kuci-tő-fü	"
Osou	{ Hao	1122	Szingan-fu közelében	Senszi
	{ Lo-ji	781	Ho-nan-fu	Honan
Csip	Hien-jang	249	Szi-ngan-fu közelében	Senszi
Han	Osang-ngan	200	"	"
Keleti Han	Lo-jang	Kr. sz. u. 25	Ho-nan-fu közelében	Honan
Utó-Han	Csöng-tu	221	Csöng-tu fu	Szücsuan
Czin	Lo-jang	280	Ho-nan-fu közelében	Honan
Keleti Czin	Kien-je	317	Nanking	Kiangszu
Szui	Csang-ngan	582	Szi-ngan-fu közelében	Senszi
Tang	Lo-jang	904	Ho-nan-fu közelében	Honan
Szung	{ Pien-liang	960	Kai-föng-fu	"
	{ Lin-ngan	1129	Hang-cson-fu	Csekiang
Juan	Jen-king	1280	Peking	Csili
Ming	{ Nan-king	1368	Nanking	Kiangszu
	{ Pe-king	1403	Peking	Csili

TARTALOMJEGYZÉK.

	Lap		Lap
Előszó	1	VII. Fejezet. Műveltségi viszonyok	90
Bevezetés	4	VIII. Fejezet. A khinai birodalom uj-kora	107
I. Fejezet. Mesobeli idők ..	9	A Ming-dinasztia	107
II. Fejezet. Legendákkal vegyes ó-kor	13	A Ta-Csing- v. Mandzau-dinasztia	133
III. Fejezet. A keresztény időszámítás előtti dinasztiák kora	19	Szun-csi	133
Hszia-dinasztia kora	19	Kang-hszü	137
Sang-dinasztia	21	Jung-csing	145
Csou-dinasztia	23	Kien-lung	149
Czin-dinasztia	27	Kia-king	164
IV. Fejezet. A khinai birodalom fénykora	32	Tao-kuang	167
Han-dinasztia	32	Hszien-föng	173
V. Fejezet. A kis dinasztiák korszaka	45	Tung-csi	176
A hármás királyság ideje		IX. Fejezet. Az utolsó ötven év története	179
Az Utó-Han-, a Vei- és a Vu-dinasztia	45	Kuang-hszü	198
Czin-dinasztia	46	A francia háborúság	202
A Szong-, Czi-, Liang, Csin- és Szui-dinasztiák	48	A japáni háború	204
VI. Fejezet. A külső befolyások kezdete; a Buddhizmus, az izlam és a kereszténység elterjedése		Az 1898—1900-iki események	211
A Tang-dinasztia	51	X. Fejezet. A khinai birodalom újabbkori megismerése és művelődési viszonyai	224
Vu-tai, az öt kis dinasztia	63	A khinai nemzet jövőjéről	268
Szung-dinasztia	63	A khinai dinasztiák és császárok khronologikus táblázata	279
Juan-dinasztia	79	A khinai császárok székvárosai a nevezetesebb dinasztiák alatt	284

Javitandók :

11. old.	3. sor	alulról	<i>Pak-ká</i>	helyett olv.	<i>Pah-kua</i>
17. "	3. "	felülről	2208	" "	2205
21. "	6. "	"	} <i>Csing-tang</i>	" "	<i>Cseng-tang</i>
	13. "	"			
	9. "	alulról			
25. "	13. "	"	<i>mind mindinkább</i>	" "	<i>mindinkább</i>
39. "	9. "	felülről	} <i>Kuang-tung</i>	" "	<i>Kuang-tung</i>
	"	jegyzet			
42. "	15. "	alulról	<i>trónörökösét</i>	" "	<i>trónörökösait</i>
46. "	13. "	felülről	} <i>Czin-dinasztia</i>	" "	<i>Nyugoti és keleti Czin-dinasztia</i>
		(fejezet-czim)			
50. "	3. "	alulról	<i>Kang-ti</i>	" "	<i>Kung-ti</i>
53. "	5. "	"	<i>geografiai</i>	" "	<i>geografiai</i>
60. "	3. "	felülről	<i>Hszüen-czung</i>	" "	<i>Hszüen-czung</i>
62. "	1. "	"	<i>ok</i>	" "	<i>ök</i>
63. "	6. "	"	<i>Czin</i>	" "	<i>Czin</i>
64. "	4. "	"	<i>mely</i>	" "	<i>melyek</i>
65. "	7. "	"	<i>részesült</i>	" "	<i>részesültek</i>
65. "	10. "	alulról	<i>Kuan-tung</i>	" "	<i>Kuang-tung</i>
80. "	7. "	"	<i>karakbrumból</i>	" "	<i>karakórumból</i>
80. "	1. "	"	<i>környeket</i>	" "	<i>környéket</i>
81. "	1. "	felülről	<i>Dzungária is</i>	" "	<i>Dzungáriát is</i>
			chhez tartoztak		
85. "	9. "	"	<i>Ton-king</i>	" "	<i>Tong-king</i>
88. "	12. "	"	<i>Geneszeh-khán</i>	" "	<i>Gerneszeh-khán</i>
115. "	2. "	alulról	<i>Czin-Sih-Howang-li</i>	" "	<i>Czin-Sih-Howang-li</i>
133. "	8. "	felülről	<i>Szun-csi</i>	" "	<i>Sun-csi</i>
136. "	7. "	"	<i>Csin-csign-kung</i>	" "	<i>Csing-csing-kung</i>
137. "	14. "	alulról	<i>törvényt</i>	" "	<i>törvény</i>
140. "	16. "	felülről	} <i>Kalkha</i>	" "	<i>Khalkha</i>
	17. "	"			
140. "	13. "	alulról	<i>Kalkha</i>	" "	<i>Khalkha</i>
141. "	17. "	felülről	} <i>Kalkha</i>	" "	<i>Khalkha</i>
	19. "	"			
144. "	17. "	"	<i>embereinek</i>	" "	<i>emberei</i>
147. "	13. "	alulról	<i>Khalka</i>	" "	<i>Khalkha</i>
150. "	15. "	"	<i>Olütök-ök</i>	" "	<i>Olüt-ök</i>
178. "	2. "	alulról	<i>degen</i>	" "	<i>idegen</i>
193. "	14. "	"	<i>Jakab</i>	" "	<i>Jákub</i>
200. "	15. "	"	<i>nagyhatalmak</i>	" "	<i>a nagyhatalmak</i>
208. "	18. "	"	<i>európ</i>	" "	<i>európai</i>
239. "	16. "	felülről	<i>Schall</i>	" "	<i>Schaal</i>
240. "	4. "	"	<i>király</i>	" "	<i>királynak</i>
232. "	13. "	alulról	<i>Hastings</i>	" "	<i>Hastings</i>
243. "	2. "	felülről	<i>Przewalszky</i>	" "	<i>Przewalszky</i>
V. táblán		czim	<i>Jhün</i>	" "	<i>Juan</i>

A TÁBLÁK JEGYZÉKE.

- I. tábla. Khina Jü-esászár és a Hszia-dinasztia idejében 2205—1818 között Kr. sz. előtt.
- II. „ A khinai birodalom kiterjedése a Csou-dinasztia idejében 1122—600. között Kr. sz. előtt.
- III. „ A khinai birodalom területe a Keleti Han-dinasztia idejében 25—220 között Kr. sz. után.
- IV. „ A khinai birodalom kiterjedése a Tang-dinasztia idejében 618—907. között Kr. sz. után.
- V. „ A khinai birodalom kiterjedése a Juan- vagy Mongol dinasztia alatt 1260—1341. között Kr. sz. után.
- VI. „ A khinai birodalom kiterjedése a Ming-dinasztia idejében 1368—1628. között Kr. sz. után.
- VII. „ A khinai birodalom kiterjedése a Ta-Ucing- (vagy Mandzsu) dinasztia idejében 1644-től napjainkig.

A SZÖVEG KÖZTI KÉPEK JEGYZÉKE.

1. Fu-hszi, az emberi társadalom megalapítója ..	11 old.	7. Konfuczius	26 old
2. Jan esászár, az igazságos	16 „	8. Menczius	27 „
3. Ju, a vizek szabályozója és a birodalom első leirója	17 „	9. Sih-hoang-ti, a birodalom tulajdonképeni alapítója és a nagy fal építője	28 „
4. Vu-Vang, a Csou-dinasztia megalapítója	23 „	10. Mungtien vezér, a Hiungnuk legyőzője	28 „
5. Csi-vang esászár a delejtűvel közöttben	24 „	11. Lin-pang, a Han-dinasztia megalapítója	33 „
6. Lao-cz, a Toa-vallás megalapítója	25 „	12. Sze-ma-czien történelíró	36 „
		13. Pan-csau írónd	37 „

14. Szun-vu, a kinek idejéből egy vaskereszt származik	46 old.	38. Kia-king császár	164 old.
15. Kao-czu császár, a Tang-dinasztia megalapítója	52 "	39. Tao-kuang császár	167 "
16. Tai-czung császár.. .. .	55 "	40. Cze-hi regens császárnő	175 "
17. Tai-czu, a Szung-dinasztia első császára	65 "	41. A követek útja Pekingben	214 "
18. Sze-ma-kuang történetíró	67 "	42. Peking belső városfala	215 "
19. A Khitánok Liau-dinasztiájának egyik császára	69 "	43. Měj-san-halom Pekingben	216 "
20. Dzingiz-Khán (Tai-czu)	73 "	44. Juen-ming-juen-palota romjai	229 "
21. Ogotai-khán (Tai-czung)	73 "	45. A Ming-sirok főkapuja Peking közelében ..	244 "
22. Turakina császárnő ..	74 "	46. Nagy-fal Ku pef-kou-nál	245 "
23. Kujuk-khán (Ting-czung)	75 "	47. Khinai érmek	247 "
24. Mangu-khán (Szian-czung)	75 "	48. Hung-vu Ming-dinasztiabeli császár bankója	249 "
25. Szubutai, a magyarországi mongoljárás vezére	78 "	49. Pektingi magánbank utalvány-jegye	250 "
26. Batu-khán.. .. .	80 "	50. Khinai gyalogos katonák téli öltözetben	251 "
27. Batu testőre	80 "	51. Khinai katonaság nyári öltönyben	252 "
28. Kublai-khán (Sih-czu) ..	81 "	52. Régies öltönyű khinai katonaság	253 "
29. Rubruck tolmáca Mungu-khán udvarában	87 "	53. Európai vezetés alatt álló khinai gyalogság ..	254 "
30. Gerneszeh-khán (Vucsung)	88 "	54. Európai vezetés alatt álló khinai lovasság.. ..	254 "
31. A szingafui nesztóriánus keresztény emlék ..	95 "	55. Európai vezényleti khinai tüzérség	255 "
32. Követő-gép a régi khinaiak hadseregében ..	105 "	56. Csun mandzsú herceg, Kuang-hszi császár atyja	259 "
33. Hung vu, a Ming-dinasztia megalapítója .	114 "	57. A Czung-li-jamen palotájának kapuzata ..	260 "
34. Jung-lo császár	117 "	58. Li-hung-csang férfikora teljességében	265 "
35. Van-li császár	117 "		
36. Kang-hszi császár.. .. .	141 "		
37. Jung-csing császár	145 "		

Khina jü-császár

cs. é.

Hszia-dinasztia idejében

körülbéli 2205—1818 között

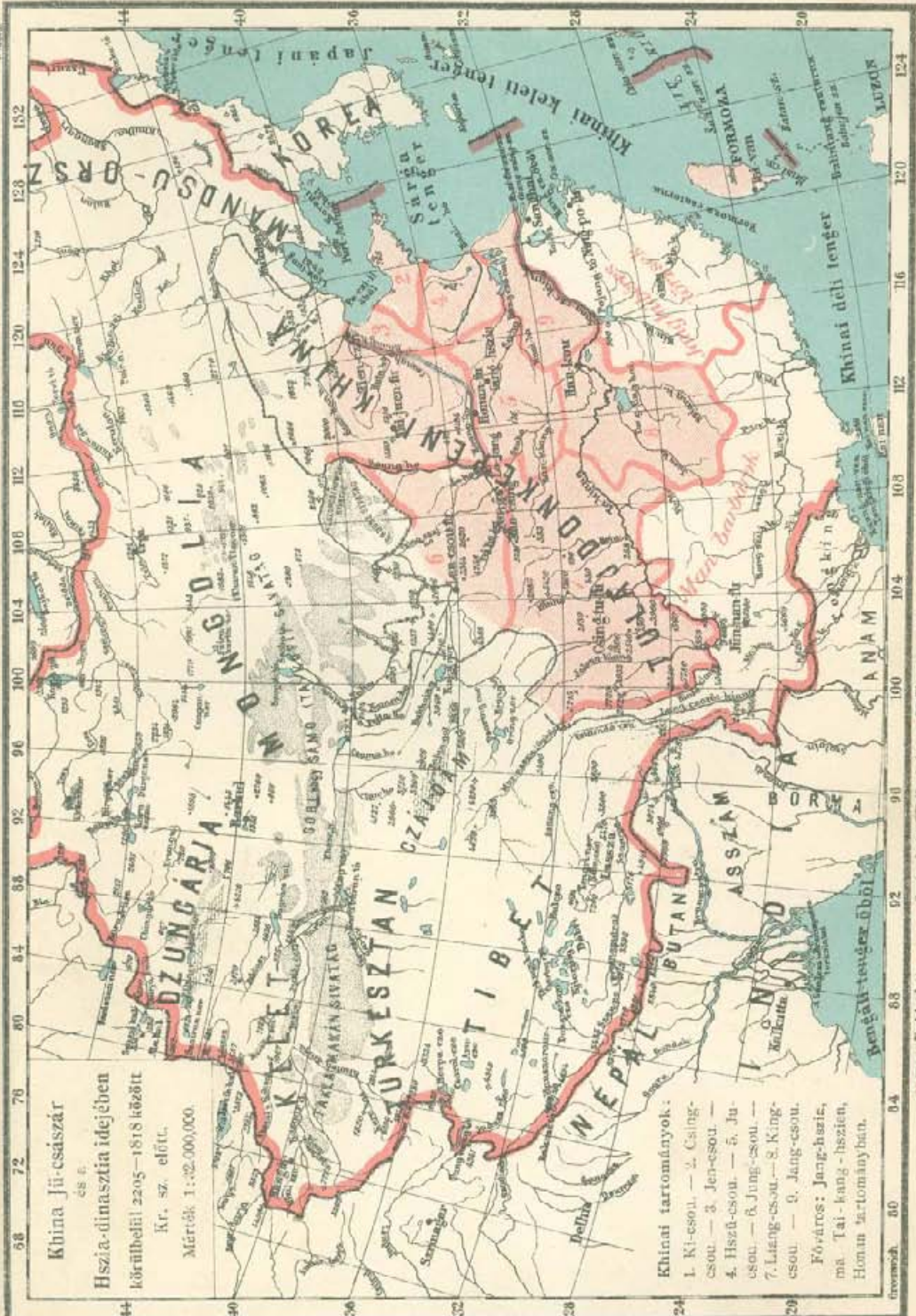
Kr. sz. előtt.

Méretük: 1:2.000.000.

Khini tartományok:

1. Ki-csou. — 2. Csing-csou. — 3. Jen-csou. — 4. Hszü-csou. — 5. Jü-csou. — 6. Jung-csou. — 7. Liang-csou. — 8. King-csou. — 9. Jang-csou.

Főváros: Jang-hszic, ma Tai-kang-hszien, Honan tartományban.

1784

124

120

116

112

108

104

100

96

92

88

84

80

76

72

128

124

120

116

112

108

104

100

96

92

88

84

80

76

72

68

64

60

56

52

48

44

40

36

32

28

24

20

16

12

8

4

0

4

8

12

16

20

24

28

32

36

40

44

48

52

56

60

64

68

72

76

80

84

88

92

96

100

104

108

112

116

120

124

128

132

136

140

144

148

152

156

160

164

168

172

176

180

184

188

192

196

200

204

208

212

216

220

224

228

232

236

240

244

248

252

256

260

264

268

272

276

280

284

288

292

296

300

304

308

312

316

320

324

328

332

336

340

344

348

352

356

360

364

368

372

376

380

384

388

392

396

400

404

408

412

416

420

424

428

432

436

440

444

448

452

456

460

464

468

472

476

480

484

488

492

496

500

504

508

512

516

520

524

528

532

536

540

544

548

552

556

560

564

568

572

576

580

584

588

592

596

600

604

608

612

616

620

624

628

632

636

640

644

648

652

656

660

664

668

672

676

680

684

688

692

696

700

704

708

712

716

720

724

728

732

736

740

744

748

752

756

760

764

768

772

776

780

784

788

792

796

800

804

808

812

816

820

824

828

832

836

840

844

848

852

856

860

864

868

872

876

880

884

888

892

896

900

904

908

912

916

920

924

928

932

936

940

944

948

952

956

960

964

968

972

976

980

984

988

992

996

1000

1004

1008

1012

1016

1020

1024

1028

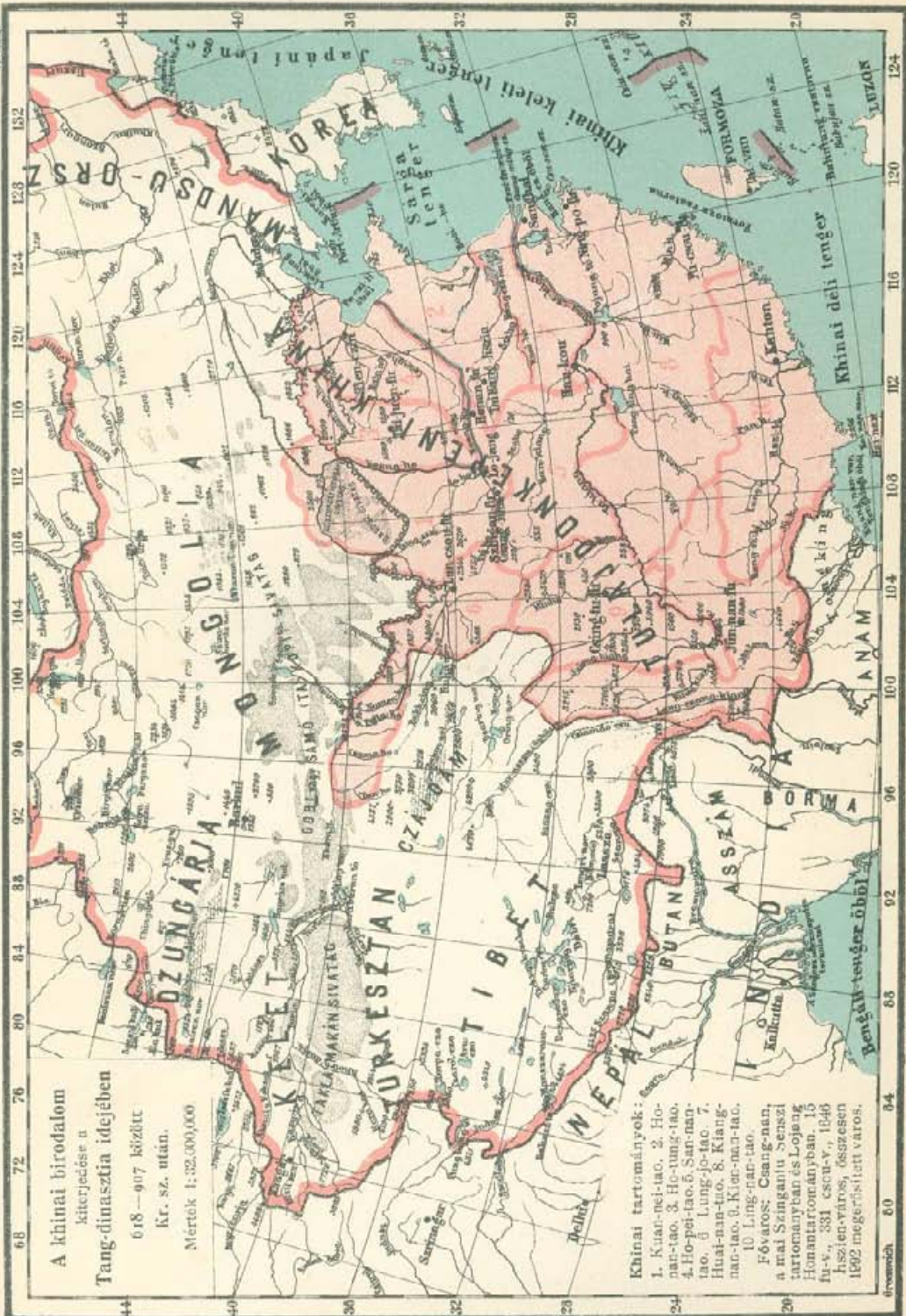

A kínai birodalom
 kiterjedése a
Tang-dinasztia idejében
 618—907 között
 Kr. sz. után.
 Mérték 1:52.000.000

- Kínai tartományok:**
1. Kuan-nei-tao, 2. Ho-nan-tao, 3. Ho-tung-tao,
  4. Ho-pej-tao, 5. Szan-nan-tao, 6. Lung-jo-tao, 7. Huai-nan-tao, 8. Kiang-nan-tao, 9. Kien-nan-tao,
  10. Ling-nan-tao.
- Főváros: Csang-nan, a mai Szinganiu Szenszi tartományban és Lojang Honantartományban. 15 fu-y, 331 esz-u-y, 1846 hszieh-vaos, összesen 1892 megértelt város.

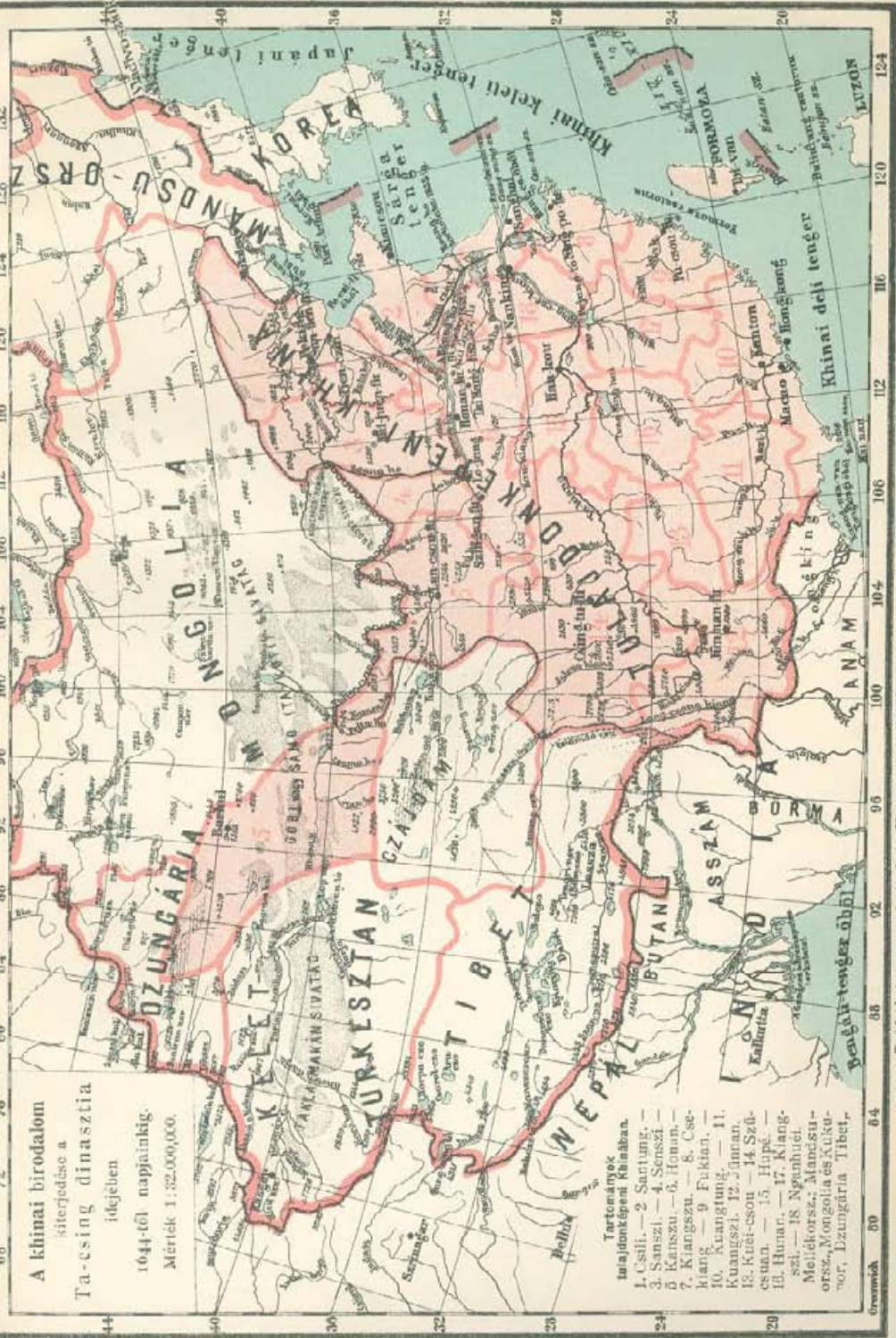

A kínai birodalom
 kiterjedése a
 Ta-csing dinasztia
 idejében
 1644-től napjainkig.
 Mérték 1:32.000.000.

- Tartományok
 tulajdonképen kínában.
1. Csili. — 2. Santsung. —
  3. Samszi. — 4. Szenszi —
  5. Kanszu. — 6. Hunan. —
  7. Kiangszu. — 8. Cse-
 kiang — 9. Fukien. —
  10. Kuangtung. — 11.
 Kuangszai. 12. Jünnan.
  13. Kuei-csu — 14. Szü-
 csuan. — 15. Hupé.
  16. Hunan. — 17. Kiang-
 szai. — 18. Nganhuei.
- Mellékországok: Mandszu-
 orosz, Mongólia és Kükü-
 nor, Dzungária Tibet,

Összeállította: ...
 Budapest, ...
 1914.

